

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MEHMET ALİ CENANİ BEY'İN HAYATI VE PARLAMENTO
FAALİYETLERİ (1872-1934)**

DOKTORA TEZİ

HATİCE AKAN

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Safiye KIRANLAR

ARALIK– 2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

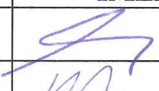
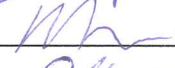
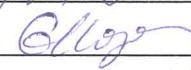
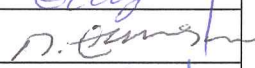
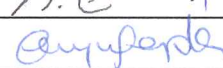
**MEHMET ALİ CENANİ BEY'İN HAYATI VE PARLAMENTO
FAALİYETLERİ (1872-1934)**

DOKTORA TEZİ

Hatice AKAN

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

“Bu tez/....../201.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof.Dr. Sofye KIRANCIAR	Başarılı	
Prof.Dr. Haluk Selvi	Başarılı	
Doç. Dr. Göksemin HAZER	Başarılı	
Doç. Dr. Nalan Tümen	Başarılı	
Doç. Dr. Aynur Saydan Ender	Başarılı	

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
--	---	-------------

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	HATİCE AKAN		
Öğrenci Numarası	:	d066012008		
Enstitü Anabilim Dalı	:	TARİH		
Enstitü Bilim Dalı	:	TARİH		
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS	☒ DOKTORA	
Tezin Başlığı	:	MEHMET ALİ CENANİ BEY'İN HAYATI VE PARLAMENTO FAALİYETLERİ (1872-1934)		
Benzerlik Oranı	:	%14		

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi ~~Sosyal Bilimler~~ Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

27.12.2018
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi ~~Sosyal Bilimler~~ Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Safiye KIRANLAR

Tarih:

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu çalışmaya beni yönlendirerek, araştırmanın başından sonuna büyük bir sabır ve titizlikle bana yol gösteren, hayatına ortak eden bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim değerli danışman hocam Prof. Dr. Safiye Kıranlar'a, Tez İzleme Kurulu'nda yer alan, benden bilgi ve desteklerini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Haluk Selvi'ye, üzerimde emeği olan hocalarım Prof. Dr. Mehmet Alpargu ve Prof. Dr. Enis Şahin'e tezin hazırlanması sırasında sabır ve anlayışlarını her an yanımda hissettiğim yakın arkadaşlarım ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: ALİ CENANİ BEY'İN AİLESİ, EĞİTİMİ VE SİYASETE GİRİŞİ.....6

1.1. Ailesi, Eğitimi ve Kişiliği	6
1.2. İttihat ve Terakki'nin Antep'teki Teşkilatlanması	9
1.3. Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Faaliyetleri	15
1.3.1. Mali Alandaki Faaliyetleri.....	15
1.3.1.1. Muvazene-i Umumiye Kanunları.....	15
1.3.2. İktisadi Alandaki Faaliyetleri	27
1.3.2.1. Ziraat ve İaşe İşleri.....	27
1.3.2.2. Çekirge İstilalarıyla Mücadele	33
1.3.2.3. Bağdat ve Hicaz Demiryolu Meselesi.....	34
1.3.3. Maarif Alanındaki Faaliyetleri	38
1.4. Öncesi ve Sonrasıyla 31 Mart Olayı	42
1.5. Ermeni Tehcirindeki Rolü, Tehcirle İlgili Suçlanması ve Divan-ı Harp'te Yargılanması	46
1.6. Kurtuluş Savaşı'ndan TBMM'nin Açılışına Kadar Olan Süreçteki Faaliyetleri	52
1.6.1. Güney Cephesi'nin Örgütlenmesindeki Rolü ve Antep'te Yaşanan Mücadeleler.....	52
1.6.2. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Faaliyetleri	58
1.7. İngilizler Tarafından Tutuklanması ve Malta'da Sürgün Hayatı	59

BÖLÜM 2: ALİ CENANİ BEY'İN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET

MECLİSİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

2.1. Birinci Dönem TBMM'ye Katılması	63
2.2. Birinci Dönem TBMM'de Yaşanan Siyasi Gelişmeler	68
2.2.1. Müdafaa- ı Hukuk Grupları ve Ali Şükrü Bey Olayı	68
2.2.2. Emvâl-i Metruke Kanunuyla İlgili Düzenlemeler	70

2.3. Birinci Dönem TBMM’de Lozan Konferansı ile İlgili Tartışmalar	74
2.4. Birinci Dönem TBMM’de Mali, İdari ve Sosyal Konularla İlgili Görüşleri	81
2.4.1. Bütçeler	81
2.4.2. Köyler ve Nahiyelerin İdaresi İle İlgili Kanun Hakkındaki Görüşmeler	87
2.4.3. Gaziantep Ahalisine Yardım Hakkında Kanun	88
2.5. İkinci Dönem TBMM’de CHF Grubu’ndaki İlk Faaliyetleri	90
2.6. İkinci Dönem TBMM’de Mali, İktisadi ve Sosyal Alandaki Faaliyetleri	96
2.6.1. 1924 Yılı Bütçe Kanunu	96
2.6.2. Ziraat Bankasıyla İlgili Meclis Görüşmeleri	101
2.6.3. Darüleytam Genel Müdürlüğü’nün Kurulmasına Dair Kanun Çalışmaları	103
2.7. Ali Cenani Bey’in Ticaret Vekilliği (22 Kasım 1924-17 Mayıs 1926)	106
2.7.1. Ticaret Vekâletinin Kurulması	106
2.7.2. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’in Mali ve İktisadi Alandaki Çalışmaları..	110
2.7.2.1. 1925 Yılı Bütçe Kanunu.....	118
2.7.2.2. Madencilik ve Sanayi ve Maadin Bankası	124
2.8. Seyyar Sergi Projesi	130
2.9. Üçüncü Dönem TBMM’deki Çalışmaları.....	134

BÖLÜM 3: ALİ CENANİ BEY’İN YARGILANMASI VE SİYASİ HAYATTAN ÇEKİLMESİ.....	139
3.1. Erken Cumhuriyet Döneminde Usulsüzlük ve Yolsuzluklar	139
3.2. Ali Cenani Bey İle İlgili Yolsuzluk İddialarını Başlatan Süreç.....	142
3.3. Ali Cenani Bey İle İlgili Yolsuzluk Tahkikatı	150
3.4. Karma Soruşturma Komisyonunun Çalışmaları	153
3.4.1. Karma Soruşturma Komisyonunun Raporları	159
3.4.1.1. Sorumlu Muhasebe Memuru Meselesinde Yaşanan Tartışmalar.....	159
3.4.1.2. Buğday-Mısır Alım-Satım İşlemlerine Dair İddialar	161
3.4.1.3. Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Anonim Şirketine Ait İşlemler	164

3.4.1.4. Ankara Un Fabrikası- Doktor Fikret ve Mukbil Beylerle Sözleşme.....	169
3.4.1.5. Adana İtidal Şirketi ve Yusuf Lütfi Bey ile Sözleşme.....	171
3.4.1.6. Sanayi ve Maadin Bankasıyla İlgili Gelişmeler.....	173
3.4.2. Karma Soruşturma Komisyonunun Sonuç Raporu ve Kararı.....	174
3.5. Ali Cenani Bey'in Yüce Divan'da Yargılanması.....	179
3.6. Hayatının Son Yılları, Hastalığı ve Ölümü.....	184
SONUÇ.....	194
KAYNAKÇA	198
EKLER.....	213
ÖZGEÇMİŞ	237

KISALTMALAR

BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
TBMM Arşivi	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi
FO	: Foreign Office
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
GCZ	: Gizli Celse Zabıtları
TAV	: Ali Cenani Bey Tahkikatına Ait Vesikalar
ARMHG	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Grubu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
EDS	: Editörler
MUK	: Muvazene-i Umumiye Kanunu
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.t	: Adı geçen tez
Bkz	: Bakınız
İnikat	: İ

Tezin Başlığı: Mehmet Ali Cenani Bey'in Hayatı ve Parlamento Faaliyetleri (1872-1934)	
Tezin Yazarı: Hatice AKAN	Danışman: Prof. Dr. Safiye KIRANLAR
Kabul Tarihi: Aralık 2018	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım)+ 237 (tez)
Anabilim Dalı: Tarih	
Türk siyasi hayatında önemli bir yer edinen özellikle mali konulardaki yetkinliğiyle dikkat çeken bir isim olan Mehmet Ali Cenani Bey'in hayatı ve parlamento çalışmaları bu araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan süreçte yer alan Ali Cenani Bey'in siyasi hayatını ortaya çıkarmak ve dönemin tarihi olayları içindeki yerini tespit edebilmekse çalışmanın temel amacıdır. Bu çalışmada onun siyasal ve toplumsal süreci algılayışı, yönlendirme kabiliyeti, verdiği kanun teklifleri, niteliği, bunların yasalaşma düzeyi, öncelikli yönelimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın genelinde kronolojik esaslara uyulmuş ve çeyrek asırlık bir döneme tanıklık eden Ali Cenani Bey'in öncelikle ayrıntılı bir biyografisine yer verilmiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda önce Halep sonra da Antep mebusu olarak yer alan Cenani Bey, Meşrutiyet'in ilk yıllarında II. Abdülhamid karşıtı, İttihatçı bir siyasi kimlik sergilemiş 1912 genel seçimiyle İttihatçılarla karşılıklı olarak yollarını ayırmıştır. Bu yıldan itibaren mecliste bağımsız bir mebus olarak hareket etmiş, İngilizlerin son Osmanlı Meclisi'ni dağıttığı dönemdeyse işgalci güçlerin yanında bir tutum takınmıştır. Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal ve grubunu <i>yağmacı</i> olarak nitelemiş fakat aynı zamanda kendi köy ve topraklarının da bulunduğu güney cephesinin örgütlenmesine destek olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1920-1931 yıllarını kapsayan üç ayrı dönemde Gaziantep mebusluğu yapmış, birinci grup içerisinde yer almıştır. İkinci dönem TBMM'de mebusluğun yanı sıra ticaret vekilliği vazifesini de yaklaşık iki yıl sürdürmüştür. Vekilliği sırasında vekâlet tasarrufuna verilen 500.000 liralık zahire fonunun usulsüzce harcandığı ve hazinenin zarara uğratıldığı gerekçesiyle önce meclis sonra Yüce Divan sorgulamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Yüce Divan başta Ali Cenani Bey'in görevi ihmal ve gevşeklikten beraatine, görevi suiistimalden bir ay hapis ile dört ay rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine mahkûm olduğunu açıklamış sonra bu cezasını erteleyerek, zimmetinde kalan paranın kendisi tarafından faiziyle tahsis edilmesine hükmetmiştir. Hayatının son yılları itibar kaybı, mali ve ailevi sıkıntılar içerisinde geçmiştir.	
Anahtar Kelimeler: Ali Cenani Bey, Osmanlı Meclis-i Mebusanı, TBMM, Yolsuzluk, Aferist, Yüce Divan	

Title of Thesis: Mehmet Ali Cenani Bey's Life and His Parliamentary Activities (1872-1934)	
Author of Thesis: Hatice AKAN	Supervisor: Professor Doctor Safiye KIRANLAR
Accepted Date: December 2018	Number of Pages: vi(preface)+237(thesis)
Department: History	
The life and political studies of Mehmet Ali Cenani Bey, who is a prominent figure in Turkish political life with his competence in financial matters, consists the subject matter of this research. The main purpose of this study is to reveal the political life of Ali Cenani Bey who took place in the process from the Constitution Monarchy to the Republic, and to determine his place in the historical events of the period. In this study, it is tried to determine his perception on political and social process, his leading capability, his legislative proposals given, quality and enactment level of these proposals, and also his preferred tendencies. Chronological principles were followed throughout the study, and a detailed biography of Ali Cenani Bey, who witnessed a quarter of a century, was given. Cenani Bey, who was a member of the Ottoman Parliament as first Aleppo Representative and then Antep Representative, he had an anti-Abdulhamid attitude in the early years of the Constitutional Period, and present an Unionist political identity, but separated his way with the Unionists during general elections held in 1912. From this year on, he acted as an independent representative in the parliament, and when the British were distributing the last Ottoman Assembly, he stood beside the occupying forces. During the years of National Struggle, he described Mustafa Kemal and his group as plunderers, but he also supported the organization of the southern front, including its own villages and lands. He had appointed as the deputy for Gaziantep in Turkey Grand National Assembly for the covering the years 1920 to 1931. In the second period, beside his deputy duty, he served as Ministry of Commerce in the Turkish Grand National Assembly for an approximate period of two years. During his ministry duty, it is found that 500.000 liras which was given to the treasure as purveyance funds, was wasted and the treasure incurred losses, thus he was confronted with questioning before the Supreme Court. The Supreme Court, in particular, stated that Ali Cenani Bey was acquitted of negligence and delinquency, forfeiture of duty for a period of four months together with deprivation of rank, he received imprisonment for one month, then all his punishments was postponed, the Court was ruled him to refund all the money together with interests. The last years of his life were spent on financial and familial losses, and also loss of his political reputation.	
Keywords: Ali Cenani Bey, Ottoman Parliamentary Assembly, Grand National Assembly of Turkey, Corruption, Aferist, Supreme Court	

GİRİŞ

II. Meşrutiyet'in ilanıyla her anlamda köklü değişimlerin yaşandığı, iki meclisli sistemin var olduğu, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte tek meclisli parlamenter sisteme geçildiği, çeyrek asırlık bir dönemin aktörlerinden olan Ali Cenani Bey ile ilgili kaynaklarda hep aynı ve kısıtlı bilgiler mevcuttu¹. Bu çalışmanın amacı, Türk siyasi hayatının önemli şahsiyetlerinden olan Ali Cenani Bey'in Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan tarihi süreç içerisindeki rolünü ortaya çıkarmak, dönem içindeki yerini konumlandırabilmektir.

Ali Cenani Bey, II. Meşrutiyet döneminde eşraf kimliğiyle ön plana çıkmış, İttihat Terakki'den Halep mebusu seçilmesiyle siyasi hayatına başlamıştı. Milli Mücadele önderlerinin kurduğu hükümetlerde ise daha çok bürokrat kimliğiyle yer almaktaydı. Zaten Milli Mücadele'yi zafere ulaştıran liderler yeni Türk devletinin yönetimini üstlenecek siyasi kadroların nüvesini sivil-asker veya bürokratik kökenli kişilerden oluşturmuştu². Ali Cenani Bey de bu kişilerden olup bürokrasiyi bilenlerdendi.

Birinci TBMM'de Mustafa Kemal'in önderliğindeki Müdafaa-ı Hukuk Grubu'nun belirleyiciliğine dayalı bir seçim yapılıyordu. Ali Cenani Bey de üç dönem mebusluk yaptığı TBMM'de Müdafaa-ı Hukuk Grubu'ndan hiç ayrılmamış, İsmet Paşa ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın hep yakın çevresinde yer almıştı. Zaman zaman İsmet Paşa ile anlaşmazlık yaşadığı da oldu. Şöyle ki Cumhuriyet'in ilanına giden süreçte ilk İsmet Paşa kabinesi kurulmadan beş hafta önce Halk Fırkası Meclis Grubu'nda yapılan oylamada Nafia Vekili Ahmet Muhtar Bey'in, Adliye ve Maliye vekilliklerinin istifasını öngören ve yeni kabineye güvenoyu veren değişikliğe Ali Cenani Bey red oyu vermişti. Fakat ilk İsmet Paşa kabinesi kurulmuştu. İkinci kabine ise Ali Fethi Bey başkanlığında toplanmış ve Ali Cenani Bey de bu kabinede ticaret vekili olmuştu. Kendisi İsmet Paşa'nın kurduğu üçüncü kabinedeyse bu defa sıkıyönetim ve Takrir-i Sükûn Kanunu taraftarlığı yaparak ticaret vekilliğini korumuştur.

¹ 1872 İstanbul doğumlu, Meclis-i Mebusan'da birinci ve ikinci dönem Halep, üçüncü ve dördüncü dönem Antep mebusuydu. TBMM döneminde ise birinci, ikinci ve üçüncü dönemde Gaziantep mebusluğu yaptı, Ali Fethi(Okyar) Bey hükümetinde ticaret vekili oldu dördüncü dönemde ise seçime gitmedi. Doğduğu ve seçildiği il farklıydı, Antep Amerikan Koleji'nde eğitim görmüş, çiftçilikle uğraşmaktaydı. 12 Mart 1921'de TBMM'ye arz edildiği, 14 Kasım 1921 tarihinde ise TBMM'ye katıldığı kayıtlıydı (Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.235).

² Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.11.

Bu araştırmada Ali Cenani Bey'in hem Osmanlı Meclisi'nde hem de TBMM'de üç dönem yaptığı mebusluğu müddetince siyasal ve toplumsal süreci algılayışı, onu yönlendirme kabiliyeti, verdiği kanun teklifleri, tekliflerin niteliği, bunların yasalaşma düzeyi, süreçteki öncelikli yönelimleri belirlenmeye çalışılmıřtır³.

Çalışmanın diliyle ilgili olarak meclisteki faaliyetleri incelenirken anlaşılabilirliği desteklemek adına öz Türkçe kullanımına öncelik verilmiştir. Bu amaçla takrir yerine önerge, layiha yerine tasarı, Dâhili Nizamname yerine iç tüzük, içtima yerine toplantı, istizah yerine gensoru, müstenkif yerine çekimser vb. kelimelerin kullanımına özen gösterilmiştir. Ayrıca TDK kurum, kuruluş, kurul, birleşim, oturum ve işyeri adlarına getirilen kesme işareti kullanımını kaldırmıştır. Bu değişikliğe çalışmada önemli ölçüde yer verilmiştir.

Çalışmanın Konusu

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde II. Meşrutiyet yıllarından erken Cumhuriyet dönemine uzanan çeyrek asırlık bir dönem ele alınarak Ali Cenani Bey'in görüşlerinin Meşrutiyet ortamında şekillenip Cumhuriyet'e de izler bıraktığı belirtilmiştir. Bu bölüm Ali Cenani Bey'in hayatı ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndaki çalışmaları üzerinedir. İlk alt başlığında, ulaşılan kaynaklar çerçevesinde onun ayrıntılı bir biyografisine yer verilmiş daha önce farklı kaynaklarda geçen yanlış bilgiler düzeltilmiştir. Ayrıca kronolojik bir sıra takip edilerek Ali Cenani Bey'in siyasi hayatı da tahlil edilmiş, onun gelişen olaylar karşısında tam bir dönem adamı tavrı ortaya konulmuştur. İttihat Terakki içinde bulunduğu sıralardaki görüş ve faaliyetleri, ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde aktararak İttihat Terakki'den ayrıldıktan sonraki muhalefetine de yer vermeye çalışılmıştır. Aslında Ali Cenani Bey, Meşrutiyet'in ilk yıllarında II. Abdülhamid karşıtı olmakla birlikte onun dönemini *mezalim yılları* olarak tanımlayan bir İttihatçıydı. 1912 seçimleriyle yeni bir kimliğe bürünen Cenani Bey bu tarihten itibaren İttihatçılarla karşılıklı olarak yollarını ayırmıştı. Mecliste bağımsız bir mebus olarak hareket ederken meclisin dağıtıldığı dönemde İngilizlerin yanında bir tutum sergilemişti. Mustafa Kemal ve çevresini İngiliz arşivlerinde rastlanıldığı kadarıyla

³ Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.3.

yağmacı olarak nitelemiş buna rağmen Milli Mücadele yıllarında kendi köy ve topraklarının da bulunduğu güney cephesinin örgütlenmesine destek olmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde; üç dönem TBMM’de Gaziantep mebusluğu yapan Ali Cenani Bey’in siyasi faaliyetleri, iki yıl sürdürdüğü ticaret vekilliği ve parlamento dışındaki çalışmaları üzerine yoğunlaşmıştır. Kendisinin parlamentodaki eğitim, dış politika, hukuk, ekonomi, sosyal ve kültürel alandaki faaliyetleri birincil ve ikincil kaynaklara başvurularak değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölüm ise ticaret vekilliği yaptığı dönemde vekâlet tasarrufunda bulunan 500.000 liralık zahire fonunun usulsüzce harcandığı ve hazinenin zarara uğratıldığı gerekçesiyle önce mecliste sonra Divan-ı Ali’de sorgulanması konusuna ayrılmıştır. Cumhuriyet döneminin ikinci yolsuzluk olayı olarak bilinen önce basın sonra TBMM’nin harekete geçmesiyle gündeme taşınan Ticaret Vekili Ali Cenani Bey davasıyla, ticaret vekâleti tasarrufuna verilen 500.000 liranın ne şekilde harcandığı ve hazineye neden geri ödenmediği önceliğinde o dönemin siyasi ve iktisadi hayatı irdelenmeye çalışılmıştır. Mecliste konuyla ilgilenen Divan-ı Muhasebat Encümeninin araştırması sonrasında meselenin Karma Soruşturma Komisyonuna oradan da Divan-ı Âli’ye taşınması ve son olarak ticaret vekilinin yargılanması döneme ait bazı genellemelerin yapılmasına imkân tanımıştır. 1928 yılında TBMM matbaasında basılmış, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonunda ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde muhafaza edilmiş, Osmanlı Türkçesi olarak kaleme alınmış Ali Cenani Bey Tahkikatına Ait Vesikalar isimli veri tamamen tercüme edilerek davanın aydınlatılmasıyla ilgili ayrıntılara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu kaynak; Mustafa Kemal’in, Ali Cenani Bey’in ticaret vekâletine tayinini ve vekâletten istifasını kabul eden tezkeresiyle başlamakta, stok mal hakkındaki kanun layihasıyla ilgili hükümetin gerekçeli kararı, Ticaret ile Muvazene-i Maliye Encümenlerinin mazbataları, mecliste yapılan müzakere sonucu ve çıkarılan stok kanunu metniyle devam etmektedir. Diğer belgeler arasında ticaret vekâleti tasarrufuna verilen 500.000 lirayı Ali Cenani Bey’in aldığına dair makbuz senedi, vekâletin muhasebe müdüriyetinin 500.000 liraya ait tahakkuk müzekkiresi, bu paranın İstanbul Ticaret Müdüriyetine verildiğine dair yazışmalar, Usul-ı Muhasebe-i Umumiye Kanunundan bazı maddeler ve konuyla ilgili tahkikat icrası kararı vardır. Vekâlet tarafından stok kanunuyla ilgili yapılacak işlemlere dair İstanbul Ticaret Müdüriyetinde

ard arda düzenlenen toplantı tutanakları da mevcuttur. Ayrıca Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in Ankara Un Fabrikası, Adana İtital Şirketi, İttihat Değirmencilik ve Adapazarı Fabrikasına ait usulsüzce yaptığı iddia edilen işlemlere dair vesikalar, ticaret vekâletinin İzmir belediyesiyle yaptığı satış işlemleri, Sanayi ve Maadin Bankası aracılığıyla yapılan işlemler, Karadeniz'e giden mısırlar, un mubayaasındaki şikâyetler ve Divan-ı Muhasebat Encümenince ortaya çıkarılan hesap tablosu da incelenmiştir.

Vesikaların diğer kısmı ise meselenin Adliye ve Teşkilat-ı Esasiye Encümenlerinden oluşan Karma Soruşturma Komisyonuna havale edilmesiyle başlamıştır. Komisyonunun düzenlediği 11 Mart-10 Nisan 1928 tarihlerini kapsayan 14 oturumun kayıtları ve soruşturmanın neticesini meclise sunan mazbataya yer verilmiştir.

Çalışmanın Amacı

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan çeyrek asırlık bir dönem Ali Cenani Bey özelinde incelenmeye çalışılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi Cumhuriyet tarihimiz için bir laboratuvar niteliğindedir. Bu dönemdeki siyasal ve sosyal gelişmeleri yönlendiren güççe İttihat Terakki'dir. Siyasi hayatına İttihat Terakki ile birlikte başlamış bir isim olan Ali Cenani Bey'in her iki meclisteki faaliyetlerinin siyasal ve toplumsal değişim sürecinin yönünü nasıl etkilediğinin gözlemlenmesi araştırmanın en önemli çalışma konularından biri olmuştur. Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve TBMM'nin işleyişi, bu işleyişte mebusların rolü Ali Cenani Bey özelinde incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Bu araştırma; II. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve erken Cumhuriyet döneminin analiz edilmesiyle bugünkü problemlere ışık tutmak ve çözüm tayin etmek noktasında katkı sağlamak açısından önemlidir. Ayrıca yeni bir devlet sisteminin oluşturulmaya çalışıldığı bir süreçte yaşanan usulsüzlük ve yolsuzluk olaylarının Türk siyasi hayatına olası etkisini belirlemek ve bu tür olayların hangi amaç ve gerekçelerle ortaya çıktığı konusunda yönlendirmek bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Bu çalışmada özellikle mühim bir görevde bulunan bir siyasetçinin vekilliği sırasında usulsüz ve keyfi uygulamalara başvurarak, kurumları nasıl yönlendirdiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Literatür taramasıyla başlanılan çalışmaya ayrıntılı bir araştırmanın yapılmadığı görülmüştür. Bu konuyla ilgili olarak Cengiz Şavklı'nın *Birinci Dönem TBMM'de Antep ve Maraş Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)* ile Aydın Kocaman'ın *Basında Ali Cenani Bey ve Mahmut Muhtar Paşa* isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezleri vardır. Her iki tezde de Ali Cenani Bey merkeze alınmış değildir. Bunun yanı sıra Osmanlı, Cumhuriyet ve TBMM Arşivinde araştırmalar yapılmıştır. TBMM Arşivindeki milletvekiline ait şahsi dosyalardan istifade edildi. Belgelerin yetersiz kaldığı durumlarda dönemin basınına müracaat edildi ve önemli boşluklar basın kaynaklı haberler takip edilerek dolduruldu. Çalışmanın araştırma eserleriyle desteklenmesi sağlandı. Bu amaçla Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İSAM Kütüphanesinde konuyla ilgili araştırma eserlerine ulaşıldı.

Meclis tutanakları çalışmanın en önemli kaynağını oluşturmuştur. 1908-1918 tarihlerine ait tutanaklar ile 1920-1931 tarihlerine ait tutanaklar tamamen incelenmiştir. Gizli celse zabıtlarına ayrıca bakılmıştır. Zabıt ceridelerine atıf yapılırken tarih çevirme kılavuzundan yararlanılmıştır. Bunun yanında kanun, karar, kararnameler ilk kaynak tutanakların destekleyicisi olmuştur. Tutanaklar, basın verileri, döneme ait albüm ve yıllıklar, tercüme-i hal formu, hatıralar ve araştırmanın üçüncü bölümünde TBMM matbaasınca basılmış tahkikat vesikaları ayrıca kullanılmıştır.

Araştırma esnasında zaman zaman bazı zorluklarla karşılaşmıştır. TBMM Arşivindeki milletvekillerin dosyalarının dijital ortama aktarılması önemli bir adım olmakla birlikte, diğer biyografik çalışmalarda da rastlanıldığı gibi milletvekilleri hakkında bu dosyalarda tatmin edici bilgilerin bulunmaması bir eksilik olarak karşımıza çıkmaktadır. İçişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü Sicil Arşivinde Ali Cenani Bey'in adının olmayışdır. Basına ve kamuoyuna kapalı gerçekleştirilen CHP Meclis Grubu tutanaklarına ulaşamaması ayrı bir zorluk olarak karşımıza çıkmıştır.

BÖLÜM 1: MEHMET ALİ CENANİ BEY'İN AİLESİ, EĞİTİMİ VE SİYASETE GİRİŞİ

1.1. Ailesi, Eğitimi ve Kişiliği

Mehmet Ali Cenani Bey Semerkant'taki Şeyh Evliya hazretlerinin soyundan gelen Türkmen bir aileye mensuptur⁴. İstanbul Üsküdar'da Kapıağası Mahallesi'nde 1872 yılında dünyaya gelmiş, babası Rasim Paşa'nın mutasarrıflık vazifesi dolayısıyla kendisi de pek çok vilayette bulunmuştur⁵. Babasının mutasarrıflık yaptığı Urfa, Rize ve Malatya vilayetleri Cenani Bey'in kişiliğinin şekillenmesinde etkili olmuştur. İlköğrenimine özel öğretmenlerden, Türkçe ve Fransızca ders alarak başlamış, 1885'te Üsküdar Toptaşı Askeri Rüştîyesini bitirmiştir⁶. Babasının ölümü üzerine İstanbul'dan ayrılmış, memleketi Antep'e yerleşerek bir yandan çiftçilikle meşgul olurken, diğer taraftan Antep Amerikan Kolejinde yarım kalan eğitimine devam etmiştir. O yıllarda Halep vilayetine bağlı Antep'te gençlik yıllarını geçirmiş bundan dolayı Halep ve Antep'in de hissiyat ve fikriyatının gelişmesinde ayrı bir yere sahip olduğu görülmüştür. Babası Rasim Paşa'dan öğrendiği Farsçanın yanı sıra dönemin kolej muallimlerinden Bezciyan Zenop'tan Fransızca, İzdirapzade Hoca Abdullah Efendi'den Arapça dersleri almıştır. Ayrıca Fransız İhtilali Tarihi, Mecelle ve Ceza Kanunu konularında aldığı eğitimlerle tahsilini tamamlamıştır⁷. İktisat ve maliye alanlarına hâkim olduğu bilinmektedir⁸.

Halep'te geniş topraklara sahip olan Cenani Bey bölgenin önde gelen tüccarlarından biri olmuştur. İş çevrelerinde, dürüst, girişimci, becerikli, faal biri olarak tanınmaktaydı⁹. Hatta

⁴ Cemil Cahit Güzelbey, *Cenaniler*, Ufuk Matbaası, İstanbul, 1984, s.7-8.

⁵ Rasim Paşa için geniş bilgi bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, c. II, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, Öncü Basımevi, Ankara, 2005, s.608-609; Halil İbrahim Yakar, "Gaziantep'te Divan Şairleri", Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu, Arsan Basın-Yayın, Gaziantep, 2000, s.178; Ali Cenani Bey'in yaşı konusunda bazı ihtilaflar bulunmaktadır. Güzelbey'in *Cenaniler* isimli eserinde doğum yılı 1871 olarak belirtilirken, Cengiz Şavkılı'nın Birinci Dönem TBMM'de Antep ve Maraş Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri) ile Aydın Kocaman'ın Basında Ali Cenani Bey ve Mahmut Muhtar Paşa isimli basılmamış yüksek lisans tezlerinde 1872, Cenani Bey'in tercüme-i hal kâğıdına göre ise Rumi 1289 (1873/1874) olarak kaydedilmiştir.

⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM Birinci Dönem 1919-1923*, c. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s.426; TBMM'nin üçüncü devrede aza intihap olunan zevat-ı kirama mahsus tercüme-i hal varakası (TBMM Arşivi, Tercüme-i Hal Kâğıdı, Dosya No:175).

⁷ TBMM Arşivi, Tercüme-i Hâl Kâğıdı, Dosya No:175; Cengiz Şavkılı, "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Antep Milletvekili Mehmet Ali Cenani Bey ve Faaliyetleri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7(2), 2008, s.408.

⁸ TBMM Arşivi, Tercüme-i Hâl Kâğıdı, Dosya No:175.

⁹ Metin Hülagu, "Mustafa Kemal'e Katılanlar: İngiliz Gözüyle Cumhuriyet Erkânının Özgeçmişleri, Ruh ve Karakter Yapıları", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, sayı 47, İstanbul, 1998, s.37-43.

Halep mebusu olarak meclise girdiğinde hükümet adına alım-satım işlerinde de yetkili olarak tayin edilmişti. Kendisi Dâhiliye ve Evkaf Nezaretleri adına alım yapıyordu¹⁰. Dâhiliye Nezaretine Antep'ten yağ tedarik ederken Evkaf Nezaretine bağlı kurumların soğan ihtiyacını karşılıyordu¹¹. Cenani Bey'in bu ticari faaliyetlerinin yanı sıra kömür ticareti yaptığı da bir başka hadiseyle anlaşılmaktadır. Zonguldak ile İstanbul arasında yapılan bu ticaret son derece önemliydi. Zonguldak kömür ocağı, Osmanlı donanmasına ait savaş gemileri, yolcu ve yük gemileri, buhar makineleri, özel ve askeri fabrikalar, lokomotifler ve hatta Silahtarağa Elektrik Santrali olmak üzere pek çok yerin kömür ihtiyacını karşılayan tek merkez konumundaydı. Bu hayati öneminden dolayı Ruslar Zonguldak'tan kömür taşıyan pek çok Türk gemisini batırarak bu işleyişi engellemeye çalışıyordu¹². Bu olaylardan biri de Ali Cenani Bey'e ait bir kayığın top mermisiyle batırılması sonucunda yaşandı¹³.

Tüccarlığı ve girişimciliğiyle bilinen Cenani Bey'in çocukları dönemin en iyi kurumlarında eğitim görmüşlerdi. Nazire Hanımla evliliğinden olan beş çocuğundan biri 1897 yılında Antep'te dünyaya gelen Sabiha Cenani'dir. Sabiha Hanım da babası gibi benzer türde bir eğitim almış, devlet hizmetlerinde bulunmuş, avukatlık yapmış bir kişilikti. Babası Cenani Bey'in Malta'da sürgün olduğu yıllarda onun suçsuzluğuna dair İngiliz Yüksek Komiserliğine mektuplar göndermişti¹⁴. En büyük oğlu Ekrem Cenani Bey ise önce Fransız Sörlük Okulunda ardından İstanbul Robert Kolejinde tahsiline devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın Stuttgart kentinde Wilhelms Realschule'da başladığı yükseköğrenimini İstanbul Darülfünun Hukuk

¹⁰ Dâhiliye Nezareti'ne Antep'ten yağ tedarik eden Ali Cenani Bey bu yağlardan tekâlif-i harbiye alınmak istemesi üzerine bu satışı durdurmuş ve valiliği şikâyet etmişti. Bu şikâyet üzerine dönemin Halep valisi de devreye girerek Ali Cenani Bey'in bu itirazında haklı olmadığını, kendisinden böyle bir vergi alınmadığını, bölgenin tüm yağlarının Cenani Bey tarafından toplattırıldığından Antep'teki askeri fırkanın yağ tedarik edemediğini bunun üzerine kendisinden özel senet karşılığında yağ almaya çalıştıklarını ifade etti (BOA, DH. İUM. 16/3).

¹¹ Bandırma Karacabey taraflarından nezaret adına aldığı soğanları İstanbul'a sevk ediyordu (BOA, DH. İUM. 16/3).

¹² Yüksel Kaştan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kömür Ocaklarının İşletilmesi (1839-1918)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, c.2, sayı 2, (Ocak) 2016, s.19.

¹³ Kömür taşımak üzere İstanbul'dan Zonguldak'a gelmekte olan Sürmeneli Hacı Muhsin Bey'e ait ve Hacı Mustafa idaresindeki yüz tonitroluk Hüdaverdi gemisi gece saat beş sularında Ereğli'nin Kandilli mevkiine yaklaşık iki buçuk mil açığından geçmekte iken Midilli kruvazörü büyüklüğünde bir gemi ile çarpıştı. Rusça bilenlerden Sürmeneli Mecid bin Salih alıkonularak diğerleri serbest bırakıldı. Ali Cenani Bey'e ait ayna cinsinden ayazbad adlı kayıktan top mermisiyle batırıldığı Zonguldak'a giden şahısların ifadelerinden anlaşıldı (BOA, DH. EUM.5.Şb. 29/6).

¹⁴ Güzelbey, *Cenaniler*, s.98.

Fakültesinde tamamlamıştır. Almanca, İngilizce, Fransızca bilen hukuk ve zirai iktisat alanlarına hâkim olan Ekrem Cenani Bey yaşamı boyunca farklı pozisyonlarda görev almıştır. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti üyeliği, Gaziantep Çiftçi Derneği kurucu başkanlığı, avukatlık, hâkimlikle birlikte Demokrat Parti'den Gaziantep milletvekilliği yapmıştır¹⁵. Yassıda yargılanmalarında anayasayı ihlal ve CHP mallarına el konulması kapsamında sorgulanarak 5 yıl hapsedilmiş, af çıkması üzerine de tahliye olmuştur¹⁶. Ali Cenani Bey'in diğer oğlu Kemal Cenani Bey ise Kurtuluş Savaşı yaşanırken gönüllü olarak Anadolu'ya geçmiştir. Ankara'da Sarıhastahane hastabakıcılık yapmış, Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Robert Kolejinde eğitimini tamamlayarak Hariciye Vekâleti'ne girmiştir. Avusturya büyükelçilik kâtipliği, Washington, Kahire, Sofya, Lahey sefaretleri kâtiplikleri, Arjantin ve İngiltere'de maslahatgüzarlık, konsolosluk ve başkonsolosluk görevlerini yerine getirmiştir. Diğer çocukları Afife Cenani Hanım doktor iken Husuli Rasim Cenani Bey de Amerika'da uluslararası baroya kabul edilen birkaç Türk avukattan biri olmuş ayrıca İngiltere'nin İstanbul fahri konsolosluğunu yapmıştır¹⁷.

Cenani Bey'in çocuklarının eğitim hayatını tayin etmesinden de anlaşıldığı üzere entellektüel bir kişilik olduğu ortadadır. Kendi aile tarihçesini kaleme aldığı, mali ve iktisadi tarih açısından önemli yazılar yazdığı, Antep'teki okuryazar kesimi Batı'daki siyasi gelişmelerden haberdar etmeye çalıştığı bilinmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanı öncesi Antep'te hürriyetçi fikirleri desteklemesi bölge insanı tarafından dönemin padişahı II. Abdülhamid'e jurnal edilmişti. Jurnal sonrasında Cenani Bey padişaha hakaret suçundan 1907 Ağustos'unda tutuklandı¹⁸. Dört ay, on gün süren mahkûmiyetten sonra 10 Aralık 1907 tarihinde yine aynı padişah tarafından affedilip tahliye oldu¹⁹. Bu acı tecrübe bundan sonraki siyasi faaliyetlerinde II. Abdülhamid dönemini sıklıkla istibdat, işkence ve zulüm devri olarak nitelemesine sebep olmuştu. Cenani Bey'in tutukluluğu bununla bitmeyecek, ilerleyen satırlarda anlatılacağı gibi hayatının diğer evrelerinde de tekrarlanacak; Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni olaylarına karıştığı gerekçesiyle

¹⁵ *TBMM Albümü 1920-2010*, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Yayınları, c.2, Ankara, 2010, s.561, 634, 714.

¹⁶ Güzelbey, *a.g.e.*, s.99-100.

¹⁷ Güzelbey, *a.g.e.*, s.102-104.

¹⁸ Güzelbey, *Cenaniler*, s.85.

¹⁹ Ali Cenani Bey'in 27 Ekim 1907 tarihinden itibaren Antep'te tutuklu bulunduğu görülmektedir. Tutukluluk sebeplerinden biri de yine Antep'te minberde hutbe okuyan bir hatibi indirmesi olarak bilinmektedir. Sonraları II. Abdülhamit tarafından affedilerek hapisten çıkmıştır (BOA, Y.A.RES. 150/88), (BOA, Y.A. RES. 151/19), (BOA, DH. MKT. 1240/73), (BOA, BEO. 3202/240077), (BOA, BEO. 3165/237322).

Divan-ı Harp'te yargılanıp serbest bırakılmasına rağmen sonrasında tutuklanarak Malta'da bir buçuk yıla yakın sürgün hayatı yaşayacaktı. Malta dönüşü TBMM'de üç dönem Gaziantep mebusluğu yapacak, ikinci dönem mebusluğu sırasında ticaret vekilliği vazifesini üstlenecekti. Vekilliği sırasında zahire yolsuzluğu yaptığı iddiasıyla bu defa Yüce Divan'da yargılanacaktı. Bu yargılama siyasi itibar kaybını beraberinde getirecek hayatının son yılları her anlamda bir çöküş olacaktı.

1.2. İttihat ve Terakki'nin Antep'teki Teşkilatlanması

1907 yılında İttihat Terakki'ye üye olduğu tahmin edilen Ali Cenani Bey siyasi hayata dair ilk çalışmalarına Halep ve Antep'te düzenlenen *kıraathane toplantılarıyla* başlamış cemiyet adına halk nezdinde sempati toplamıştı²⁰. *Kıraathane toplantılarının* yanı sıra kendisinin Antep redif taburuyla irtibata geçmesi Antep'te bir İttihat Terakki Kulübü ortaya çıkarmıştı. Onun İttihat Terakki ile ilişkileri 1908 seçimlerinde Halep'ten mebus seçilmesini sağlamış gibi görülebilir. Fakat 1912 seçimlerinde İttihatçılarla yollarını ayırdığında bağımsız olarak mecliste kalabilmesini sağlayan asıl etken halkın saygı ve güvenini kazanmış olmasıydı.

İttihatçılar siyasi varlıklarını İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde düzenledikleri *Kıraathane İktimalarıyla* ortaya koydu²¹. Burada II. Meşrutiyet'le birlikte dünyada ve ülke genelinde yaşanan siyasi gelişmeler konuşuluyor, meşrutiyetin haklılığını savunan gazete ve dergilerin çıkarılmasına, tiyatro gösterileri sergilenmesine karar veriliyordu. Cenani Bey'in bu toplantılara katılması Antep halkı nezdinde güven tesis etmesinde etkili olduğu gibi kendisinin şehirdeki redif taburuyla yakın diyalogları İttihat Terakki yönetimince fark edilmesinde anahtar rol oynadı²². Büyük bir halk kitlesini uzun süre silahaltında tutmadan, eğitilmiş askeri bir kuvvet oluşturmak için kurulan redif taburları Anadolu'nun pek çok yerinde vardı²³. Halep ve Antep'te de bulunan bu taburlar bölgede bir İttihat Terakki Kulübü ortaya çıkarmak maksadındaydı²⁴.

²⁰ Halep'te Jön Türkler arasına katıldığı bilinmektedir (Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, c. III, TBMM Vakfı Yayınları No:4, Ankara, s.426).

²¹ http://sbedergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/52616013_61-96.pdf Erişim Tarihi: 22 Ocak 2018.

²² Ali Cenani Bey gibi redif taburları aracılığıyla İttihat Terakkiyle bağ kuranlar vardı. Kazım Nami Bey de 1898'de Tiran Redif Taburunda görevli iken hemen hemen aynı tarihlerde İttihat Terakki'ye katılmış ve Tiran'da İttihat Terakki şubesinin kurucuları arasında yer almıştır (İ. Arda Odabaşı, "1908 Devrimi Nasıl Oldu? Bir İttihat Terakki Piyesi", *Yeni Tiyatro*, sayı 4, 2008, s.2).

²³ Teoman Alpaslan, *31 Mart Ayaklanması "Yüzyılda Ne Değişti"*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2009, s.339.

²⁴ M. Mithat Özgen, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri Osmanlı Redif Binaları*, Hamidiye Kitaplığı, İstanbul, 2016, s.39.

Antep redif taburu kumandanlığını üstlenen Yüzbaşı Şamlı Yahya Bey, yakın arkadaşı ve aynı zamanda İstanbul'daki İttihat Terakki'nin aktif politikacılarından olan Ahmet Muhtar Bey'le birlikte Antep İttihat Terakki Kulübü'nün toplantılarını gerçekleştirmeye başladı²⁵. Redif taburu askerleri de bu toplantılara dâhil oldu. Başlangıçta yerli halktan katılım sınırlıydı. İlk katılanlar Ali Cenani Bey, Taşçızade Abdullah Efendi, Tuzcuzade Hafız Ahmet Efendi, Kethüdazade Ahmet Muhtar Bey, Kethüdazade Hüseyin Cemil Bey, Hacı Hanefizade Abdullah Efendi, Izdırapzade Rıza Bey, Şefik Bey, Cenanzade Rıza Bey, Nizipli Hacı Mehmet Efendi, Battal Bey, Tahir Bey, Izdırapzade Celal Kadri Bey, Daizade Hasan Sadık Bey olmuştu. On beş günde bir toplanan kulübe Cenani Bey'in Amerikan Kolejindeki hocalarından Bezciyan Zenop ile Silahyan Hırand, Kendirciyan Hosep Efendi gibi ileri gelenler de sonradan katıldı²⁶. Önce redif taburu komutanı olan sonrasında Antep'teki İttihat Terakki Kulübü başkanlığına getirilen Yüzbaşı Yahya Bey'in yerini bir süre sonra halkın güvenini kazanmış olan Ali Cenani Bey aldı. Taşçızade Abdullah Efendi de ikinci başkan olarak seçildi²⁷.

Cenani Bey'in yöneticiliği sırasında kulübe girmek isteyenlerin sayısı her geçen gün arttı. Bu sebeple giriş işlemi İttihat Terakki'nin İstanbul şubesinde olduğu gibi bir usule bağlanarak yapılmaya başlandı. Her üyeye bir numara verilerek giriş aidatı toplandı. Kulübün geliri giriş aidatı dışında cemiyet üyelerinden ve dışardan yapılan aynî ve nakdî yardımlarla sağlanıyordu²⁸. Genel masraflar başkan Ali Cenani Bey tarafından karşılanmaktaysa da üye sayısı ile birlikte artan harcamalar için yeni bir finans kaynağı

²⁵ Bu toplantılara başta Ali Cenani Bey olmak üzere Taşçızade Abdullah Efendi, Tuzcuzade Hafız Ahmed Efendi, Kethüdazade Ahmet Muhtar Bey, Kethüzade Hüseyin Cemil Bey, Cenanzade Rıza Bey, Hacı Hanefizade Abdullah Efendi, Izdırapzade Rıza Bey, Şefik Barlas Bey, Nizipli Hacı Mehmet Efendi, Battal Beyzade(Budak) Tahir Bey, Izdırapzade Celal Kadri Barlas Bey, Daizade Hasan Sadık Bey ve meşrutiyetin varlığından memnun Ermeni vatandaşlar bu cemiyetin toplantılarına katılmaktaydı. Ahmet Muhtar Bey, Milli Mücadele döneminde Karakol Cemiyetinde görev yapmış Antep'in direnişinde katkısı bulunmuş ve sonraları kurulan Gaziantep Halkevi Başkanlığını yürütmüştür (Sina Akşin-Sarp Balcı-Barış Ünlü, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.486); Şerif Aksoy, *İttihat ve Terakki*, Nokta Kitap, İstanbul, 2012, s.263.

²⁶ Pekdoğan, "Ayıntab'da İttihat Terakki Kulübü'nün Kurulması ve Ayıntab'a Etkisi", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, (Eds).S.Akşin S.Balcı B.Ünlü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.489; Ali Çiftçi, "İttihat Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 37, 2015, s.124.

²⁷ Kulüp çalışmalarının en aktif ve daimi üyeleri Kethüzade Hüseyin Cemil (Göğüş) Bey, Cenanzade Rıza Bey, Izdırapzade Celal Kadri Barlas ve Daizade Hasan Sadık Beylerdir. Antep'te Suburcunda karakol bitişğinde bir bina merkezdi. Ayrıca bu karakolun hemen arkasında Keyvan Bey vakfına ait bir arabacı hanı bulunmaktaydı. Bazı tadilat ile geniş bir salon, biri başkan ve idare heyetinin diğeri kahveci ocağı olmak üzere iki oda tahsis edilmişti. Bu binanın Suburcu caddesine bakan ön tarafında uzunca bir balkon da mevcuttu. Üyeler, kulübe gelip İstanbul'dan gelen gazeteleri okur kahve ve nargilelerini içip giderlerdi (Pekdoğan, "Ayıntab'da İttihat Terakki Kulübü'nün Kurulması ve Ayıntab'a Etkisi", s.490); <http://www.okulbultv.com/ali-cenani-mustafa-aslan.htm> Erişim Tarihi: 15 Ocak 2018.

²⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.1, Ankara, 1988, s.73.

gerekmekteydi. Bunun için her azadan cüz'i bir miktar olmak şartıyla aylık alma usulü de kabul edildi. Eksik kalan kısım Ali Cenani Bey tarafından tamamlandı.

Ali Cenani Bey'in kulüpteki etkinliği İttihatçıların gözünden kaçmamış olacak ki kendisi 1908 seçimlerinde Halep'ten aday gösterildi. Zaten bu seçimde İttihat Terakki siyasi pozisyonunu güçlendirmek için bölgede sözü geçen ve kitle desteği olan eşrafi desteklemiş²⁹ bu anlayışın bir sonucu olarak da Ali Cenani Bey ilk Meclis-i Mebusan'da Antep'in bağlı olduğu Halep vilayetinden mebus seçilmişti³⁰. Ali Cenani Bey bu seçimde Arap vilayetlerinden seçilen dört Türk mebustan biriydi. Bu durum hem dönemin meclisinin yaklaşık yarısının Türk mebuslardan oluştuğuyla hem de Halep'te fazlaca Türk nüfusunun yaşadığıyla ilişkili olmalıydı³¹.

Başkanlığını önce Ali Cenani Bey'in sonrasında ise Abdullah Efendi'nin yaptığı Antep İttihat Terakki Kulübü, Antep'te bulunan ve II. Meşrutiyet sonrasında Cenani Bey'in de üyesi olduğu yerel bir cemiyet olan Maarif-i Mahalliye Cemiyetini destekliyordu. Her iki yapıya da dâhil olan Ali Cenani Bey İttihat Terakki'nin bölgede önemli bir sesi oldu. Kulüp o dönemde çok popüler olan *Jön Türk* adlı bir oyunu sahneye koyarak elde edilen

²⁹ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.73-74.

³⁰ Meclis'in 8 Şubat 1921 tarihinde 147. içtimasında Ayıntap kasabası adının Gaziantep'e tahviline dair kanun layihası görüşülmüş ve çıkarılan 93 numaralı kanun ile Antep kasabasının adı Gaziantep olarak değiştirilmiştir (Cengiz Şavklı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s.31; Günümüzde kullanılan adıyla "Gaziantep" Osmanlı kaynaklarında ise "Ayıntab" olarak adlandırılan yerin ne zamandan beri "Ayıntab" olarak adlandırıldığı bilinmemekle birlikte bu ismin daha çok Araplar tarafından verildiği kabul edilmektedir. TBMM döneminde de 6 Şubat 1921 tarihinden itibaren "Ayıntab", "Gaziantep" olmuş 1928 yılında da Gaziantep adı verilmiştir (Ramazan Erhan Güllü, *Antep Ermenileri (Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayatı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.35-37); 16. yüzyılda Osmanlı idaresine giren Antep, 19. yüzyıl başlarına kadar Maraş eyaletine tabi bir livaydı. 1830'da ise Maraş'tan ayrılarak Halep eyaletine bağlandı. Böylelikle Halep vilayetine bağlı bir kaza durumuna getirildi, 1913 yılında ise tekrar müstakil livaya çevrildi (Hale Şıvgın, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap", *OTAM-Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı:11, Ankara, 2000, s.517); Şerif Aksoy, *İttihat ve Terakki*, Nokta Kitap, İstanbul, 2012, s.263; Güllü, *a.g.e.*, s.46-47; 1914 yılında Dünya Savaşıyla birlikte Halep vilayeti ile idari ilişkisi kesilen Ayıntap müstakil liva statüsündedir (Celal Pekdoğan, "Ayıntab'da İttihat Terakki Kulübü'nün Kurulması ve Ayıntab'a Etkisi", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.495); Ali Cenani Bey'in mebus olması üzerine kulüp başkanlığı ikinci başkan olan Abdullah Efendi'ye devredildi (Pekdoğan, aynı makale, s.490).

³¹ 1908 meclisinde mebus sayısı 260 ile 288 kişi arasında değişiklik gösterirken bunun 142-147 kişi Türk mebus, yaklaşık 60 üzeri de Arap'tır (Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.94).

gelirin bir kısmını bu cemiyete ayırdı³². Böylece İttihat Terakki, kültürel etkinlikleri destekleyerek meşrutiyetin haklılığını topluma benimsetmeye çalışıyordu³³.

1895-1897 yıllarında Antep’li Müslüman çocukların eğitimini üstlenmek amacıyla kurulduğu bilinen ve ilk adı Antep Maarif-i Mahalliye Cemiyeti olan bu yapı II. Meşrutiyet’le daha faal bir hale geldi³⁴. Ali Cenani Bey’in aktif üyesi olduğu bu cemiyet özellikle Ermenilerin eğitim yapılanmasından etkilenmiş ve bu anlamda bir dönüşümle yeni okullar açmış hatta Ali Cenani Bey de Antep’te bir ticaret okulunu eğitim hayatına kazandırmıştı³⁵.

Mebus seçilen Cenani Bey Antep İttihat Terakki Kulübü başkanlığından çekildi. Tam da bu yıllar Halep ve civarında İttihatçılara duyulan güvenin azaldığı zamana denk geldi. Bu durum Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nın Arap coğrafyasındaki olumsuz etkisi,

³² Oyundan elde edilen 250 mecdiye kâr ile Türk Tepe adında tek sayfalık bir gazete çıkarılır ve bağış karşılığı dağıtılır. İttihat Terakki kulüplerinin ortak olarak izlediği bir yoldur bu, mesela İstanbul’un en aktif kulüplerinden biri olan Süleymaniye Kulübü’nün çıkarmış olduğu *Işık* adlı dergi de tamamen parasız olarak halka dağıtılmıştı. Türk Tepe gazetesinden elde edilen 100 mecdiye kâr da dâhil toplam 350 mecdiye Türk Tepe’de bir okul inşa edilmesi için Cenani Bey’in üyesi bulunduğu Maarif-i Mahalliye Cemiyetine teslim edilmişti. Antep’te İttihat Terakki yanlısı gençler tarafından ikinci bir temsil daha burada bir idadi açılması için düzenlenmek istenmiş temsilden fazla gelir edilemeyeceği düşüncesiyle konser hazırlığı içerisine girilmiştir. Antep’li gençler bu konserde *hamasi* şiirler okuyup, konferans düzenleyerek 250 sarı altın daha elde etmişlerdi. Bu gelirle Akyol mevkiinde bir lise binasının temeli atılmış dünya harbinin başlamasından dolayı devam edilemeyerek tahribata uğramıştır. Jön Türk adlı oyun ise üç gün sahnelenmiş 1500 kişi tarafından seyredilmiş ve beklenen üzerinden kâr elde edilmişti. Elde edilen kârın bir kısmı gazete çıkarmak için kullanılırken bir kısmı da okul inşasına ayrılmış hatta yine aynı amaçlarla o dönemde Cenani Bey’in de üyesi bulunduğu Maarif-i Mahalliye Cemiyetine verilmişti. Hatta kulübün ikinci başkanı olan Taşçızade Abdullah Bey de bu cemiyetin kurduğu ilk mektebin hocalarındandı (Pekdoğan, aynı makale, s.491-495); İ. Arda Odabaşı, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Süleymaniye Kulübü’nün Anadolu Köylüsü İçin Çıkardığı Bir Yayın: Işık”, *Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, sayı 7, 2015, s.16.

³³ www.academia.edu/14347949/1908_DEVRİMİ_NASIL_OLDU_BİR_İTTİHAT_VE_TERAKKİ_PİY_EŞİ Erişim Tarihi: 3 Mart 2017.

³⁴ 1908 tarihli Halep salnamesine göre Halep Valisi Mehmet Nazım Paşa, Antep Kaymakamı Necmeddin Bey iken Antep Maarif Komisyonu şu kişilerden oluşuyordu: Başkan Kaymakam Necmeddin Bey, başkan yardımcısı Abdullah Edip Efendi üyeler; Mehmet Ali Cenani Bey, Hacı Hanefizade Abdullah Efendi, Abdullah Namık Bey, Mısırlızaade Hacı Ömer Efendi, kâtip ve veznedar ise Ahmet Muhtar (Göğüş) Beydi (Şakir Sabri Yener, *Gaziantep’in Yakın Tarihinden Notlar Gaziantep’lilerin Maarife Hizmetleri*, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep, 1954, s.31).

³⁵ Özellikle Cenani Bey dönemin Antep kaymakamı Gürcü İsmail Fevzi Paşa’ya bu yapının Ermeni maarif örgütüne benzer bir cemiyete dönüştürülmesi konusunda telkinlerde bulunmuştur (Güzelbey, *Cenaniiler*, s.90); İngilizlerin Antep’i işgali sırasında şark vilayetlerinden gelen Ermeniler İngilizlerle birlikte Antep Maarif-i Mahalliye Cemiyet’nin kendi uhdelelerinde olması gerektiğini savundular ve bunun üzerine dönemin Antep mutasarrıfı Mahmut Celalettin Bey ve ilköğretim müfettişi Fettah Bey’in girişimleriyle Müslümanlara ait olduğu vurgusuyla cemiyetin adı Maarif-i İslamiye Cemiyetine dönüştürüldü (Yener, *a.g.e.*, s.42); Bu cemiyet işgal yıllarında dahi Antep’te ayakta kalabilen tek mektep olan Reşadiye’de Türk çocuklarına eğitim vermeyi başardı (Yener, *a.g.e.*, s.43); İkinci bölümde anlatılacağı üzere bu cemiyetin devamı Ankara’da kurulan Türk Maarif Derneği’nin Antep şubesidir. Bu derneğin başkanı da Ali Cenani Bey’in yeğeni avukat Şefik(Barlas) Bey olacaktır (Yener, *a.g.e.*, s.47-48).

kulübün kurucu isimlerinden olan Ahmet Muhtar Bey'in İstanbul'da görevlendirilmesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca İttihatçıların burada uyguladıkları *Türkleştirme politikası, merkezîyetçi yaklaşımı ve İslam karşıtı eğilimleri neticesinde Arapların özerklik ve milliyetçilik taleplerine cevap verilemeyeceği* güven ortamını daha da ortadan kaldırdı³⁶. Bu ortamda Antep İttihat Terakki Kulübü'nün de kayda değer bir faaliyetine rastlanmadı.

Cenani Bey bu ilk mecliste genel İttihatçı çizgide kalmış, Talat Paşa'nın İttihat Terakki Meclis Grup Başkanlığı'na getirildiği 1911 yılında grup başkan yardımcılığını üstlenmiş³⁷ ve hatta Said Paşa Kabinesi'nin 19 Ekim 1911'de güvenoyu alması sırasında İttihatçıları temsil etmişti³⁸. Fakat İttihatçı destekli hükümeti özellikle İstanbul ve çevresine daha fazla gelir ayırdığı gerekçesiyle eleştirmekten geri durmadı. Yani İttihat Terakki'nin sadece bir *baş sallayıcısı* değildi³⁹. Bu durumun da bir sonucu olmalı ki ikinci seçim döneminde İttihat Terakki'den seçilmiş bir mebus olmayacaktı.

Ali Cenani Bey'in İttihat Terakki ile ilişkileri 1912 seçimleriyle çok farklı bir boyuta geçti. 1912 Meclisi'nde Arap vilayetlerini temsil eden İttihatçı sayısındaki artışa rağmen⁴⁰ Halep'ten seçilen ve içlerinde Ali Cenani Bey'in de bulunduğu İttihatçı karşıtı beş kişinin bağımsız olarak seçimi kazanması önemliydi⁴¹. Bu arada Halep'ten beş

³⁶ Pekdoğan, "Ayıntab'da İttihat Terakki Kulübü'nün Kurulması ve Ayıntab'a Etkisi", s.494.

³⁷ İttihat Terakki'nin 21 Şubat 1911 tarihli grup toplantısında meclis grubu başkanlığına Talat Bey(Edirne) getirildi. Başkan yardımcılıysa Seyyit Bey (İzmir), Münir Bey (Çorum), Ali Cenani Bey (Halep), Mansur Paşa (Bingazi), olurken Hacı Ali Galip Bey de (Karesi) muhasip üyeliğe seçildi (Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.206); Feroz Ahmad, *İttihat-Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.204, 114; Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s.791; Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlanı*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.35.

³⁸ İttihatçıları temsilen Ali Cenani Bey'in yanında Necmeddin Bey(Kocataş), Seyyid Bey, Talat Bey, Mehmet Ali Bey, Bedros Halladjian, Emrullah ve Mecdi Efendiler vardı. Muhalif heyette ise İsmail Hakkı Paşa(Mumcu), Lütfi Fikri Bey, Gümlcineli İsmail Hakkı Bey, Ahmed Ferid, Rıza Tevfik, Dr. Rıza Nur, Hamdi Bey, Krikor Zohrab ve Yorgos Boussios vardı. Üç saat süren müzakerelerin ardından muhalifler altı nazırın istifa etmeleri halinde Said Paşa kabinesine güvenoyu vereceklerini açıkladı. Bu altı nazır şunlardır: Mahmud Şevket Paşa, Ürgüplü Hayri Bey, Hulusi Bey, Nail Bey, Abdurrahman Şeref, Dâhiliye Nazırı Celal Bey'di. Said Paşa kararı prensip olarak kabul etmiş uygulanması için en az iki ay gerektiğini bildirmişti. Bunun üzerine İttihatçıların monarşistler arasında anlaşma sağlanamadı. Görüşmeler sona erdi (Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.259).

³⁹ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.97.

⁴⁰ Kayalı, *a.g.e*, s.135.

⁴¹ Halep'ten seçilen yedi mebusan sadece ikisi Artin Boşgezenyan ve Mustafa al'-Aynabi İttihat Terakki taraftarıyken diğer adaylardan Muhammad Baha ad-Din al Amiri, Muhammed Rıf'at Baraka, Ali Cenani Bey, Cabrizade Abd al-Nafi Paşa ve Mas'ud al-Kawakibi bağımsız olarak seçimi kazanmışlardı. Bu eserde seçimi kazanan yedi kişi olduğu beşininse bağımsız olduğu aktarılır (Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim

bağımsız mebusun çıkması İttihatçıların bölgede güçlü olmadığına bir göstergesiydi⁴². Cenani Bey'in İttihatçıları koşulsuz savunan bir mebus olmadığı gerçeğiyle birlikte kendisinin İttihatçılarla yollarını ayırmasındaki sebep dönemin Adana Valisi Celal Bey tarafından *İttihat Terakki Hükümetinin 1908 seçimlerinde onayladıkları Ali Cenani Bey'i, 1912 seçimlerinde Halep Mebusu olarak görmek istemedikleri, yerine Ahmet Muhtar (Göğüş) Bey'i destekledikleri*yle açıklanıyordu⁴³. Fakat Ali Cenani Bey, İttihat Terakki'nin desteğini bir dönem sonrasında kaybetse de halk tarafından hep desteklendi. Toplumun eğilimlerini bilen bir politikacı olması onu dört dönem Osmanlı Meclisi'nde tuttu.

Birinci Dünya Savaşı başladığıdaysa Ali Cenani Bey ile parti arasındaki diyalog, 1912 seçim döneminden farklı değildi. İngiliz Yüksek Komiserliğine yazmış olduğu bir mektupta bu dönemden itibaren Enver ve Talat Paşalarla ilişkilerinin bozulduğunu, fikirlerinin farklı olduğunu, bu devrimci yapının ülkeye zararlı olacağı düşüncesiyle yollarını ayırdığını belirtmişti. Ona göre Enver ve Talat Paşalarla arkadaş olsaydı yüksek bir mevkide bulunabilirdi; fakat değildi. 1914 seçimlerinde de benzer iddialarda bulunuyor ve İttihatçıların kendisinin seçilmesine son derece karşı olduğunu hatta dönemin Adana Valisi Celal Bey'i Halep'e göndererek burada bir çeşit kamuoyu yoklaması yaptırdığını iddia ediyordu⁴⁴.

Ali Cenani Bey'in Birinci Dünya Savaşı yıllarında attığı adımları değerlendirmek zordu. Cenani Bey Antep ve civarında bulunan kendine ait köylerin eşkıyalar tarafından yağmalanması korkusuyla sürekli İstanbul-Antep arasında seyahat ediyordu⁴⁵. Bir taraftan İngilizlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışırken⁴⁶ diğer taraftan başlayan milli

Yayımları, İstanbul, 2002, s.344); Feroz Ahmad -Dankwart A.Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918", *Güneydoğu Araştırmaları Dergisi*, sayı 4-5, İstanbul, 2012, s.279; Yazar bu eserinde 1912 genel seçimlerinde Halep'ten altı mebusun seçimi kazandığını ve dört mebusun bağımsız olduğunu belirtir ve bu isimler şöyle verilmiştir: Sadık Bey ar-Rifa'i, Muhammad Baha ad-Din al-Amiri, Artin Boşgezenian, Ali Cenani Bey, Hamid 'Abd ai-Ghafur Bey, Sheikh Hacı Mustafa Efendi'dir (Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*, s.569-570).

⁴² Seçimi İttihatçı karşıtlığına rağmen kazananlardan biri de Ali Cenani Bey'di (<http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/01-kenan-olgun.pdf> Erişim Tarihi: 6 Kasım 2017).

⁴³ İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine aynı tarihte yazılmış iki adet dilekçe vardı. Bunlardan biri bizzat Ali Cenani Bey'e ait olup, Galata'daki Arap hanında tutuklu bulunduğu sırada suçsuzluğunu ispat için kaleme almıştı. Diğeri ise dönemin Adana Valisi Celal Bey'e aitti. O da Cenani Bey lehine şahitlik yapmaktaydı (FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920).

⁴⁴ FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920; FO, 371/5090, 30 Haziran 1920.

⁴⁵ FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920.

⁴⁶ *Milliyet*, 9 Eylül 1983, s.11.

mücadele hareketine ve güney cephesinin örgütlenmesine el altından yardım ediyordu. Oğlunun da İngiliz casusu olduğu iddiaları vardı⁴⁷. Belki de Antep'in kaderi tayin edilene kadar müttefiklerle birlikte hareket etmeyi seçmişti⁴⁸. Fakat sonraki satırlarda anlatılacağı üzere İstanbul'un işgalinden birkaç ay kadar sonra kendisi de savaş yıllarında yaşanan Antep'teki Ermeni olaylarından sorumlu olduğu gerekçesiyle İngilizler tarafından tutuklandı. İki ay İstanbul'da hapsedildikten sonra Malta'ya gönderildi.

1.3. Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Faaliyetleri

1.3.1. Mali Alandaki Faaliyetleri

1.3.1.1. Muvazene-i Umumiye Kanunları

Bütçe kanunu devletin yıllık gelir ve giderlerini daireler ve müesseseler bağlamında tahmini olarak açıklayan ve bunların uygulanmasına yetki veren kanundu. Maliye Nazırlığı tarafından hazırlanan devlet bütçesi, II. Meşrutiyet'le birlikte meclisin denetimine açıldı. Böylece bütçenin anayasayla güvence altına alınması ve uygulamanın Muhasebe-i Umumiye Kanunu çerçevesinde yapılacak olması bir bütçe düzeni oluşturdu⁴⁹. Bu kanuna tabi olmak şartıyla geçerliliği bir yıl süren ve Muvazene-i Umumiye Kanunu adı verilen bütçe kanunları hazırlandı. Devletin ilgili yıla ait bütçesinin oluşturulma sürecinde nezaretler her ilgili yıl için kendi dairelerine ait giderleri içeren bütçeleri ayrıntı ve açıklamalarıyla Temmuz ayı sonuna kadar gönderir, Maliye Nazırı da kendi nezaretine ait masraf bütçesini ve genel varidatı içeren bütçeyi ekleyerek devletin ilgili yıla ait muvazene-i umumiyesini meydana getirirdi. Meclise sunulan bu bütçe önce bütçe komisyonu tarafından incelenir sonra meclisin genel toplantısında tartışılırdı.

⁴⁷ Nurer Uğurlu, *Dr. Rıza Nur Grace Ellison, İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007, s.104.

⁴⁸ FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920.

⁴⁹ Devlet bütçesinin uygulanma biçimini sürekli ve belirli bir düzen altına almak için 7 Haziran 1910 tarihli Usul-ı Muhasebe-i Umumiye Kanunu yayınlandı. Böylece ilk 1909-1910 mali yılı bütçe kanununda yer verilen bütçe ilkeleri ve gelir gider uygulamaları sürekli hale getirilmiş oluyordu. Bu kanunla bütçede safi hasılat usulünden gayri safi hasılat usulüne geçildi. Tüm devlet gelir ve giderleri maliye nazırının kontrolü altındaydı. Her nezarette Maliye Nezareti'ne bağlı muhasebe müdürü görevlendirilmişti. Muhasebe müdürleri nazırların ita emirlerini, nezaret bütçesini ve yıllık kesin hesaplarını düzenlerdi. Rüşumat ve posta idareleri hariç diğer tüm dairelere ait vezneler kaldırıldı. Maliye nazırı dairelere artık ödenek üzerine değil tahakkuk üzerine ödemede bulunacaktı. Bu kanun 1910 yılından 1927 yılına kadar uygulandı (Yakup Akkuş, *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s.191-192); Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Kitabevi, İstanbul, 2009, s.31.

Sadrazam ve maliye nazırı tarafından imzalandıktan sonra da kanun olarak yayınlanırdı. Ali Cenani Bey ise bu süreçte mecliste yer alan Muvazene-i Maliye Encümeni reisliği ve de mazbata muharrirliği yapmaktadır. Onun Osmanlı Meclisi'ndeki bu vazifesi ilerleyen yıllarda TBMM'de de devam edecektir.

Ali Cenani Bey II. Meşrutiyet döneminin ilk meclisinden itibaren Muvazene-i Umumiye Kanunu adıyla yayınlanan bütçeleri eleştirdi⁵⁰. 1909'daki kanuna dair ilk eleştirisi Nafia Nezareti'ne bağlı beş ayrı müdürlükte görev yapanların aldığı farklı maaşlardı⁵¹. İkincisi ülkede büyük bir sorun haline dönüşen hayvan hastalıklarıyla ilgiliydi. Bunun önünü alabilmek ve baytarların sayısını arttırabilmek için mevcut baytar mektebinin düzenlenmesi, bir baytar müdürlüğünün kurulması ve bunun için bütçe oluşturulması gerekmektedir⁵². Yine özellikle güney bölgelerinin ve Halep'in önemli bir problemi olan çekirge itlafını sağlayacak belli bir ödeneğin bütçeye eklenmesi de Cenani Bey tarafından söz konusu edilmekteydi⁵³. Ali Cenani Bey hazırlanan bütçenin ülkenin genel sorunlarına tahsisat ayırmasını arzu ederken sadece İstanbul'un menfaatlerini göz önüne alan taşranın durumunu ise göz ardı eden tutuma şiddetle karşı çıkmaktaydı⁵⁴. Taşradaki maarife dahi yardım için ayrılan kaynakların buralara sevk edilmeyip merkeze bırakıldığına dikkat çeken Cenani Bey 1909 yılı bütçesinin yeniden planlanmasını talep etmişti⁵⁵.

Hazırlanacak bütçe kanununa dair beşinci eleştirisiyse askerlikten mebusluğa geçmiş olanların tekaüt maaşlarıyla ilgili bir düzenlemeye gidilmesiydi. Cenani Bey'e göre bu dönemde tekaüt aidatının %5'ten %10'a çıkarılması üzerine %5 oranında ödeme yapıp emekliye ayrılanların maaşlarından kesintiye gidilmesi şarttı⁵⁶. Ayrıca belli bir süre

⁵⁰ Muvazene-i Umumiye Kanununda genel gelir-gider miktarları, bütçe açığı ve bu açığın kapatılma yolları, bütçeye ilk defa konulan vergiler, kaldırılan vergiler vb. genel hükümler bulunmaktadır. Bütçe kanunundan sonra tahmini gelir-gider isimleri ve miktarı cetveller halinde belirtilmektedir (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14638.pdf> Erişim Tarihi: 29 Kasım 2017).

⁵¹ MMZC, Devre 1, c.6, İ:126, 25 Temmuz 1325(7 Ağustos 1909), s.167.

⁵² MMZC, Devre 1, c.6, İ:127, 26 Temmuz 1325(8 Ağustos 1909), s.203.

⁵³ MMZC, Devre 1, c.6, İ:127, 26 Temmuz 1325(8 Ağustos 1909), s.206.

⁵⁴ İstanbul'da Eyüp ve Galata Mahkemelerinde görevli kadı vekilleri 1500 kuruş, kâtipleri 700-800 kuruş mübaşirleri, 400 kuruş maaş alırken Anadolu'da bu uygulamanın olmadığını kazalarda ancak 50-100 kuruş maaş alındığını ve aradaki bu uçurumun oralarda usulsüzlüklere kapı araladığını açıklamıştır (MMZC, Devre 1, c.6, İ:128, 27 Temmuz 1325(9 Ağustos 1909)), s.264; Cenani Bey İstanbul'daki aşırı harcamaları da işin içine katarak taşraların her alanda durumunun gözden geçirilmesini meclis gündemine getirmiştir (MMZC, Devre 1, c.6, İ:129, 28 Temmuz 1325(10 Ağustos 1909), s.280-281); MMZC, Devre 1, c.6, İ:128, 27 Temmuz 1325(9 Ağustos 1909), s.259.

⁵⁵ MMZC, Devre 1, c.6, İ:129, 28 Temmuz 1325(10 Ağustos 1909), s.294; MMZC, Devre 1, c.6, İ:129, 28 Temmuz 1325(10 Ağustos 1909), s.303-304.

⁵⁶ MMZC, Devre 1, c.6, İ:130, 29 Temmuz 1325(11 Ağustos 1909), s.342.

mülkiyede istihdam edilen askerlerin hem Askeri Tekaüt hem de Mülki Tekaüt Sandıklarından maaş almalarına karşı çıkan Ali Cenani Bey bu iki sandığın birleştirildiğini ve açıklarının Maliye Nezareti tarafından kapatıldığını ve son vazifesi mülki alanda olanların Mülkiye Tekaüt Sandığından askerlik hizmetinde olanlarınsa Askeri Tekaüt Sandığı'ndan maaş alması gerektiğini vurguladı⁵⁷. *İki yerden maaş almak caiz değildir*⁵⁸ diyen Cenani Bey ayrı ayrı sandıklardan tekaüt maaşı almanın önünü kestiği gibi yüksek miktardaki maaş alımını da belli bir standarda kavuşturdu.

1910 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu'nda eleştirdiği tek nokta vardı o da hanedan mensuplarına verilen farklı miktarlardaki maaşlardı. Bu maaşların ödenme şekli birden fazla usule tabi tutulmuş ve babaları padişah olan ya da olmayan şehzadelerin aldığı maaşlar, 20 yaşından küçük olan ya da evlenip aile bireyi sayısı fazla olan şehzadelerin maaşları olarak kategorize edilmişti. Fakat bu sistemle adil bir maaş dağılımı yapılamadığını tespit eden Cenani Bey hanedan maaşlarının özel bir kanunla düzenlendikten sonra bütçeye konulması için çalıştı⁵⁹.

1911-1914 tarihlerindeki bütçe kanunlarında ortak olarak üzerinde durduğu kadro harici memur maaşlarının bütçede oluşturduğu sıkıntıydı. Bu maaşların ödenmesi Tensik Kanunu ve Zeyli Tensik Kanunu hazırlanarak belli bir süreyle sınırlandırılmıştı. Fakat süreye dikkat edilmeyerek uzun zaman diliminde fazla oranda maaşlar dağıtıldığına dikkat çeken Cenani Bey meclisin kapatılması üzerine de incelemeye devam edilemediğini aktardı. Kadro harici maaş alan memurlara yapılan ödemenin bütçeyi zora soktuğu düşüncesinde olan Cenani Bey'e başlangıçta dönemin Maliye Nazırı destek vermemekte hükümetin bu maaşları ödemek gibi bir sorumluluğu olduğunu belirtmekteydi. Ali Cenani Bey ise bu tahsisatı bütçeden çıkarmak amacındaydı. Ayrıca bu şekilde maaş alanların ticaretle uğraşan varlıklı kimseler oldukları da meclis koridorlarında konuşulmaktaydı. Cenani Bey bu kişilerin tespit edilip maaşlarının

⁵⁷ MMZC, Devre 1, c.6, İ:130, 29 Temmuz 1325(11 Ağustos 1909), s.346; Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.29.

⁵⁸ Bu maaş daha önce 15-20 bin kuruş iken sonraları 7 bin 500 kuruşa indirilmiştir (MMZC, Devre 1, c.6, İ:131, 30 Temmuz 1325(12 Ağustos 1909), s.359).

⁵⁹ Ali Cenani Bey bu maaş düzenlenmesinin evli olan ya da olmayan şehzadeler bazında değerlendirilmesini önerdi (MMZC, Devre 1, c.4, İ:81, 17 Nisan 1326(30 Nisan 1910), s.500-501).

kesilmesini diğerlerine ise on ay kadar daha ödeme yapıp sonrasında bir memuriyete tayin edilmeleri konusunda Dâhiliye ve Maliye Nazırı Vekili Talat Paşa'yı ikna etti⁶⁰.

1914-1915 bütçelerinde eleştirdiği önemli bir nokta da hükmü bitmiş olan bütçeden tahsisat alınmasıydı. Bu yıllarda Posta ve Telgraf, Maliye ve Hariciye Nezaretlerinin böyle bir yola başvurmalarının bütçe kanununa aykırı olduğunu meclis gündemine taşımıştı⁶¹. Savaş yıllarında hazırlanan MUK savaş sebebiyle kısa sürede hazırlanmış bir önceki yıllara pek farkı olmayan fakat bir buçuk milyon daha fazla açığı olan bir bütçeydi⁶². Bütçe açığının en yüksek olduğu dönemse 1916 MUK'tu. Bu durumun sebebi Ali Cenani Bey tarafından Birinci Dünya Savaşıyla beraber gelirlerin düşmesi masrafların artması olarak açıklandı⁶³. Cenani Bey bu yıla ait net gelir-gider miktarını belirleyerek bütçe açığını tespit etti⁶⁴. Bu açığa sebebiyet veren yeni tahsisatlar olduğunu açıkladı. Bunlar İskân-ı Muhacirin masrafları yerine Hapishaneler Muayyenatı, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi yerine de İskân Masarif-i Umumiyesi adıyla açılan yeni fasıllardı⁶⁵. Bir dairede yeni bir müdürlüğün oluşturulup o daireye yakın başka bir kurumun kapatılmasının ya da birkaç kâtibin işten ayrılması üzerine ayrılanların maaşlarının kalanlara eklenmesinin bütçeyi zora soktuğunu belirterek bu gibi durumların yaşanmaması için teşkilat ve tadilattan tahsisat alınmaması esasını getirdi⁶⁶.

1917 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu'nda ise Cenani Bey'in açıklama gereği duyduğu konu Temettü Vergisi'ydi. Bu vergiye 1915-1918 yıllarında hazırlanan bütçe kanunlarıyla %25, 13 Mart 1915 tarihli Rûsum-ı Belediye Kanunu'yla da %10 zam yapılmıştı⁶⁷. Bu vergi oranlarının mükelleflere ağır gelmesine rağmen Muvazene-i Maliye Encümenince bu verginin kabul edilmesi mecliste tartışma çıkardı. Ali Cenani Beyse encümenle hükümetin ortak hareket ederek daha adil bir vergi tayin edebilmek için

⁶⁰ MMZC, Devre 3, c.1, İ:13, 17 Kanun-ı evvel 1331(30 Aralık 1915), s.267-268; Erdoğan Öner, *Osmanlı Bütçeleri (1864, 1869, 1877, 1880, 1897) Osmanlı Muvazene Defterleri*, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, 2007, s.IV; MMZC, Devre 3, c.1, İ:21, 24 Kanun-ı sâni 1330(6 Şubat 1915), s.300.

⁶¹ MMZC, Devre 3, c.1, İ:12, 14 Kanun-ı evvel 1331(27 Aralık 1915), s.247-248.

⁶² MMZC, Devre 3, c.1, İ:11, 29 Kanun-ı evvel 1330(11 Ocak 1915), s.139.

⁶³ MMZC, Devre 3, c.1, İ:25, 26 Kanun-ı sâni 1331(8 Şubat 1915), s.511.

⁶⁴ Cenani Bey tarafından bu yıla ait genel masraflar 3.972.472.045 kuruş olarak belirlenirken gelirler de 2.501.257.228 kuruştur (MMZC, Devre 3, c.2, İ:29, 2 Şubat 1331(15 Şubat 1916), s.33).

⁶⁵ MMZC, Devre 3, c.2, İ:29, 2 Şubat 1331(15 Şubat 1916), s.36.

⁶⁶ MMZC, Devre 3, c.2, İ:29, 2 Şubat 1331(15 Şubat 1916), s.44.

⁶⁷ Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, s.85.

çalıştıklarına dikkat çekerek meclisi yatıştırdı⁶⁸. Ali Cenani Bey, II. Meşrutiyet döneminin son bütçe kanununda ise özel idare vilayet memurlarının maaşlarına zam yapılması için özel kanun hazırlanmasına encümen adına karşı çıkmaktaydı. Çünkü özel idaredeki bazı memurlar diğer memurlardan çok daha yüksek oranda maaş alıyordu⁶⁹.

Ali Cenani Bey nezaret bütçeleriyle ilgili de detaylı açıklamalarda bulunmuştu. Devletin ilgili yıla ait bütçesinin oluşturulma sürecinde nezaretler her ilgili yıl için kendi dairelerine ait giderleri içeren bütçeleri ayrıntı ve açıklamalarıyla Temmuz ayı sonuna kadar gönderir, Maliye Nazırı da kendi nezaretine ait masraf bütçesini ve genel varidatı içeren bütçeyi ekleyerek devletin ilgili yıla ait muvazene-i umumiyesini meydana getirirdi. Meclise sunulan bu bütçe, bütçe komisyonu tarafından incelenir, meclisin genel toplantısında tartışılırdı. Sadrazam ve Maliye Nazırı tarafından imzalandıktan sonra da kanun olarak yayınlanırdı⁷⁰. İşte bütçe komisyonu incelemesi sırasında devreye giren Ali Cenani Bey hem Muvazene-i Maliye Encümenindeki reisliği ve de mazbata muharrirliği görevleri dolayısıyla hem de bütçelerin Meclis Genel Kurulu'nda konuşulduğu anlarda sıklıkla bu tartışmalara dâhil oldu.

II. Meşrutiyet'in ilanından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hemen hemen tüm nezaretlerin bütçeleriyle ilgili görüş beyan eden Ali Cenani Bey ağırlıklı olarak kendi seçim bölgesini ilgilendiren meseleleri ve genel bütçeye ait sorunları tartıştı⁷¹. Ona göre genel bütçeye ait en önemli sorun nezaretlere ayrılan tahsisatların farklı kalemlerden ve hükmü geçmiş yıldan gösterilmesi idi. Tahsisatlar farklı kalemlerden gösterilmemeliydi;

⁶⁸ MMZC, Devre 3, c.3, İ:54, 12 Mart 1333(12 Mart 1917), s.211-212; Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, s.88.

⁶⁹ Cenani Bey'in ifadesine göre sancaktaki bir muhasebeci bütün sancağın işlerini yürüttüğü halde 2000 kuruş maaş alırken sancaktaki özel idare muhasebesine bakan muhasebe memuru 1800 kuruş maaş almakta yaptığı iş ise diğerinin onda biri oranındadır (MMZC, Devre 3, c.3, İ:65, 9 Mart 1334(9 Mart 1915), s.49-50).

⁷⁰ Öztel, *a.g.e.*, s.31.

⁷¹ 1910 yılında Dâhiliye, Evkaf, Maliye ve Nafia Nezaretleri ile İlmiye dairesine ait bütçelere katkıda bulundu. 1911'de Dâhiliye, Evkaf, Adliye ve Mezahip, Nafia, Orman ve Maadin, Defter-i Hakani Nezaretlerinin bütçeleriyle Duyun-u Umumiye, Jandarma Umum Kumandanlığı, Meclis-i Umumi ve Ziraat Bankası bütçelerine dair çalışmalar yaptı. 1912'de Evkaf, Adliye, Maliye, Defter-i Hakani, Nafia, Posta ve Telgraf Nezaretleri ile Sadaret, Şura-yı Devlet ve İlmiye dairesinin çalışmalarında yer aldı. Dünya Savaşı'nda Dâhiliye, Hariciye, Harbiye, Maliye, Posta ve Telgraf başta olmak üzere Maarif, Emniyet-i Umumiye, Muhassasat-ı Zatiyye, Ziraat Nezaretleri ile Emniyet Sandığı ve Divan-ı Muhasebat bütçelerini gözden geçirdi. 1915'te Harbiye, Maliye, Maarif Nezaretleri ile Jandarma Umum Kumandanlığı ve Divan-ı Muhasebat bütçesini inceledi. 1916 yılında yine Dâhiliye, Bahriye, Defter-i Hakani, Maliye, Ticaret ve Ziraat Nezaretleri ile Saltanat, İlmiye, Sıhhiye (Hicaz Sıhhiye ve Hudud Sıhhiye Müdürlükleri) bütçelerini ele aldı. 1917'de Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Askeri Demiryolları ve Limanlar Müdüriyeti, Duyun-u Umumiye Müdürlüğü, Ziraat Bankası bütçesi ile varidat bütçesine baktı.

çünkü bütçelerde harcamalar için yer alan tahsisatlar kesindi. Ayrıca belli şartların dışında hiç bir nezaret belirlenen tahsisatın dışında masraf yapamazdı. Nezaretlerin bütçelerinde yer alan tahsisatlar ilgili yıla ait olup diğer sene masraflarına karşılık olarak gösterilemezdi. Bütçe fasılları arasında tahsisat aktarımı yasak olmakla beraber gerekli olduğunda Maliye Nazırı'nın izniyle nezaretler için var olan tahsisatın sadece maddeleri arasında tahsisat aktarımına 1909 yılı bütçe kanunuyla müsaade edilmişti⁷². Ali Cenani Bey de usulsüzlüğü andıran bu durumun önüne geçmek ve bütçe açığını en aza indirmekle çabasıyla Bütçe Encümeninde ve mecliste yer almıştı.

Ali Cenani Bey yukarıda anlatılan durumun ilk örneğini 1910 yılı Evkaf Nezareti bütçesinde yapılmak istenen bazı değişikliklerden ötürü başlayan meclis tartışmalarına katılarak dile getirdi. Evkaf Nezareti'ne bağlı iki birimi eleştiren Cenani Bey buralarda yaşanan usulsüzlüğe dikkat çekti. Birimlerden ilki olan muhasebe heyetinin hem farklı kalemlerden hem de geçerliliği bitmiş yıldan tahsisat alması yasaktı⁷³. Bu durumun giderilmesi için ilgili kalemin tamamen kapatılmasını ve hesaplarının Emniyet Sandığı ya da Eytam Müdürlüğü'ne devrini talep ederek bir önerge hazırladı⁷⁴. Yine aynı nezarete bağlı ikinci bir kurum olan evkaf mahkemesinin de durumu muhasebe heyetinden farklı değildi. Bu mahkemeye ait gelir giderlerin Evkaf Nezareti bütçesinden çıkarılarak gelirlerinin devlete, giderlerinin de ilmiye bütçesine dâhil edilmesini gündeme taşıdı⁷⁵. Böylece Evkaf Nezareti bütçesi içinde açılması istenen yeni bir kaleme karşı çıkarak hâlihazırdaki bütçe açığını bu yolla gidermeye çalışmaktaydı⁷⁶. Cenani Bey'in bu girişimleri meclis tarafından onaylanarak uygulamaya konuldu.

1910 yılı Maliye Nezareti bütçesine yapılacak bir değişiklik münasebetiyle Meclis Genel Kurulu'nda yapılan tartışmalar esnasında kendisi de seçim bölgesi Halep'in önemli bir sorunu olan çekirge istilalarını gündeme getirdi. Bu durum bölge tarımını olumsuz

⁷² Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, s.28-29.

⁷³ Şöyle ki Duyun-ı Gayri Muntazama'ya ithal edilmiş olan borçlardan 62 bin lirayı 1909 yılı masraflarına ithal etmesi üzerine yapılan usulsüzlüğü ortaya koydu. Yine bazı imar çalışmaları için kurulan bir komisyona 30 bin lira, evkaf müsakkafatı için 60 bin lira, hazine müstahdeminin alacağı denilerek 100 bin lira ve nezarete vakfedilen paralardan 140 bin lira suiistimal edildi (MMZC, Devre 1, c.2, İ:45, 9 Şubat 1325(22 Şubat 1910), s.465).

⁷⁴ Cenani Bey nukut-u mevkufe kaleminin kapatılması yönünde çalışmalar başlattı (MMZC, Devre 1, c.5, İ:102, 19 Mayıs 1326(1 Haziran 1910), s.643, 647).

⁷⁵ MMZC, Devre 1, c.5, İ:102, 19 Mayıs 1326(1 Haziran 1910), s.651.

⁷⁶ MMZC, Devre 1, c.5, İ:103, 20 Mayıs 1326(2 Haziran 1910), s.686-687.

etkilediğinden Cenani Bey yaklaşık 550 köye tohumluk dağıtılması için 2 milyon liranın üstünde bir ödeneğin Maliye Nezareti'ne verilmesini talep etmişti⁷⁷. Aynı yıldaki Nafia Nezareti bütçesi için yine Halep vilayetindeki yolların turuk-ı umumiye olarak değerlendirilmesi için bütçeye yaklaşık 100 bin liranın konulmasını istemişti⁷⁸. Çünkü bazı yolların turuk-ı umumiye kapsamına alınması genel bütçeden tahsisat alabilmesi anlamına geldiğinden Cenani Bey seçim bölgesi için bu avantajı temin etmeye çalışmaktaydı⁷⁹.

Onun Maliye ve Nafia Nezareti bütçelerinden kendi seçim bölgesi için ödenek arttırmaya çalışan tutumu bir sonraki yıla ait Adliye ve Mezahip Nezareti ve Jandarma Umum Kumandanlığı bütçeleri için de geçerliydi. Halep'teki hukuki yetersizliklerin tamamlanması ve bölge güvenliğinden duyduğu endişenin ortadan kaldırılması onun yukarıda belirtilen nezaret ve kumandanlık bütçelerini arttırmak istemesindeki amaçlardı. Cenani Bey'e göre en önemli eksiklik Halep'e uzak kazalarda işlenen suçların takibiydi. Bu takibatın yapılabilmesi ödeneğin arttırılmasına bağlıydı. Fakat Adliye Nezareti her yerde teşkilat yapabilmek için yarım milyon lira gibi ciddi bir meblağa ihtiyaç olduğu ve bunun da mümkün olmadığı, önceliği Doğu Anadolu illerinde adlî teşkilat kurmaya verdikleri gerekçesiyle Cenani Bey'in önergesini reddetti⁸⁰. Cenani Bey de Halep ve yakın vilayetlerdeki adlî durumu bizzat gözlemleyerek ısrarla meclisin dikkatini çekti. Gözlemleri sonucunda adlî heyetlerin irtikâp, görevde gevşeklik, ihmalkârlık yaptığı mülki memurlar, zabıta memurları ve adlî memurlar arasında çekişmeler yaşandığı iddialarıyla meclisi adeta ayağa kaldırdı⁸¹. Hukuki işlerin uzun sürmesi ve mahkemelerin sonuçlanmamasını bu heyetlerin ve memurların devamsızlığına bağlayan Cenani Bey bu konuda önerilerini sıraladı. Adlî sisteme dair bütün birimlerin kurulacak teftiş heyetleriyle kontrolü sağlanmalı, kazalar da dâhil Halep gibi *bir milyon* nüfusa sahip bir vilayette daha geniş çapta adlî teşkilatlanmaya gidilmeliydi⁸². Meclis duruma sessiz kalamadı.

⁷⁷ MMZC, Devre 1, c.5, İ:90, 3 Mayıs 1326(16 Mayıs 1910), s.226.

⁷⁸ MMZC, Devre 1, c.5, İ:116, 5 Haziran 1326(18 Haziran 1910), s.374.

⁷⁹ Rıdvan Akın, "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1920 Muvazene-i Umumiye Kanunu", *Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2002, s.19.

⁸⁰ MMZC, Devre 1, c.5, İ:75, 26 Mart 1327(8 Nisan 1911), s.125.

⁸¹ MMZC, Devre 2, c.2, İ:33, 2 Temmuz 1328(15 Temmuz 1912), s.307.

⁸² MMZC, Devre 2, c.2, İ:33, 2 Temmuz 1328(15 Temmuz 1912), s.309-310; MMZC, Devre 2, c.2, İ:41, 14 Temmuz 1328(27 Temmuz 1912), s.462-463.

Cenani Bey Halep'teki adli konulara eğildikten sonra bölgenin asayiş ve güvenlikle ilgili sorunlarını meclis sıralarına taşıdı. Halep'te bulunan jandarma mektebinden mezun olan jandarmaların Şam, Beyrut gibi vilayetlerin güvenliğini temin için görevlendirilmesini eleştirdi. Halep gibi aşiret ve göçmenlerin yoğun yaşadığı bir bölge emniyeti için ayrılan jandarma sayısı kâfi değildi⁸³. Bu konuda meclisi ikna eden Cenani Bey jandarma mektebi mezunlarının daha ziyade Halep'te görevlendirilmesini sağladı.

Ali Cenani Bey her ne kadar genel bütçe meseleleriyle ilgileneneğini söylese de meclise katıldığından beri kendi bölgesi dışında ilk defa söz aldığı konu, 1911 yılı Dâhiliye Nezareti bütçe görüşmeleri münasebetiyle olandı. Burada doktor maaşları ve görev alanları, Halep dışındaki bazı yolların da umumi yol kapsamına alınması, tütün ticaretinin yabancı sermayedarlara kaptırılmaması gibi genel sorunları tartıştı. Kaza, liva ve vilayet baytarlarına doktorlardan daha fazla maaş verildiği eleştirisinde bulundu⁸⁴; oysaki bazı doktorlar adli işlerle de ilgilenmek zorundaydı ve bu durum aynı zamanda sağlık işlerini sekteye uğratiyordu. Doktor maaşlarının iyileştirilmesi ve ihtiyaç olan her yere bir doktor tayin edilebilmesi için bütçeye yaklaşık 100 bin lira konulmasına dair talebini meclise iletti⁸⁵. Aynı yıla ait Nafia Nezareti bütçesiyle ilgili olarak turuk-ı umumiye adıyla inşa edilmek istenen yollara ait hükümetin bir kumpanyayla imzaladığı sözleşmeyi verilen taahhüdün yerine getirilmediğinden ötürü eleştirdi. Mecliste önemli bir çoğunluk hükümetin bu sözleşmeyi feshetmesini isterken Ali Cenani Bey feshin 200-300 bin liralık bir zarara sebep olacağından hükümlerin yerine getirilmesi için kumpanyaya baskı yapılması gerektiğini savundu⁸⁶. Böylece bütçe açığı oluşturacak bir durumu engellemiş oldu.

Nezaret bütçeleri dâhilinde ele alınan genel sorunlardan biri de tütün ziraatında yıllardır uygulanan reji idaresine ait inhisar usulünün terkedilerek bandrol usulüne geçilmesi idi. Bandrol usulünü eleştiren Cenani Bey'e göre bu usule geçildiği takdirde pek çok olumsuz

⁸³ Halep vilayeti için ayrılan 250-260 piyade ve Halep Jandarma Mektebinden kendi paylarına düşen 50-60 jandarmayı vilayet için yeterli görmemektedir (MMZC, Devre 1, c.5, İ:81, 4 Nisan 1327(17 Nisan 1911), s.371).

⁸⁴ Cenani Bey kazadaki baytarlara 900 kuruşa kadar maaş verilirken doktorlara 600 kuruş verildiğini, livalarda baytarlara 1350 kuruşa kadar verilirken doktorlara 800 kuruş, vilayet baytarlarına 1800 kuruşa kadar ödeme yapılırken doktorlara 1200 kuruş maaş verildiğini ifade etti (MMZC, Devre 1, c.6, İ:102, 7 Mayıs 1327(20 Mayıs 1911), s.693).

⁸⁵ MMZC, Devre 1, c.6, İ:102, 7 Mayıs 1327(20 Mayıs 1911), s.693.

⁸⁶ Kumpanya 10 bin kilometrelik yolu iki senede bitirme sözü vermişti (MMZC, Devre 1, c.6, İ:94, 26 Nisan 1327(9 Mayıs 1911), s.337-339).

durumla karşılaşılabaktı. En temel sorunsu tütün ziraatından elde edilen değer ile işlendikten sonra elde edilen değer arasındaki farkın ülkede kaçakçılığa sebebiyet vermesiydi. Bu kaçakçılığın önlenmesinde daha önce reji kollukları görev yaparken bandrol usulüne geçildiğinde bu kaçakçılarla hükümetin jandarmaları mücadele etmek durumunda kalacak devlete yük teşkil edecekti. Aynı zamanda bandrol usulüyle küçük şirketler, fabrikalar kurulacak fakat yabancı sermayedarlar bu işletmelere el koyacaktı. Cenani Bey yabancılara tütün ticaretini kaptırmamak için eski usule taraftar olmakta kalmayıp, ısrarı sonrasında meclisin de inhisar usulünü bir süre daha devam ettirmesini sağladı⁸⁷.

Ali Cenani Bey adli işler, güvenlik, ulaşım, sağlık ve ticari alanlara dair çalışmalarda bütçenin nasıl şekillendirileceğine yön verirken kimi zaman bütçedeki payın arttırılmasını kimi zaman da bütçeden bazı harcamaların çıkarılmasını amaçlayan bir politika takip ediyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında harcamalarının kısıtlanmasını istediği bütçelerden biri Divan-ı Riyaset bütçesi diğeriye Divan-ı Muhasebat bütçesiydi. Divan-ı Riyaset bütçesinin her sene üç aylık rapor şeklinde hazırlanan hesaplarının senede iki kere basımının ortaya çıkardığı masrafi gereksiz buluyordu. Divan-ı Muhasebatınsa vilayetlerdeki hesapları tam anlamıyla tutup tetkik etmediğinden bu idareye ayrılan bütçenin de fazla olduğunu savunuyordu⁸⁸.

Ali Cenani Bey'e göre savaş yıllarının Maarif Nezareti bütçesinde de yine bir kısıtlamaya gidilmeliydi. Meclis tartışmalarında Avrupa'ya gönderilen öğrencilerle ilgili olarak ciddi paralar harcadığını ifade eden Cenani Bey öğrencilerin bazı Avrupa kentlerinde hiç de iyi bir eğitim almadıkları hatta öğrencilerin gayri ahlaki bir tutum sergiledikleri iddiasındaydı. Maarif Nezareti bunları teftiş edip bu öğrencileri ayıklamalı ve bütçenin boşa sarfiyatını önlemeliydi⁸⁹. Bu yıllarda Maarif Nezareti'nde israfı sergileyen başka bir durumu daha dile getiren Cenani Bey okul inşaatı, ders araç gereç alımı için nezarete ayrılan 600 bin lira gibi tahsisatın hem umumi bütçeden hem de İstanbul vilayeti özel

⁸⁷ Cenani Bey varidat bütçesi ele alınırken maliye nazırları kibrit, sigara kâğıdı gibi ufak şeyleri inhisara alarak 50-60 bin lira gelir elde etmeye çalışırken 3-4 milyon lira gelir temin eden tütün inhisarını feda etmenin yanlış olduğu görüşündeydi (MMZC, Devre 1, c.7, İ:110, 16 Mayıs 1327(29 Mayıs 1911), s.312-313).

⁸⁸ MMZC, Devre 3, c.2, İ:29, 26 Haziran 1330(9 Temmuz 1914), s.84-85.

⁸⁹ Avrupa'ya gönderilen öğrencilere ayrılan tahsisat 1913 yılı için 47 bin 1914 yılı içinse 33 bin idi. Büyük paraların harcanmasına rağmen Paris'te eğitim gören öğrencilerin iyi eğitim almadıkları gibi ahlaki durumları da gözden geçirilmeliydi (MMZC, Devre 3, c.2, İ:33, 1 Temmuz 1330(14 Temmuz 1914), s.245).

idare bütçesinden alınmasına karşıydı. Cenani Bey bu durumun bütçe kanunuyla düzeltilmesini gerekli görüyordu. Bu karar Maliye ve Maarif Nezaretlerince de kabul edilmişti⁹⁰. Yine Maarif Nezareti'ni yakından ilgilendiren ve nezaret bütçesi için külfet teşkil eden bir meseleyi aktaran Ali Cenani Bey, Van'da bir darülmuallimin açılması için Van vilayet bütçesine 1500 lira zam verilmesi yönündeki taleplere karşılık vilayet bütçelerine zam yapılamayacağını fakat Maliye Nezareti bütçesinden yetersiz bütçeye sahip vilayetlere yardım için ayrılan 50 bin liradan Van'a tahsisat ayrılabilceğini bildirdi⁹¹.

Nezaret harcamalarında israfı andıran ödemeleri keserek bütçe açığını dengelemeye çalışan yaklaşımıyla Ali Cenani Bey kadro harici memur maaşlarıyla da ilgilendi. Ona göre bu maaşların ödenme sürelerinde düzenlemeye gidilmeliydi. Tensik Kanunu gereğince kadro harici memur maaşlarının ne kadar süre ödeneceği 1911 yılı Muvazene-i Umumiye Kanununda belirlenmişti. Bu kanuna göre 2-10 yıl hizmeti olanlara 3 yıl, 10-15 yıl hizmeti olanlara 4 yıl maaş ödemesi yapılacaktı. Fakat takibi yapılmadığından bu maaşların çok daha uzun sürede ödendiği fark edildi. Bu fazla ödenen maaşların fark edilip kesilmesiyle de 35 bin liralık bir tasarruf Cenani Bey'in konuya dikkat çekmesi üzerine sağlandı⁹².

Birinci Dünya Savaşı yıllarında nezaret bütçelerine sık sık ek tahsisatlar konuldu. Bunlardan ilki 1915 yılında Cenani Bey'in katkılarıyla Maarif Nezareti bütçesine yaklaşık 300 bin liranın eklenmesiydi. Nezaret bu parayı Galata Sultanisinden başka lise eğitimi yapan diğer gündüz okullarında öğrenciye öğle yemeği vermek üzere kullanacaktı. İkincisi medreselerin ıslahı için ilmiye bütçesine 6 milyon kuruşun ilave edilmesiydi. Darülhilafet-i Aliyye'de yapılması planlanan iyileştirme çalışmaları bunlardandı⁹³. Emniyet-i Umumiye bütçesine de yaklaşık 1 milyon lira yine Cenani Bey'in girişimleriyle eklenmişti. Bu para hükümetçe sınırda teşkilat yapmak, İstanbul ve diğer yerlerde oturacak yabancılar için ikametgâh tezkeresi vermek ve durumlarını tetkik etmek gayesiyle verilmişti⁹⁴.

⁹⁰ MMZC, Devre 3, c.2, İ:34, 2 Temmuz 1330(15 Temmuz 1914), s.253.

⁹¹ MMZC, Devre 3, c.2, İ:38, 6 Temmuz 1330(19 Temmuz 1914), s.400-401.

⁹² MMZC, Devre 3, c.2, İ:39, 7 Temmuz 1330(20 Temmuz 1914), s.467.

⁹³ MMZC, Devre 3, c.1, İ:28, 4 Şubat 1330(17 Şubat 1915), s.390.

⁹⁴ MMZC, Devre 3, c.1, İ:28, 4 Şubat 1330(17 Şubat 1915), s.391.

Dünya Savaşının son yıllarında Ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesinin sorunlarına eğilen Ali Cenani Bey Anadolu hattı üzerinde bu nezarete vagon verilmediğinden Halep'e, Ankara, Konya ve Adana'ya tohum gönderilmediğini gündeme getirdi. Dönemin nazırı Mustafa Şeref Bey ise kömür bulunmadığından vagonların kömür işine tahsil edildiği için bu sonuçla karşılaşıldığını aktardı⁹⁵. Nezaretin ikinci sorunuysa kendisine ait 1 milyon liralık ihracat vergisinin toplanma işindeki değişiklikti. Daha önceleri rüsumat memurları tarafından toplanan bu verginin gümrük memurlarınca toplatılması meclis tarafından isteniyordu. Cenani Bey ise bütçeye yeni bir masraf eklenmesini önlemek için değişikliğe tepki gösterdi⁹⁶.

Bütçe görüşmelerinde nezaret bütçelerine eklenen ve çıkarılan tahsisatları takip eden Cenani Bey aynı zamanda sosyal güvenlik ve maaşlar konusuna da eğildi. Bir yandan memur tensikâtıyla ilgilenirken diğer yandan tekaüt maaşları hakkında verdiği önerge ve açıklamalarıyla meclis gündemini belirlemiş mülki memurların tekaüt ve ma'zuliyet maaşlarıyla ilgili kanun çalışmalarında yer almıştı⁹⁷. Açıkta kalan memurlarla ilgili söylemleri o günkü meclise muhalefet niteliğindeydi. Cenani Bey sebepsiz memur azledilemeyeceğini hükümete iletirken memurların da hem ma'zuliyet halinde hem de sözde sağlık sorunlarını gerekçe göstererek aldıkları raporlarla hizmet etmeden maaş almalarına karşı çıkmaktaydı⁹⁸. Bu dönemde Mülkiye Tekaüt Sandığı mazbata muharriri olarak gördüğümüz Ali Cenani Bey mülki memurların tekaüdüne dair hazırlanan kanun tasarısına da muhalifti. Bu tasarıda ilmiye memurlarının da Mülkiye Tekaüt Sandığı'ndan maaş almaları isteniyordu. Bu konuda Mülkiye Tekaüt Sandığı Nazırı Nuri Bey'le de ters düştü⁹⁹. Cenani Bey tekaüt sandığından maaş alan görevlilerle ilgili olarak bu maaşların Maaşat Kararnamesi'ne¹⁰⁰ bağlı kalınmaksızın yüksek miktarlarda ödenmesini

⁹⁵ MMZC, Devre 3, c.3, İ:51, 8 Mart 1333(8 Mart 1917), s.112.

⁹⁶ MMZC, Devre 3, c.2, İ:63, 5 Mart 1334(5 Mart 1918), s.706.

⁹⁷ Erzurum Valisi Abdulvahap Paşa, Adana ve Kastamonu valileri, Matbuat Müdürü Kemal Bey, bunların cevazı istihdamına karar olmadığı halde Meclisi Vükelâ kararıyla maaş almaları Cenani Bey tarafından kınandı. Cenani Bey tekaüt sandığının içinde bulunduğu karışık durumdan dolayı kadro harici kalan memurlara yapılacak maaş ödemesinden duyduğu endişeyi sık sık dile getirecekti (MMZC, Devre 1, c.1, İ:23, 22 Kanun-ı sâni 1324(4 Şubat 1909), s.466); MMZC, Devre 1, c.2, İ:44, 9 Mart 1325(22 Mart 1909), s.389; Ali Cenani Bey bu memurların ma'zuliyet maaşlarıyla ilgili olarak küçük memurlara hiç maaş verilmezken büyük memurlara iltimasla bol bol maaş dağıtılmasını eleştirdi (MMZC, Devre 1, c.6, İ:134, 2 Ağustos 1325(15 Ağustos 1909), s.440-441); MMZC, Devre 1, c.6, İ:133, 1 Ağustos 1325(14 Ağustos 1909), s.420-424; Ali Cenani Bey tekaüt maaşlarıyla ilgili verdiği önerge ile verilen maaşların kanuna aykırı olduğunu açıkladı (MMZC, Devre 1, c.1, İ:9, 29 Kanun-ı evvel 1324(11 Ocak 1909), s.122-123).

⁹⁸ MMZC, Devre 1, c.6, İ:134, 2 Ağustos 1325(15 Ağustos 1909), s.440-441.

⁹⁹ MMZC, Devre 1, c.6, İ:133, 1 Ağustos 1325(14 Ağustos 1909), s.411-412.

¹⁰⁰ Osmanlı döneminin personel yapılanmasını düzenleyen 27 Nisan 1880 tarihli Maaşat Kararnamesine göre Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüt Kararnamesi ve devlet memurlarının yükseltilme, sicil ve

eleştirdi¹⁰¹. Bu durum hazineyi ciddi anlamda zarara uğrattığından konuya dair düzenlemenin yapılmasını istemekteydi¹⁰². Yapılacak düzenlemenin Hariciye, Adliye ve Dâhiliye Nezaretlerinin her birinde aynı şekilde uygulanması gerektiğiye ikinci eleştirisiydi¹⁰³. Nezaretlerdeki farklı uygulamalar maaşlar konusunda usulsüzlük yaşandığına işaret etmekteydi. İstanbul ve Anadolu’da bu farklılıktan kaynaklanan bazı sıkıntılar söz konusuydu. İstanbul’da aynı görevi üstlenenler yüksek oranda maaş alırken Anadolu’da daha düşük paralar verilmekteydi. Cenani Bey’e göre Anadolu’daki görevlilerin maaşlarının yükseltilmesi bu usulsüzlüklerin önünün alınması anlamına geliyordu¹⁰⁴.

Askerlikten mebusluğa geçmiş olanların kıdem ve maaşları üzerine de söz alan Cenani Bey askerlerin siyasetle uğraşmalarını meclisçe uygun görmediklerini bildirdikten sonra askerlikten ayrılıp mebus olanların atılmalarından ziyade kıtalarına teslim olmaları için

emeklilik gibi haklarını düzenleyen Memurin-i Mülkiye Komisyonu Nizamnamesi bu anlamda büyük önem arz etmektedir (Eren Toprak, “Türkiye’de Kamu Personel Politikası; Kamu Yönetimi Reformu Sürecindeki Değişimler Üzerine Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yönetim Bilimleri Lisansüstü Seminer Çalışmaları*, No:6, Kasım, 2009, s.4).

¹⁰¹ Ali Cenani Bey tekaüt sandığından maaş alanlarla ilgili düzenleme yapılmasını öngören bir önergeyi meclise sundu (MMZC, Devre 1, c.1, İ:8, 18 Kanun-ı evvel 1324(31 Aralık 1908), s.106).

¹⁰² Cenani Bey’e göre nazır, memur, kaza ve kadı vekilleri ile hanedandan olmayan fakat hanedan görevlisi olanların maaşları Maaşat Kararnamesine uygun değildi. Bir nazırın alması gereken maaşın biraz daha üstünde maaş alındığı tespit edilmişti. O dönemde bir nazıra 25 bin kuruş verilmesi gerekirken 28 bin kuruş aldığı görülmekteydi. Cenani Bey bir nezaretin kaç daireye ayrılacağı ve bir dairede kaç tane müdür, kâtip istihdam edileceğinin, bir kalem müdürünün ne kadar maaş ve zam alacağını bir kanunla düzenleme gerektirdiğini vurgulamaktaydı (MMZC, Devre 1, c.1, İ:33, 9 Şubat 1324(22 Şubat 1909), s.776), MMZC, Devre 1, c.2, İ:36, 16 Şubat 1324(1 Mart 1909), s.91; Ayrıca daha önceleri Maaşat Kararnamesine göre sadrazam ve vezirlerin ailelerine tekaüt sandığından 3-4 bin kuruş maaş verilirken şimdilerde paralar savrulmaya başladı diyen Cenani Bey bu ailelere verilen maaşları da tek tek açıkladı. Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa 29 bin 381, Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa 27 bin, Maarif Nazırı Haşim Paşa 6 bin 767, Evkaf Nazırı Mehmet Ali Paşa 17 bin 644, Hüdavendigâr Valisi Münir Paşa 8 bin 893, Maarif Nazırı Zühtü Paşa ailesi 14 bin 081 alırken Maliyeden de 3bin 500 kuruş muhtacin tahsisatı olarak alıyor, Suriye Valisi Hacı Naşit Paşa ailesi 5 bin 144, Maliye Nazırı Nazif Paşa ailesi 8 bin 967 kuruş Tekâüt Nezaretinden bir miktar da muhtacin tahsisatından alıyor. Atıf Bey 7 bin 139, İbrahim Cemil Bey 6 bin 339 kuruş, Hüseyin Hâmit Bey 7 bin 429 kuruş, Ethem Paşa 6 bin 130 kuruş, Şehremini Rıdvan Paşa Ailesi 7 bin 547 kuruş, Sami Bey 7 bin 333 kuruş ve ayrıca Maliye’den de alıyor (MMZC, Devre 1, c.1, İ:23, 22 Kanun-ı sâni 1324(4 Şubat 1909), s.466).

¹⁰³ MMZC, Devre 1, c.2, İ:36, 16 Şubat 1324(1 Mart 1909), s.91.

¹⁰⁴ Cenani Bey Meclis-i Ayan ve Meclis-i Umumi azalarının maaşları hususunda açılan tartışmaya katkıda bulunarak 1909 senesinde Kanun-i Esasiye göre Ayan azasının senelik 60-90-120 bin kuruş maaş aldığını ve bunun da zabıtlarda mevcut olduğunu aktarmıştır (MMZC, Devre 1, c.6, İnikat 90, 20 Nisan 1327(3 Mayıs 1911), s.161, 169); Başkâtip, mabeynci ve veliaht hazretlerinin daire müdürlerinin hanedandan olmaması gerekçesiyle hanedan bütçesine dâhil edilmemesiyle ilgili tartışmaya da katılmıştır. Ali Cenani Bey, hükümetçe tayin edilen memurların Teşrifat-ı Umumiye Dairesi gibi işleri saraya dâhil ediliyorsa da memuriyetleri sadarete olduğu için maaşlarının da sadaret bütçesinden verilmesi gerekliliğini açıklamıştır. Hatta bu uygulamanın daha önceleri Meclis-i Ali tarafından bu şekliyle kabul edildiğini hatırlatarak Maliye Encümeninin de bunu uygulaması gerektiği fikrinde olduğunu ifade etmiştir (MMZC, Devre 2, c.2, İ:41, 14 Temmuz 1328(27 Temmuz 1912), s.454).

öneride bulundu¹⁰⁵. Meclis gündemini günlerce uğraştıran bu öneri çerçevesinde adımlar atıldı isteyen askerler kıtalarına teslim oldu.

1.3.2. İktisadi Alandaki Faaliyetleri

1.3.2.1. Ziraat ve İaşe İşleri

Osmanlı bütçe gelirlerinin en önemli kaynağını oluşturan, zirai alanlardan elde edilen ve *net olmayan hasılat*¹⁰⁶ üzerinden adaletsizce alınan bir vergi olarak tanımlanan aşar vergisi Ali Cenani Bey'in meclis sıralarında eleştirdiği konulardan biriydi. Cenani Bey bu verginin meşrutiyet döneminde mültezimlerce toplanamamasından ve Ziraat Bankası'na ayrılan aşar hissesine hazinece el konulmasından şikâyet ediyordu. Meşrutiyet öncesi yılları hem istibdat devri hem de aşarın usulsüzce toplandığı yıllar olarak tanımlayarak yeni dönemde işlerin değiştiğini, aşarın mültezimlerce güçlkle toplandığını hatta toplanamayarak bazı çiftçilerin uhdesinde kaldığını meclisin dikkatine sundu¹⁰⁷. Cenani Bey'in mültezimleri koruyan bu tavrı mecliste kabul görmese de kendisi bu konudaki tutumunu değiştirmedii. Israrları sonucunda aşar borçlarını ödeyemeyen mültezimlerin, hükümete olan bu borçlarını faizsiz olarak altı ay içerisinde ödemesine imkân tanıyan kanunun çıkmasını sağladı¹⁰⁸.

Aşar vergisine dair diğer bir eleştirisiyse Maliye Nezareti bütçesinin ele alındığı bir dönemde Ziraat Bankasına ayrılan menafi hisse bedeli olarak adlandırılan aşar hissesinin hazineye aktarılmasından duyduğu rahatsızlıktı¹⁰⁹. Cenani Bey bankanın aşardan olan hissesinin hükümetçe kesilmiş olmasına muhalefet ederek Ziraat Bankası'ndan icraat beklenmesi için hükümetçe bu bankaya destek olmak gerektiğine dikkat çekti. Ayrıca hükümete aşar hisselerine el koymak yerine elde edilen bedeli arttırmak için demiryolu

¹⁰⁵ MMZC, Devre 1, c.6, İ:121, 18 Temmuz 1325(31 Temmuz 1909), s.12.

¹⁰⁶ Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, s.801-802.

¹⁰⁷ MMZC, Devre 1, c.5, İ:98, 13 Mayıs 1326(26 Mayıs 1910), s.520-521.

¹⁰⁸ MMZC, Devre 3, c.1, İ:22, 27 Kanun-ı sâni 1330(9 Şubat 1915), s.312; MMZC, Devre 3, c.1, İ:23, 28 Kanun-ı sâni 1330(10 Şubat 1915), s.323.

¹⁰⁹ Menafi iane hissesi adıyla aşardan alınan % 1 oranındaki kalıcı ve zorunlu olan bu vergi banka tarafından kredilere düzenli fon sağlamak adına tüm çiftçilerden alınırdı. Bu ek vergi Menafi Sandıklarının Ziraat Bankası'na dönüştürülmesinden sonra da yürürlükte kaldı ve banka sermayesinin önemli bir kaynağını oluşturdu (Donald Quataert, "Gelişim Açmazı: 1888-1908 Osmanlı Türkiye'sinde Ziraat Bankası ve Ziraat Reformu", çev. Salih Kış, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:29, 2011, s.466).

yapımını yaygınlaştırmak önerisinde bulundu¹¹⁰. Çünkü ulaşım ağının genişletilmesi merkez, kaza ve köylerden toplanan aşar miktarını yükseltecekti¹¹¹.

Ali Cenani Bey'in zirai alanla ilgili diğer bir adımı da Maliye, Harbiye ve Ziraat Nezaretlerinden oluşturulacak bir heyetle ülkenin her yerine zahire tedarik etmek ve ekmek fiyatlarının makul bir seviyede belirlenmesine çalışmaktı¹¹². Bu dönemde zahire tedariki konusunda yaşanan sıkıntılar ve ekmek fiyatlarındaki artıştan dolayı hükümet bir yasa tasarısı hazırlamıştı. Tasarıya göre İstanbul, Edirne gibi şehirlere yabancı memleketten getirilen zahire ve erzaktan gümrük vergisi alınmayacaktı. Fakat bu tasarıya en büyük tepki Cenani Bey'den geldi. Ona göre İstanbul ve Edirne halkı için böyle istisnai bir uygulama başlatılması son derece yanlıştı. Cenani Bey daha önceki meselelere yaklaşımında olduğu gibi bu konuda da merkezin ayrı bir uygulamaya tabi tutulması, taşranınsa dışarda bırakılmasına karşıydı. Tüm Osmanlı topraklarında zahire ihtiyacı olduğundan gümrük vergisi muafiyetinin tüm vilayetlerde uygulanması şarttı. Bu konuda büyük titizlik göstererek kendisinin de dâhil olduğu Muvazene-i Maliye Encümeni aracılığıyla hükümetin bu yasa tasarısında bazı değişikliklere gitmesini sağladı. Böylece uygulamanın taşrada da geçerli olmasını hem de zahire ve erzak kapsamına girenleri un, çavdar, buğday, arpa, mısır, yulaf, saman olarak belirleyerek tümünün gümrük resminden istisna tutulmasını öngören bir tasarıyı ortaya koydu¹¹³. Tasarı Cenani Bey'in etkisi altındaki encümenin uygun gördüğü gibi kanunlaştırıldı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve tüm tüketim malzemelerine ordunun el koymasıyla iâşe sorunu da başlamış oldu. Ali Cenani Bey'in iâşe konusunu her dönem yakından takip ettiği görüldü. Unun çuval fiyatının hızla yükselişi, dışardan temin edilen un miktarının üçte bir orana düşmesi, fırıncı-değirmenci-tüccar ilişkilerinin kaotik bir noktaya taşınması¹¹⁴ ve bu işlerin sağlıklı yürütülmesi için farklı iâşe modelleri

¹¹⁰ Ziraat Bankası'nın aşardan olan hissesi 37.096.000 kuruş iken bütçeye 27.527.000 olarak yazıldığını ifade eden Cenani Bey kalan 8.254.810 kuruşun tasarrufu üzerinde kimsenin hakkı olmadığını aktardı (MMZC, Devre 2, c.2, İ:29, 26 Haziran 1328(9 Temmuz 1912), s.183-184).

¹¹¹ Ali Cenani Bey Konya'da demiryolu yapımından sonra merkez kazadan toplanan aşar miktarının 8-9 bin liralardan 60 bin liraya kadar yükseldiğini belirtti (MMZC, Devre 2, c. 2, İ:4, 14 Temmuz 1912, s.479).

¹¹² Zahire tedariki ve ekmek fiyatlarının belirlenmesiyle ilgili çalışmalar üçüncü bölümde anlatılacağı üzere Cenani Bey'in TBMM'de ticaret vekili olduğu sırada da devam edecekti (MMZC, Devre 3, c.1, İ: 26, 28 Ocak 1915, s.558-560).

¹¹³ MMZC, Devre 3, c.1, İ:4, 16 Kasım 1915, s.54; MMZC, Devre 3, c.1, İ:6, 23 Kasım 1915, s.107.

¹¹⁴ Zafer Toprak, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat Terakki'nin İâşe Politikası", *B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi*, VI 1978, s.211.

denenmesini zorunlu kıldı. Bu denemeler bir İaşe Müdürlüğü hatta İaşe Nezareti kurulmasına zemin hazırladı. Cenani Bey de bu süreçte meclisteki hem Muvazene-i Maliye hem de İaşe Encümeninde yer almasından dolayı yeni bir İaşe Kanunu ortaya çıkarılmasında önemli rol oynadı.

Her dönem büyük sorun teşkil eden iaşe işleri önceleri Havaic-i Zaruriye Komisyonu ve özel encümenlerce yürütölmeye çalışıldı. Bu yapı, sonraları Şehremaneti ve onun desteklediğı Heyet-i Mahsusa-ı Ticariye ve kurulan milli şirketlerle büyük bir ticari teşkilata dönüştüröldü. Bu düzen İttihat Terakki'nin 1916 Kongresiyle değışti ve ordunun belediyeler adına iaşe işlerini yürütmesi kararlaştırıldı. Burada başarılı bir uygulama sağlanamadığından bu iş tekrar Şehremaneti ve taşra belediyelerine bırakıldı. Sürekli denenilen iaşe modelleri bu defa yerini Alman modeli bir düzenlemeye bırakarak iaşe bölgeleri oluşturuldu¹¹⁵. Merkez ve taşrada kurulan iaşe bölgeleriye 18 Ağustos 1917 kararnamesiyle yerini Harbiye Nezareti'ne bağılı İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bıraktı¹¹⁶. Bu gelişmeyle birlikte kurulan İaşe Müdüriyetinden İaşe Nezareti oluşuncaya kadar geçen süreçte Cenani Bey'in fikirleri ve ticari bakış açısının da etkisiyle yeni bir İaşe Kanunu hazırlandığı görölmektedir.

Meclis'te 10 Mart 1918 tarihli İaşe-i Umumiye Kararnamesiyle ilgili oturumda yeni bir kanun hazırlığı söz konusuydu. Bu oturumun gerçekleştirilmesindeki amaç İaşe Müdüriyeti'nin ve iaşe heyetlerinin yaptığı işleri tespit etmek ve bunları kanuni bir zemine taşımaktı. Hazırlanmaya çalışılan kanunla ilgili söz alan Cenani Bey bunun bir iaşe kanunu mu yoksa hükümetle çiftçi arasındaki ilişkileri düzenleyen bir üretim kanunu mu olduğı sorusuyla mecliste tartışma başlattı. Ağaoğlu Ahmet Bey ile Ali Cenani Bey'in atışmalarıyla başlayan bu oturum yaklaşık bir ay sonra yeni bir İaşe-i Umumiye Kararnamesi hazırlanmasıyla sonuçlandı.

¹¹⁵ Halep ve Antep'in de yer aldığı bölge ikinci iaşe bölgesi olarak adlandırılmıştı (Toprak, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat Terakki'nin İaşe Politikası", s.212-220).

¹¹⁶ Bunun yanı sıra bir de İaşe Meclisi kuruldu ancak kurulan her yapı beraberinde yeni sorunları da getirdi. Bu sorunlarla mücadele etmek adına dönemin Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa başkanlığında Men-i İhtikâr Heyeti oluşturuldu. Sürekli değışen bu yapı 1918 yılında İaşe Nezareti'nin kurulmasıyla belli bir yol aldı. Nezaret iki ayrı müdürlük dâhilinde hareket ederken 2 Şubat 1919 tarihli bir kararnameyle Ticaret ve Ziraat Nezaretine bağılı İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi adıyla yeniden kuruldu. Yaklaşık bir buçuk ay sonra da bu müdürlük kapatıldı, görevleri Dâhiliye Nezareti'ne bırakıldı (Cüneyd Okay, *Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit Hayatı-Kişiliğı-Fikirleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s.134-135).

Ağaoğlu Ahmet Bey, Cenani Bey'in etkisi altındaki Muvazene-i Maliye Encümeninin üzerinde çalıştığı yeni iâşe kanununu eskisinden farklı bulmuyordu. Bu duruma sinirlenen Cenani Bey 1917 Kararnamesi ile yeni ilave kanunu kıyaslayarak öncekinin çiftçiler adına ciddi mağduriyetler içerdiğini yeni talimatnameninse bu sorunları giderdiğini iddia etti. Çiftçi, hasılatı kendi tüketeceğini ve tohumluğunu ayırdıktan sonra elinde kalan kısmın ne kadarını İâşe Müdürlüğü'ne vereceğini bilmiyordu dahası bu oran net değildi¹¹⁷. Oturum müddetince üründen alınacak miktarın ne olacağı tartışıldı. Tartışmalardan çıkan ortak sonuçsa bu süreçte aşar toplama sisteminin işletilememesi, aşar bedellerinin belirlenememesi, ihtiyaç fazlası tüketim malzemelerinin ihtiyacı olan mahallere nakliye vasıtalarının eksikliği hatta yokluğu yüzünden sevk edilememesi gibi temel sorunlar üzerineydi¹¹⁸. Cenani Bey de ülkede nakliyat işlerinin düzenli yapılamadığını bu yüzden kimi yerde az kimi yerde fazla toplanan zahirenin ambarlarda çürütüldüğüne dikkat çekti¹¹⁹. Bu sorunların İâşe Nezareti'ne dönüşümle çözülebileceğini ısrarla savunan Ahmet Bey'e de cevabı sert oldu. Çözümün bu işlerden sorumlu memurların usulsüzlük ve yolsuzluk yapmaması gerektiğiyle alakalı olduğunu söyleyerek her dönemin sorunu olan bir konuyu gündeme getirdi. Ona göre İâşe Müdüriyeti bu yüzden İstanbul halkına, memurların ve ordunun bir kısmına ve bazı fakirlere ekmek dağıtan bir birim olmaktan öteye gidememişti. İâşe teşkilatı adına yol alabilmek için tüm Osmanlı nüfusunu ve ülke hasılatını hesaplayarak dağıtım yapmak gerekliydi. Ayrıca çiftçiden alınacak miktar netleştirilmeliydi. Böylece hükümetle çiftçi arasındaki ilişkiyi de düzenleyecek bir İâşe Kararnamesi hazırlanmış olacaktı¹²⁰.

¹¹⁷ https://www.academia.edu/18564723/Cihan_Harbi_Y%C4%B1llar%C4%B1nda_%C4%B0ttihat_ve_Terakki_nin_%C4%B0a%C5%9Fe_Politika%C4%B1 Erişim Tarihi: 18 Ocak 2018.

¹¹⁸ Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri(1914-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.378.

¹¹⁹ Alınacak miktar öşür kadar mı öşürden bir iki misli fazla mı yoksa hasılatın dörtte birinin mi alınacağı tartışıldı. Ali Cenani Bey bazı yerlerde öşrünün bir misli bazı yerlerde ise iki misli alınmasını adil bulmaktaydı (MMZC, Devre 3, c.3, İ:66, 10 Mart 1334(1918), s.86); Ağaoğlu'nun yeni kanuna diğer bir eleştirisi ise iâşe işlerinde merkezîyet usulünün takip edilmesi idi. Cenani Bey ise bu usulün olmadığını aksine taşradaki muntaka ve iâşe heyetlerine geniş haklar verildiğini açıkladı (MMZC, Devre 3, c.3, İ:66, 10 Mart 1334(1918), s.87).

¹²⁰ Ne kadar nüfusa ne kadar iâşe yapılacağını anlamak için istatistiklere başvurmak şarttı. 1917 yılı Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesinden alınan hesaba göre 16 milyon küsur nüfus olduğu tespit edilmişti. Bu nüfusa göre senede 3 milyar 900 milyon kilo zahire ihtiyacı doğmaktaydı. Maliye Nezaretinden alınan bilgiye göre 1917 yılına ait aşarın yekûnu 310 milyon kiloydu. Bunun sekiz katı alındığında 2 milyar 480 milyon kiloya tekabül etmekteydi. Bunun içinde ordunun ihtiyacı ve orduya ait hayvanların iâşesine lazım olan miktar ve tohum da dâhildi. İhtiyaç 3 milyar 900 milyon kilo ve gayr-ı safî milli hâsıla 2 milyar 400 milyon kiloydu. Dolayısıyla hükümetin bütün hasılatı alarak tüm nüfusu iâşe etmesi mümkün görülmemektedir. Bu yüzden İâşe Müdüriyet-i Umumiyesi sadece İstanbul halkına ekmek dağıtmak, ordunun ihtiyacını temin etmek,

Ağaoğlu Ahmet ve Ali Cenani Bey çekişmesi ekseninden çıkan konu hükümet ile encümenlerin ortak bir fikir etrafında toplanamamasıyla sürdü. Bu duruma sebebiyet verense her türlü mahsulatın hükümete ait olmasıydı. Halkın kendi malını serbest olarak tasarruf etme hakkını temin eden bir kanun olmadığı eleştirisinde bulunan Cenani Bey yeni kanunun başta bu eksikliği gidermesinin şart olduğunu öne sürdü¹²¹. Tam anlamıyla ihtiyaçlara cevap veren bir kanun olması için diğer aksaklıkları tespit etti. Cenani Bey'e göre bazı kaza ve nahiyelerde hiçbir alım satımın yapılmadığından buralarda İaşe Komisyonu kurulmaması, bu komisyon ve heyetlerden İaşe Müdüriyeti'ne devredilmesi gereken erzak ve eşyanın değerinin tahakkuk ettirilerek bedelinin hesaba geçirilmesi gerekmektedir. Bunlar hesaba geçirilmediği için İaşe Müdüriyeti'nin halktan ve ordudan aldığı zahire bedeli de Maliye Nezareti'nce bilinmiyordu. Tüm bu açıklamalar ordunun iaşe ve idaresi, ahalinin iaşesi ve çiftçinin menfaatinin ön planda tutulmasını temin edecek bir kanun ortaya koyabilmek içindi¹²². Kanunun çerçevesini belirlerken meclisten gelen İaşe Nezareti kurulma taleplerini reddeden Cenani Bey İaşe Müdürlüğü'nün görevlerinden sayılan bazı hususların zaten İktisat Nezareti'nin görev alanında yer aldığını da hatırlatarak nezarete dönüşmenin bir getirisi olmayacağını savunuyordu¹²³.

İaşe Encümeni sözcülüğü yapan Ali Cenani Bey yeni İaşe Kararnamesiyle yapılacak değişiklikleri sıraladı. Buna göre bazı kurumların iaşeleri, İaşe Müdürlüğünce özellikle karşılanmalıydı. Bunlar; Mekâtib-i Leyliyye-i Resmiyye, Medâris-i İlmiyye, Eytam ve Eramil, Mütেকaidin ile Darüşşafaka ve Darülacezeler ile hastanelerdi. Bir diğer değişiklik, çiftçi elde ettiği ürünün bir kısmını hükümete verecek diğer kısmını dışarıda

memurlara erzak dağıtmak, taşrada kendine yetemeyen halkı iaşe etmek vazifesinden öteye gidememişti. Yeni kanun bu ihtiyaçlara cevap verebilen bir kanun olmalıydı (MMZC, Devre 3, c.3, İ:66, 10 Mart 1334(1918), s.89).

¹²¹ Ali Cenani Bey'e göre hükümetin neşretmiş olduğu kararnamede memleket dâhilindeki her türlü mahsulat hükümete aitti. Hükümet bundan ahaliye lazım olan tohumluğu, yemliği, ekmekliği ayırır üst tarafını alır ve bununla bütün ahalinin iaşesini temin etmek durumundaydı fakat bu vazifeyi tam olarak yapamadı. Sadece İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi değil dört yıldan beri denenen tüm usuller ve heyetlerin icraatı bu gerçeği ortaya çıkardı. Bu yüzden halk artık kendi malını tasarruf edebilme hakkına sahip olmalıydı ayrıca yabancı memleketlerden getirilen zahirenin satışına sınırlama konulmamalıydı (MMZC, Devre 3, c.3, İ:68, 12 Mart 1334(1918), s.139); Hükümetin halka verdiği tohumluğun zamanında verilmemesi dolayısıyla yaşanan sıkıntılar da mevcuttu. Halep vilayetinde hükümetin halka alınan zahireden tohum vermesi fakat burada tohum ekme mevsiminin Eylül, Ekim, Kasım'a kadar olması sebebiyle Kasım'dan sonra Halep'e verilen 7 milyon kilo tohumun 7 kilosunun dahi toprağa atılamaması büyük sorun teşkil etti. Halep'te ziraat bir önceki yıla göre %30 düştü (MMZC, Devre 3, c.3, İ:68, 12 Mart 1334(1918), s.146-147).

¹²² MMZC, Devre 3, c.3, İ:70, 16 Mart 1918, s.199-206.

¹²³ MMZC, Devre 3, c.3, İ:70, 16 Mart 1918, s.208, 211.

serbest satacak ve böylece hükümete vermek zorunda olduğu zahireden kalan noksan fiyatı telafi edecekti¹²⁴. Çiftçinin hiçbir kayda tabi olmadan malını serbestçe satabilmesi ziraatı da arttıracaktı. Üçüncüsü her çeşit gıdanın yabancı memleketlere ihracının mümkün hale getirilmesiydi. Sadece her çeşit gıdanın değil her tür eşyanın Osmanlı ülkesinden dışarıya ihracı sağlandı. Genel ihtiyaçtan fazlasının ihracı için Dersaadet'te bir ihracat heyeti oluşturuldu. Bu heyet Ticaret ve Ziraat Nazırı ve Meclis-i Vükelâ kararı ile azanın yarısının tüccardan olmak şartıyla oluşturulacak bir heyetti. İhracat Heyeti İaşe Müdüriyetine bu müdüriyet de Harbiye Nazırı'na o da Heyet-i Vükelaya tabi olacaktı¹²⁵. Yine Ali Cenani Bey çiftçinin kendi elindeki zahireyi ne kadara satacağını bilmemesine, İaşe Müdüriyetinin azami fiyat belirleme yetkisine ve çiftçiden alınacak bedele bir standart getirmeyişine karşı çıktı¹²⁶. Son olarak emekli ve yetimlerin İaşe Kanunu dışında tutulmasını da engel oldu¹²⁷. Böylece Cenani Bey'in katkılarıyla 4 Nisan 1918 tarihli İaşe-i Umumiye Kanunu hazırlandı, müdüriyeti denetleyen bir de İaşe Meclisi kuruldu.

Ali Cenani Bey ziraatın yanı sıra hayvancılık üzerine de bazı noktalara dikkat çekmek istedi; fakat düştüğü bir yanılgı onu zor duruma sokacaktı. Cenani Bey'in Sipahi Ocağı ile Islah-ı Nesl-i Feres Cemiyetinin görev alanlarını tam bilmediği hatta birini diğerinin yerine kullandığı anlaşıldı. Dönemin Dâhiliye Nazırı ve Sadrazamı Talat Paşa'nın bu iki kurumun görev alanını belirtmesi üzerine yapılan yanlışlık giderildi. Islah-ı Nesl-i Feres Cemiyeti, Mahmut Şevket Paşa tarafından at yetiştiriciliğini geliştirmek için kurulan fakat savaşlar dolayısıyla faaliyet gösterememesine rağmen sonraları *konkurhipik* denilen müsabakalar düzenleyerek muhtelif mahallerde iyi cins atlar yetiştiren bir kurumdu. Hatta Rusya'dan hayvan alımını durdurarak dâhilden hayvan alım satımına başlayan dönemin Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bu kurumu desteklediği Talat Paşa tarafından aktarıldı¹²⁸. Sipahi Ocağıysa nişancılık, binicilik alanlarında hizmet veren bir kulüptü. Cenani Bey'in düştüğü yanılgı meclisin de bu iki kurum hakkında doğru bilgiye ulaşmasını sağladı.

¹²⁴ MMZC, Devre 3, c.3, İ:78, 30 Mart 1918, s.445.

¹²⁵ MMZC, Devre 3, c.3, İ:78, 30 Mart 1918, s.446-447.

¹²⁶ MMZC, Devre 3, c.3, İ:79, 31 Mart 1918, s.542.

¹²⁷ MMZC, Devre 3, c.3, İ:78, 30 Mart 1918, s.449.

¹²⁸ Konkurhipik, Fransızca yarışma anlamına gelen konkur ve at anlamına gelen hippo kelimelerinden türetilmiş binicilik sporunun bir dalıdır. Atlarla yapılan binicilikte engel atlama sporudur (MMZC, Devre 3, c.3, İ:51, 8 Mart 1333(8 Mart 1917), s.118).

1.3.2.2. Çekirge İstilalarıyla Mücadele

Dünyada çeşitli bölgelerde olduğu gibi Anadolu'da da her dönemde doğal afetlerle karşılaşmış ve mücadele edilmek zorunda kalınmıştı. II. Meşrutiyet yıllarının temel sorunlarından biri de güney bölgeleri başta olmak üzere pek çok yerde görülen çekirge istilalarıydı. Bu istilaların gerek coğrafya gerekse yerli halk üzerinde oluşturduğu mağduriyetleri gidermek için devlet tarafından 1900'lü yılların başından itibaren tedbir alınmaya çalışılmıştı. Bunların ilki, 17 Ekim 1901 tarihinde Halep'e bağlı bulunan Adana ve çevresindeki çekirge itlafları için harekete geçilmesidir¹²⁹. İkincisi 2 Temmuz 1904'te Halep'e bağlı Haçin kazasında tarla ve bağlarda ortaya çıkan fare ve böceklerin yok edilmesi için beş bin kuruşluk ödenek ayrılması¹³⁰, üçüncüsüyse 1909 İlkbaharında Adana ve Halep vilayetlerindeki yangınlarda ev ve mabetlerin yeniden inşası ve açıkta kalan ahaliye yardım maksadıyla para gönderilmesiydi¹³¹.

Ali Cenani Bey mal ve mülke sahip bulunduğu ve de mebus seçildiği Halep'in çekirge istilalarından kaynaklanan mağduriyetini meclis gündemine taşımıştı. Bu gündem sayesinde Halep, Şam ve Beyrut'taki çekirgelerin tüm mahsulü yok ettiği ve bu durumun sadece Halep vilayetinde ve bir yılda olmak kaydıyla iki üç milyon zarara sebebiyet verdiği anlaşıldı. Cenani Bey'in teklifiyle on beş bin lira gibi bir masraf yapılarak çekirge itlafları sağlanabilirdi¹³². Buradaki amaç sadece tarım alanlarını değil bu istilalar yüzünden açlık ve sefaletle maruz kalan halkı da kurtarmaktı. 1909 baharında Halep'te yaşananlar yüzünden halk açlıktan telef olmuştu. 1910 yılı başlangıcında Cenani Bey'in de girişimiyle bu gibi hadiselerin yaşanmamasına ve devlet tarafından daha geniş tedbirlerin alınmasına çalışıldı¹³³.

Görünen o ki alınan önlemlerin yeterli olmadığı basına yansıyan haberlerden de anlaşıldı. 31 Mart 1910'da *Eş-şuub* gazetesinde Antep'te çekirge istilalarından mağdur olan ihtiyaç

¹²⁹ Selma Turhan Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013, s.122.

¹³⁰ Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, s.221.

¹³¹ Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, s.103; Adana'ya 100 bin lira Halep'e ise 20 bin lira olarak ödeme yapılmıştır (MMZC, Devre 1, c.5, İ:115, 7 Temmuz 1325(20 Temmuz 1325), s.458).

¹³² MMZC, Devre 1, c.6, İ:127, 26 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909), s.206; Mehmet Ali Yıldırım, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014 13(4), s.1020.

¹³³ MMZC, Devre 1, c.2, İ:37, 26 Kanun-ı sâni 1325 (8 Şubat 1910), s.208.

sahibi ailelerin zor durumda olmalarından dolayı birçok dükkân ve hanenin yağmaladığına dair haberler çıktı¹³⁴. Bu haberler üzerine devlet Antep ve civarındaki ihtiyaç sahiplerine bin lira ödenmesi, yemeklik için bir miktar zahire dağıtılması ve dört bin lira da halka borç verilmesi gibi önlemler aldı¹³⁵. Ali Cenani Bey de meclisteki girişimleriyle bölge halkı için toplamda beş bin liranın borç verilmesini ya da yardım olarak dağıtılmasını istedi¹³⁶. Cenani Bey'in mecliste bu konuyu sık sık gündeme getirmesi yapılacak yardımların sonuçlandırılmasını hızlandırdığı gibi, Halep vilayetindeki çekirge itlafları için bütçeden vilayet adına daha fazla para ayrılmasını sağladı¹³⁷. Hükümetten gelen açıklamaya göre borç olarak verilmesi planlanan beş bin liranın dört bin beş yüz lirası Ali Cenani Bey'in ısrarıyla hazine tarafından olağandışı masraf gösterilerek yardım olarak verildi. Devlet tarafından yapılan bu yardımlarla sorun giderilmeye çalışıldı. Ayrıca Ali Cenani Bey önderliğinde bir grup mebus Halep ahalisi adına padişaha teşekkür etmek üzere kabul edildi¹³⁸.

1.3.2.3. Bağdat ve Hicaz Demiryolu Meselesi

Osmanlı demiryolları, askeri-siyasi ve mali kaygılar, Avrupalıların Osmanlı tarımsal potansiyelinden istifade arayışları ve nüfuz bölgeleri yaratma çabasından doğdu. Osmanlı'da en yoğun demiryolu yapımı II. Abdülhamit döneminde başlamıştı. Anadolu demiryolları, Yafa-Kudüs demiryolu, Beyrut-Şam, Selanik-Manastır, Selanik-İstanbul demiryolları dışında özellikle Bağdat demiryolu uzun yıllar devleti uğraştırdı¹³⁹. Bu demiryolu diğerleri gibi sadece limanlardan iç bölgelere kadar değil, Musul ve Bağdat üzerinden Basra körfezine kadar çok geniş bir hatta inşa edilecekti. Osmanlı yönetimi bu hattı iktisadi amaçlardan çok stratejik ve askeri açıdan önemsiyordu¹⁴⁰. Abdülhamit yönetiminin büyük bir gizlilik içinde başlattığı bu hatla batılılara verilen imtiyazlar Osmanlı'yı zor duruma sokabilirdi¹⁴¹. Demiryolu hattının inşası sürecinde yaşanacakları

¹³⁴ BOA, DH. MUİ. 1/21.

¹³⁵ BOA, DH. İ.UM. 16/6, 3-38.

¹³⁶ BOA, DH. MUİ. 1/21.

¹³⁷ MMZC, Devre 1, c.6, İ:88, 18 Nisan 1327(1 Mayıs 1911), s.91.

¹³⁸ Halep mebusları Ali Cenani Bey başta olmak üzere Nafi Paşa, Baha Bey, Beşir, Mesut ve Artin Efendiler de hazır bulundu (BOA, BEO. 3861/289557).

¹³⁹ İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.12, sayı 1, 2002, s.314; <http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302112500> Erişim Tarihi:15 Mart 2017.

¹⁴⁰ Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", s.315-316.

¹⁴¹ Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.289; Yabancılar verilen imtiyazlarla ilgili meclis

az çok tahmin ederek devlete büyük zarara mal olacağını dile getirenlerden biri de Ali Cenani Bey'di. Bu amaçla konuyu meclis gündemine taşımış, kendisi gibi düşünenler ve muhalif olanlarla tartışmıştı.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin en önemli gündem maddelerinden biri Bağdat Demiryolu Projesi oldu. Bu hatla önce İngilizlere sonra Almanlara ayrıcalıklar verilmesi, hattın çok yüksek bütçelerle devleti borçlandırarak finanse edilecek olması ve hattı yapacak şirketle hissedar Deutschbank'ın hiçbir ödemede bulunmayacağı mecliste tansiyonu yükseltti. Tanınan ayrıcalıklar bununla da sınırlı kalmıyordu. Anlaşma sağlanan şirketin sadece Bağdat hattı tahvillerini piyasaya süreceği olması ve hattın her iki yanında 20'şer kilometrelik bir alan dâhilinde maden çıkarma yetkisi, tuğla-kiremit fabrikaları kurabilmesi ve hatta gerekli araç gereçlerin bölgeye ikmalinde gümrük muafiyetinin tanınması projeye duyulan muhalefetin temel sebepleri¹⁴².

Ali Cenani Bey de muhalif mebuslar arasındaydı; konuyla ilgili eleştiri ve önerileri mecliste dikkat çekti. Kendisi Adana'dan Musul'a uzanan Bağdat hattının anlaşma sağlanan Alman şirket tarafından Halep, Antep gibi ticaret merkezi olan noktalara temas etmeden hatta yüz hanelik bir köye bile uğramadan inşa edilmesini doğru bulmadığını belirtti. Ayrıca bu şirketin hattın geçeceği şehirlere bile başka şirketlerce hat döşenmesinin önünü kesmesini eleştirdi. İskenderun'dan Halep'e, Halep'ten Meskene'ye kadar hattın inşasına hazır başka şirketlerin de olduğunu hatta İskenderun halkının kendilerine ruhsat verildiği takdirde Halep ve daha ötelere kadar demiryolu hattı için şirket dahi kurabileceklerini bildirdi¹⁴³. Meclis'in genelinin istediği şeklin ticari bakımdan olduğu kadar askeri bakımdan da sakıncaları olduğunu dolayısıyla Nafia Nezaretince güzergâhın yeniden gözden geçirilerek, meclise sunulan projelerin

denetiminin her şeyden önde tutulması gerekliliğiyle ilgili verilen önergelerden biri de Ali Cenani Bey'e aitti. Halep mebusu Ali Cenani Bey'in önergesi şöyledir: Bilumum imtiyazatın, şartname, imtiyaz fermanı vesair müteferriatının birer suretlerinin Nafia Nezaretinden celbi ile arzu buyuracak mebusan-ı kiramın nazar-ı ittilalarına vaz edilmek üzere kütüphaneye veyahut kaleme vaz'ı (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000054405/5000051718> Erişim Tarihi: 8 Kasım 2017); MMZC, Devre 1, c.2, İ:37, 18 Şubat 1324(3 Mart 1909), s.153-159.

¹⁴² MMZC, Devre 1, c.2, İ:35, 14 Şubat 1324(27 Şubat 1909), s.56-81; Demiryolunun kilometre başına 269 bin franka yaptırılması pahalı bulunmaktaydı. Benzeri koşullarda Hindistan'da yapılan demiryollarına kilometre başına 130 bin frank ödendiği aradaki farkın çok büyük olduğu ileri sürülmekteydi. Yine kilometre garantisi açısından bakıldığında dünyada 8-9 bin akçe ödenirken Bağdat hattı için 15.500 akçe ödenecekti (Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s.290-292).

¹⁴³ MMZC, Devre 1, c.2, İ:35, 14 Şubat 1324(27 Şubat 1909) , s.71.

incelendiği sırada hattın Antep'ten de geçirilmesi konusunun dikkate alınmasını istedi¹⁴⁴. Konu Nafia Encümenine havale edilmiş fakat finansman güçlüğü nedeniyle 1911 yılına kadar tek bir adım atılamamıştı. 1900'lü yılların başından beri süren Bağdat hattı görüşmelerinde en nihayetinde 1911 yılı ek sözleşmesiyle yeni bir döneme girildi. Finansman sorununun aşılması için de yeni ortakların katılması yeni figürleri ortaya çıkardı. Bunlardan biri Amerikalı Amiral Chester'dı¹⁴⁵. Chester Projesi konusu gündeme geldiğinde Cenani Bey yeniden tartışmalara dâhil oldu.

1911'de Amerikalı emekli Amiral Colby Mitchell Chester'ın Doğu Anadolu'da demiryolu yapımı ve çevredeki madenleri işletme ayrıcalığıyla ilgili şirketi aracılığıyla meclise sunduğu projeye¹⁴⁶ Ali Cenani Bey ciddi muhalefette bulundu. Onun muhalefetine temelinde hattın uzunluğu, işin maliyeti ve genel işleyişteki aksaklıkların bu projede de olduğu vurgusu vardı. Chester Projesinde yapmak istenilen üç tane hat söz konusuydu. Bunlar Sivas-Harpur-Ergani-Diyarbakır-Bitlis-Van hattı, Harput'tan Ceyhun Vadisi ve Yumurtalık Hattı bir de Musul- Kerkük-Süleymaniye'ye kadar yapılacak hattı. Ona göre bu ağlardan sadece ilkinde Sivas-Van Hattına ihtiyaç vardı ve o da 480 km'lik bir alana döşenmeliydi. Ali Cenani Bey daha uzun olacak hattın hazineye zarar vereceği ve hattın geçeceği kazaların her birindeki madene Chester şirketinin sahip olacağını dile getirerek hem bu hattın hem de Chester Projesinin sınırlarını tayin etmek çabasıındaydı¹⁴⁷.

Dönemin meclisinde Bağdat hattının yapılmasına taraftar olanlar *Avrupalı*, Chester grubunu savunanlar *Anadolulu* sayılırken Ali Cenani Bey her iki hatta da taraftar

¹⁴⁴ Cenani Bey bu hattın Anadolu-Suriye ticaretinin transit merkezi bulunan Antep şehrine 5-6 saat uzaklıktan geçirilecek olmasının ticari bakımdan zararı olacağı gibi Suriye'de bulunan 4. ve 5. orduları birbirine bağlayan askeri konumundan istifade edilmemesini yanlış bulmaktadır (MMZC, Devre 1, c.2, İ:39, 25 Şubat 1324(10 Mart 1909), s.237-238).

¹⁴⁵ Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s.479-488.

¹⁴⁶ Amerika ve Kanada işbirliğiyle kurulan Ottoman-American Development Company kurucusu Chester, 1911'de Sivas-Van arasında Musul Kerkük'e bağlanacak bir demiryolu hattı kurmayı bunu Adana'ya(Yumurtalık) kadar uzatıp bir de liman inşa etmeyi içeren bir projeyi meclise sundu. Bunun karşılığında demiryolu çevresindeki bütün madenleri işletme hakkına sahip olacaktı. Fakat proje Meclis tarafından reddedildi (Nazmi Eroğlu, *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s.279).

¹⁴⁷ Chester grubunun tamamen kendi lehine hazırladıkları bu projede toplam hat döşenme maliyetinin beş milyon lira olarak tespit edilmesine rağmen bu şirkete altı milyon lira ödenmesine Cenani Bey şiddetle karşı çıkmaktadır. Memlekete lazım olan yaklaşık 500 kilometrelik hat yerine 1500 kilometre yapılmasını reddetmektedir. Şimdiye kadar yapılan demiryolu hatlarında pek çok hatanın olduğunu, 1900'lü yıllarda başlayan Bağdat hattında da yaşanan aksaklıklar yüzünden pek çok şikâyet maruz kaldıklarını hatırlatan Ali Cenani Bey Chester projesini desteklememektedir (MMZC, Devre 1, c.2, İ:19, 9 Teşrin-i sâni 1327(22 Kasım 1911), s.31-33).

olmadığını gösterip muhalif kimliğini ortaya koydu. Aslında Bağdat hattının Osmanlı demiryollarının tam ortasında yapılacak bir demiryolu hattı olmasına rağmen diğer hatlara bağlanmamasını sert bir şekilde eleştirdi. Ayrıca Chester grubu işin maliyetini yukarıya çektiği gibi hattın geçtiği yerlerdeki madenlere de el koyma düşüncesindeydi. Bu gruba altı milyon lira vermek yerine hattın belli bir kısmının devlet tarafından inşa edilmesi mümkündü. Böylece civardaki madenlerde kurtarılacaktı. Bu açıdan *Avrupalı* gruba yakın da sayılabilirdi. Cenani Bey'in bu görüşü mecliste ilgi uyandırdı fakat projeye ilgili herhangi bir sonuca varılamadı¹⁴⁸.

Ali Cenani Bey'in Osmanlı demiryolu siyasetiyle ilgili olarak eleştirisinin ana teması ekonomikti. Ona göre Hicaz Demiryolu Projesi yerli sermayeyle inşa edilebilirdi ki sermayede halktan alınan bağışlar, Ziraat Bankası kredileri ve konulacak yeni vergi gelirleriyle sağlanabilirdi¹⁴⁹. Hatta Cenani Bey'in yeni bir vergi teklifi vardı. O da halktan toplanan yakacak vergisi olan mahrukut vergisine ek bir oran dâhil edilmesi ve bu yardımla Hicaz demiryolu hattının döşenmesiydi. Proje gelir kaynakları üzerine vurgu yapan Cenani Bey bu yardımın toplandığını fakat Hicaz demiryolu idaresine ulaştırılmadığını belirtti. Bu verginin usulüne uygun ve makbuz karşılığında toplanamaması ve halkın elinden alınan paraların orman memurlarınca suiistimal edilmesiyle yolsuzluk yapıldığı Cenani Bey tarafından iddia ediliyordu¹⁵⁰. Bir an önce bu

¹⁴⁸ Mustafa Malhut, *Meclis-i Mebusan'da İmtiyazlar Sorunu ve Tartışmaları (1908-1914)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009, s.111-113; Chester projesi ile ilgili sonraki sözleşmeler 9 Nisan 1922'de TBMM'de onaylandıysa da şirketin asıl ilgisinin Musul ve Kerkük petrollerine yönelik olması ve Lozan'da buraların Türkiye'den ayrılacağına belli olması nedeniyle uygulamaya konulmadı. Bunun üzerine Türk hükümeti 18 Aralık 1923'te tüm sözleşmeleri reddetti (Baskın Oran, *Olaylarla Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.1 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.109).

¹⁴⁹ Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.261-275.

¹⁵⁰ Meclis-i Mebusan-ı Riyaseti Celilesine Hicaz Demiryolu İdare-i Maliyesinden tanzim ve Meclisi Mebusana takdim kılınıp, birer nüshası mebusani kirama tevzi edilen lâyhada münderiç hesabat meyanımda hattın bidayeti inşaatı olan 1317 senesinden 1323 senesi nihayetine kadar orman hasılatına ve mahrukata munzam olarak tahsil kılınmış olan ianenin miktarı 85 bin 850 lirayı Osmaniden ibaret alarak gösterilmiştir. Şu hesaba nazaran beher seneye 12 bin 264 lira isabet ediyor. Halbuki, orman hasılatına munzam olandan mâdâ ,yalnız havayıcı zaruriyenin en mühimi olan mahrukut fiyatına ilâveten ahalinin verdiği iane senevi 100 bin liradan mütecevizdir. Ne çare ki mezkûr ianenin tahsili hiçbir kaide ve usule tabi 've bir makbuz, pul, ilmühaber gibi vesaike müstenit olmayarak halkın elinden, doğrucu orman memurlarının kesesine girmekte 'bulunduğundan, memurini mumaileyhinin kise-i irtikâplarını doldurmaktan başka bir fayda temin etmiyor. Hicaz demiryolunun derece-i ehemmiyeti ve ikmalî inşaatı lüzumu ve temin edeceği menafii siyasiye ve iktisadiye cümlelerin malûmu olduğundan mezkûr demiryolu inşaatı karşılığının tenkisini arzu etmez isek de, biçare ahalinin kesesinden çıktığı halde, Demiryolu İdare-i Maliyesi veznesine girmeyen bir akçenin devamı tahsilâtına vicdan kail olmadığından, mahrukut üzerine mevzu mezkûr ianenin refini ve bunun relinden hâsıl olacak 12 bin küsur lira varidatın noksanından mezkûr demiryolu bütçesince terettüp eden noksanın telâfisi iktiza ederse, cibayeti daha emin olan. başka bir

usule son verilerek yerine daha güvenilir bir varidat kaynağı bulunması önerildi¹⁵¹. Meclis'te usulsüzce yapılan bu yardımın kaldırılmasına dair çalışmalar olmuş Hicaz demiryolu projesi tamamlanmıştı.

Cenani Bey demiryolları konusunu dünya savaşı yıllarında da meclis gündemine alacak tüm demiryolu ağının Harbiye Nezaretince yapılması görüşünde olduğunu bildirecek Hicaz demiryolunun amele taburları tarafından yapıldığını hatırlatacaktı¹⁵². Konuyla ilgili sunduğu bir önergede demiryolu hattı çevresindeki maden imtiyazlarının da nezarete verilmesi gerektiğini belirtti. Sonuçta bu önergenin ilk kısmı olan ağın Harbiye Nezaretince inşa edilmesi kabul edilirken maden imtiyazının bu nezarete verilmesi meclis tarafından uygun görülmedi¹⁵³.

1.3.3. Maarif Alanındaki Faaliyetleri

II. Meşrutiyet dönemi eğitimi, *bocalama döneminin*¹⁵⁴ yaşandığı, sık sık nazır değişikliği ile farklı eğitim ekollerinin denendiği, eğitimcilerin sistemin dışında tutulduğu, toprak kayıpları, finansal krizler ve milliyetçilikle şekil değiştiren bir mecra olarak karşımıza çıkmaktaydı¹⁵⁵. Ali Cenani Bey de dört dönem yer aldığı mecliste en çok eğitim üzerinde durdu ve eğitimle alakalı kurulan komisyonlarda aktif görev aldı. Darülmualliminlerin niteliği, çalışanlarının emeklilik süreleri, özel okulların eğitim ücretleri hakkındaki uzun demeçleri, bir baskı makinesinin Türkiye'ye getirilmesi, yerel bir gazete çıkarılması, Ebe Mektebi, ziraat mektepleri ve yerel eğitim birimlerinin kurulması onun bu alana ne kadar hizmet ettiğinin göstergesiydi.

Eğitimle ilgili eleştirilerinin başında eğitim kadrolarının nitelik olarak iyileştirilmesi geliyordu. Öncelikle öğretmen yetiştiren okulları ele alarak maarif bürokratlarınca Darülmualliminlerle ilgili hazırlanan bir rapora eleştirilerini sıraladı. Ona göre Darülmualliminlerde yapısal değişikliğe gidilmeli; bu okullar *ihiyat* ve *iptidai* şubelere bölünmeli, öğrenci sayısı arttırılmalı, liyakatli eğitimciler alınmalı ve maarif bütçesine ek

karşılık tedariki hususunu teklif eylerim. Halep Mebusu Ali Cenani (MMZC, Devre 1, c.2, İ:39, 25 Şubat 1324(10 Mart 1909), s.232-234).

¹⁵¹ MMZC, Devre 1, c.2, İ:39, 25 Şubat 1324(10 Mart 1909), s.233.

¹⁵² MMZC, Devre 3, c.1, İ:45, 24 Teşrin-i evvel 1331(6 Kasım 1915), s.665.

¹⁵³ MMZC, Devre 3, c.1, İ:45, 24 Teşrin-i evvel 1331(6 Kasım 1915), s.668.

¹⁵⁴ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.III-IV, Eser Matbaası, Ankara, 1977, s.112.

¹⁵⁵ Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Döneminde Maarif-i Umumiye Nezaretinde Bürokratik Reform", s.178-180.

ödenek ayrılmalıydı¹⁵⁶. Eğitim işinin bütünsel bir mekanizma ile düzene sokulması, Maarif Encümeninin yanı sıra Maliye Nezareti ve Bütçe Encümeni tarafından da sürecin iyi planlanması gerekliydi¹⁵⁷.

Eğitimin niteliğine öncelik veren Ali Cenani Bey bundan sonraki görüşmelerde de eğitime yapılan masraflar üzerinde durdu. Aynı dönemde kendisinin Muvazene-i Maliye Encümeni içerisindeki konumundan ötürü bu durum yadsınamazdı. Eğitimcilerin emeklilik süreleriyle ilgili açıklamalarda bulunurken de durumun bütçeye olası etkisini hesap etmekteydi. Bu maksatla 1911 yılı Maarif Nezareti bütçesi gündemdeyken kısa dönem hizmet süresinde bulunanlara tam maaş bağlanmasına ve bunun bütçeye dâhil edilmesine itirazda bulundu. Maarif Encümenince hazırlanan bir mazbatayla meclise taşınan bu konuya muhalefet ettiği iki nokta vardı. Birincisi liyakatsiz eğitimcilerin sektörde tutulması, diğeri de 20 sene hizmet süresi olup emekliye ayrılanlara 30 sene hizmet süresi üzerinden tam maaş bağlanmasıydı. Bu kadrolarla ilgili düzenleme yapılmamasının geçmiş yıllarda devleti milyonlarca lira zarara uğrattığını belirten Cenani Bey ilgili kanun düzenlemelerinin bütçe dikkate alınmadan yapılmasının doğru olmadığını açıkladı. Zaten Ali Cenani Bey'e göre devlet bünyesinde atılacak her adımın nezaretlerin bütçe hesaplamalarıyla birlikte ele alınması gerekliydi. Mecliste uzun uzadıya tartışılan bu konu dönemin Maarif Nazırı ve eğitimde yenileşme hareketlerinin ilk mimarlarından olan Emrullah Efendi'nin¹⁵⁸ *hükümet istediği zaman bir öğretmeni emekliye ayırır ya da öğretmen kendi talebiyle ayrılır. 15 sene hizmet edenlere yarım, 20 sene edenlere üçte ikisi, 30 sene hizmet süresinde bulunanlara da tam maaş bağlanır* açıklamalarıyla son buldu. Maarif Nazırı'nın Cenani Bey'in görüşlerini adeta savunan bu açıklamalarıyla düzenlenecek kanunda orta yol bulundu¹⁵⁹.

Cenani Bey'in Birinci Dünya Savaşı yıllarında üzerinde durduğu bir diğer konu; özel okullara alınan öğrencilerin ne kadar ücret ödeyeceğiydi. Konu Maliye ve Maarif Encümenlerinde görüşüldü. Hükümetin düşüncesi bu okullarda birden çok çocuğu

¹⁵⁶ Tural, "II. Meşrutiyet Döneminde Maarif-i Umumiye Nezaretinde Bürokratik Reform", s.183.

¹⁵⁷ MMZC, Devre 1, c.6, İ:124, 14 Haziran 1326(27 Haziran 1910), s.587.

¹⁵⁸ İttihat Terakki Cemiyeti'nin bir üyesi olan dönemin Maarif Nazırı eğitimde özgürlüğü ve milli kalkınmayı sağlamak adına ilk olarak yükseköğretimde yenileşmeyi savunmuş ve Meşrutiyet'in gerektirdiği bir Maarif-i Umumiye Kanunu hazırlanması için önderlik etmiştir (Kemal Bakır, "II. Meşrutiyet Döneminde Milli Seçkincilik ve Eğitim", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, yıl:11, sayı:45, c.1, Ankara, 2008, s.202).

¹⁵⁹ MMZC, Devre 1, c.6, İ:124, 14 Haziran 1326(27 Haziran 1910), s.588-592.

olanların ilkinden tam ikincisinden üçte ikisi üçüncüsünden yarı ücret alınması yönündeydi. Ali Cenani Bey'in içinde bulunduğu Muvazene-i Maliye Encümeni ise yatılı olan özel okullarda birden çok çocuğu olanların bu ücretlere tabi olması düşüncesindeydi¹⁶⁰. Ali Cenani Bey'in bu kanun düzenlemesindeki amacı; yatılı okulların kontenjanının yarısına kadar fakir çocukları yerleştirmek yükümlülüğünde olan devletin yükünü azaltmak, varlıklı ailelerin tüm çocuklarını sadece yatılı okullara değil gündüz okullarına da göndermesini sağlamaktı. Gündüz mekteplerine olan ilgiyi arttırma düşüncesinde olan Ali Cenani Bey'in bu adımı mecliste gündem oluşturdu¹⁶¹.

Cenani Bey fikir beyan edebileceği her alanda düşüncesini söylemekten çekinmediği gibi mümkün olan her fırsatta çeşitli kurumlara geziler düzenleyen aktif bir mebusu. Bu gezilerden birini de İstanbul'daki viladethaneye yapmıştı. Cenani Bey gezi sırasında bazı çelişkili durumlarla karşılaştı. O da bu doğumhanenin Tıp Fakültesine bağlı olmasına rağmen hemen yanında yer alan Ebe mektebinin Sıhhiye Müdürlüğüne bağlı olmasıydı. Yan yana olan iki tıp kurumunun ayrı birimlere bağlı olması görev dağılımındaki belirsizliği ortaya çıkarmakta, dolayısıyla sağlıklı bir işleyişe de engel olmaktaydı. Gezi sonrasındaki gözlemlerini Maarif İdaresine bildiren Cenani Bey hem bu sorunun giderilmesini hem de mektep için yeni tahsisat alınmasını sağladı¹⁶².

Ebe mektebinin yanı sıra kendi seçim bölgesindeki eğitim kurumlarıyla da yakından ilgilendi. Bunlar arasında dikkat çeken Osmanlı'da Tanzimat dönemiyle birlikte açılmaya başlayan ipekçilik, arıcılık, bağcılık konularında eğitim veren ziraat mektepleri vardı. İpek ve koza vergisine son derece önem verilerek vilayetlerde bu okulların kuruluşu teşvik edilmişti¹⁶³. Ali Cenani Bey de Antep'te bir ipekçilik okulu kurmuştu. Bu okula sadece Müslüman öğrenciler giderdi¹⁶⁴. Bu okulun yanı sıra Cenani Bey'in desteklediği

¹⁶⁰ MMZC, Devre 3, c.1, İ:22, 18 Kanun-ı sâni 1331(31 Ocak 1916), s.460; Ali Cenani Bey 16 Kasım 1916'da Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri seçildi (BOA, DH. ŞFR. 70/26).

¹⁶¹ MMZC, Devre 3, c.1, İ:22, 18 Kanun-ı sâni 1331(31 Ocak 1916), s.461-465.

¹⁶² Ebe mektebi için 40 talebe tahsisat alınırken Maliye Encümeni bunu her yıl ödenecek kaydıyla 25 bin kuruş olarak belirledi. Bu tahsisatın dahi yeterli olmayacağı tartışılırken kurumun çok önemli bir sorunu daha bizzat Cenani Bey tarafından açıklandı. Buna göre 20 yıl önce döşenmiş borulardaki çatlaklardan dolayı kurumun her ay 7000 kuruşluk su masrafı mevcuttu. Ali Cenani Bey hem bu kronik sorunun çözülmesini hem de gerekli tahsisatın yapılmasını sağladı (MMZC, Devre 3, c.1, İ:23, 29 Kanun-ı evvel 1332(11 Ocak 1917), s.324).

¹⁶³ http://www.bilimtarihi.org/pdfs/ziraat_okullari.pdf Erişim Tarihi: 14 Kasım 2017.

¹⁶⁴ Bülent Çukurova, "Antep'te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolej'in Etkisi", *A.Ü TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, sayı:40, 2007, s.617; Bu okula Daru'l Harir de denilirdi. *Cenaniler*, s.91; Bu okul Antep'teki dokumacılığı geliştirmek ipekçilik sanatını teşvik için açılmıştı. Okul müdürü Antep

mektepler arasında sütçülük mektepleri de vardı. Bu okulların açılmasını ve hatta seyyar sütçülük mekteplerinin dahi kurulmasını ve halkı her yerde sütçülük sanayii hakkında bilgilendireceği düşüncesini mecliste ilk dile getirenlerdendi. Halep'te de bir şubesinin bulunduğu bu mekteplerin beklenen ilgiyi görememesinden dolayı sonraları kapatılmasını ve Trabzon'daki tek sütçülük mektebinin ayakta kalması için diğer tüm mekteplerin tahsisatının buraya aktarılmasını sağlayan yine kendisiydi¹⁶⁵.

Eğitim konusunda yetiştiği bölgeye katkıları oldukça mühim olan Cenani Bey, daha önceki satırlarda bahsedildiği gibi Müslüman çocukların ilk eğitim işlerini üstlenmek adına ortaya çıkan Maarif-i İslamiye Cemiyetine büyük destekte bulunurken orta eğitim için kurulan Aynü'l Maarif Cemiyetinin de kadrosunda yer aldı¹⁶⁶. Nüfuz sahibi bir aileden gelmesinin sağladığı ilişkiler ve şahsi bağışları sayesinde birçok ilkokulu, bir idadiyi(Aynü'l Maarif İdadisi) ve bir de Darümuallimini Antep'e kazandırmıştır. Ayrıca Cenani Bey'in Antep'te *Vifak* adıyla günlük gazete neşretmek ve matbaa açmak isteği üzerine kendisine ruhsatname verildiği de bilinmektedir¹⁶⁷. Yine dünya savaşı yıllarında *Tasvir-i Efkar* gazetesi için bir baskı makinesinin Almanya'dan getirtilmesi konusundaki çabaları dikkate değerdir. Hükümetin olumsuz kararına rağmen savaş şartlarının oluşturduğu ortamda dahi Muvazene-i Maliye Encümeni Reisi olarak bu makinenin gümrük vergisinden muaf tutulmasını sağlamış ve baskı makinesi Türkiye'ye gelmiştir¹⁶⁸. Dini hassasiyetleri olan biri olması sebebiyle olsa gerek cami, medrese gibi kurumların açılmasını ya da restore edilmesini de sağlamış, Antep'te Alaüddevle Camiinin yeniden

Darulmuallimini öğretmenlerinden Akif Bey'di (Şakir Sabri Yener, *Gaziantep'in Yakın Tarihinden Notlar Gaziantep'lilerin Maarife Hizmetleri*, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep, 1954, s.50).

¹⁶⁵ MMZC, Devre 3, c.1, İ:27, 30 Kanun-ı sâni 1331(12 Şubat 1916), s.572.

¹⁶⁶ Aynü'l Maarif ismiyle 1911 tarihinde Cenani Bey başta olmak üzere bölgenin yerel elitleri tarafından kurulan bir idadidir. Bu idadinin müdürlüğüne İbrahim Zühtü Bey tayin edilmiştir. Ali Cenani Bey her ay kendi kasasından on altın maaş ödeyerek bu tayin işlemini gerçekleştirmişti. Okulun diğer masraflarını karşılamak için de öğrencilerden senelik beşer altın alınıyordu. Ali Cenani Bey'in Antep'in Eyuboğlu mahallesindeki evi de bu okula ücretsiz tahsis edilmişti. Aynü'l Maarif İdadisi daha sonra Ticaret İdadisine dönüştürüldü (Şakir Sabri Yener, *Gaziantep'in Yakın Tarihinden Notlar Gaziantep'lilerin Maarife Hizmetleri*, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep, 1954, s.49-51); Maarif-i İslamiye Cemiyeti ise daha sonraki dönemde Türk Maarif Derneği'nin Gaziantep şubesine dönüştürüldü. Başkanı da Ali Cenani Bey'in yeğeni avukat Şefik (Barlas) Bey oldu (Yener, *a.g.e.*, s.47-48).

¹⁶⁷ BOA, DH. MKT 2635/91.

¹⁶⁸ MMZC, Devre 3, c.1, İ:3, 9 Şubat 1330(22 Şubat 1915), s.448.

yapılmasında, İstanbul'da Darülhilafet-i Âliye adlı bir medresenin de açılışına katkıda bulunmuştur¹⁶⁹.

1.4. Öncesi ve Sonrasıyla 31 Mart Olayı

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasi partiler arasındaki çıkar çatışmaları ile işlenen faili meçhul cinayetler, ordu mensuplarının mektepli-alaylı çatışması, ordu ve din mensuplarının siyasete karışması, ilmiye sınıfının askerliğe alınması, diğer devletlerin politik çıkarları ile hükümetlerin istikrar ve güvenliği sağlayamaması sonucunda ortaya çıkan 31 Mart Olayı köklü değişimlere sebep olmuştu¹⁷⁰. 31 Mart sabahı ihtilâlciler askerlerin meclis binasına girişi kaos ortamı yarattı. İhtilâlciler nümayişlerinde dönemin Sadrazamı Hüseyin Hilmi Paşa ve Bahriye Nazırı Rıza Paşa'nın kabineden çekilmesini Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Bahaettin Şakir gibi mebusların meclis ile irtibatının kesilmesini istediler. Dışarıda bu nümayişler olurken Meclis İçtima Salonunda da müzakere endişeli bir şekilde başladı. 31 Mart günü Ali Cenani Bey de meclisteydi ve bu tarihi olayın canlı tanıklarındandı. O günkü Mustafa Efendi'nin başkanlık yaptığı meclis oturumunun zabıt kâtipliğini diğer mebusların ısrarıyla Ali Cenani Bey ve Mahir Said (Pekmen) Beyler üstlenmişti¹⁷¹. Bu oturum ilginç olaylara sahne oldu. Birincisi kabinenin istifası isteniyordu ve bu isteğe uygun olarak da Heyet-i Vükelânın istifalarını sunmak için mebuslardan oluşan bir heyetle saraya gittiği bildiriliyordu¹⁷². İkincisi dışarıda Hüseyin Cahit Bey sanılan Lazikiye Mebusu Emin Arslan Bey katledildi¹⁷³. Yine aynı şekilde ihtilâlciler askerler meclis binasına doğru da ateş açmaya başlamıştı¹⁷⁴.

¹⁶⁹ *Cenaneler*, s.91; Antep Darulmuallimini o yıllarda sadece vilayet merkezlerinde açılırdı, sadece kasaba olan Antep'te kurulması son derece önemliydi (Yener, *a.g.e.*, s.50); MMZC, Devre 3, c.1, İ:28, 4 Şubat 1330(17 Şubat 1915), s.390.

¹⁷⁰ Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayının Araştırılması", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1999, s.560; Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1999, s.126; Kemal Karpat, "İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyet'e Mirası", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, yıl:11, sayı:46, c.2, Ankara, 2008, s.29-31.

¹⁷¹ Hasan Babacan,-Servet Avşar, *31 Mart Hatıraları İsyân Günlerinde Bir Muhalif Mahir Said Pekmen*, TTK, Ankara, 2013, s.115.

¹⁷² Babacan- Avşar, *a.g.e.*, s.117.

¹⁷³ Emin Arslan Bey'in katli için bkz. (MMZC, Devre 1, c.3, İnikat 56, 3 Nisan 1325(18 Nisan 1909), s.22-23), Emin Arslan Bey'in katli üzerine ailesi tarafından meclise gönderilen telgraflar için bkz. (MMZC, Devre 1, c.3, İ:57, 4 Nisan 1325(17 Nisan 1909), s.38-39).

¹⁷⁴ Bu olay günü, Ali Cenani Bey'le birlikte zabıt kâtipliği yapan Mahir Said Bey'in anılarında şu şekilde anlatılıyordu; bir anda müzakere salonunun karıştığı, herkesin koşuşmaya, kaçışmaya başladığı fakat durum yatışınca kadar kendisinin Ali Cenani Bey'le birlikte kâtip yerinde ama tahtanın arkasında çömelerek gizlendiklerini aktardı. Hatta sandalyelerini de önlerine alarak beklediklerini ve bu sırada tüm hayatının gözlerinin önünden geçtiğini sözlerine ilave etti. Emin Arslan Bey'in öldürülmesi hürriyet ve meşrutiyet

Yaşanan gelişmeler sonrasında 25 Nisan 1909'da Rumeli'de bulunan II. ve III. ordular ile Balkanların etnik unsurlarından mevcut olan Hareket Ordusu İstanbul'a geldi ve sıkıyönetimi sağladı¹⁷⁵. II. Abdülhamid tahttan indirilerek Selanik Alatini Köşkü'nde zorunlu ikamete gönderildi. Yine aynı tarihte 31 Mart Harekâtına katılmış olan Bulgar komitacılar, Balkan çeteleri ve askeri grupların katılımıyla Yıldız Sarayı'nda büyük bir yağmalama hadisesi yaşandı¹⁷⁶. Yaklaşık bir ay boyunca padişahın yakın çevresinden pek çok kişinin büyük yekûn tutan mal ve mülklerine, bankalardaki menkul ve gayrı menkullerine el konularak padişah ailesiyle birlikte sürgüne gönderildi¹⁷⁷. Sarayın tamamen tasfiyesi için de meclis kararıyla bir komisyon kuruldu ve bazı hayati evraklar ele geçirildi¹⁷⁸.

Bu evraklar arasında padişahın saltanatı boyunca toplanan jurnaller önemli yer tutuyordu. Bu jurnallerin kimlere ait olduğunun tespiti için Hareket Ordusu Komutanlığı çalışma sahasını genişletti ve Yıldız evrakını araştırmakla görevli Şehremaneti tarafından oluşturulan özel komisyona eşlik etmek ve el çantaları ile bavullar içinde bulunan paraların sayımında kullanılmak üzere meclisten üç mebusun daha görevlendirilmesini istedi¹⁷⁹. Aynı gün çekilen kura sonucu paraların sayımında Ali Cenani Bey, Trabzon Mebusu Mahmud İmadeddin ve İzzet Efendiler evrakların incelenmesinde ise Aydın (Menteşe) Mebusu Halil Bey, Trablusgarp Mebusu Ferhad ve Kastamonu Mebusu Şükrü Beyler görevlendirildiler¹⁸⁰. Böylece daha önceleri Şehremaneti tarafından oluşturulan

kavramlarını sorgulamasına sebebiyet verdi. Cenani Bey'e yerimizden kalkalım mı şeklinde sorduktan sonra Ali Cenani Bey'in kalkmamasına rağmen kendisi ayağa doğruldu ve etrafı inceleyerek meclis telgraf dairesine çıktı (Babacan-Avşar, *a.g.e.*, s.123-124); Aynı konu sonraki ilk ayda zabıt ceridelerine de yansdı (MMZC, Devre 1, c.3, İ:80, 13 Mayıs 1325(26 Mayıs 1909), s.712-713).

¹⁷⁵ Zekeriya Türkmen, "Osmanlı Ordusunun Siyasetleşme Sürecinde Önemli Bir Dönemeç: 31 Mart Ayaklanması", *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2004, s.400-401.

¹⁷⁶ Arzu Terzi, *Saray Mücevher İktidar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.223.

¹⁷⁷ Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayının Araştırılması", XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1999, s.564-565; Murat Candemir, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi: Saray'dan Üniversite'ye", *Tarih Dergisi*, sayı 45(2017), İstanbul, 2008, s.123-124.

¹⁷⁸ Yağmalanan evraklarla ilgili ilk adım İzmir mebusu Seyyit Bey, Selanik mebusu Emanuel Karasu ve Siverek mebusu Nurettin Bey tarafından mecliste bir komisyon kurulmasıyla ilgili verilen önergeydi (MMZC, Devre 1, c.3, İ:63, 18 Nisan 1325(1 Mayıs 1909), s.139-140).

¹⁷⁹ MMZC, Devre 1, c.3, İ:64, 19 Nisan 1325(2 Mayıs 1909), s.148-149.

¹⁸⁰ Şehremaneti tarafından kurulmuş olan Yıldız Berri Teftiş Komisyonu başkanı Şehremini Hazım Bey, üyeleri Meclis-i Emanet üyesi Tevfik Bey, Miralay Muhyiddin, Sekizinci Daire Belediye Reisi Şevket, Onuncu Süvari Alayı Kumandanı Kaymakam Cevdet, Erkan-ı Harbiye Binbaşısı İsmail Hakkı Beylerden oluşmuştu. Meclisten seçilen heyet de Ali Cenani, İzzet ve Mahmud İmadeddin Beyler bu komisyonu gözetimde tutacaktı. Bu komisyona sonraları Yıldız Koruma Taburu Kumandanı Selahaddin Adil Paşa da katılacaktı (Candemir, *Son Yıldız Düşerken*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2011, s.39,64); Aydın

özel komisyon ile Meclis-i Mebusan'dan görevlendirilen heyet ortak olarak çalışmalara başladı. Bugünün dikkat çeken bir başka gelişmesiye II. Abdülhamid dönemini *mezalim yılları* olarak değerlendiren Ali Cenani Bey ve arkadaşlarının milletten gasp edilen mal, mülk ve nakit paralar hakkında devletin alması gereken önlemlerle ilgili meclise sunduğu önergeydi¹⁸¹. Bu önergede mevcut malların tamamının hazineye ait olduğu, bunların padişahın şahsına ait eşyalardan ayrılarak bir deftere kaydedilmesi gerekliliği ile Meclis-i Mebusan'daki 30 azadan oluşacak bir heyetle Yıldız evrakının araştırılıp toplanması ve meclise nakli sonrasında incelenmesi istenmekteydi¹⁸². Fakat bu önerge meclis tarafından kabul görmedi¹⁸³.

Kurulan ilk komisyon çalışmalara başlamış ve incelemeler esnasında da kırılarak açılan kasalar içerisinde yüklü miktarda altın ve gümüş, şehzade ve sultanlara ait olan değerli mücevherler ve nişanlar ele geçirilmişti. Fakat bu gelişmelerle ilgili gerek mecliste gerekse dönemin basınında yer bulan ilginç bir iddia ortaya atıldı. O da şuydu; kasa içerisinde bulunan mücevher ve nişanların büyük bir kısmının bu komisyondaki görevli kişiler tarafından yağmalandığıydı¹⁸⁴. Mecliste büyük kargaşaya sebebiyet veren bu iddialarla ilgili Menteşe Mebusu Halil Bey, Ali Cenani Bey'in de dâhil olduğu komisyonun ciddiyetle işlerini yaptığını hatta bu sebeple üyelerin üç aydır meclise gelemediklerini ve gerekirse izahat vermek için meclise gelebileceklerini ifade etti¹⁸⁵. Fakat ilgili oturumda bazı mebuslar Ali Cenani Bey'in vazifeye başladığından beri konuya dair hiçbir açıklamada bulunmadığını söyledi¹⁸⁶. İddiaların artması üzerine

(Menteşe) mebusu Halil Bey, Kosova mebusu Fuat Paşa'nın mazeret bildirmesi üzerine seçilmiştir (MMZC, Devre 1, c.3, İ:64, 19 Nisan 1325(2 Mayıs 1909), s.149); Candemir, *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye*, İlgili Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.37; Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayının Araştırılması", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1999, s.565.

¹⁸¹ MMZC, Devre 1, c.3, İ:64, 19 Nisan 1325(2 Mayıs 1909), s.160.

¹⁸² MMZC, Devre 1, c.3, İ:64, 19 Nisan 1325(2 Mayıs 1909), s.161.

¹⁸³ MMZC, Devre 1, c.3, İ:65, 20 Nisan 1325(3 Mayıs 1909), s.171.

¹⁸⁴ Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayının Araştırılması", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1999, s.566, 572; Halep mebusu Ali Cenani Bey'in de bu görevi sırasında Yıldız Sarayı'nda muhafaza edilen Lihye-i Saadet'ten birini alarak bunu Antep Alaüddevle camiine getirdiği fakat bunu padişah iradesiyle yaptığı bilinmektedir. Yıldız Sarayı'nda kurulan komisyonda görevli Trabzon mebusları İmadettin ve İzzet Beyler ile Halep mebusu Ali Cenani Bey'e Padişah hazretlerince şu buyruk iletilmiştir: 9 Haziran 1909'da Yıldız Sarayında üç parça Sakal-ı Şerif'ten biri Antep Alaüddevle camiinde biri Trabzon Maçka Eyüp camiinde diğeri de Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Sultan Hazretlerinin Trabzon'daki türbesine götürülmüştür (*Cenaniler*, s.91-92); İsmail Altınöz, "Gaziantep Alaüddevle Camii ve Vakfiyesi", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Arsan Basın-Yayın, Gaziantep, 2000, s.321.

¹⁸⁵ MMZC, Devre 1, c.5, İ:103, 16 Haziran 1325(29 Haziran 1909), s.80.

¹⁸⁶ MMZC, Devre 1, c.5, İ:103, 16 Haziran 1325(29 Haziran 1909), s.82.

Cenani Bey ve beraberindekiler 1 Temmuz 1909'da hazırladıkları mazbatayı 7 Temmuz'da meclisin dikkatine sundu. Bu mazbatada Yıldız'da ele geçirilen yaklaşık 480 bin liralık paranın Harbiye Nezareti emriyle Osmanlı Bankası'na, altın ve gümüş madalyaların ise Babıali'ye gönderildiği dolayısıyla kendi görevleri sırasında herhangi bir suiistimalin yaşanmadığı yazılıydı¹⁸⁷. Ali Cenani Bey de aynı günkü meclis oturumunda sarayda açılmayan kasaları açmaya gittiklerini, kasaların boş çıktığını, Yıldız'dan gelen 7-8 çanta paraya nezaret ederek bunları Harbiye Nezaretine naklettiklerini ifade etti¹⁸⁸.

Meclis oturumlarından çıkan sonuca göre Yıldız Sarayı'nda bazı ihanetlerin vuku bulduğu iddialarının asıl sebebi sarayda yaşanan düzensizlikti. Komisyon çalışmaları sırasında bazı mebuslar çalışmaların devamsızlığından dolayı tepki göstererek komisyonun meclisi bilgilendirmesini istedi. Bu istek kabul gördü ve ilgili meclis oturumunda söz alan Biga Mebusu Arif İsmet Bey Yıldız Sarayı'na bizzat gittiğini burada görevli bulunan Cenani Bey ile Dr. Muhyiddin Beylerden izin alarak sarayı gezdiğini belirtti. Hatta bu esnada Napolyon'un mektubu, padişahın idare-i örfiyye iradesi, Abdülaziz'in mührü gibi değerli eşyalara denk geldiğini ve bunları Ali Cenani Bey'e teslim ettiğini ifade etti. Bu gezi sırasında gözlemlediği bazı usulsüzlüklere de değinen İsmet Bey, satın alınan bir biletle gezmeye açık tutulan sarayda yabancılara kimsenin rehberlik etmediğini ve sarayda yapılan mal satışının hiçbir usule dayanmaksızın yapıldığını açıkladı. İsmet Bey'in bu görüşleri Meclis-i Mebusan Başkanlığı'nca ilgi görmüş ve bu doğrultuda Ali Cenani Bey ve beraberindeki heyetin tekrar bilgi vermesi istenmişti¹⁸⁹. İkinci kez mecliste açıklamalarda bulunan Ali Cenani Bey sarayda bir şahsın bir zarfı yırtarken görülmesi üzerine bazı düzensizliklerin yaşandığı iddialarının ortaya atıldığını söyledi. Fakat yırtılan zarfın önemli bir jurnal değil de boş bir zarf olduğunu tespit ettiklerini gerekçe göstererek düzensizlik olmadığını savundu. Bu açıklamalar meclis tarafından kabul görmeyince Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, iddialarla

¹⁸⁷ Bu paranın 480.000 lira mı yoksa daha yüksek bir meblağ mı olduğu üzerine de mecliste tartışmalar yaşandı. Cenani Bey konuya açıklık getirerek nakit olarak çıkan 480.000 lira ile padişahın bankalara bağlı hesaplarda çıkan 1.080.000 lirası vardı toplam miktar yaklaşık 1.500.000 liraydı (MMZC, Devre 1, c.5, İ:107, 24 Haziran 1325(7 Temmuz 1909), s.213-214, 217).

¹⁸⁸ MMZC, Devre 1, c.5, İ:107, 24 Haziran 1325(7 Temmuz 1909), s.218-219.

¹⁸⁹ Candemir, *Son Yıldız Düşerken*, s.47-48; Candemir, *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.46.

ilgili gizli bir oturumda izahatta bulundu¹⁹⁰. Zaten Ali Cenani Bey'in içinde yer aldığı bu komisyon da komisyon başkanının görevden ayrılması nedeniyle dağıldı ve yerine ikinci bir komisyon kuruldu. Fakat ikinci komisyonda Ali Cenani Bey'in yer almadığı görüldü.

1.5. Ermeni Tehcirindeki Rolü, Tehcirle İlgili Suçlanması ve Divan-ı Harbi Örfide Yargılanması

Ali Cenani Bey Birinci Dünya Savaşı sırasında Antep'te yaşanan Ermeni olaylarında suç isnat edilen kişilerden biridir. Tehcir kanunu kapsamında Antep'te yer değiştirmeler sırasında Ermenilere kötü muamelede bulunarak ölümlere sebebiyet veren ve hatta Ermeni mallarına konan *yerel elitlerden* olduğu iddiasıyla suçlanmaktadır. Hatta Ermeni yanlısı kaynaklarda geçen bu ve benzeri iddialar yüzünden Divan-ı Harbi Örfide yargılanmış, Ermeni ölümlerinin tifüs salgınından gerçekleştiği yönündeki açıklama sonucunda serbest bırakılmıştır. Fakat İstanbul'un işgalinin ardından aynı gerekçeyle tekrar yakalanarak bir süre Arap hanında tutuklu kaldıktan sonra Malta'ya sürgüne gönderilmiştir¹⁹¹.

Ali Cenani Bey kendisiyle ilgili iddialara 1909'da Adana Ermeni olayları sırasında meclisteki söylemleriyle Ermenilerin yanında yer aldığını, yerel yöneticileri ve hükümeti sorumlu tutan bir tavır takındığını hatırlatarak karşılık vermiştir. 1909 Nisanı'nda Adana'daki olaylar sırasında mecliste hükümeti suçlayan tek milletvekili olduğunu belirtmiştir¹⁹². 31 Mart Vakası'ndan bir gün sonra başlayan Adana ve çevresindeki olaylarla alakalı olarak kendisinin yapmış olduğu ilk iş Adana'da Ermenilerin yaptıkları taşkınlıkların hükümet tarafından önünün alınmasını talep etmesiydi¹⁹³. Buradaki

¹⁹⁰ MMZC, Devre 1, c.5, İ:109, 27 Haziran 1325(10 Temmuz 1909), s.314.

¹⁹¹ Cenani Bey'in Arap hanındaki hapis süresi Cemil Cahit Güzelbey'in *Cenaniler* isimli eseri ile Hüseyin Kamil Ertur'un *Tamu Yelleri*'nde dört ay olarak belirtilirken Bilal Şimşir'in *Malta Sürgünleri* adlı çalışmasında tutuklanma süresi 24 Mayıs 1920 olarak verilmiştir. Bu da Arap hanında iki ay kaldığını işaret etmektedir. İki ay kaldığını kızı Sabiha Hanım da 3 Eylül 1920'de İngiliz Yüksek Komiserliğine yazmış olduğu mektupta doğrulamaktadır.

¹⁹² Bu dilekçede Adana Ermeni olaylarıyla ilgili meclis konuşmalarının 1909 Mart ve Nisan aylarında basıldığını da belirtmesine rağmen zabıt ceridelerinde bu konuşmalara rastlanmadı (FO, 371/5090, 3 Eylül 1920); bunun yanı sıra meclisin Adana olayları karşısında meşrutiyeti, ittihamı anası ve asayiş korumanın önemini belirten bir kararname hazırladığı bilinmektedir. Agop Babikyan bu kararnamedeki ifadenin daha da sertleştirilmesini istedi. Ali Cenani Bey memurların sorumlu tutulma tehditlerine alışkın olduklarını, Ahmet Rıza Bey ise meclisin ağırbaşlı ve az çok ılımlı bir ifade kullanması gerektiğini söyledilerse de sonunda kararname sertleştirildi (Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.200-201).

¹⁹³ Kemal Çiçek, *1909 Adana Olayları/Makaleler*, TTK, Ankara, 2011, s.7; Adana mebusu Ali Münif, Halep mebusu Ali Cenani, Erzurum mebusu Varteks, İstanbul mebusu Hallacyan, Mersin mebusu Arif Hikmet, Hama mebusu Abdülhamit Zehravi, Kozan mebusu Hamparsun Boyacıyan, Sivas mebusu

olaylarda Vali Cevat Bey ve Dâhiliye Müsteşarı Adil Bey'in etkisinin olduğu ve hadiselerin durdurulamadığı iddia ediliyordu¹⁹⁴. Adana'daki isyan sırasında halkın işe sorunu ortaya çıktı ve bu kapsamda Cenani Bey'in de başını çektiği mebusların meclisi harekete geçirmesiyle beraber Maliye Nezaretinden 30 bin liranın bölgeye aktarılması sağlandı¹⁹⁵. Yine halkın diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışıldığı gibi zarar gören emlak ve eşyalarının değerini tanzim eden komisyonlar kuruldu¹⁹⁶.

Ermeni olayları Birinci Dünya Savaşı yıllarında Adana, Maraş, Antep'te artarak devam etti¹⁹⁷. Bu süreçte yaşanan hadiselerden dolayı Ali Cenani Bey de suçlandı. Bu suçlamalar sırasında aslında onun yukarıda anlatılan Adana olaylarında yaptıkları görmezden gelindi. Kendisi de sürekli olarak bu hadiselerdeki rolünü anlatmak zorunda hissetti.

Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan tehcir kanunu kapsamında yapılan yer değiştirmelerden içlerinde Ali Cenani Bey'in de olduğu bazı yerel idareciler sorumlu tutuluyordu. Urfa-Maraş-Zeytun'da yaşanan Ermeni taşkınlıklarıyla birlikte buralara yakın bir bölge olan Antep'te olası bir isyanın önünü alabilmek için 20 Nisan 1915'ten itibaren 4.Ordu Komutanlığınca zararlı faaliyette bulunanların yer değiştirmesi istendi. Böylece Zeytun'daki Ermeniler Konya'ya, Antep ve Kilis'teki Ermeniler de Arnavut muhacirlerle birlikte Zeytun'a gönderildi. Antep'e Çeçen, Çerkez, Türk ve Kürtler yerleştirildi. 24 Nisan 1915'teyse yurt içinde asayiş ve güvenliği sağlamak adına Dâhiliye

Dagavaryan, Amasya mebusu İsmail Hakkı Bey'lerin verdiği bir önergeyle Adana'da yaşananlarla ilgili bir an önce önlem alınması gerektiği dile getirildi (MMZC, Devre 1, c.3, İ:58, 5 Nisan 1325(18 Nisan 1909), s.69-70).

¹⁹⁴ MMZC, Devre 1, c.3, İ:63, 18 Nisan 1325(1 Mayıs 1909), s.108-109; Önergeyi meclise sunan mebuslar; Mersin Mebusu Arif Hikmet, Halep mebusu Ali Cenani, Sivas Mebusu Dağavaryan, Mersin mebusu Kiygam, Kozan mebusu Hamparsum Boyacıyan, Tekfurdağı mebusu Babikyan, Erzurum mebusu Karakin Varteks, Van mebusu Vahan Bey'di. Bu mebuslar vali ve dâhiliye müsteşarının Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanmasını, İdare-i Örfiye dairesine Halep, Antakya, Zeytun gibi igtışaş görülen mahallerin dâhil edilmesini gerekli görüyordu (MMZC, Devre 1, c.3, İ:63, 18 Nisan 1325(1 Mayıs 1909), s.111).

¹⁹⁵ MMZC, Devre 1, c.3, İ:66, 21 Nisan 1325(4 Mayıs 1909), s.210.

¹⁹⁶ MMZC, Devre 1, c.3, İ:63, 18 Nisan 1325(1 Mayıs 1909), s.111; Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet- 31 Mart ve 1909 Adana Olayları*, İstanbul, 2001, s.288-289 ; Ahmet Erdoğan, *1909 Adana Ermeni Olayları 5 Adanalı Ne Diyor?*, Alev Dikici Basım, Adana, 2016, s.67; Biri Müslim diğeri gayrı Müslim olmak üzere iki memur ve iki mebusla dört kişilik bir komisyon oluşturuldu (MMZC, Devre 1, c.3, İ:71, 30 Nisan 1325(13 Mayıs 1909), s.397); FO, 371/5090, 3 Eylül 1920.

¹⁹⁷ Ramazan Erhan Güllü, *Antep Ermenileri (Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayatı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.259-260.

Nezareti tüm vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderdiği bir genelge ile Türkiye'deki tüm ihtilalci Ermeni komitelerinin kapatılmasını istedi¹⁹⁸.

28 Nisan 1915 günü Halep Valisi Celal Bey genelgeye uyararak bölgede hükümetin yayınladığı kararla ilgili uygulama başlattığını açıkladı¹⁹⁹. Alınan kararlara rağmen tüm Osmanlı Türkiye'sinde Ermeni faaliyetlerinin devam ettiği görülüyordu. Bunun üzerine hükümet 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'nu yayınladı²⁰⁰. Bu kanun kapsamında Adana, Halep ve Maraş civarından çıkarılan Ermeniler Suriye'nin doğu kısmı ile Halep'in doğu ve güneydoğusuna nakledildi²⁰¹. Kanun çerçevesinde sevke tabi tutulanların can güvenliğinin sağlanarak iaşelerine ait her türlü tedbirin alınması, yerlerinde kalan Ermenilerin bundan sonra yerlerinden çıkarılmaması, asker aileleriyle, sanatkâr, Protestan ve Katolik Ermenilerin sevk edilmemesi kararlaştırıldı²⁰². Fakat yerel yöneticilerin inisiyatif kullanarak bu durumun tam aksinin yaşanmasına sebebiyet verdikleri ve Cenani Bey'in de bu kişiler arasına adının karıştığı görülmekteydi²⁰³. Bu olaylarda adı geçen yerel yöneticilerden ilki dönemin Antep mutasarrıflarından Ahmet Bey'di. Kendisi merkezin aksi faaliyette bulunmayanların sevkiate dâhil edilmeyeceği²⁰⁴ kararına uymamış, Katolik ve Protestan Ermenileri sevkiate tabi tutmuştu. Yine ikinci bir isim olan Muhacirin Müdürü Şükrü Bey de Ahmet Bey gibi sevk edilmemesi gereken kişiler arasında yer alan Antep Koleji hocaları ve ailelerini sevk dâhil etmişti²⁰⁵. Bu durumdan hareketle bazı kaynaklarda Ahmet Bey ve Şükrü Bey Ermeni sevkiateyi gerçekleştiren ve Ermeni ölümlerinde sorumluluğu olan kişiler olarak suçlanmaktaydı²⁰⁶.

¹⁹⁸ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, c.1, Ankara, 2005, s.7-14; Güllü, *Antep Ermenileri (Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayatı)*, s.262; Nejla Günay, "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler ve Komitelerin Maraş ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl:16, s:3, Aralık 2012, s.29; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s.307; Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1990, s.106.

¹⁹⁹ Güllü, *a.g.e*, s.264-269.

²⁰⁰ Güllü, *a.g.e*, s.272.

²⁰¹ <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale36.html> Erişim Tarihi: 8 Ocak 2018.

²⁰² Celal Pekdoğan, "Antep'te Türk Ermeni İlişkileri (1895-1922)", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.III, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara, 2003, s.150.

²⁰³ Ufuk Erdem, "İngiliz Elçisi George Clerk'in 1927 Türkiye Raporu (1927 Yılı Türkiye Fişlemeleri)", s.51.

²⁰⁴ Güllü, *a.g.e*, s.280.

²⁰⁵ Güllü, *a.g.e*, s.282-283.

²⁰⁶ <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10592/antepe-gazilik-unvani-veren-savas-ermenilerin-geri-donmesini-imkansiz-kilmanin-mucadelesiydi> Erişim Tarihi: 7 Aralık 2016; Muhacirin Müdürü Şükrü Bey ile Mutasarrıf Şükrü Bey karıştırılmamalıdır. Mutasarrıf Bey'in tehcir kararına karşı olduğu biliniyordu (Ümit Kurt, "Antep'in Gayrı Resmi Tarihi", *Toplumsal Tarih*, sayı 284, Ağustos 2017, s.50); Ayrıca Muhacirin

Ahmet Bey ile Şükrü Bey gibi yerel elitlerden olan Ali Cenani Bey ise özellikle soykırımı savunan kaynaklarda tehciye tabi tutulan kabilelerin Urfa, Zor ve Musul'a sevkı sırasında yaşanan gelişmelerden sorumlu tutuldu. Bu sırada hem mebus hem de bölgenin ileri gelenlerinden biri olan Cenani Bey'in Kilis'in Katma İstasyonundan 12 bin kişilik Ermeni kafilesini, Antep'in Akçakoyun İstasyonundan da 5 bin kişilik kafilenin sevkini gerçekleştirdiği iddia ediliyordu. Hatta yine Cenani Bey'in Fadıl Bey isminde biriyle *Ermenilerin burada camilere saldırıp Türkleri öldürdüğü, kadınlara tecavüz edip evlerini yakıp yıktığı* şeklinde haberleri merkeze ulaştırdığı söyleniyordu²⁰⁷.

Yine Ermeni yanlısı kaynaklarda Cenani Bey'le ilgili iddiaların yer aldığı bazı raporların varlığı da söz konusu edilmektedir. Amerika Komiseri L.Hack tarafından hazırlanan ilk raporda Ali Cenani Bey'in 25 bin kadar Antep Ermeni'sinin sevkini gerçekleştirdiği ve bu Ermenilerin dörtte üçünün ölümüne sebebiyet verdiği hatta Türklere İngilizlere karşı koymaları ve Hristiyanları tehdit etmeleri için silah dağıttığı belirtiliyordu²⁰⁸. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserine sunulan diğer bir rapordaysa İttihat ve Terakki'nin önde gelen adamlarından biri olduğu, Selânik ve İstanbul'da yapılan kongrelere katıldığı, kongre kararlarını düzenlediği, mütarekenin ardından Antep'teki Müslüman nüfusu silahlandırdığı, İngilizler tarafından tutuklanmak üzereyken kaçıp İstanbul'u terk ettiği söz konusu edilmekteydi. Raporlardaki bu iddialarla Ali Cenani Bey'in Ermenilerin topyekûn sürgün edilmesindeki rolü ve sürgün sonrasında kalan mal mülk servetin el değiştirilip, talan edilmesinde de payının olduğu bu defa gazete sütunlarına taşınmıştı²⁰⁹. 29 Mayıs 1919 tarihli *Renaissance* gazetesinde Ermeni mallarını yağmaladığı ve çok değerli halıları Berlin, Viyana gibi şehirlerde yüksek meblağlara sattığı ifade edilmekteydi²¹⁰. *Journal d'Orient* gazetesindeyse mezalim yaptığı

Müdürüyle Ali Cenani Bey'in iş birliği yaparak merkezden gelen kayıtları sakladıkları da iddialar arasındaydı (Vartkes Yeghiayan, *Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türk Savaş Suçluları Dosyası*, Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s.294-295).

²⁰⁷ <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10592/antepe-gazilik-unvani-veren-savas-ermenilerin-geri-donmesini-imkansiz-kilmanin-mucadelesiydi> Erişim Tarihi: 7 Aralık 2016; Şükrü Kaya, Abdülhalik Renda, Arif Fevzi(Pirinçizade), Ali Cenani Beyler gibi Ermeni olaylarında sorumluluğu olduğu düşünülen kişilerin daha sonraki dönemlerde vekillik, meclis başkanlığı gibi önemli görevlere getirilmesi eleştirilen konular arasındadır (Taner Akçam, *1915 Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.340).

²⁰⁸ Vartkes Yeghiayan, *Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türk Savaş Suçluları Dosyası*, Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s.298.

²⁰⁹ Ümit Kurt, "Antep'in Gayrı Resmi Tarihi", *Toplumsal Tarih*, sayı 284, Ağustos 2017, s.51; <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10592/antepe-gazilik-unvani-veren-savas-ermenilerin-geri-donmesini-imkansiz-kilmanin-mucadelesiydi> Erişim Tarihi:7 Aralık 2016.

²¹⁰ Halıların değerinin 50 bin lira olduğu ayrıca belirtiliyordu. 27 Haziran 1919 tarihli bir raporda ise Ermeni mallarını yağmaladıktan sonra iki kez bu mallarla Almanya'ya gidip geldiği, Ermeni papazlarına işkence

gerekçesiyle Damad Ferit Hükümeti tarafından tutuklanıp katliamlarda ciddi rol aldığı ve davasının Divan-ı Harp önünde görüşüldüğü ayrıca belirtilmektedir²¹¹.

Ali Cenani Bey'in Divan-ı Harp'te sorguya çekildiği, Ermeni ölümlerinin tifüs salgınından yaşandığının anlaşılması üzerine önce serbest bırakıldığı²¹² fakat bir yıl sonra yukarıda bahsedilen iddialar dolayısıyla İngilizler tarafından tutuklanarak Arap hanında hapsedildiği bilinmektedir. Buradan da Malta'ya sürülecektir. Mondros Mütarekesi'yle birlikte İngilizler başta olmak üzere İtilaf devletlerinin baskılarıyla kurulan Divan-ı Harplerde tehcir kanunu sırasında Ermenilere kötü muamelede bulunan İttihatçıların bir an önce yargılanıp idam dâhil ağır cezalar almaları isteniyordu. Ali Cenani Bey de bu kategoriye dâhil edilmiş isimlerdendi.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin göreve gelmesinden sonra Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi kurulmuştu. Cenani Bey'in de bu hükümet zamanında mahkeme reisi olan ve sanıklara son derece haksız muamelelerde bulunduğuyla kötü üne sahip Mustafa Paşa(Kürt-Nemrut) divanında Ermeni sekreter Misak Mugaryan tarafından sorguya çekildiği bilinmektedir²¹³. Cenani Bey bu sorgulamayı doğrulamaktadır. Dünya Savaşı

yaptığı şeklinde ağır ithamlara yer verilmişti. Türklerin dahi kendisi aleyhinde olduğuna dikkat çeken bir rapordur (Yeghiayan, *Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türk Savaş Suçluları Dosyası*, Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s.298).

²¹¹ 1895 olaylarında Antep'te komşusunun evini ateşe vererek üç kişilik bir ailenin ölümüne sebep olduğu iddiasının uydurma olduğu açıktır. Ali Cenani Bey bu yıllarda daha 22-23 yaşlarında eğitimiyle meşgul olmaktadır; Yeghiayan, *Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türk Savaş Suçluları Dosyası*, s.294-295; İddialar arasında o yıllarda dönemin mutasarrıfı Ahmet Bey ile birlikte Dâhiliye Nezareti'nin Roma Katolikleri ve Protestan Ermenilerin sürülmemesi hakkındaki raporu gizlediği, sürgüne karşı olan mutasarrıf Şükrü Bey'i 1915 Ağustos'unda Çankırı'ya naklettirdiği, bazı Ermeni temsilci ve aileleri öldürttüğü ölçünün kaçırıldığını gözler önüne sermektedir. Ali Cenani Bey'in borçlu olduğu Deutsch Orient Bank temsilcisi Bay Sahakyan da bulunmaktaydı. Bu temsilcinin Der-Zor'da Ali Cenani Bey'in adamları tarafından öldürüldüğü de yine bu iddialardandı. Antepli Karamanukyan ailesinin öldürülmesinde Cenani Bey'in parmağı olduğu ve İngilizlerin 1918 yılı itibarıyla Antep'e girmesinin ardından İttihatçıları bölgeyi savunmaları için örgütleyip kendisinin İstanbul'a kaçtığı anlatılmaktadır (Yeghiayan, *Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türk Savaş Suçluları Dosyası*, s.296-297).

²¹² *Cenaniler*, s.86.

²¹³ Mahkeme başkanlığına erkân-ı harp mirlivalarından Ali Fevzi Paşa, üyeliklerinin tamamı askeriye olmamak üzere mirliva Ali Nazım, Mustafa (Kürt-Nemrut) ve Zeki Paşalar ile miralay Recep Ferdi Bey tayin edilmişlerdir. Savcılığına Ticaret-i Bahriye Mahkeme Reisi Yusuf Ziya Bey, birinci muavinliğine; Adliye Nezareti Umur-ı Hukukiye Muavini Haralombos Efendi ikinci muavinliğine; savcı muavinlerinden Kudretullah ve avukatlardan İbrahim Reşad Bey atanmışlardır. Fakat duruşmalarda daha çok Haralombos Efendi'nin öne çıktığı görülmektedir. Sorgu hâkimliğine Halep eski mebusu Artin Boşgezenyan, Beyoğlu sorgu hâkimliği üyelerinden Nazif ve Misak Mugaryan ikinci mahkeme-i ticaret azasından Dimitraki Efendilerle İzmir İstinaf Müdde-i Umumisi Cevat, Emniyet-i Umumiye Seyr u Sefer Müdürü Hüsnü Beyler tayin olmuşlardır. Ali Fevzi Paşa'nın istifası üzerine Mustafa Nazım Paşa tayin edilmiştir. Diğer heyet üyeleri arasında da istifalar yaşanmıştı (Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.152-153); Yalçın Toker, *Malta Sürgünleri'nden Portreler*, Toker Yayınları, İstanbul, 2006, s.81.

sırasında Antep'in Akçakoyun çevresinde yaşanan Ermeni ölümlerinde sorumluluğu olduğu düşünülerek çağrılan ve kendisine yöneltilen sorulara *savaş yılları boyunca İttihatçılarla birlikte çalışmadığı, sürgün ve katliamları onaylamadığı* cevabını vermişti. Bu sorgusu sırasında kendisine suç isnat eden tek bir Antep Ermenisinin olduğu bununla ilgili de yeterli delil olmadığından serbest kalacağı söylendi²¹⁴. 1919 yılı Şubat-Mart aylarında olduğu tahmin edilen Divan-ı Harp sorgusu sonrasında serbest bırakılmasına rağmen bir yıl sonra 1920 yılı mayıs ayında İngilizler tarafından tutuklanan Cenani Bey önce İngilizlerin İstanbul'daki karakolu Arap hanında hapsedilmiş sonrasındaysa Malta esirleri arasına dâhil edilmişti.

Cenani Bey'in Arap hanında hapsedildiği günlerde İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderdiği duygusal bir o kadar da İngiliz hayranlığıyla iddialara cevap olarak kaleme aldığı mektuplar olayların değerlendirilmesinde dikkate alınmalıdır. Bu yolla kendini savunan Cenani Bey'in yanı sıra aynı amaçlarla eşi, kızı ve dönemin Adana Valisi Celal Bey tarafından gönderilmiş mektuplar da mevcuttur.

Cenani Bey Ermenileri tehcir ederek kötü muamelede bulunma ve mallarına el koyma şeklinde özetlenen suçlamaların aksine tehcire kesin şekilde karşı olduğunu, İttihatçılarla savaş yıllarında yollarının ayrıldığını, mütarekeden sonra da İstanbul'dan Ankara'ya geçenler olmasına rağmen İstanbul'da kalmayı, İngilizlerle iyi ilişkiler kurmayı tercih ettiğini belirtiyordu²¹⁵. İddialarına devamla kendi çiftliğinde ikamet eden Ermenilerin de olduğunu ve evlerinden çıkarılmamaları için mücadele ettiğini söylüyordu²¹⁶. Görülen o ki Halep'teki çiftliğinde yaşayan Ermenilerin yerlerinde kalmasını ve evlerinden çıkarılanların mahallerine iade edilmesini bizzat sağlamıştı²¹⁷.

²¹⁴ Dönemin Antep mutasarrıfı Ahmet Bey'e gelen bir dilekçede Mairam adında kim olduğu bilinmeyen bir Antep Ermenisinin Cenani Bey'den şikâyetçi olduğu görüldü (FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920).

²¹⁵ İlhami Soysal, Yeni Meclis'e Doğru İlk Meclis Ya Malta Ya Meclis!, *Milliyet*, 9 Eylül 1983, s.11.

²¹⁶ FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920.

²¹⁷ BOA, DH. EUM.2.Şb, 50/1; BOA, DH. ŞFR, 85/33; Ali Cenani Bey sürgünden kendisinin de büyük zararlar gördüğünü açıkladı. Antep'te bulunan rakı fabrikasını Ermeni Krikor'a kiraladığını ve bu Ermeni'nin sınır dışı edilmesiyle fabrikasının boş kaldığını 6 aylık kirasını almadığını buna rağmen başka bir Ermeni'ye burayı yine kiraladığını anlatarak 30 kadar işletmesinin, dükkân ve fabrikalarının(boya ve kemer imalatı) sürgünden dolayı boş kaldığını anlattı. Kendisinin özel sekreteri Porpossian'ın da Halep'e gönderildiğini ve onların geri gelmeleri için Dâhiliye Nezaretinden izin almanın beş ayı bulduğunu ve bu zaman içerisinde mülküne bakacak kimsenin olmayışından dolayı büyük maddi kayıplar yaşadığını da sözlerine ekledi. Kurtardığını öne sürdüğü kendi sakinlerinden biri de sekreteri Porpossian'dı (FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920).

Ermeni mallarını yağmaladığı iddialarına karşılık dönemin Adana Valisi Celal Bey'in Cenani Bey'i aklayan açıklamaları dikkat çekmektedir. Valiye göre bu malların muhafazası için sıkı önlemlerin alındığı ve Cenani Bey'in bu sıralarda Antep'te bulunmadığından ötürü iddia edildiği gibi bir gaspın yaşanmasını mümkün değildi. Antep'te sürgüne karşı olduğu bilinen mutasarrıf Şükrü Bey Ermeni mallarını muhafaza etmek için Osmanlı Bankası Müdürü Tahir Bey'le büyük bir han kiralayarak eşyaları hana, para ve mücevherleriyse bankaya yatırmışlardı²¹⁸. Sonrasındaysa Talat Paşa Kabinesinin çıkardığı bir emirle bu mallar Osmanlı Bankası kontrolünde kurulan bir komisyon tarafından satıldı. Satış sırasında Antep'te olmayan Ali Cenani Bey'in bu süreçte daha önceki satırlarda bahsedildiği gibi değerli halı ve mücevherleri alarak Berlin'de satması iddiası düşündürücüydü. Zaten kendisi de o yıllarda Berlin'de bulunma sebebinin eşinin sağlık sorunları dolayısıyla olduğunu açıklamıştı²¹⁹. Eşinin doktoru Kenan Tevfik Bey'in yönlendirmesiyle Berlin'de ameliyat olmak üzere bulunduklarını burada operasyon yapılmayınca da Carlsbag'e geçtikleri bilgisini verdi²²⁰. Malta'dan yaptığı bu savunmalar İngilizler nezdinde olumlu bir sonuç alınmasını sağlayamayacak yaklaşık bir buçuk yıllık tutukluluk sonrasında TBMM'nin girişimleriyle 14 Kasım 1921'de TBMM'ye katılacaktı.

1.6. Kurtuluş Savaşı'ndan TBMM'nin Açılışına Kadar Olan Süreçteki Faaliyetleri

1.6.1. Güney Cephesi'nin Örgütlenmesindeki Rolü ve Antep'te Yaşanan Mücadeleler

Mondros Mütarekesi sonrasında ilk işgallerin başladığı yerlerden biri Antep'in de dâhil olduğu Kilikya ve çevresiydi. Bu işgallere karşı yerel bazı örgütlenmeler ortaya çıkmış ve Cenani Bey'in de üyesi olduğu bilinen, 1918 yılı Aralık ayı sonunda İstanbul'da kurulan Kilikyalılar Cemiyeti bunlardan ilki olmuştu. Ali Cenani Bey, Kilikyalılar Cemiyetinin Antep Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetine dönüştürülmesine kadar geçen tüm süreçlerde yer aldı ve yerel örgütlenmeye 1920 yılı Mayıs ayında İngilizler tarafından tutuklanıncaya kadar el altından destek vermişti.

²¹⁸ FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920.

²¹⁹ FO, 371/5090, 30 Haziran 1920.

²²⁰ FO, 371/5090, 30 Haziran 1920.

İşgallerle birlikte bölgenin müdafaası için kurulan, Antep'in içinde bulunduğu bölgenin tarihinde önemli bir yere sahip olan ve üyeleri arasında Ali Cenani Bey'in de bulunduğu Kilikyalılar Cemiyetinin başkanı; Ayan Meclisi Başkanı Rıfat (Menemencioğlu) Bey'di. Diğer üyeleri; Hariciye Vekâleti Vekili Nadi (Menemencioğlu) Bey, Nafia Vekili Ali Münif (Yegena), Antep Mebusu Ali Cenani, İçel Mebusu Hafız Mehmet, Maraş Mebusu Abdülkadir, Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi Başkanı Evliyazade Hacı Evliya, Danıştay Üyesi Tarsuslu Seyfettin, Ramazanoğullarından Beyoğlu Belediye Müdürü Saffet Bey'di. Bu üyelerin yayınladıkları altı maddelik bir nizamnamede²²¹ cemiyetin çalışma alanları belirlenmiş; Adana ve çevresi, İçel ve Maraş Sancakları, Antep, İskenderun, Beylan ve Reyhaniye'nin geçmişteki gibi Osmanlı'ya bağlılıkları sağlanarak, merkezi İstanbul'da bulunan bu cemiyetin buralarda da şubeler açacağı kaydedilmişti.

Cenani Bey'in bu cemiyetle bağlantısının salt üyelikle sınırlı kalmadığı görülüyordu. Buna göre Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği günlerde İstanbul'dan Antep'e gidiş geliş yapan Ali Cenani Bey'in Kilis'in güneyinde Mustafa Kemal ile görüşerek elde ettiği 4 bin kadar silahı Antep ve köylerine dağıttığı bilinmekteydi²²². Cemiyet 18 Ocak 1919'da İtilaf devletlerinin ve ABD'nin komiserliklerine vermiş olduğu muhtıradan; Torosların güneyinden Basra Körfezi'ne kadar olan kısmının Osmanlı'dan koparılma projelerine

²²¹ Güzelbey, *Cenaniler*, s.88; Ali Vehbi Teke, *TBMM I. ve V. Dönem Adana Milletvekilleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s.15,26; Bayram Sakallı, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İz Yayınları, İstanbul 1997, s. 220; Cemiyetin altı maddelik nizamnamesinin birinci maddesinde kuruluş nedeni şöyle açıklanıyor: Kilikya namı kadimi altında bulunan Adana ve mülhakatı ile İçel ve Maraş sancaklarında ve buralara mücavir olan Ayıntap sancağı ile Antakya, İskenderun, Beylan ve Reyhaniye kazalarında nüfus-ı umumiyenin yüzde doksanını mütecaviz bir ekseriyet teşkil eden Türkleri temsil etmek ve mahallerin efkâr ve âmâlî ekseriyete tevfikân kema-kân Devlet-i Osmaniye'ye merbutiyetlerini teyit için dâhilen ve haricen lazım gelen teşebbüsât ve neşriyat ve mesaide bulunmak üzere Dersaadet'te Kilikyalılar Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir (İzzet Öztoprak, "Adana ve Çevresinde Müdafaa-ı Hukuk Çalışmaları", s.122); *Tasvir-i Efkâr*, 26 Aralık 1918, s.2; *Cumhuriyet Özel Ekler*, 4 Ağustos 2006, s.3-4(sayfa numarası ekte yanlış gösterilmiştir); Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s.129.

²²² Güzelbey, *Cenaniler*, s.87; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.188; Lord Kinross, *Atatürk "Bir Milletten Yeniden Doğuşu"*, İstanbul, 1994, s.165; Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi(1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.36; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Kral Matbaası, İstanbul, 1984, s.112-114; Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal ile Suriye'deki akrabalarını daha güvenli olduğu gerekçesiyle Antep'e yerleştirmeye çalışan Ali Cenani Bey bu bölgede karşılaştı. Mustafa Kemal'in Ali Cenani Bey'e; "Niçin Antep'te kalıp mücadele etmiyorsunuz?" sorusu üzerine bu konu üstüne o zamana kadar kafa yormamış olduğu anlaşılan, tam bir acziyet ve teslimiyet içinde görünen Ali Cenani Bey şu şekilde cevap verdi: "Paşam nasıl mücadele edelim, her şeyden önce silahımız yok!". Mustafa Kemal ise "siz direnme teşkilatını kurunuz, ben size silah veririm" dedi ve sözünü tuttu. Bu diyalog üzerine Ali Cenani Bey'in güney cephesinin örgütlenmesinde yer aldığı söylenebilir (Kemal Zeki Gençosman, *Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, ŞDL Yayınları, İstanbul, 1976, s.220-221).

kesinlikle karşı çıkararak Osmanlı'nın azınlık hâkimiyeti altına konulamayacağı gerekçesiyle mücadele etmekteydi²²³. Fakat kısa süre sonra cemiyet üyelerinin İtilaf devletlerince tutuklanması, istenilen örgütlenmenin sağlanamaması sonucunu ortaya çıkardı²²⁴.

Bu tutuklanmaların yaşandığı yerlerden birisi de Antep'ti. 23 Ocak 1919'da İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Mc Andrew Antep'e gelerek İngilizlerin buradaki karargâhı olan Amerikan Koleji'ne kadı, muhasebeci, yerel idareci vs. çağırarak asayişin sağlanmasıyla ilgili talimatlarda bulunmuştu. Bu talimatların ardından İngiliz general işgali reddeden pek çok ismi de Amerikan Koleji'nde sorguya çekerek tutukluyordu. Bu sorguya çekilenler arasında Antep'in İngilizler tarafından işgalini reddeden ve tedbir almak gayesiyle umumi toplantılar düzenleyen Taşcızade Abdullah Efendi, Kethüdazade Hüseyin Cemil Bey (Antep Haberleri gazetesinin sahibi), Mebus Hafız Şahin Efendi, Kürt Hacı Osman Ağa, Mamat Ağazade Ali Efendi vardı²²⁵. Bu kişilere Ali Cenani Bey'le ilgili de sorular yöneltiliyordu. Cenani Bey'in bu sırada İstanbul'da bulunmasına rağmen İngilizler Antep'te saklandığını düşünmekteydi. İngiliz generallerle birlikte Antep Ermenilerinin ve kolej heyetinin Cenani Bey'e karşı büyük kin besledikleri ve Antep'te yakalansaydı fazlasıyla hakaret ve işkenceye maruz kalacağı konuşuluyordu²²⁶. Cenani

²²³ İngiliz işgaline ilk etapta karşı duran Kilikyalılar Cemiyeti ve yerel idarecilerin yanı sıra diğer örgütlenmeler de söz konusuydu. Merkezi Antep'te olmak üzere kurulan Cemiyet-i İslamiye, bu teşkilatın merkezi bir yapıya dönüştürülmesiyle oluşturulan Heyet-i Merkeziyye, sonraları Kuva-yı Milliye ve semt teşkilatları ile güçlü bir savunma ve direniş hattı oluşturulmuştu. Bunun dışında İdare Heyeti, İşe Komisyonu, Sağlık Teşkilatı, Merkez Komutanlığı, Asker Ailelerine Yardım Komisyonu, Cephane ve Tamirhane gibi semt teşekkülleri, köylerdeki çete reisleri, gönüllülerden oluşan askeri birlikler, Yıldırım ve Şimşek isimli taburlar mevcuttu. Antep Cemiyet-i İslamiye 1919 yılının Şubat- Mart aylarında teşekkül etmiş ve Antep'te Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti kuruluncaya kadar Antep, Kilis ve Nizip'te teşkilatlanma sağlamıştı. 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi ve 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin il ve ilçelerde şube açması, Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi için vali ve mutasarrıflara genelgeler gönderilmesi sonucunda Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasıyla ilgili olarak gönderilen genelgeler Antep mutasarrıfı Celal Bey tarafından saklanmasıyla rağmen yazı işleri müdürü Ragıp Bey, Dr. Hamid ve Ali Cenani Bey gibi Antep'in önde gelen isimleri tarafından ortaya çıkarıldı (Burhan Bozgeyik, *İstiklâl Harbinde Gaziantep*, Şehit Kâmil Belediyesi Kültür Yayınları-Ziya Ofset, 1995, İstanbul, s.21-36).

²²⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s.241.

²²⁵ Sefercioğlu, *Esaret Hatıraları*, s.21.

²²⁶ Buradaki sorumlular yerel memur muhasebeci Nesim, Defter-i Hakani memuru Eyüp Sabri, Evkaf memuru Hakkı, Antep İttihat Terakki Cemiyeti ikinci reisi Taşcızade Abdullah, *Antep Haberleri* gazetesi sahibi Kahyazade Hüseyin Cemil Göğüş, Mennanzade Mustafa, İmamzade Mustafa, İncözade Hasan, Patpatzade M. Bahtiyar ve Urfa'dan gelen Dişikınoğlu Hulusi Bey gibi şehrin elitlerini tutuklayarak Halep, Şam ve Kahire'ye sürgüne göndermişlerdi (Sefercioğlu, *Esaret Hatıraları*, s.31); Ali Cenani Bey 10 Ekim 1918 tarihinden itibaren İstanbul'dan ayrıldığını Antep'e gittiğini, eşkıyaların Türkmen köylerini yağmaladığını hatta Antep ileri gelenlerinin askeri üniformalarla Şevki Paşa kumandası altındaki milis kuvvetlere 90 tüfenk vererek destek olduklarını anlattı. Ateşkesin imzasından bir hafta sonra Antep'ten

Bey'in bu yıllarda özellikle aranmasının sebebi Kilikya'da dâhil olduğu bilinen milis teşkilatıyla ilgili bilgi almak ve tabii ki 1915 Ermeni olaylarından sorumlu tutulmasıydı. Diğer isimlerse sorgularından sonra kötü bir muameleyle otomobillere bindirilerek Mısır'ın Kinetre şehrine esir olarak gönderilmişlerdi²²⁷. İngilizler Ermenilerle iş birliği içerisinde 1919 yılı Ocak-Şubat-Mart ayları boyunca bölgeyi işgale devam etti²²⁸.

İngilizler Antep'i tamamıyla kontrol altına almaya uğraşırken İstanbul'daki işgalci güçlerce ortaya çıkarılan ve Ali Cenani Bey'i de ilgilendiren bir hadise yaşandı. İngilizler İtibar-ı Milli Bankasında parası olanların hesaplarına el koymaya başladı. Bankadaki İngiliz Kontrol Memurluğunun 2 Nisan 1919 tarihli tebliğine göre, hesabı bulunan kişi ve kurumlara hiçbir şekilde ödeme yapılmayacaktı²²⁹ ki alınan karar kapsamında Ali Cenani Bey'in de dâhil olduğu yaklaşık 30 kadar kişi ile 10 kadar şirketin hesaplarına el konulmuştu²³⁰.

Antep'in işgaliyle birlikte Erzurum ve Sivas Kongrelerinden çıkan karara istinaden Antep'te Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti kuruldu. Zaten Kilikyahılar Cemiyetinin yukarıda

ayrıldığını ifade etti. Cenani Bey Ekim-Kasım 1918 tarihlerinden itibaren İstanbul-Antep arasında gidip geldiğinden o sıralarda İngilizlerce Antep'te bulunamamış olabilir (FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920; <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-11/mustafa-kemalin-marasin-kurtulusu-icin-faaliyetleri> Erişim Tarihi: 10 Haziran 2017).

²²⁷ Zülal Göğüş Atay, *M. Oğuz Göğüş Arşivi'nden Antep Harbi*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Fersat Ofset Baskı, Gaziantep, 2011, s.73.

²²⁸ 29 Ekim 1919 tarihine kadar bölgeyi abluka altına alan İngilizler şehri Fransızlara terk ederek çekilecekti (Burhan Bozgeyik, *İstiklâl Harbinde Gaziantep*, Şehit Kâmil Belediyesi Kültür Yayınları-Ziya Ofset, Gaziantep, 1995,s.21-36); Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, c. II, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998, s.241.

²²⁹ Bu kurum ve kişiler şunlardır: Evkaf Nezareti, Nukud-ı Mevkufe İdaresi, Cemiyet-i Tedrisiye-yi İslamiye, Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti, Darüşşefakat-ül İslamiye, Donanma Cemiyeti, Men-i İhtikâr Komisyonu, Harik Komisyonu, İtibar-ı Milli Bankası Müdür-i Umumisi Monsieur Weil, Baron von Grudel, Herr Karl Schruger. Ayrıca vadeli hesabı bulunan kimselerden yine aşağıda isimleri olanlar bir ay zarfında aşağıdaki miktarda para kullanabilirlerdi. Hallaçyan Efendi, Mithat Şükrü (Bleda) Bey, Süleyman Numan Paşa, Fethi (Okyar) Bey, Sofizade Sufi Bey ayda 300 lira kadar kullanabilirler (Fatma Rezan Hürmen, *Bürokrat Teyfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, c.2, Pınar Yayınları, 2006, İstanbul, s.170).

²³⁰ Hürmen, *Bürokrat Teyfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.168; Enver Paşa, Talat Paşa, Enver Paşa'nın haremi Naciye Sultan, kerimesi Mahpeyker Sultan, hemşiresi Mediha Hanım, Cavid Bey, Hüseyin Cahit Bey, Emmanuel Karasu, Necmettin Molla, Hacı Adil Bey, Fethi Bey, Ali Cenani Bey, Celal Sahir Bey, Celal Necip Bey, Sapançalı Hakkı Bey, Ahmet Nesimi Bey, İsmail Hakkı Bey, Kırzade Şevki Bey, Mustafa Asım Bey, Reşid Hilmi İyaz Bey, Alaiyelizade Mahmut Bey, Nail Koyuncu Bey, Kibarali Mahdumları, Kibaroglu Süreyya Bey, Rıza Kibar Bey, Kemal Bey İbn-i Halil, Milli Mensucat Şirketi, Milli Ekmekçiler, Milli Kantariye, Milli Mahrukat Şirketi, Teshilat Şirketi, Ordu ve Donanma Pazarı, Men-i İhtikâr Komisyonu, İaşe Komisyonu İtibar-ı Milli Bankası'ndaki hesaplarına İngiliz kontrol memurluğunca el konulmuştur (Hürmen, *a.g.e*, s.169).

bahsedilen faaliyetleri de sona ermişti²³¹. Aynı zamanda 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren İngilizlerin işgal ettiği güney vilayetlerinden çekilmesi ve yerlerini Fransızlara terk etmesi hakkındaki *Suriye İtilafnamesi* imzalandı²³².

Antep Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Antep müftüsü Bulaşıkzâde Hoca Arif Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa için verdiği *halifeye karşı gelmiş bir asinin arkasından gitmek caiz değildir* fetvasına ve telgrafhanede işgal kuvvetlerinin olmasına rağmen Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya kurulduğunu bildirdi²³³. Cemiyet yeni kurulduğu dönemde üyelerin evlerinde toplanarak kararlar alırdı. Gizli çalışan bu yapının üye sayısı arttıkça deşifre olma tehlikesine karşı Heyet-i Merkeziye adı altında toplanmasına karar verildi²³⁴. Her semtte cemiyetin üyelerinden heyetler oluşturuldu. 1919 yılının Aralık ayında hem üye sayısı arttırılırken bir yandan da direnişe destek için gerekli para, silah ve cephane hali vakti yerinde olanlardan sağlanmaktaydı²³⁵. Ali Cenani Bey de bu anlamda yardım sağlıyordu.

1919 Kasım'ından 1920 yılı Mayıs ayına kadar çatışmalar devam etti²³⁶. Bu çatışmalar Antep- Maraş yolu ile Antep- Kilis yolu üzerinde yoğunlaştı. Bu bölgede önce iki Fransız askerinin²³⁷ ardından da iki Amerikalı misyonerin öldürülmesi hadiseleri Türkiye açısından bu ülkelerle ilişkilerin gergin bir noktaya taşınmasına sebep oldu. Amerikalı

²³¹ Ali Vehbi Teke, *TBMM I. ve V. Dönem Adana Milletvekilleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2009, s.15, 26.

²³² http://www.academia.edu/19754336/Milli_M%C3%BCcadelede_Antep_-_Antep_Savunmas%C4%B1
Erişim Tarihi: 10 Eylül 2018.

²³³ Bilgehan Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması*, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.144-147.

²³⁴ Hulusi Yetkin, *Gaziantep Tarihi ve Davaları*, Yeni Matbaa, Gaziantep, 1968, s. 44.

²³⁵ Antep mutasarrıf vekili sıfatıyla Sabri Bey tarafından 16 Kasım 1919 tarihinde bu yapının Merkezi Heyet adıyla kurulduğu resmen açıklandı (Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması*, s. 148).

²³⁶ Silahların geri alınarak başlatılan mücadelede Antep halkının İngiliz, Fransız ve Ermeni işgallerine karşı sergiledikleri tutum son derece önemliydi. Bu anlamda ilk etkili tepki 1 Kasım 1919'da tüm Antep halkının katılımıyla düzenlenen büyük mitingdi. Aynı hafta içinde Akyol karakolunda ay yıldızlı bayrağın Ermeni gençleri tarafından indirilmesi üzerine Antep Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti bir bildiri yayınlayarak hareketi protesto etmişti. 10 Kasım 1919'da Ermeni askerleri ile bölge emniyet güçleri arasında yaşanan arbede, halkın ikinci bir protestosuyla karşılık bulmuştu. 23 Kasım 1919'da Antep'te ikinci bir miting daha yapıldı. 1919 yılının son mitingi ise 30 Aralık 1919'da Fransızlara karşı yapılan bağımsızlık mitingiydi. Ocak 1920'den itibaren yirmi gün boyunca şehrin dışında süren çarpışmalar işgal güçlerinin kısmen imhasıyla nihayet buldu. 21 Ocak 1920'de Gaziantep tarihinde önemli bir yer tutan Şehit Kamil hadisesi yaşandı. Hadise şu şekildeydi: bir Fransız askerinin bir anneye uygunsuz yaklaşımı küçük çocuk Kamil'in taşla tepkisine neden oldu ve Fransız askeri tarafından şehit edildi. 18 Şubat 1920 tarihinde Kilis-Antep yolunu tutan Şahin Bey kumandasındaki çeteler Fransız askerlerine karşı 3 ve 18 Mart 1920 tarihlerinde iki Fransız taburunu bozguna uğratarak bu kuvvetlerin geri çekilmesini sağlamıştır. 28 Mart 1920'de Şahin Bey kumandasındaki birlikler Fransız askerlerine karşı büyük bir çatışmaya girdi ve Şahin Bey şehit edildi (Bozgeyik, *İstiklâl Harbinde Gaziantep*, s. 21-36).

²³⁷ Pamuk, *a.g.e*, s.167-172.

misyonerler hadisesinde Ali Cenani Bey'in de adının geçtiği görüldü. 1920 yılı Şubat ayında bölgede iki Amerikalı misyonerin öldürülmesi olayıyla ilgili Amerikalı General Bristol ile görüşmek üzere Maraş'a gelen iki önemli isimden biri de Cenani Bey'di. Cenani Bey ve kızı Sabiha Hanım Bristol ile görüşerek Türklerin Amerikalıları koruyacağına, Amerikalıların Antep'i terk etmesine gerek olmadığına dair güvence verdi. Bu görüşmeden dört gün sonra da Halide Edip (Adıvar) Mustafa Kemal'in, Maraş'taki Türk Kuvvetleri Komutanı'na *Maraş ve etrafındaki Amerikan vatandaşlarının güvenliğine dikkat edilmesi* emrini verdiğini bildirmek üzere geldi ve bu durumun Fransızların Ermeni askerlerini kullanarak bu bölgeleri işgal etmeye çalışmalarının sonucu olduğunu belirtti. Bristol'un Halide Edip ve Cenani Bey ile görüşerek bölgedeki 20 Amerikan vatandaşının tahliyesi için yardım istemesi üzerine Amerikalıların korunması için gerekli tedbirler alındı²³⁸.

1920 yılı Mayıs ayı hem Ali Cenani Bey'in hayatında önemli bir dönüm noktası olması hem de şehrin savunma tarihi açısından mühimdi. Bu tarihte Fransa, gerek kendi kamuoyunun Türkleri haklı bulan açıklamaları gerekse zaman kazanmak gayesiyle TBMM hükümetiyle güney cephesini ilgilendiren bir mütarekeyi Mustafa Kemal'in de onayıyla imzaladı. Hatta Ermeni mahallerinin asayiş ve güvenliğinin sağlanması adına Türk ve Ermenilerden oluşan bir inzibat kuvveti Cenani Bey'in babasından kalma Antep'in Eyüpoğlu mahallesindeki evine yerleştirildi²³⁹. Ancak bu mütareke ortamı Fransızların karşı hücumuyla bozuldu. Hatta bu hücum sonrasında Ali Cenani Bey ile kardeşi Rıza Cenani Beylerin evleri de Ermeniler tarafından yağmalandı²⁴⁰. Bu sırada Ali Cenani Bey de uzun süredir arandığı İngilizler tarafından İstanbul'da yakalanarak önce

²³⁸ ... Djenany Bey ve kızı Antep ve Maraş'taki hadiseler ile ilgili olarak bölgeye geldiler. Ali Cenani Bey Antep mebusu, Antep onun doğduğu yerdir ve orada hatırı sayılır bir mülke sahiptir. Amerikan vatandaşlarının Antep'i terk etmesine gerek olmadığı ve Türklerin Amerikalılara bakacağını ve koruyacağını söyleyerek bana güvence verdi. Fahreddin Bey randevu ile geldi. Maraş'tan alınan telgrafın bir kopyası kendisine verildi, ivedi olarak Antep ve Maraş'a telgraf çekip buralardaki Amerikalılar ile ilgili bilgileri alacağını söyledi. Ayrıca Fransız güçlerinin Maraş'ı boşalttığı ve İslâhiye'ye çekildiğini bildiren bir telgraf aldıklarını ve tüm Amerikalıların güvende olacağını söylediler (LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-I, War Diary, Confidential, February 16, 1920. s. 1); <http://aves.ktu.edu.tr/YayinGoster.aspx?ID=9840&NO=44> Erişim Tarihi: 26 Haziran 2018; 19.-20. Yüzyıllarda Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu, İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, 2015, s. 4.

²³⁹ Mehmet Güray İzgi, *Antep'in Savunması*, Lefkoşa, 2000, s. 26.

²⁴⁰ *Cenaniler*, s. 26.

Arap Han'a oradan da Malta'ya gönderildi²⁴¹. Bu sebeple bölgedeki diğer direniş hareketlerinde Cenani Bey yer alamayacaktı.

Bölgenin kaderinde önemli bir gelişme 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıydı. Antlaşmaya göre Antep ve çevresi Anadolu'dan ayrılmakta, Suriye ile birlikte Fransız mandasına bırakılmaktaydı. Aynı tarihte işgalci birlikler de şehri muhasara altına aldı, Özdemir Bey'in Antep kumandanlığına getirilmesiyle Antep için de ayrı bir tarihi değeri olan dönem başlamış oldu. Bu dönemde işgal güçlerince kısmi geri çekilmeler yaşandı. Mücadelenin ivme kazandığı 31 Aralık 1920'den 30 Ocak 1921'e kadar süren karşılıklı çarpışmalar, Fransız birliklerinin tamamıyla geri çekilmesiyle sonuçlandı. Bu gelişmeler üzerine 6 Şubat 1921'de TBMM'nin almış olduğu karar ve 93 sayılı kanunla Antep'e gazilik unvanı verildi²⁴². Savaş boyunca 6 bin Antep'li şehit oldu, şehre yaklaşık 70 bin top mermisi atıldı, 8 bin bina harap oldu. Bu dönemi nihayete erdirense 20 Ekim 1921 tarihinde Fransız Hükümeti'yle imzalanan Ankara Antlaşması'ydı. Bu anlaşma ile Gaziantep, Adana ve havalisi işgal birliklerinden arındırılarak Türklere bırakıldı. 25 Aralık 1921 tarihi Antep'in kurtuluşu olarak tarihe geçti²⁴³.

1.6.2. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Faaliyetleri

Ali Cenani Bey Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dört genel seçim döneminde de yer aldı. 2 Aralık 1919 tarihinde yapılan son Osmanlı Mebusan Meclisi liva seçimleri sonrasında İntihab-ı Mebusan Kanunu gereğince halen Ayıntap olarak anılan Antep sancağının mebusluğuna Ali Cenani Bey seçilmişti²⁴⁴. Seçim sonucunda aynı bölgeden seçilen mebuslar arasında en yüksek oyu Cenani Bey'in aldığı görüldü²⁴⁵. Bu durumdan hareketle

²⁴¹ Ali Cenani Bey'le birlikte Ali (Çetinkaya), Feyzi, Zülfü, Hacı İlyas Sami, Hacı Veli Beyler de tutuklanmıştı (Esat K. Ertur, *Tamu Yelleri(Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur'un Anıları)*, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 208).

²⁴² Hulusi Yetkin, *Gaziantep Tarihi ve Davaları*, Yeni Matbaa, Gaziantep, 1968, s. 56; Hüseyin Bayaz, *Antep Savunması Günlüğü*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 217.

²⁴³ Burhan Bozgeyik, *İstiklâl Harbinde Gaziantep*, Şehit Kâmil Belediyesi Kültür Yayınları-Ziya Ofset, 1995, İstanbul, s. 21-36.

²⁴⁴ Ali Cenani Bey'le birlikte seçilen diğer mebuslardan Hakkâri mebusu Mazhar Bey, Sivas mebusu Ziya Bey, Menteşe mebusu Halil İbrahim Efendi'nin yemin etme işlemleri gerçekleştirildi (MMZC, Devre 4, c.1, İ:9, 12 Şubat 1920, s. 95).

²⁴⁵ Cenani Bey'le birlikte aynı yerden Abdurrahman Hulusi ve Ahmet Muhtar Beyler de mebus seçilmişti. Ali Cenani Bey merkez kazadan 55, Kilis'ten 27, Rumkale'den 31 olmak üzere toplam 113 oy almıştı. Kilisli Abdurrahman Bey 103, Ahmet Muhtar Bey ise 79 oy almıştı (BOA, DH. İ.UM. EK, 119/83); Cenani Beyle beraber seçilen mebuslardan Kilisli Abdurrahman Hulusi Bey ve Ayıntaplı Ahmet Muhtar Bey'in aldıkları oy oranlarını belirtir mazbataları kendilerine ulaştırılmaya çalışılmış, birinin İstanbul'da olduğu

Meşrutiyet yıllarının başından beri halkın bölgede itibar ettiği bir mebus olan Cenani Bey'in bu saygınlığını savaş sonrası dönemde de sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Cenani Bey seçim mazbatasını Şubat ayı sonunda İstanbul'da bulunduğu sırada almış olmasına rağmen²⁴⁶ kendisi mecliste yer almamış Antep'in geleceği tayin edilene kadar İngiliz yanlısı bir tutum sergilemiştir²⁴⁷. Onun bu durumu devlet ve millet aleyhinde olduğu ve hatta bir oğlunun İngilizlere casusluk yaptığı iddialarını gündeme getirdi²⁴⁸. Bu iddiaların yanı sıra son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Milli Mücadele'ye destek veren üyeler tarafından kurulan Felah-ı Vatan grubuna katıldığı söylenmekteydi²⁴⁹. Fakat Felah-ı Vatan grubuna ait listelerde adına rastlanmamıştır. Zaten bu tarihlerde mecliste bulunmadığından grupta yer almadığı kanısına da varılabilir. Ayrıca yukarıdaki satırlarda anlatıldığı üzere Kilikya ve Antep'teki işgal birliklerine karşı kurulan yerel örgütlere el altından destek verdi. Bu durumdan hareketle İngiliz yanlısı görünmesi Cenani Bey gibi iş bilir, becerikli bir şahsiyet için sadece bir strateji olmalıydı. Fakat onun bu tutumu İngilizlerce anlaşılmış olacak ki İstanbul'un işgalinin ardından o da diğerleri gibi tutuklanmış önce Arap hanında hapsedilerek ardından Malta sürgünleri arasına dâhil edilmişti.

1.7. İngilizler Tarafından Tutuklanması ve Malta'da Sürgün Hayatı

Ali Cenani Bey İstanbul'un işgalinden birkaç ay sonra 1915 Ermeni olaylarından sorumlu olduğu ve Milli Mücadele'ye destek verdiği gerekçeleriyle 24 Mayıs 1920'de işgal güçleri tarafından tutuklandı. İstanbul'da Arap hanında iki ay kadar hapsedildi. Burada bulunduğu süre içerisinde İngiliz Yüksek Komiserliğine dilekçe ve mektuplar gönderdi²⁵⁰. İngilizlere övgü dolu sözlerle kaleme aldığı mektuplardan birinde hem

diğerinin ise mutasarrıflıkta olmadığı belirtilmişti (BOA, DH. İ.UM. EK 114/17); Aynı konuyla ilgili dönemin mutasarrıfı Celal Bey de Ayıntap mutasarrıflığına kimlerin mebus seçildiğini, seçilmişlerden Ali Cenani Bey'in de bu sırada İstanbul'da olduğunu Dâhiliye Nezaretine iletmişti (BOA, DH. İ.UM. EK, 118/85); Mazbataların sahiplerine ulaştırılması için harekete geçilmiştir (BOA, DH. İ.UM. EK, 118/102).

²⁴⁶ BOA, İ.UM. EK, 118/102; BOA, DH. İ.UM. EK, 114/7.

²⁴⁷ FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920.

²⁴⁸ Nurer Uğurlu, *Dr. Rıza Nur Grace Ellison, İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007, s.104.

²⁴⁹ *Cenaniler*, s.87; Felah-ı Vatan Grubu 6 Şubat 1920'de kurulmuş, tüzüğü ertesi gün Felah-ı Vatan İttifakı Dâhili Nizamnamesi adıyla yayınlanmıştı (<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/188192> Erişim Tarihi: 25 Ocak 2018); Tülay Duran, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felah-ı Vatan İttifakı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 61, Ekim 1972, s.13-14.

²⁵⁰ Antep mebusu Ali Cenani Bey'in İngiliz askeri yetkililer tarafından 24 Mayıs 1920 tarihinde tutuklanması ile birlikte 6 adet dilekçe hazırlanmıştır. Bunlardan ilk üçü bizzat Ali Cenani Bey tarafından gönderilmiş olup ilki 9 Haziran 1920, diğeri 30 Haziran 1920 üçüncüsü 7 Temmuz 1920 tarihli bu mektuplarda ortak savunulan nokta kendisinin suçsuz olduğudur. Ali Cenani Bey'in eşi de 27 Kasım

İttihatçılara hem de yeni düzen taraftarlarına yönelik ağır iddialarda bulunmuştu. Sonrasında Mustafa Kemal'in yakın çevresinde yer alacak olmasına rağmen meclisteki milliyetçilere dâhil olmadığını, hiçbir siyasi yapıyla alakasının bulunmadığını, Kemalistlerin kendi köylerini yağmalayıp akrabalarını yerlerinden ettiğini belirterek suçsuzluğunu ispata çalıştı²⁵¹. Bu durum 1908 seçimlerinde İttihatçı kabineden mebus seçildikten dört yıl sonra bağımsız olarak siyasete devam eden Ali Cenani Bey'in Enver ve Talat Paşalar aleyhinde söylemlerde bulunmasıyla benzerlik teşkil etmekteydi. Cenani Bey'in içinde bulunduğu duruma göre hareket ettiği ve kendi menfaatleri doğrultusunda açıklamalarda bulunduğu anlaşıyordu. Yukarıdaki ifadelerinden sonra neden hapsedildiğini bilmediği konusuna değinerek Ermeni tehirci sırasında yaşananlar ve sonrasında kalan Ermeni mallarıyla ilgili isnat edilen suçlamaları kesinlikle kabul etmediğini belirtiyordu²⁵². Bu konuya dair savunmasında malların Talat Paşa Kabinesinin çıkardığı bir kararnameyle dönemin Osmanlı Bankası Müdürü Tahir Bey ve Ermeni sekreteri aracılığıyla özel bir komisyon tarafından satıldığı ifadelerini kullanmıştı. Daha önceki satırlarda bahsedildiği üzere kendisinin bu malları Berlin'de sattığı iddialarına karşılık Berlin'de bulunma sebebini eşinin ameliyatı gerekçesiyle açıklıyordu²⁵³. Bu durumu dönemin Halep Valisi Celal Bey de doğrulamaktaydı²⁵⁴.

Anlaşılan o ki Ali Cenani Bey'in açıklamaları işe yaramamış 13 Temmuz 1920'de Arap hanından Malta'ya sürülmüştü²⁵⁵. İstanbul İngiliz Yüksek Mahkemesindeki 1 Eylül 1920 tarihli bir rapora göre Hristiyan unsurlara kötü muameleden dolayı Malta'ya gidenler belirlenmiş bunlar arasında Cenani Bey'in de adına rastlanmıştır²⁵⁶. Bu durum yaklaşık bir buçuk yıl sürecek Malta esaretini başlatıyordu.

İngilizlerce Malta'ya gönderilen Ali Cenani Bey burada farklı kişiliğiyle dikkat çekmişti. Kendisi Malta'da kanuna aykırı olarak tutulduklarını ve mahkeme yoluyla haklarını arayabileceklerini dile getiren tek tutukluydu. Fakat Malta'da İngiliz hükümetine bu

1920'de içinde Cenani Bey'in savunmasına tanıklık eden Türklerin yer aldığı bir listeyi de ilave ederek dilekçe yazmıştır. Fakat herhangi bir cevabi karşılık alınmamıştır.

²⁵¹ Mektupta hiçbir siyasi yapıyla alakasının olmadığını söylerken komünistliği tercih ettiğini de belirtiyordu (FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920); Kemal Zeki Gençosman, *Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, ŞDL Yayınları, İstanbul, 1976, s.222.

²⁵² FO, 371/5090, 7 Haziran 1920.

²⁵³ FO, 371/5090, 30 Haziran 1920.

²⁵⁴ FO, 371/5090, 7 Haziran 1920.

²⁵⁵ İlhami Soysal, Yeni Meclis'e Doğru İlk Meclis Ya Malta Ya Meclis!, *Milliyet*, 9 Eylül 1983, s.11.

²⁵⁶ 852/W.2886 numaralı rapora göre Cenani Bey'le birlikte Murat Bey, Agâh Bey, Advallioğlu Mehmet Bey, Süleyman Faik Paşa, Süleyman Nedim Bey, Nazım Bey, Akif, Hoca İlyas Sami, Ali Nazmi Beyler de Malta'ya sürüldü (FO, 371/5090, 1 Eylül 1920).

anlamda protesto tebliği çekmeye cesaret edecek kurum bulmak imkânsızdı. Yine burada bulunduğu süre içerisinde günlük ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayan alışveriş yapıp, yemek pişiren ve hatta postane ile telgrafhaneleri kullanmayı akla getiren belki de tek kişiydi. Günlük hayatını sürdürürken esaretten kurtulma mücadelesinden bir gün bile vazgeçmedi²⁵⁷.

Bu mücadelede kızı Sabiha Hanım da ona hep destek verdi. Hem kendisi hem de Sabiha Hanım uzun uzun savunma mektupları yazarak İngilizlere ricada bulundu. Sabiha Hanım'ın 3 Eylül 1920 tarihli İngiliz Yüksek Komiserliğine göndermiş olduğu şu dilekçe dikkat çekiciydi:

“Bağımsız olmak istedi. Herhangi bir durumdan asla kazanç sağlamadı ve asla İttihatçı kabineye dâhil olmadı. Onun yüksek karakterli, nazik yürekli, kibar ve adil politik görüşleriyle onu tanıyanların saygısını ve sevgisini kazandı. Böyle şeyleri söylemek istemem, çünkü o benim babam. Fakat 1908 Anayasası'ndan beri dört defa Antep milletvekili olarak seçildi. Bu ne kadar sayıda insanın onu sevdiğini ve ona bağlı olduğunu kanıtlayacaktır. İstanbul'daki İngiliz yetkililer tarafından tutuklandı ve kötü bir yerde suçlularla birlikte hapsedilmiştir. İstanbul'daki İngiliz hapishanesinde iki ay tutuklu kaldıktan sonra Malta'ya gönderildi. Böyle bir muameleyi hak etmek için hiçbir şey yapmamış olarak kendisine karşı yapılan suçlamayı anlamaya çalıştı. Fakat beyhude. Sorumuza aldığımız cevap şudur ki: “Bilmiyoruz, bir şey yapamıyoruz; bu emir Londra'dan geldi.” Onun ifadesi alınmadı ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine verdiğimiz bütün dilekçeler sonuçsuz kaldı. (Buradaki dilekçelerin ilişikteki kopyaları babamın suçsuzluğunu kanıtlayacaktır) İngilizce eğitim aldım ve yetiştirildim, yıllardır İngilizce düşündüm ve konuştum, İngiliz edebiyatını sevdim ve her şeye hayran olduğum İngilizlerin buradaki davranışlarına anlam veremiyorum. İngiliz milletinin yüksek adaletine inandım. İngiliz halkının adaletinde böyle şeylere yer var mı veya İstanbul'daki İngilizler bir sihirli güç tarafından korundu ki onlar yanlıştan doğruyu ayıramazlar mı? Ailemin en büyüğü olarak benim görevim olan bu zor problemi çözmekte aciz kalıyorum. İngiliz halkının adaleti içinde siz Ekselanslarının iyiliksever yardımlarını soruyorum, tarihin uzun süreci boyunca dünyada adaletin doğru anlamını göstermiş olan İngiltere'ye inanıyorum, haksızlıktan acı çekenlerin yardımcısı olacaktır. Bu nedenle soruşturmanın saf ve tarafsız ellerce yapılmasına dua ediyorum. Eminim ki sonuç olarak babamın suçsuzluğu kanıtlanacaktır. Bu durumda adaletinizi kutlayacak uygun bir karar için ve babamın memleketi Suriye'ye gitmesine izin verilmesi için büyük İngiliz Hükümetine yalvarıyorum”

Sabiha Cenani

Ali Cenani'nin kızı²⁵⁸

²⁵⁷ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Özener Matbaacılık, İstanbul, 1997, s.545, 597.

²⁵⁸ FO, 371/5090, 3 Eylül 1920.

Bu dilekçeyi işleme alan İngilizler dilekçe metnini 18 Eylül 1920’de Amerika Yüksek Komiseri Amiral J.M. de Robeck’e göndermiş ve Amerikan tarafının görüşünü almıştı. Amerikalıların dilekçe için yorumu Ali Cenani Bey’in hiç de hoşlanmayacağı açıklamalardan ibaretti. Onlara göre Ali Cenani İttihat ve Terakki’nin aktif üyesi, Ermenileri korumak bir yana 1915 olaylarının acımasız kışkırtıcılarından biriydi²⁵⁹.

²⁵⁹ FO, 371/5090, 18 Eylül 1920.

BÖLÜM 2: TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

2.1. Birinci Dönem TBMM'ye Katılması

Ali Cenani Bey son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kendi seçim bölgesinin en fazla oy alan mebusu²⁶⁰ olmasına ve dördüncü kez seçilmesine rağmen bu mecliste diğer dönemlere göre pek de aktif değildi²⁶¹. Son Osmanlı Meclisi'nde Mustafa Kemal'in isteğiyle oluşturulan Felâh-ı Vatan grubuna dâhil olduğu şeklinde iddialar olsa da bu doğruyu yansıtmamaktaydı²⁶². Bazı kaynaklarda Ali Cenani Bey'in Rauf (Orbay) Bey ve arkadaşlarının kurduğu Felah-ı Vatan grubuna katıldığı fakat meclisin İngilizlerce basılmasından dolayı kendisinin Malta'ya gönderildiği aktarılmaktadır. Oysaki Ali Cenani Bey meclis dağıtıldığında ilk tutuklanıp Malta'ya gönderilenler arasında değildir. Grubun kurulmasından Ali Cenani Bey'in tutuklanmasına kadar dört aylık bir zaman dilimi geçmiştir. Dolayısıyla bu ittifaka dâhil olmadığı açıktır.

Mustafa Kemal tarafından 19 Mart 1920 tarihli yayınlanan genelgede olağanüstü şartlarda yeniden seçime gidilmesi ve dağıtılan meclisten tutuklanmayanların yeni meclise çağırılması söz konusu edildi. Böylece yeni seçimin yanı sıra 1919 seçimlerinin geçerli sayılması ve son dönem Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yer alan mebusların üyeliklerinin kabul edilmesiyle ilk TBMM açıldı²⁶³. Ali Cenani Bey de son Osmanlı Meclisi'nden

²⁶⁰ BOA, DH. İ.U.M. 119/83; BOA, DH. İ.U.M. 118/85; BOA, DH. İ.U.M. 118/102.

²⁶¹ Ali Cenani Bey seçilmesine rağmen hemen mecliste yer almadı. Antep'in geleceği tayin edilene kadar İngiliz yanlısı bir tutum sergilemiştir. Onun 7 Temmuz 1920 tarihli Arap handa tutuklu olduğu sırada İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderdiği dilekçede bu açıklamaları görmek mümkündür. Hatta bu durumu devlet ve millet aleyhinde olduğu ve bir oğlunun da İngilizlere casusluk yaptığı iddialarını gündeme taşımıştır (Nurer Uğurlu, *Dr. Rıza Nur Grace Ellison, İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007, s.104); *Cenaniler*, s.87; Bu mecliste aktif olarak yer aldığı tek bir gelişme vardı, o da İsmet (İnönü) Bey'le birlikte meclis reisi ve azalarına yapılacak tahsisat konusunda verdikleri önerge dolayısıyla olmuştu. Ali Cenani Bey'in bir ay sonra İsmet Bey'le birlikte Meclis-i Mebusan Reisi ile azalarına tahsisat-ı fevkalade ödemesi yapılmasıyla ilgili kanun teklifini bazı açılardan reddeden bir önergeyle dâhil olduğu görüldü. Hariçten maaş alan meclis azalarının hem tazminat hem de tahsisat-ı fevkalade olarak bütçeyi zarara uğrattıklarından dem vuran iki mebusun bu girişimi meclisten onay aldı (MMZC, Devre 4, c.1, İ:22, 11 Mart 1920, s.447-448).

²⁶² Seçilen 164 milletvekilinden 72'sinin katılımıyla son Osmanlı Meclisi toplandı (Cengiz Şavklı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri(1920-1938)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s.8); *Cenaniler*, s.86; Tülay Duran, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felah-ı Vatan İttifakı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 61, Ekim 1972, s.13-14.

²⁶³ Öncesinde Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal tarafından yayınlanan bir genelgeyle, her livanın ilçelerinin ikinci seçmenleri, liva idare meclisi, belediye meclis üyeleri, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri ve vilayet idare meclisleri gibi geniş bir tabana mensup seçmenden meydana gelecek bir meclis için yeniden seçim yapılacağı duyuruldu. Bu genelge üzerine bazı vilayetler bu seçimi kabul etmeyerek 1919 Aralık

TBMM'ye geçmesi beklenen mebuslardandı. Meclisin dağıtılıp bazı mebusların tutuklandığı tutuklanmayanlarınsa Anadolu'ya geçtiği bilinmekteydi. Cenani Bey ise ilk etapta tutuklanmamasına rağmen TBMM'nin Ankara'ya davetine uymayan mebuslardan biriydi²⁶⁴. Onun bu tutumu İngilizlerle iyi ilişkiler kurmaya çalıştığıyla açıklanmış fakat bu durum İngilizler tarafından ciddiye alınmamış olacak ki 24 Mayıs 1920'de yakalanarak önce iki ay Arap hanında sonra da Malta'da hapsedildi.

Birinci TBMM açıldığından beri Malta sürgünleriyle yakından ilgilenmiş buradaki esirlerin mübadelesiyle ilgili diplomatik girişimlerde bulunmuştu²⁶⁵. Malta esirleriyle ilgili TBMM'de yapılan çalışmalardan biri de Ali Cenani Bey'le ilgiliydi. Cenani Bey'in kızı Sabiha Hanım'dan gelen bir başvuru üzerine meclisin 12 Mart 1921 tarihli oturumunda genel bir görüşme yapıldı. Bu görüşmede Sabiha Hanım'ın, babasının Malta'daki durumunu açıklar mektubu okundu. Mektupta Ali Cenani Bey'in 1920 yılı Mayıs ayında İngilizler tarafından önce Arap hanında sonra da Malta'da esir edildiği burada maddi ve manevi sıkıntılar içinde olduğundan TBMM'nin yardımını acilen beklediği yazılıydı. Hatta bu oturumda Cenani Bey'in Malta tutukluları arasında isminin bulunmadığı fark edilerek derhal düzeltmeye gidilmiş ve Malta'da bulunan diğer esirler gibi değerlendirilmesi gerektiği oylamaya sunularak kabul edilmişti²⁶⁶.

TBMM ile İngiliz hükümeti arasında yapılan diplomatik girişimler, TBMM'nin elinde bulundurduğu İngiliz esirlerine kötü muamelede bulunma ihtimali, Birinci-İkinci İnönü

seçimlerinin geçerli olduğunu ifade etmişlerdi (Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.87); Enver Behnan Şapolyo, "Atatürk ve Seymen Alayı", *Barış*, 21 Şubat 1987, s.2.

²⁶⁴ Hatta tutuklanmadığı için İstanbul'da kalarak İngilizlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışanlardandı. Fakat 13 Temmuz 1920'de Ali Cenani Bey, 29 Ağustos 1920'de ise kendisi gibi davranan Hacı İlyas Sami Bey Malta'ya sürülecekti (*Milliyet*, 9 Eylül 1983, s.11); FO, 371/5090, 7 Temmuz 1920.

²⁶⁵ Salâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 147-148; Gotthard Jaeschke, çev. Cemal Köprülü, *Kurtuluş Savaşı İle ilgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1986, s. 194.

²⁶⁶ Ali Cenani Bey'in kızının Erzurum milletvekili Celalettin Bey aracılığıyla göndermiş olduğu mektup şu şekildedir: Pederim Ali Cenani Bey Mayıs'ta İngilizler tarafından esir edilerek burada Arapyan Hanı'nda iki ay hapsedildikten sonra Malta'ya sevk olundu (Geçen sene Mayıs'ta sesleri). Yedi aydır da Malta'da esir bulunuyor. Kendisinden aldığım mektuplarda maddi ve manevi ıstıraplarını tarif etmekle bitiremiyor. Her mektupta sizin himmetinizin rica edilmesini söylüyor. Malta'da Büyük Millet Meclisi'nin zabtını okumuş ve onun için de kendi ismini görmediğinden müteessir olmuş. Şimdi efendim bundan da tamamen müsteban oluyor ki bir eser-i zuhur olmak üzere Gaziyayı mebusu Ali Cenani Bey'in ismi diğer rüfeka meyanına ithal edilmemiş. Sahib-i takrire iştirak ediyorum. Rüfeka-yı muhteremeden Ali Cenani Bey'in isminin deftere ithalini rica ederim (Ahmet Altıntaş, *Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler*, Anekdöt Yayınevi, Ankara, 2008, s.79, 92-93).

ve Sakarya Zaferlerinin etkisiyle İngilizler ikna edilerek Malta’da tutuklu kalanların İnebolu ve İstanbul’a dönüşü sağlandı²⁶⁷. İnebolu’ya inenler arasında Ali Cenani Bey de vardı. Gelişini bizzat Mustafa Kemal’e gönderdiği şu telgrafla bildirdi:

*“Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine, Ana toprağına yüzümü sürerek öperken bizi ve mübarek vatani kurtaran Büyük Millet Meclisine ve hükümetine ve şanlı orduya teşekkür ve hürmetlerimi arz ile muvaffakiyetlerine dua ederim. Antep mebusu Cenani İnebolu 1 Kasım 1921”*²⁶⁸

İnebolu’da inip Kastamonu üzerinden Ankara’ya gelen Ali Cenani Bey²⁶⁹ yaklaşık bir buçuk yıllık esaretten kurtularak birinci meclisin ikinci yasama yılı sonunda meclise katıldı²⁷⁰ ve birinci grup içerisinde yerini aldı²⁷¹. 14 Kasım 1921’de katıldığı Meclis Genel Kurulunda daha önce İngilizlere yapmış olduğu övgü dolu atıfları ve hatta Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal ve çevresinin Suriye’deki köylerini yağmalayıp akrabalarını yerlerinden ettiği iddialarını tamamen unutarak büyük bir coşku içerisinde şu sözleri sarf etti:

“Malta’da İngilizlerin elinde zebun ve perişan bir halde bulunduğumuz sırada Heyet-i Celilenizin bizi kendi sinesine kabul ettiğine dair olan havadis bizi adeta hayata yeni gelmiş gibi münşerih etti. Bundan dolayı Heyet-i Celilenize gerek kendi gerek rüfekam namına arzı teşekkürat eylerim.(Estagfurullah sesleri) Orada esir bulunan Türkleri İngilizler gibi tarihte emsali bulunmayacak bir surette kibir ve nahvet sahibi bir kavmin elinden kurtarmaya muvaffak olan Heyet-i Celileniz ve azmi milli hakikaten şayanı şükrandır. Bu muvaffakiyetler Cenab-ı Hakkın bütün amali milliyede Heyet-i Celilenizi muvaffakiyet bağış buyuracağına bir berati istihlal olduğundan inşallah yakın zamanda misak-ı milli lahilinde muvaffakiyeti celilenizi Cenab-ı Haktan temenni eyleriz” (İnşallah sesleri)²⁷².

²⁶⁷ Altıntaş, *Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler*, s.81.

²⁶⁸ Altıntaş, *a.g.e*, s.93.

²⁶⁹ İngilizlerle esir değişimi konusunda yapılan görüşmeler neticesinde Müdafaa-ı Milliye Vekâleti’nin 29 Nisan 1921 tarihli ve 576 numaralı tezkiresi ile İcra Vekilleri Heyeti’nin 24 Mayıs 1921 tarihli oturumunda Malta’ya gönderilenlerin incelenerek sınıra iade edileceklerin isimleri bildirilmişti (BCA, 030.10, 204.392.10.1, 29 Nisan 1921); Malta’da tutuklu kalanların sayısı burada 54 kişi olarak belirtilmiştir, kaynaklarda farklı rakamlar da zikredilmektedir (Mehmet Akif Bal, *Sürgün Türkler Milli Mücadele Döneminde Malta Sürgünleri*, Gahura Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s.329).

²⁷⁰ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.556; Malta’dan gelen ve dönem sonuna kadar Birinci Grup’ta yer alan diğer mebuslar şunlardır: Faik Kaltakkıran, Ali Çetinkaya, Rauf Orbay, Zülfü Tığrel, Celal Nuri İleri, Hacı İlyas Sami, Fevzi Pirinçcioğlu, Tahsin Uzer, Mehmet Şeref Aykut, Numan Usta’dır; Antep mebusu Ali Cenani Bey mebusluğunun 12 Mart 1921’de kabulünden sekiz ay sonra 14 Kasım 1921’de sürgünden dönerek Ankara’ya gelmiştir (Demirel, *a.g.e*, s.104).

²⁷¹ İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı(1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, s.172.

²⁷² TBMMZC, Devre 1, İ:110, 14 Kasım 1921, s.205-206; Altıntaş, *a.g.e*, s.116.

Ali Cenani Bey meclisteki ilk oturumlarda Malta’da sürgün olmanın vermiş olduğu duygusal yoğunlukla hareket ediyordu. Meclis’te kendi şehrinin savunma yıllarının konuşulduğu sırada ağlayarak şu sözleri sarf etmişti:

“Millet vatanı için ayağa kalktığı zaman silahı şimdiden sağlamak temel görev ve zaferin ilk şartıdır. Mitinglere, protestolara, bildirilere devam ederken elinde zor günler için silah saklamayı da bilmelidir. Sadece Antep değil İstanbul hükümetinin düşmana açık bölge kabul ettiği bütün bölgelerin savunması işte bu silahlarla mümkün olmuştur”²⁷³.

O gün mecliste bulunanlar bu sözlerin Antep savunması sırasında Cenani Bey’le karşılaşan Mustafa Kemal’in *teşkilatların silahları biz tedarik ederiz* talimatı üzerine söylendiğini biliyordu. Sürgünden dönen Ali Cenani Bey TBMM’ye katılarak siyasi hayatına kaldığı yerden devam edecek üç dönem Gaziantep Mebusluğu ve iki yıl da ticaret vekilliği yapacaktı²⁷⁴.

Ali Cenani Bey sadece kendi şehrinin verdiği mücadeleyi dile getirmekle kalmayıp, zafer sonrası işgalden kurtarılan yerler meselesiyle ilgili olarak TBMM’nin çalışmalarına dâhil olmuştu. 11 Eylül 1922 tarihli gönderdiği bir yazıyla hükümetin önemli bir konuda dikkatini çekmişti. Ali Cenani Bey daha önce düşmandan kurtarılan Adana ve havalisindeki mahalli hükümetin, TBMM tarafından kabul edilmiş olan ilgili kanunların halka neşrini ve ilanını gerçekleştirmediğini, bu yüzden birçok kimsenin bilmeden kanunlara aykırı hareketlerde bulunduğunu ve mali cezalara çarptırıldığını hatırlatmıştı. Aynı kargaşanın Batı Anadolu’da da yaşanmaması için mülki idarenin işe başlar başlamaz mecliste bölge halkına yardım olarak kabul edilen tüm kanunları mahallerindeki günlük gazetelerde neşretmek suretiyle halkı bilinçlendirmesini bunun için Heyet-i Vekile tarafından bir karar alınmasını ve bunu mülki idarelere bildirmesini talep etmişti²⁷⁵. Ali Cenani Bey’in yakıp yıkılan yerlerin imarı ve felaketzede halka muavenet konusundaki hassasiyeti onu bu amaçla toplanan bir komisyonun da üyesi haline getirdi²⁷⁶.

²⁷³ Hulusi Turgut, *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.97-98.

²⁷⁴ Cengiz Şavklı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s.i.

²⁷⁵ Bünyamin Kocaoğlu, *Kurtuluştan Kuruluşa Batı Anadolu’da TBMM Yardımları*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.72.

²⁷⁶ Bu komisyon Saruhan Mebusu Vasıf Bey, Aydın Mebusu Mazhar ve Zekai Beyler, İzmir Mebusu Şükrü Kaya ve Ali Cenani Beylerden teşkil edilmiştir. Kurtarılmış yerlerle ilgili hükümetle temaslarda bulunan

Ali Cenani Bey hem dört dönem Osmanlı Meclisinde edindiği tecrübe hem de mali ve iktisadi alandaki yetkinliğiyle birinci TBMM’de mebusluğunun yanı sıra farklı pozisyonlarda da görev aldı²⁷⁷. 12 Mart 1921’de mebusluğu kabul edilen Cenani Bey’in Malta’dan dönmemiş olmasına rağmen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Grubunun esas defterine de kayıtlı olduğu görülmüyordu²⁷⁸. Malta dönüşü meclise bizzat katıldığındaysa 18-23 Temmuz 1922 tarihli grup genel kurul toplantıları sonucunda Ali Fuat Paşa’nın Başkan Yunus Nadi ve Refik Şevket Bey’in başkanvekili, Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey’in idare memuru olduğu seçimde Ali Cenani Bey de veznedar tayin edilerek ilk fiili görevini almıştı²⁷⁹. Grup içerisinde daha etkili bir pozisyona geçişiyse grup başkan vekili seçilmesiyle oldu. 18-20 Ocak 1923 tarihli grup genel kurulunda yapılan seçimle Saruhan Mebusu Reşat Bey başkan, Refik Şevket Bey ve Ali Cenani Bey de başkanvekili olmuştu²⁸⁰. Veznedarlık ve grup başkanvekilliği görevlerinin yanı sıra mecliste bütçe ve dışişleri komisyonlarında da bulundu²⁸¹. TBMM’de ikinci yasama yılında bütçe komisyonu sözcülüğü üçüncü yasama yılında da aynı komisyonun

komisyon ilerleyen yıllarda Mübadele ve İmar ve İskân Vekâleti adıyla yeni bir vekâletin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.102).

²⁷⁷ Antep, Ayıntap adı 6 Şubat 1921 tarihinden itibaren Gaziyıntap’a 1928 yılında da Gaziantep’e dönüştürülmüştür (Ramazan Erhan Güllü, *Antep Ermenileri (Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayatı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.35-37).

²⁷⁸ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.104; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, c. I, TBMM Vakfı Yayınları No:4, Ankara, s.303.

²⁷⁹ Veznedarlığı 25 Temmuz 1922 tarihli yönetim kurulu toplantısında alınan kararla bir kez daha devam ettirildi (Çoker, *a.g.e.*, c. I, s.300).

²⁸⁰ Cenani Bey’in bu görevleri grup toplantı tutanaklarından tespit edilmiş olsa da bu tutanakların tamamının mevcut olmayışından dolayı bazı muğlak durumlar söz konusuydu. Mesela 9 Ocak 1923 tarihli genel kurul toplantısında grup yönetim kurulunun 18 Ocak 1923 tarihinde görevi son bulacağından seçimin gelecek oturumda yapılması teklif edilmiş ise de bu oturumlarda seçimin yapıldığına dair bir kayda tesadüf edilmemişti. Fakat yönetim kurulu karar defterinde seçimin yapıldığı ve Cenani Bey’in grup başkan vekili olduğu yazılıdır (Çoker, *a.g.e.*, s.301); Çoker, *a.g.e.*, c.III, s.1022; Muhammed Güçlü, *II. Uluslararası Bodrum Sempozyumu Bildiriler*, 2011, s.288; 14 Nisan 1923 tarihli grup esas ve yoklama defterlerinde de Ali Cenani Bey birinci grup içerisinde dâhil edilmişti (Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, s.122); Osmanlı Meclisi’nde İttihat Terakki grubu içerisinde de benzer görevler de (başkanvekilliği, muhasip üyeliği) bulunmuştu. Talat Paşa’nın grup başkanlığını yaptığı dönemde Cenani Bey de grup başkan vekiliydi. İttihat Terakki’nin 21 Şubat 1911 tarihli grup toplantısında meclis grubu başkanlığına Talat Bey(Edirne) getirildi. Başkan yardımcılıysa Seyyit Bey (İzmir), Münir Bey (Çorum), Ali Cenani Bey (Halep), Mansur Paşa (Bingazi), olurken Hacı Ali Galip Bey de (Karesi) muhasip üyeliğe seçildi (Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.206).

²⁸¹ Muhammed Güçlü, *II. Uluslararası Bodrum Sempozyumu Bildiriler*, 2011, s.288.

başkanlığını yürüttü²⁸². Ayrıca Lozan görüşmeleri sırasında kurulan komisyonlarda da yer aldı.

2.2. Birinci Dönem TBMM’de Yaşanan Siyasi Gelişmeler

2.2.1. Müdafaa- ı Hukuk Grupları ve Ali Şükrü Bey Olayı

Malta’da bulunduğu sırada birinci gruba dâhil edilen Ali Cenani Bey meclise dönüşünde bu grupla devam edeceğini göstermişti. Mustafa Kemal’e Başkomutanlık Kanunu’yla meclis yetkilerini kullanma hakkı gibi olağanüstü yetkiler verilmesini yine Mustafa Kemal’in hilafetin niteliği ve tarihi gelişimi konusunda yaptığı açıklamaları²⁸³ ve 1 Nisan 1923 seçim kararını onaylamasıyla tarafını açıkça belli ediyordu²⁸⁴. Meclis’te birinci grubun tutumunu ve vilayetlerdeki tüm Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinin bu gruba bağlanmasını bir anlamda protesto eden fakat yine aynı hedefte ilerleyen ikinci bir grup daha kurulmuştu²⁸⁵. Zaten Cenani Bey gibi Malta tutuklularının TBMM’ye katılmalarından sonra muhalefet daha örgütlü hale gelmeye başlamıştı²⁸⁶. Bu iki grup arasında ciddi anlaşmazlıklar vardı. Bu anlaşmazlıklar arasında Heyet-i Vekile’nin görev ve sorumlulukları, meclise ait yetkilerin kullanılış biçimi, Başkomutanlık Kanunu, vekil seçimlerinde aday gösterme yönteminin uygulanışı, Meclis Başkanlık Divanı’nın tarafsızlığı, İstiklâl Mahkemeleri ile temel hak ve özgürlükler sayılabilirliği²⁸⁷.

Birinci ve ikinci grup arasındaki anlaşmazlıklar mecliste yaşanan bir hadise sonrasında hat safhaya ulaştı. 27 Mart 1923 tarihinde ikinci grubun üyesi olduğu bilinen Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in²⁸⁸ öldürüldüğü iddiaları meclis gündemine oturdu. *Tan* gazetesi sahibi Ali Şükrü Bey 27 Mart 1923’te aniden ortadan kaybolmuş, 2 Nisan 1923’te tam da meclisin yeniden seçim kararı almasının²⁸⁹ ertesi günü ölü bulunmuştu. Bu ortamda

²⁸² Çoker, *a.g.e*, c. III, s.427; Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s.189; Ayrıca uluslararası antlaşmalarda da temsilcilik yapan Ali Cenani Bey’in Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü Beyle Barış Hazırlıkları Komisyonunda oldukları ilerleyen satırlarda görülecektir (Çoker, *a.g.e*, c. III, s.1022).

²⁸³ Çoker, *a.g.e*, c. I, s.242; Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, s.231.

²⁸⁴ 30 Ekim 1922 tarihli konuşmasında Mustafa Kemal hilafetin Türklere, Osmanlı hanedanına ait olduğunu ve TBMM hükümetinin bu makamı yabancılar elinden kurtaracağını açıklamıştı (Çoker, *a.g.e*, c. I, s.254).

²⁸⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.430.

²⁸⁶ İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı(1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, s.182.

²⁸⁷ Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, s.233.

²⁸⁸ Necmettin Alkan-Uğur Üçüncü, *Ali Şükrü Bey Hürriyet Uğruna 39 Yıl*, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2015, s.214.

²⁸⁹ Çoker, *a.g.e*, c. I, s.743; Mustafa Kemal Ali Şükrü Bey’in cesedinin bulunmasından bir gün önce 1 Nisan seçim kararına muhakkak uyulacağını, ikinci grubun mebuslarını işaret ederek birkaç kez davet edildikten

birinci grup mebusları, ikinci grup tarafından hazırlanan ve Mustafa Kemal'i hedef alan seçim kanunuyla ilgili bir tasarıyı gündeme taşıdı²⁹⁰. Seçimin yenilenmesi kararı alındıktan hemen sonra Ali Cenani Bey ve arkadaşları, ikinci grubun üyelerinden Erzurum Mebusu Süleyman Necati (Güneri), Mersin Mebusu Salahattin (Köseoglu) ve Canik Mebusu Emin (Gevelioğlu) Beylerin daha önce meclise sunduğu ve seçim kanununda değişiklik yapılmasını öngören teklifin öncelikli görüşülmesini istedi. İkinci grubun 3 kurucusu tarafından hazırlanan ve 2 Aralık 1922'de meclise sunulan kanun teklifi ilk gündeme geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın büyük tepkisini çekmişti. Çünkü seçim kanununda değişiklik yapılmasını öngören teklifte “*mebus seçilebilmek için Türkiye'nin o günkü sınırları içerisindeki ahalisinden olmak ve bir seçim çevresine yerleşmek*” şartı direkt Mustafa Kemal'i hedef alıyordu. Aynı gün Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'in Ali Şükrü Bey'in cesedinin bulunduğunu cinayetin de Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız alayı komutanı Topal Osman tarafından işlendiğini açıklaması gerginliği daha da arttırdı²⁹¹.

Mesele meclis kulislerinde hararetle konuşulmaya devam ederken öldürülen mebusun ailesine yardım için bir grup mebus tarafından mecliste yasa çalışmaları başlatılmak istendi. Biri Erzurum mebusu Salih Efendi'nin ikincisi ise Lazistan mebusu Necati Bey ve arkadaşlarının Ali Şükrü Bey'in eşi ve çocuklarına para yardımı yapılması ve çocuklarının parasız yatılı okullarda okutulmaları hakkındaki kanun teklifleri Layiha Encümenine gönderildi. Rize mebusu Osman Bey'in yardım tekliflerinin Muvazene-i Maliye Encümenine gönderilmesi teklifi üzerine konu bu encümene havale edildi. 16 Nisan 1923'te mecliste konuşulmaya başlayan kanun teklifi Muvazene-i Maliye

sonra meclise gelmezlerse mebusluktan istifa etmiş sayılacaklarını aktarıyordu (Cemil Koçak, *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s.20).

²⁹⁰ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.511-517; <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/viewFile/1025000836/1025000834> Erişim Tarihi: 8 Şubat 2018.

²⁹¹ Topal Osman ordu güçleriyle giriştiği silahlı çatışma sonucunda öldürülmüştü (Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, s.507, 509); Detaylı bilgi için bkz. Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul, 1961, s.316-320; Yurt çapında yaygın örgütlenmesi ile 10 Mayıs 1921'den itibaren büyük ölçüde iktidarı elinde tutan ARMHG'nun 1923 seçimlerinden sonra gerçek anlamda siyasi bir partiye dönüştürülmesinde Mustafa Kemal'in 8 Nisan 1923 tarihli beyannamesi öncülük etmiş ve yerel bazda örgütlü Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti içinde şube olarak yer alma konusunda gösterdikleri direnişi Halk Fırkasına dönüşmek yolunda da göstermişlerdi. Fakat bu yeni siyasi örgütlenme adına seçim çalışmalarına katılma çağrısı tümüyle olumlu karşılanmamıştı. Trabzon Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti içinde yaşanan bu durum direnişin ilginç bir örneğiydi (Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s.53).

Encümeninden geldiği şekliyle kabul edildi²⁹². Buna göre Ali Şükrü Bey'in eşine bir defalık 3 bin lira çocuklarının eğitim giderleri için de 5'er bin lira verilmeliydi²⁹³. Ali Cenani Bey ise kanuna şu sözlerle karşı çıkıyordu:

*“Büyük Millet Meclisinin şu azîm mücahede devresinde ifnayı vücudeden muhterem refiklerimizin ailelerini endişei maişetten kurtarmak bir vazife olduğu halde şimdiye kadar düşünülmemiş, hele bunların içinde Ankara'ya gelirken eşkıyanın hücumuna mâruz kalarak şehidolan Trabzon Mebusu İzzet, Kocaeli Cephesinde hain düşmana karşı hayatından daha çok sevdiği ve telâkki ettiği aziz vatani müdafaa ederken şehid olan Denizli Mebusu Mehmed Beylerin ailelerine de şimdiye kadar vecibei şükran ifa edilmemiştir. Bu muhterem refiklerimizin cümlesi hakkımda deyni şükranımızı ifa esbabını umumî olarak düşünmek iktiza ettiğinden umumu hakkında yapılacak muamele ayrıca düşünölmek üzere yalnız merhum Ali Şükrü Bey ailesinin terfihi için bir kanun ısdarına muhalifim. Ali Cenani”*²⁹⁴

Ali Cenani Bey'e göre diğer şehit düşen mebusların ailelerine herhangi bir yardım yapılmazken Ali Şükrü Bey'in ailesi için böyle bir istisnai uygulama kabul edilemezdi²⁹⁵. Diğer itirazların olduğu bu ortamda oy kullananların sayısının da yeterli olmayışı meclisten onay alınamaması sonucunu doğurdu. Konunun ele alındığı 16 Nisan 1923 tarihli meclis oturumu birinci dönem TBMM'nin son oturumu olması ve seçimler nedeniyle 4 ay boyunca yeniden toplanamaması konunun gündemden düşmesine neden oldu.

2.2.2. Emvâl-i Metruke Kanunuyla İlgili Düzenlemeler

Zorunlu göçe tabi tutulan ya da bulundukları yeri kendi isteği ile terk ederek kayıp ve kaçak durumuna düşen kimselerin geride bıraktıkları mallar ile ilgili olarak önce İttihat Terakki döneminde ardından TBMM Hükümeti zamanında yapılan hukuki düzenlemeler emval-i metruke mevzuatını ortaya çıkardı²⁹⁶. Osmanlı'daki düzenlemelerin uygulama

²⁹² Necmettin Alkan-Uğur Üçüncü, *Ali Şükrü Bey Hürriyet Uğruna 39 Yıl*, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2015, s.48.

²⁹³ Meclis'in 16 Nisan 1923 tarihli son toplantısında Lazistan mebusu Necati Memişoğlu Efendi ve arkadaşları tarafından Ali Şükrü Bey'in eşi için bir defalık 3 bin liranın, üç çocuğun her biri için de 5 bin liranın bankaya yatırılması ve çocukların eğitim giderlerinin karşılanması öngören bir kanun teklifi tartışılmaktaydı (Emel Oruç Olgun, *Ali Şükrü Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s.114); TBMMZC, Devre 1, c.29, İ:21, 9 Nisan 1923, s.6-7.

²⁹⁴ TBMMZC, Devre 1, c.29, İ:26, 16 Nisan 1923, s.227.

²⁹⁵ Ali Cenani Bey, Kozan mebusu Dr. Mustafa Cantekin ve Elaziz mebusu Naci Karaali Beylerle birlikte itiraz etmişlerdi. Kanun teklifi 89 kabul oyuna karşılık 36 red 3 çekimser oy aldı. Görüşme yeter sayısı olan 161 mebusa ulaşamadığından, oy kullananların sayısı 128'de kaldığından meclisten geçemedi (Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, s.511).

²⁹⁶ Hasan Güner, *Ermenilerin Emvâl-i Metrukesi Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar (Arşiv Belgeleri Işığında Mali ve Hukuki Açidan İnceleme*, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s.53.

alanı 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu olarak da bilinen geçici bir kanunla belirlenmişti²⁹⁷. Bu kanunla sadece zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin taşınmazları üzerindeki hakları, Maliye ve Vakıflar hazinelerinin mülkiyetine geçirilmişti. Malların asıl sahibi Ermenilere de bir bedel verilecekti. Ancak savaş koşulları ve tehcir nedeniyle hak sahipleri mallarının başında bulunamayacağından belirlenen bedeller mal sandıklarına emanet edildi²⁹⁸.

Osmanlı Meclisi'nde yukarıda bahsi geçen tasfiye kanunu kaldırmak için son bir hukuki düzenleme yapıldı. Bu Reddi Emval Kararnamesi olarak da bilinen *Ahar Mahallere Nakledilmiş Bulunan Eşhasın 17 Zilkade 1333 Tarihli Kararname Mucibince Tasfiyeye Tabi Tutulan Emval-i Hakkındaki Kararname*'ydi. 8 Ocak 1920 tarihli bu kararname emval-i metruke mevzuatı gereği tasfiyeye tabi tutulan taşınır ve taşınmaz malların sahiplerine iadesini öngörmekteydi²⁹⁹. Yani tasfiye kanunuyla maliye ve vakıf hazineleri uhdesinde bulunan emvâl-i metrukenin bu kararnameyle sahiplerine iade edileceği, ölmüş olmaları durumunda da mirasçılara intikal ettirileceği belirtildi³⁰⁰. Kararnamenin 30. maddesi başka mahallere nakledilmiş olan kişilerin terk edilmiş malları, borçları ve alacakları hakkındaki 26 Eylül 1915 tarihli geçici kanunu ve bu kanunun uygulanma biçimini gösteren 26 Ekim 1915 tarihli nizamnameyi yürürlükten kaldırdı. 33 maddelik kararnamede malların nasıl iade edileceği, ödenecek tazminatlar gibi konularda ayrıntılı düzenlemeler yapıldı. Böylece İttihat Terakki'nin Ermeni mallarının tasfiyesini içeren tüm kanunları kaldırılmış oluyordu.

TBMM dönemindeyse Ali Cenani Bey'in meclise sunduğu bir önergeyle 8 Ocak 1920 tarihli kararname yürürlükten kaldırıldı³⁰¹. Ali Cenani Bey'in emvâl-i metruke

²⁹⁷ Ümit Kurt, *Emval-i Metruke Komisyonları*, s.50-51; 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunun yürürlüğe konulmasıyla birlikte Sevk ve İskân Kanunu gereğince zorunlu göçe tabi tutulan gerçek ve tüzel kişilerin mal varlıklarının tasfiyesi için komisyonlar kurulacağı ve bu komisyonların sevke tabi tutulan kimselerin mallarının tasfiyeleri için mazbatalar düzenleneceği açıklanmıştır (Hasan Güner, *Ermenilerin Emvâl-i Metrukesi Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar (Arşiv Belgeleri Işığında Mali ve Hukuki Açından İnceleme*, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s.108).

²⁹⁸ Güner, *Ermenilerin Emvâl-i Metrukesi Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar (Arşiv Belgeleri Işığında Mali ve Hukuki Açından İnceleme*, s.114.

²⁹⁹ Gül Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, *Avrasya İncelemeleri Merkezi Rapor No:16*, Terazi Yayıncılık, Ankara, Temmuz 2017, s.36.

³⁰⁰ Güner, *a.g.e.*, s.205; Fakat bu kararname yine de malları sahipleri yerine vekil ya da vasilerine verdiği için tepki de çekiyordu (Ümit Kurt, "Lozan Mübadelesinin Ekonomik Sonuçlarını Emvâl-i Metruke Kanunları Üzerinden Okumak", *Kebikeç Dergisi*, sayı:40, 2015, s.68).

³⁰¹ TBMMZC, Devre 1, c.23, İ:102, 14 Eylül 1922, s.49; TBMMGCZ, Devre 1, c.3, İ:102, 14 Eylül 1922, s.769, 771, 777; Ali Cenani Bey'in önergesi şu şekildedir: "Elyevm tehcir kabul edilmiş olan ve bundan

mevzuatına olası etkisini çıkaran bu gelişme TBMM'nin de bu alanda yürürlüğe koyduğu ilk kanun olma özelliği gösteren ve 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyi ortadan kaldıran 20 Nisan 1922 tarih ve 284 sayılı kanundu³⁰². Ali Cenani Bey'in bu girişimi mecliste bazılarınca hoş karşılanmadı. Bunlardan biri Maraş Mebusu Hasip Bey'di. Kendisi bu düzenlemenin yapılmaması konusunda ısrarlıydı. Fakat Maliye Vekili Hasan Fehmi ve Cenani Beylerin değişikliğin yapılması zorunluluğu üzerinde durmasının ardından Muş Mebusu İlyas Sami Bey'in desteğiyle teklif kabul edildi³⁰³. Bu kanun sadece göçe tabi tutulanlar için değil düşman istilasından kurtulan mahallerde sahipleri kaçan veya kaybolan kimselerin mallarını da içine alacak şekilde genişletilmişti. Kanuna göre bu kimselerin kalan taşınır malları satılıp tutarları sahiplerine iade edilecek, taşınmazları hükümetçe idare edilecekti³⁰⁴.

Kararnamenin kaldırılması yeni bir düzeni ortaya çıkarmak anlamı taşıyordu. Bu yeni düzen bu malların farklı alanlarda kullanılmasına imkân tanıdı. Bu değişikliği sağlayan gelişmeysen 15 Nisan 1923 tarihli ve 333 sayılı kanundu. Kanunla her ne suretle olursa olsun kaybolan, bir yerden ayrılan, yabancı ve işgal edilmiş ülkelere, İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların terk edilmiş taşınır ve taşınmazları, borçları ve alacakları emvâl-i metruke kapsamına alındı³⁰⁵. Hem bu kanunla hem de ilerleyen tarihlerde yapılan yasa çalışmalarıyla emvâl-i metrukenin farklı alanlarda kullanılmasına imkân tanındı. Bunlardan birincisi yerel halka dağıtılması ikincisi Türk sermayedarlara kaynak olarak satılması üçüncüsü ise muhacir iskân alanı olarak kullanılması şeklindeydi. Ali Cenani Bey de hükümetin emvâl-i metrukeyi bu üç alanda tasarruf etmesine fırsat tanıyan yasa çalışmalarını onayladı. Kendisi hükümetin mümkün mertebe emvâl-i metrukeden zor durumdaki halka arazi dağıtmasını isteyenler arasındaydı³⁰⁶. Yapılan görüşmeler

sonra edilirse ve edilecek olanlar ve ahval-i harbiye ve siyasiye ile me'valarını terk etmiş olanların emvallerinin sureti müzayedesine veyahut suret-i idaresine dair evvelce mevcut olan tasfiye kanunu yerine kaim olur. Bu tasfiye kanunu ise o gibi emvalin sahipleri yed'inden bila-bedel alınarak sahibi aslilerine iadesi hakkındadır ki bunun tabi refi lazımdır" (Nevzat Onaran, *Emvâl-i Metruke Olayı Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 2010, s.161-162).

³⁰² Bu kaynakta kanun 224 sayılı olarak belirtilmiştir (Hasan Güner, *Ermenilerin Emvâl-i Metrukesi Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar (Arşiv Belgeleri Işığında Mali ve Hukuki Açından İnceleme*, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s.56-57).

³⁰³ Ali Cenani Bey'in ahar mahallere nakledilmiş eşhasın tasfiyeye tabi tutulan emval-i hakkındaki 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin reddine dair sunduğu önerge onaylandı (Onaran, *a.g.e.* s. 163).

³⁰⁴ TBMMZC, Devre 1, c.23, İ:102, 14 Eylül 1922, s.49; Düstur, III. Tertip, c. III, s.127; Güner, *a.g.e.*, s.270.

³⁰⁵ Güner, *a.g.e.*, s.56.

³⁰⁶ Erzurum mebusu Rüştü Paşa ve arkadaşları Mübadele, İmar ve İskân Kanununun 8.maddesinin değiştirilmesini öngören teklifi hükümetin verdiği zararın tazmini amacıyla emvâl-i metrukenin

sonrasında hükümet, Ermenilere ait olup kendi elinde bulunan metruk emlak ve arsanın muhtaç olanlara öncelik verilerek ihtiyaçları nispetinde dağıtılmasına karar verdi.

Emvâl-i metruke, Türk sermayedarlara kaynak olarak da satıldı. TBMM, Türk sermayedarlara gayrı menkul satışı yapmak, emvâl-i metrukeyi Türk sermaye birikimini güçlendirmek ve kaynak olarak değerlendirmek amacıyla çalışmalara başladı. Bu malların belediyelerden, ticaret ve sanayi odalarına, borsalara satışı ve bu satışın hangi fiyat üzerinden yapılacağı konusu gündeme alındı. Hatta buralardan önce Fransız elçiliğine de emval-i metruke satışı yapıldı. Meclis'teki tartışmalar sonrasında konuyla ilgili üç maddelik hazırlanan kanuna Ali Cenani Bey de müdahale etmişti. Bu dönemde ticaret vekili olan Ali Cenani Bey satışın kimin tarafından yapılacağı üzerinde ısrarla durdu ve idare heyetlerince yapılmasını sağladı. Bu hukuki zeminin hazırlanmasında Cenani Bey'in de katkısı olduğu görülen kanun 22 Şubat 1926'da kabul edildi³⁰⁷.

Üçüncü bir adım olarak mübadele edilmiş halkın emvâl-i metrukesinin mübadele edilmeyenlere verilmesiyle ilgili yasal düzenlemede de Ali Cenani Bey'in etkisi görüldü. 1928 yılında mübadeleyle giden nüfusun, gelenden fazla olması sebebiyle kalan gayrı menkullerin yerli ahaliye verilmesi gündeme taşındı. Konuyla ilgili mecliste 4 maddelik

dağıtılmasını önerdi. Mübadele, iskân ve İmar Encümeni mazbatasında meydana gelen isyanlar ve istilalar nedeniyle halkın zarar gördüğü ve hükümet tarafından halkın zarar gördüğü oranda taşınmaz mal, emlak ve arazinin dağıtılmasını önerdi. Cenani Bey'in de yer aldığı Muvazene-i Maliye Encümeni de öneriyi kabul etti. Konu mecliste tartışmalar yaşanmasına sebebiyet verdi. Sivas mebusu Halis Turgut Bey Erzurum, Sivas ve Kayseri'de tahrip edilmiş pek çok binanın bulunduğunu söylemesi üzerine Cenani Bey valilerin yıktığı şeklinde karşılık verdi (Nevzat Onaran, *Emvâl-i Metruke Olayı Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 2010, s.216); 10 Aralık 1924'te Hakkı Tarık Bey Maliye ve Ticaret Vekâletine Ereğli'de mübadillere ait bulunan emvâl-i metrukeden olan kömür ocaklarının hukukunun hazine tarafından takip edilmediğini ve 63 numaralı Rumbaki kömür ocağının ferağ muamelesi hakkında bir soru yöneltti. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey de "sual takriri daha vekâlete gelmedi, malumatım yoktur" cevabını verdi (Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.1721), TBMMZC, Devre 2, c.11, İ:19, 10 Aralık 1924, s.44; 22 Aralık 1924'te Hakkı Tarık Bey'e gelen cevapta Maliye Vekili Abdülhalik Bey, havza-i fahmiyede terk edilmiş ocaklar hükümetçe Ticaret Vekâletinden gönderilen maden mühendisleri tarafından idare edilmektedir, hükümet tarafından bir komisyon oluşturulmuştur, o komisyon idare etmektedir dedi. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, 63 numaralı ocağın ferağına dair vekâletnamenin aslının Ticaret Vekâletinde olmadığını, bir suret olduğunu, konuyu Ereğli Havza-i Fahmiyesi Müdürü Esat Bey'e telgrafla sorduğunu, konu üzerinde ciddi tetkikat yapacağını belirtti (Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.1728); TBMMZC, Devre 2, c.11, İ: 25, 22 Aralık 1924, s.210-213.

³⁰⁷ Cenani Bey'in de katkısıyla kanunun birinci maddesi şu şekilde hazırlanmıştır: Belediyelere, ticaret ve sanayi, ziraat odaları, borsalara hükümet ve Sanayi ve Maadin Bankası tarafından kendi başına ya da ortak vücuda getirilecek fabrika ve müesseselere emvâl-i milliye ve metrukeden veya mazbut vakıflardan lüzumu görülecek arazi ve arsalar İcra Vekilleri Heyeti kararıyla İdare Heyetlerince takdir edilen bedel karşılığı satılabilir (Onaran, *a.g.e.*, s.229).

bir teklif hazırlandı. Maliye Vekili Şükrü (Saraçoğlu), Bütçe Encümeni adına Ali Cenani Bey ve bazı mebuslar dağıtımın ne miktarda yapılacağı üzerinde durdu ve tartışma esnasında İstanbul Mebusu Hüseyin Bey mübadele edilmeyenlerin %80'inin 1914'ten beri tek karış gayrı menkul almadığını ifade etti. Yapılan görüşmeler neticesinde 31 Mart 1928'de *Mübadeleye Gayr-ı Tabi Ahaliye Verilecek Emvâl-i Gayr-ı Menkule Hakkında Kanun* kabul edildi. Böylece Türkiye'den Yunanistan'a göç edenlerin gelenlerden fazla olması nedeniyle mübadele edilenlerden kalan taşınmazların mübadele olmayan insanlara aynen veya bedelen verilmesi ya da satılması sağlandı³⁰⁸.

2.3. Birinci Dönem TBMM'de Lozan Konferansı ile İlgili Tartışmalar

Birinci dönem TBMM'de ele alınan en önemli dış politika konusu Lozan'dı. Mudanya görüşmeleri sırasında İtilaf Devletleri'nden gelen bir nota üzerine yaşanan diplomatik süreci yakından takip eden Ali Cenani Bey cevabi notanın bir an önce hazırlanması, Mudanya Ateşkesi'nin imzalanması ve ardından Lozan görüşmelerine başlanması gibi konularda Mustafa Kemal'in hep yanındaydı. Cenani Bey'e göre bu dönemde aralarında ihtilafa düşmüş gibi görünen İtilaf devletlerinden istifade edilmesi, İngilizlerin İstanbul'da tahkimat yapmasına fırsat vermeden ateşkesin imzalanıp Lozan Barışı'na geçilmesi gerekliydi³⁰⁹. Genel kanaat notaya verilecek karşılık ile Mudanya Konferansı'nın hiçbir ilişkisinin olmadığı, Yunan ordusu için belirlenen sınırın savaşa gerçekleştirilmiş olduğu, Trakya'nın bir an önce boşaltılarak Türklere teslim edilmesi ve barış akdedebilmek için de bu notaya hemen cevap vermek zorunluluğu bulunduğu şeklindeydi. Bu beyanlar neticesinde cevabi nota oya sunularak kabul edildi³¹⁰. Bu gelişmelerden bir hafta kadar sonra 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkesi imzalanacak ve bir ay sonra da Lozan görüşmeleri başlayacaktı.

Ali Cenani Bey, Lozan görüşmelerine katılacak heyeti ve bu heyete ödenecek tahsisatı belirleyen encümenin başındaydı. Lozan'a gidecek heyetin nasıl bir yol izleyeceği

³⁰⁸ TBMM'nin 8 Mart 1928 tarihli oturumun sonunda, 14 Ocak 1928 tarihli ve Başvekil İsmet Paşa imzalı mübadeleye tabi tutulmayan ahaliye verilecek gayrı menkul hakkında 1/87 numaralı kanunun gerekçesinde Yunanistan'la imzalanan 1 Aralık 1926 tarihli anlaşmayla devletin uhdesine geçen gayrı menkulün dağıtılması üzerinde duruldu (Onaran, *a.g.e.*, s.250-252).

³⁰⁹ Cenani Bey notayla ilgili Mustafa Kemal Paşa'nın hükümet adına teminatta bulunacağı ifadelerini kullanmış, Paşa kendisinde böyle bir yetkinin olmadığını hatırlatmıştır (Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c. II, s. 202-203); TBMMGCZ, Devre 1, İ:112, 4 Ekim 1922, s.864.

³¹⁰ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c. II, s.11-12.

konusunda mecliste sürekli fikir teatisinde bulunan mebuslardandı. Asıl tepkisi ise İtilaf devletlerine sunulmak üzere hazırlanacak barış projesinin mali ve iktisadi kısımlarıyla ilgiliydi. Zaten kendisi mali ve iktisadi alandaki yükümlülükten kurtulmadıkça Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasını reddeden İsmet Paşa'yla sıkı gerginlik yaşayan 14 mebustan biriydi.

Lozan görüşmelerinde Türkiye'yi kimin temsil edeceği tartışılıyordu. Cenani Bey'in de yer aldığı grup bu işin Heyet-i Vekile denetiminde olmasını savunurken ikinci grup görüşmelerin tamamen meclis kontrolünde başarılı geçeceğine inanıyordu. Sonuçta konferansa katılacak heyet ve bunlara ödenecek tahsisat Ali Cenani Bey'in başında olduğu Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından karara bağlandı. Buna göre Lozan'a gidecek kadro Heyet-i Vekile tarafından belirlenecek³¹¹ ve bu kadroya Lozan'da uygun şartlarda yaşamaya yetecek kadar tahsisat verilecekti³¹².

Konferansa katılacak heyet ve ödenecek tahsisat belirlendikten sonra ikinci bir sorun bu heyetin Lozan'da nasıl bir tutum takınacağıyla ilgiliydi. İlk olarak İsmet Paşa'nın Misak-ı Milli prensipleri etrafında beyan ettiği görüşlerine Ali Cenani Bey'in de katkıda bulunarak özellikle iki hususa; Misak-ı Milli sınırları ve Osmanlı'dan devreden borçlar meselesine dikkat çektiği görüldü³¹³. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan ortaya çıkan beş altı hükümetten biri olan TBMM'nin devreden tüm borçları ödemek gibi bir yükümlülüğü yoktu. Cenani Bey'in bu yükümlülüğün olmayışına sunduğu gerekçeyle mühimdi. Türkiye'den ayrılan yerlerde emvâl-i umumiyenin yanı sıra emvâl-i hususiye de vardı. Bu hususi mallar bedelsiz intikal edemezdi. Cenani Bey bu bedelin yaklaşık 60

³¹¹ 31 Ekim 1922 tarih ve 1946 sayılı kanunla Hariciye ve Maliye vekillerinin de onayıyla Heyet-i Vekile bu iş için görevli kılındı. İcra Vekilleri Heyeti tarafından da yevmiye ve elbise bedeli belirlendi (TBMM GCZ, Devre 1, İ:131, 2 Kasım 1922, s.1004).

³¹² Önce ödenecek tahsisatın İngiliz lirasının İsviçre'de franka tahvil edilmesi şartıyla yapılacağı kararlaştırıldı. Her İngiliz lirasının 22 frank olduğu açıklandı. Encümen, heyet reisine 10 İngiliz lirası yani 220 frank, diğer murahhaslara 8'er lira yani 176 frank, müşavirlere 5'er İngiliz lirası yani 110 frank, kâtiplere de 3'er İngiliz lirası olarak tahsisatı uygun gördü. Lozan'da bu miktarla müreffeh bir geçimin mümkün olduğunu söyleyen encümene, Heyet-i Vekile Reisi'nin karşı çıkmasına rağmen Cenani Bey'in başında olduğu encümenin kararı kabul edildi (TBMMGCZ, Devre 1, İ:131, 2 Kasım 1922, s.1006); TBMMZC, Devre 1, İ:132, 3 Kasım 1922, s.328-329.

³¹³ Bu zabıt ceridesinde tarih 3 Teşrin-i evvel 1338 olarak verilmiş ve yanlışlık yapılmıştır (TBMMZC, Devre 1, c.24, İ:132, 3 Kasım 1922, s.255); Cenani Bey'in 3 Kasım 1922 tarihli konuşmasında heyetin Misak-ı Milli kararları çerçevesinde gayret göstereceğini, sınırlarımız dışında kalan Türk vatandaşlarımızın derhal yurtlarına dönmeleri için her türlü girişimin sağlanacağı kanısında olduğunu orada yaşayan halkın da aynı düşünceler içinde bulunduğunu aksi takdirde İzmir'de yaşanan kanlı olayların bu bölgelerde de olabileceğini belirtti (Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, c. II, s.19).

milyon gibi ciddi bir rakama tekabül ettiğini belirttiği sırada bu mallardan meclisin aklına gelen sadece Hicaz Demiryolu oldu. Ali Cenani Beyse milli sermayeyle inşa edilen bu demiryolu hattının yanı sıra kendi seçim bölgesindekiler başta olmak üzere pek çok emvâl-i hususiyeyi akıllara getirdi. Cenani Bey'in amacı vatan haricinde kalan mal ve emlakın bedellerinin Türkiye'ye teslimiyle Duyun-ı Umumiye'den kurtulmayı sağlamaktı³¹⁴.

Yukarıdaki satırlarda bahsi geçen meselelerin halledilmesinden sonra İsmet Paşa başkanlığındaki Heyet-i Vekile tarafından seçilen delegeler 20 Kasım 1922'de Lozan görüşmelerine başladı. Konferansta Osmanlı borçları, Türk-Yunan sınırı, Boğazlar, Musul, azınlıklar ve kapitülasyonlar gibi konularda anlaşma sağlanamıyordu³¹⁵. Temel konularda çıkan bu anlaşmazlık üzerine Ali Cenani Bey de Misak-ı Milli'den fedakârlık edilmeyeceği fakat gidişatın bu noktada olmasından dolayı görüşmelerin kesilmesi gerektiği görüşündeydi. Hatta yeniden savaşa devam edilirse bunun iktisadi boyutunun nereye varacağını açıklayarak göze alınabilir olduğuna da dikkat çekti. Ali Cenani Bey *şerefli bir sulh akdedilmeyecekse harp etmek bu memleket için daha hayırlı olacaktır* diyordu³¹⁶. Müdafaa-ı Milliye Vekili Kazım Paşa da bu görüşteydi. *Ordumuzun taarruzdan evvelki kuvvet ve kudreti ne ise bugün ondan geri değildir. Bilakis ondan daha kuvvetli ve sağlamdır*³¹⁷ sözleriyle ordunun içinde bulunduğu durumu açıklıyordu. Maliye Vekili Hasan Bey de *şerefli bir sulhu, Misak-ı Milli'yi temin edecek bir sulhu canla başla arzu ederiz, olmadığı takdirde Maliye Vekiliniz ordunun İzmir'e girdiği günden bugüne kadar daima harbi göz önüne getirerek burada idarei kelam etmiştir*³¹⁸ demektedir. Aynı gün İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Lozan Konferansı görüşmeleri hakkında İsmet Paşa'nın gönderdiği 25 Ocak 1923 tarihli raporu

³¹⁴ Bunlar Halep'te Hakan-ı Mahlu, Abdülhamid Han'dan intikal eden 600 küsur parça çiftlik, Suriye, Bağdat ve Basra'daki geniş arazilerdi. Bunun dışında nefit menbaları, Şattularap üzerinde bir nehir idaresi, vapur işletmek imtiyazı ve vapurları, Bahriahmer'de tren imtiyazı bulunuyordu. Bağdat, Basra'da yine arazilerle, Abdülhamid Han'dan hükümete devreden emlakın Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti tarafından idare edildiğini, Şattularap üzerinden vapur işletme imtiyazı için on sene önce Necip Arslan adında bir şahsın hükümete bir milyon lira avans vermek istediğini açıkladı. Ali Cenani Bey'in bu konuşması için bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, c. II, s.344-346; Bu konuşmalarda kendi topraklarının yer aldığı Suriye için de taleplerde bulundu (TBMMZC, Devre 1, İ:132, 3 Kasım 1922, s.355-357).

³¹⁵ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 223-231.

³¹⁶ Çoker, *a.g.e.*, c. II, s.518-519; TBMMGCZ, Devre 1, İ:182, 28 Ocak 1923, s.1254.

³¹⁷ TBMMGCZ, Devre 1, İ:182, 28 Ocak 1923, s.1249.

³¹⁸ TBMMGCZ, Devre 1, İ:182, 28 Ocak 1923, s.1251.

ayrıntılarıyla açıklıyordu. Bu raporda İtilaf devletlerinin Türk heyetine sunduğu kabul edilemez anlaşma taslağının yanı sıra heyetin hükümetten talimat beklediği yazılıydı³¹⁹. Türkiye ile ilgili meselelerde diğer devletlerin yanlı olduğu, Musul, adalar, güney bölgeleri, hilafet ve pek çok konuda Türkiye'nin aleyhinde hareket edildiği görüşleri etrafında ortak karar alınmasıyla 4 Şubat 1923'te görüşmeler kesintiye uğradı.

Görüşmelerin kesintiye uğramasından üç gün sonra Ali Cenani Bey, İsmet Paşa'nın bazı kararlarını mecliste tartışmaya açtı. İsmet Paşa, Musul sorununun bir sene zarfında müttefik devletlerle aralarında halledilmesi, 1915 sınırının Trakya'da kabulü, Çanakkale'de İngilizlere bir kısım yerlerin bırakılması şeklinde beyanlarda bulunmuştu. Cenani Bey ise Paşa'nın bu beyanlarının İtilaf devletlerince kabulü karşısında barış imzalamanın tehlikeli olduğunu düşünüyordu³²⁰. Onun tarafından başlatılan bu tartışma meclisteki gruplar arasındaki ihtilafı daha da arttırdı. İkinci grup bazı mebuslar durumu milletin genel oyuna sunmanın gerekliliğini savunurken birinci grup seçime gidilmesini arzu etmiyordu. Bu ortamda Ali Cenani Bey de heyetin mali ve iktisadi konularda kesinlikle hata yaptığını belirtiyordu. Özellikle devletin ekonomik vesayet altına girmesine neden olan Muharrem Kararnamesi'ne antlaşmada yer verildiğini, Osmanlı borçları için kurulan Duyun-ı Umumiye İdaresine uluslararası bir nitelik kazandırılmasının ve yabancı sermayeli şirketler konusunda alınan kararların doğru olmadığını gündeme taşıyordu³²¹. Ali Cenani Bey belki de Lozan'a karşı tepkiyi arttırmak gayesindeydi. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey ise savaşırmaktansa barışa dair çözüm yollarını içine alan, Karaağaç'ı terk ederek Musul meselesini bir yıl sonraya bırakan mali ve iktisadi konularda önemli ölçüde Türkiye lehine bazı esasları saptayan bir barış projesini öne çıkardı. İtilaf Devletleri'ne sunmak üzere hazırlanan bu barış projesine mecliste bazı mebuslar tepkiliydi. Önce Malatya Milletvekili Sıtkı (Gür) Bey barış projesi konusunun çok önemli olduğuna aceleye getirilmemesine dikkat çekti. Sıtkı Bey'in *“heyet-i murahhasamız burada fasıl fasıl izahatta bulunsun. Ondan sonra hatiplerimiz kürsüye çıkarak mütalaasını beyan etsin, ondan sonra diğer fasıllara geçelim”* sözleri

³¹⁹ Ali Cenani Bey, Yahya Galip Bey, Ali Şükrü Bey, Rauf Bey'in demeci hakkındaki görüş ve düşüncelerini ve itilaf devletlerinin tutumu hakkındaki eleştirilerini dile getirmişler özellikle Ali Şükrü Bey'in ateşkes anlaşması bozularak savaşın sürdürülmesi isteğine karşılık Rauf Bey yeniden açıklamalarda bulunmuştur (Çoker, a.g.e, c. II, s.24-25).

³²⁰ Çoker, a.g.e, c. II, s.547.

³²¹ Çoker, a.g.e, c. II, s.31-32.

Ali Cenani Bey tarafından da destek gördü³²². Ali Cenani Bey de projeye ilgili eleştirilerini sıraladı³²³. Bu itirazlar Duyun-ı Umumiye'nin taksimi, asli sermayenin bölünmesi, şimendifer borçlanmaları ve borçların hangi para birimiyle ödeneceği, Türkiye'den ayrılan yerlerin bedelsiz terk edilmesine dairdi. Duyun-ı Umumiye'nin taksimi meselesinde muhtelit usul yerine basit usulün kabul edilmesine yani Türkiye'den ayrılan yerlerin toplam borçtan % 6 ila % 8 oranında eksik ödeme yapmalarına imkân tanıyan uygulamaya karşı çıkmıştı. Bu oran 20 milyon gibi ciddi bir rakama tekabül ediyordu. Diğer bir mesele ise şimendiferlere ait hisselerin borç cetvelinden çıkarılmış olmasıyla ilgiliydi. Cenani Bey'e göre Bağdat, İzmir ve Kasaba demiryolları gibi borçlanma akdiyle yapılmış olan ağlara ait hisselerin borçlanma ve teminat miktarları genel borç tablosuna dâhil edilmeli ve diğer devletler arasında bölüştürülmeliydi. Cenani Bey'in bu itirazlarına rağmen imzalanacak olan Lozan Barışı'na göre Osmanlı toprağının % 26'sını alan Türkiye borçların % 65'ini ödemek zorunda kalacaktı³²⁴. Asli sermayenin ya da borçların senelik taksitinin bölünmesi meselesindeyse Ali Cenani Bey asli sermayenin bölüşülmesi taraftarıydı fakat bu iş gerçekleşene kadar da senelik taksitlerin diğer ayrılan yerlerce ödenmesi sağlanmalıydı³²⁵. Ali Cenani Bey kalan borçların Türkiye'ye hangi para birimiyle ödetileceği konusunda borçların altın lira ile ödenmesini savundu. Aksi takdirde her devlete olan borcun o devletin para birimiyle ödenmesinin bu borcu iki katına çıkaracağını belirtti.

³²² Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. XXV.

³²³ Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)*, s. XXXIX.

³²⁴ Hatice Bahar Aşçı, "Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı Borçları Meselesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c.5, sayı 6, 2016, s.1654.

³²⁵ Cenani Bey geçmişte yaşanan durumlardan hareketle uluslararası konferanslarda alınan kararların Türkiye için de uygulanması gerekliliği üzerinde durarak bazı mühim hatırlatmalarda bulundu. Paris Maliye Konferansı'nda Balkan harbinin düyununu taksim etmek üzere tarafların teklif ettiği bazı esaslar olduğunu buna göre bizden ayrılan yerlerde savaşta yüzde altı, yüzde yedi ve dünya savaşı neticesinde yüzde sekiz oranını aşmamak kaydıyla duyunun taksim edilmesi kabul edilmişti. Yani Balkan harbinden sonra Türkiye'den ayrılan yerlere Duyun-ı Umumiye'nin yüzde yirmisi dünya savaşı sonrasında ayrılan yerlere de yüzde yirmi üçü ayrılmıştı. Fakat bu bugün kalan borç miktarıyla kıyaslandığında en az 20 milyon üzerinde bir rakamı ortaya çıkarmaktaydı. Duyun-ı Umumiye'nin paylaşılması konusunda üzerinde durduğu ikinci konu şimendiferlerle ilgilidir. Memlekette yapılmış olan şimendiferler kısmen borç akdiyle ve km üzerine nakdi teminat göstermek şartıyla inşa ettirilmişti. Borçla yapılan Bağdat şimendiferi, İzmir ve Kasaba şimendiferi ki bunlara ait olan hisseler Duyun-u Umumiye borç cetvelinden taksime tabi tutulmalıydı. Bununla ilgili iki madde hazırlanmıştı. Lahey mahkemesi şimendifer borçlarının ve teminat akçelerinin Duyun-u Umumiye'ye ait olduğunu kabul edecek ya da etmeyecekti. Cenani Bey'e göre Lahey mahkemesine kalmış bir mesele bizim aleyhimize sonuçlanacak bir mesele demekti (Çoker, *a.g.e.*, c. II, s.790-791); TBMMGCZ, Devre 1, İ:6, 6 Mart 1923, s.166-167.

Türkiye’den ayrılan yerlerin bedelsiz terk edilmesi meselesi de gündemdeydi. Bu konu projeye itirazı gerektiren bir başka sorundu. Oysaki Suriye, Kudüs, Halep, Irak, Basra ve Hicaz’da birçok değerli arazi hatta Halep’te 535 köy, Irak’ta gaz ve pek çok maden imtiyazı ile Şattülarap’ta işletilecek vapurların imtiyazı vardı ve bunlar buraya konan hükümetlerin bedelini vermesi gereken emlaklardandı. Versay Barışı ile Almanlara, Sen German ile de Avusturya’ya bu haklar verilmişken Türkiye’de bu haktan istifade etmeliydi. Fakat yapılacak antlaşma şartına göre Hazine-i Hassaya ait olan emlak bedelleri neticelendirilecek, devlete ait olanlardan ise vazgeçilecekti. Buna karşı Ali Cenani Bey bu emlakın Hazine-i Hassadan devrolunduğunu, Abdülhamid Han’ın borçlarına karşılık hükümetin bunları kendisinden aldığını açıklıyordu. Netice olarak Cenani Bey’e göre Hazine-i Hassa da devlete ait emlak bedelleri de işgal eden hükümetler tarafından ödenmeliydi. Ayrıca ona göre Lozan’daki tüm meselelere şu şekilde yaklaşılmalıydı:

“Türkiye’yi Osmanlı varisi saymak diğer altı yedi hükümeti yok saymak doğru değildir. Türkiye Osmanlı varisi değildir ve tüm borçlar bu altı yedi hükümet arasında taksim edilmelidir.”³²⁶.

Tüm bu itirazlara rağmen meclis ülke hukukunu ve geleceğini devam ettirmek şartıyla mali ve iktisadi meselelerin çözülmesi adına barış görüşmelerine devam etme kararı aldı³²⁷. Bu sırada Ali Cenani Bey bazı mebuslarla birlikte Fransızlarla Suriye ve güney sınırlarının barış şartları haricinde bırakılmasını teklif etmişlerdi³²⁸. Bu şekliyle barış

³²⁶ Çoker, *a.g.e*, c. II, s.794-796; TBMMGCZ, Devre 1, c.28, İ:6, 6 Mart 1923, s.170; İktisadi meselelerin başında yer alan kapitülasyonlarla ilgili açıklamalarda da bulunarak telefon, elektrik, tramway şirketi ve reji ile imzalanan antlaşmalara dair sakıncalı durumların halledilmesini savunuyordu. Vilayât-ı Şarkıyyede inşa edilecek şimendifer imtiyazlarının, Samsun ve limanlarının inşaat imtiyazlarının, Ergani madeninin işletme hakkının yabancılara geçmiş olduğunu ve memleketteki Osmanlı şirketlerindeki yabancı sermayedarların Türk tabiiyetinden tamamen çıkmalarını eleştiriyordu. Ayrıca Anadolu şimendiferlerinin Türk tarafınca işletilmesi gerekirken müttefik hükümetlerin tebaasından oluşturulacak bir şirkete verilmesi kesinlikle doğru değildi. Çünkü bu imtiyazlar İngiliz, Fransız ve İtalyan tebaasından oluşturulacak şirkete verildiği zaman bir takım yeni usuller ortaya çıkacak ve Türk tarafı da bunları kabul etmek zorunda kalacaktı. Bu durum engellenmeliydi. Mali kapitülasyonların en önemli kısmıysa gümrük meselesiydi. Bu konuyla ilgili olarak da daha önceki gümrük ahz-ı usulü yerine tarife usulü getirilmişti. Fakat müttefik devletler bu usulde de kendi menfaatlerine uygun bir takım değişikliklerde bulunmak istediler. Avrupa hükümetleri Türkiye’de bir gümrük tarifesini oluşturmak için İngiltere’den bir müşavir Krafort adında bir mütehassıs getirip rüsumat idaresine aldılar. Türkiye aleyhine bir tarife inşa ettiler. Mesela Manchester’den gelmekte olan iplik kumaşlarının resmi bugün yüzde iki buçuktu bu tarife öncesinde ise yüzde on vergi almaktaydık. Bunların resmini arttırmak dâhili sanayimiz için de önem arz etmekteydi. Çünkü memleketimizde pamuk yetiştirmek ve pamuğu işleyerek kumaş yapmak imkânı vardır. Yani yurt dışından ithal edilen ipekli kumaşlara ihtiyacımız yoktur. O yüzden gümrük tarife usulünün de değiştirilmesi düşüncesinde olduğunu aktarmıştı (Çoker, *a.g.e*, c. II, s.797-798).

³²⁷ Çoker, *a.g.e*, c. II, s.809.

³²⁸ Çoker, *a.g.e*, c. II, s.814-815.

projesi kabul edilemezdi³²⁹. Ali Cenani Bey'in ikazları dikkate alınmadan ortaya çıkarılan proje 8 Mart 1923'te Lozan'da sunulmak üzere İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderildi ve 31 Mart 1923'te Londra'da toplanmış olan bu temsilciler TBMM hükümetinin Lozan'a tekrar delege göndermelerini istedi. 23 Nisan 1923'te Lozan görüşmeleri yaklaşık iki buçuk aylık bir kesintiden sonra yeniden başladı.

Üç ay süren ikinci dönem görüşmeler sonucunda şöyle bir tablo ortaya çıkmıştı. Musul sorunu halledilememiş, İngiltere ile yapılacak ikili müzakerelere bırakılmıştı. Güney sınırlarının Ankara Antlaşması'na göre belirlenmesi de başka bir olumsuzluktu. Özellikle Hatay'ın durumu tepki çekiyordu. Yine Misak-ı Milli gereği nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Batı Trakya'nın Yunanistan'a bırakılması diğer yandan İstanbul'daki Rum nüfusun Batı Trakya'daki Müslüman nüfusa karşı mübadele dışında bırakılmasının kabul edilmesi güç maddeler olarak nitelendiriliyordu. Ege Adaları özellikle on iki adanın İtalya'ya bırakılması da temel eleştiri konularından biriydi. İstanbul- Edirne demiryolunun Uzunköprü'den sonra Yunanistan sınırı içine girerek Karaağaç'a ulaşması da tenkit edilen bir başka noktaydı. Böylece İstanbul-Edirne ulaşımının Yunanlılar tarafından denetlenmesine imkân hazırlandığı iddia ediliyordu. Antlaşmada yer alan karma mahkemelerle ticaret uzmanlarına yer verilmesi de kapitülasyonların bir çeşit devamı olarak görülüyordu. Bu maddeleri içeren Lozan Barış Antlaşması 227 milletvekilinin oylamaya katılması ve 213 milletvekilinin olumlu oyu ile onaylandı³³⁰.

³²⁹ TBMMGCZ, Devre 1, c.28, İ:6, 6 Mart 1923, s.168; Çoker, *a.g.e*, c. II, s.794.

³³⁰ Zaten olumsuz oy verenlerin yarısı güney bölgelerinin mebuslarıydı. Gaziantep mebusları Kılıç Ali ve Ali Cenani Beyler, Urfa mebusları Yahya Kemal, Şeyh Saffet, Mersin mebusları Niyazi Ramazanoğlu, Besim Beyler, Adana mebusu Damar (Arıkoğlu), Mardin mebusu Necip Bey, Muğla mebusları Şükrü Kaya, Hoca Esat, İzmir mebusu Mustafa Necati, Manisa mebusu Vasıf, Edirne mebusu Faik ve Tekirdağ mebusu Faik Beylerdi (Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, s.250).

2.4. Birinci Dönem TBMM’de Mali, İdari ve Sosyal Konularla İlgili Görüşleri

2.4.1. Bütçeler

Birinci dönem TBMM mebusları tahlil edildiğinde daha çok uzmanlık alanları ve meslekleriyle ilgili yasama faaliyetlerinde bulundukları anlaşıyordu³³¹. Ali Cenani Bey’in de mali ve iktisadi alandaki yetkinliği ve tüccar bir mebus olması bu alanda yasama faaliyetlerinde bulunması sonucunu doğurdu. Onun mali tarihe en büyük katkısı 1922 yılı Şer’iyye Vekâleti bütçesine ait bir esbab-ı mucibe layihası kaleme almasıdır³³². Layihada o yıla ait vekâlet bütçesine ayrılan pay kaydedilmekte ve vekâlete bağlı birimlerdeki tahsisat tek tek gösterilmektedir. Daha sonraları bu vekâletin işleyişine dair yapılan çalışmalara da destek vererek ilgili komisyonlarda görev almıştır³³³. Sadece Şer’iyye Vekâleti değil diğer vekâlet ve umum müdürlüklere ait bütçelerin tetkikinde bulunmuştur³³⁴.

³³¹ Mehmet Biçici, “Gaziantep Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1950)”, *Asia Minor Studies* c. 3, sayı: 5 Ocak 2015, s.16-32.

³³² “Şer’iyye Bütçesinin Esbab-ı Mucibe Layihası”, Ankara 25 Ağustos 1922, *Sebilür-Reşad (Sırat-ı Müstakim)*, c. XX sayı:514 s.233-235.

³³³ Ali Cenani Bey bu vekâletin işleyiş hakkındaki eksiklikleri meclis kürsüsüne taşıyarak bir anlamda dönüşüm sürecini başlatmıştı. Bu süreç vakıfları yeniden düzene sokmak isteyen İcra Vekilleri Heyeti’nin 14 Ocak 1923’te bir komisyon kurma kararıyla perçinlendi. Böylece 21 Şubat 1923’te vekâletin kendine bağlı birim ve dairelerle ilgilenen bir Encümen-i İdare oluşturuldu. Görevi kendine bağlı kurumlarla ilgili konuları görüşmek, süresi dolan vakıfları yeniden ihale etmek, taşra ve İstanbul’daki vakıfları denetleyebilmektir. Fakat dönemin siyasi açıdan karışık, maddi anlamda sıkıntılı ortamında ne taşra teşkilatı ne de diğer vakıflar denetlenebildi. Evkaf Müfettişleri Talimatnamesi geç bir tarihte 29 Nisan 1923’te çıkarıldı. Bu talimatla ülke dokuz teftiş dairesine bölünerek her birine bir müfettiş tayin edildi. Bu süreçte İstanbul’daki Evkaf Umum Müdürü, Evkaf Müdürü, Meşihat Müsteşarları, Tetkikat ve Telifat-ı İslamiye Heyeti üyeleri ve Evkaf Hukuk Müşavirlerinden oluşan komisyon bir rapor hazırladı. Bu rapor, 11 Aralık 1924 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında ele alındı. Daha sonraları bu rapor Hariciye Vekili Şükrü (Kaya), Ziraat Vekili Hasan Fehmi (Ataç), Ticaret Vekili Ali Cenani, BMM Başkan Vekili İsmet (İnönü) ve Çorum Vekili Münir (Çağır) Beylerden oluşan encümene havale edildi. Darülfünun Hukuk Mektebi Müderrisi Cemil (Bırsel) Bey de daha sonra bu heyete katıldı. Bu çalışmalar yürütülürken Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1924’te meclisin açılış konuşmasında eğitimin birleştirilmesi ve dinin siyaset sahnesinden çekilerek yüceltilmesi gerektiğini ifade etmişti. Ertesi gün de bu kurumlar kaldırılarak yerlerine Diyanet İşleri Reisliği ve Evkâf Müdüriyet-i Umumiyesi kurularak Başvekâlete bağlanmıştır. Vakıflarca yönetilen mektep ve medreseler de Maarif Vekâletine devredilmiştir. 1923 yılı Ocak ayında başlayan süreç Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün kuruluşuyla nihayet bulmuştur (Ali Akyıldız, “Şer’iyye ve Evkâf Vekâleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.39, s.8, Ankara, 2014).

³³⁴ 1922 yılı Umum Jandarma Kumandanlığı, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü, Rüşumat Umum Müdürlüğü, Muavenet-i İctimaiye Umum Müdürlüğü, Ziraat Bankası, Müdafaa-ı Milliye Vekâleti, Maliye Vekâleti, 1922 yılı 4. 5. ve 6.avans kanunları, 1923 yılı 1. ve 2. avans kanunu, Muvazene-i Maliye Encümeni mazbataları hakkında söz almıştır.

Ali Cenani Bey'in bu dönem bütçe çalışmalarıyla ilgili girişimlerinden biri avans usulünün kaldırılmasını teklif eden ilk Muvazene-i Maliye Encümeni Reisi olmasıydı³³⁵. 1924 yılına kadar düzenli bütçeye geçmek mümkün olmadığından bu dönemde avans kanunları hazırlanmaktaydı³³⁶. Avans kanunlarında önceki yıl verilen tahsisatlar esas alınmakta olağanüstü harcamalar içinse ilave tahsisat yapılmasını düzenleyen kanunlar çıkarılmaktaydı³³⁷. Mesela 1921 yılı bütçesi çıkarılamamış avans kanunlarıyla 1920 yılı bütçesi esasları içinde harcama yapılması kaydıyla Maliye Vekâletine belirli miktarlarda harcama yapmak yetkisi verilmişti. Ayrıca 1920 yılı bütçesindeki ödeneklerin yetmemesi veya 1920 yılında öngörülme-yen yeni hizmetlerin ortaya çıkması gibi durumlarda bahsedildiği gibi ek ödenek kanunları çıkarılarak hizmetlerin yürütülmesine gayret edilmişti³³⁸. Yani 1 Mart 1921'de bir gün önce kabul edilen ve Maliye Vekâletine bütün devlet giderleri için 2.000.000 lira harcama yetkisi veren avans kanunu uygulanmaya başlamıştı³³⁹. Avans kanunları bir önceki yılın bütçesinde bulunan ödeneklere göre harcama yetkisi verdiği için yeni bir hizmetin yürütülmesi ve aynı hizmet için bir önceki yılın ödeneğinden daha fazla harcama yapılması gerekince ek ödenek kanunlarının çıkarılması gerekmektedir. Bu kanunların hazırlanmasına 1924 yılına kadar devam edildi.

Ali Cenani Bey ise avans kanunlarıyla meclisin incelemesinden geçmemiş masrafları kabul etmenin yanlışlığını vurguladı³⁴⁰. Bu konudaki ısrarını 1923 yılında Birinci Avans Kanununun çıkarıldığı sırada da sürdürdü³⁴¹. Avans kanunlarında rakamların net belirtilmediği, meclisin bu duruma tepkili olduğu ve artık avans kanunları yerine muvakkat bütçe yapılmasının yeğlendiği meclisteki genel görüşü yansıtıyordu. Mazbata

³³⁵ TBMMZC, Devre 1, c.28, İ:12, 28 Mart 1923, s.204.

³³⁶ Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.1368.

³³⁷ Hasan Türkal, "Türkiye'de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası ve Uygulamasının Vergi Politikası ve Uygulaması Açısından Değerlendirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, c.44, sayı 3, s.90.

³³⁸ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s. 443.

³³⁹ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.329.

³⁴⁰ TBMMZC, Devre 1, c.22, İ:88, 21 Ağustos 1922, s.256-257; Ali Cenani Bey avans usulünün kaldırılmasını bu işin alihesap para vermektan başka bir iş olmadığını sıklıkla dile getirmekteydi (TBMMZC, Devre 1, c.23, İ:116, 10 Eylül 1922, s.330).

³⁴¹ Bütçeyle ilgili düzenlemenin esbab-ı mucibesinde 1922 yılı bütçesinin hazineye yeni ulaştığından tespit ve tasdik edilemediği, "hâlbuki senenin hitamına birkaç gün kalmış olduğundan hıdmat-ı umumiye-i devletin ifası için Marttan Mayıs nihayetine kadar üç ay avans alınmasına mecburiyet-i katiyenin hâsıl olduğu" belirtildi (Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.1368).

muharrirliğini Ali Cenani Bey'in yaptığı Muvazene-i Maliye Encümeni de düzenli bütçe yapmak gerektiğini, 1923 senesinin bitimine dört ay kaldığından yeni bütçenin 1924'te yapılmasının uygun olacağını bu yüzden kalan zamanı içeren bir avans kanunu hazırlandığını belirtti. Cenani Bey avans kanunlarının mali açıdan sakıncaları olduğunu, senede bir defa yapılp bitecek bir işin bazen defalarca meclisi ve bürokrasiyi oyalamasının fazladan masraf ve mesaiye sebebiyet verdiğini açıklayarak düzenli bütçeyle ilgili yasanın çıkmasını destekledi³⁴².

Ali Cenani Bey'in mali konularla ilgili diğer bir girişimi bütçe açığının giderilmesi amacıyla devleti zarara uğratan kurumların tespit edilip iyileştirilmesiydi. Bu anlamda bütçe açığının önemli bir kısmını Müdafaa-ı Milliye Vekâleti oluşturuyordu. Ali Cenani Bey de hem Müdafaa-ı Milliye Vekâleti hem de Nafia ve Bahriye Vekâletleri ile Posta ve Telgraf İdaresi, Rusumat Umum Müdürlüğü, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü bütçelerinde tasarruf yapılarak bu açığın giderileceğini öngören 9 maddelik bir rapor hazırladı.

Rapora göre varidat 60.000.000 lira masraflarsa 84.000.000 lirayı bulmaktaydı. Aradaki bütçe açığının kapatılması için çözüm önerilerinin başında açığın dörtte üçüne sebep olan Müdafaa-ı Milliye Vekâletinde yapılacak tasarruf geliyordu. Bu öneri bağlamında Müdafaa-ı Milliye ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye vekillerinin de onayıyla iki memurun vekâlette tasarruf için çalışmalara başlaması sağlandı. Ayrıca bu açığın artmasını engellemek ve de açığı kapatmak için yeni varidat oluşturmak adına Maliye Vekili de devreye sokuldu³⁴³. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'e göre savaş ortamı, mali durumu bu hale getirmişti; harici ve dâhili kaynak bulmak da Amerika, İngiltere ve Fransa'yla olan ilişkiler yüzünden mümkün görünmüyordu³⁴⁴.

³⁴² TBMMZC, Devre 1, c.27, İ:201, 28 Şubat 1923, s.516-518; Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.1370-1371.

³⁴³ TBMMGCZ, Devre 1, c.2, İ:24, 17 Temmuz 1922, s.491.

³⁴⁴ Amerika'yla herhangi bir münasebetimiz olmadığından, İngiltere'yle savaş halinde olduğumuzdan ve Fransa'yla tam barışı gerçekleştiremediğimizden mümkün değildi (TBMMGCZ, Devre 1, c.2, İ:24, 17 Temmuz 1922, s.493-495); Ali Cenani Bey masrafın büyük bir kısmının Müdafaa-i Milliye bütçesine ait olduğu diğer alanlarda olduğu gibi burada dahi birtakım sınırlamalara gidildiği, bazı olağanüstü vergilerin çıkartıldığı, orman kereste ihracı, petrol, maden ile tiftik alınarak köylerde işletilmesi gibi önlemlerin de bu gelir gider dengesini sağlayamayacağını belirtti (TBMMGCZ, Devre 1, c.21, İ:75, 17 Temmuz 1922, s.489-491); TBMMGCZ, Devre 1, c.3, İ:76, 19 Temmuz 1922, s.516.

Raporda belirtilen öncelikli hedef belirli vekâletlere ait açıkların kapatılmasıydı. Müdafaa-ı Milliye, Nafia ve Bahriye Vekâletleri belirtilen vekâletlerdi ve bütçe açıklarıyla ilgili temel sebepler şöyle belirtilmişti: Öncelikle Müdafaa-ı Milliye Vekâletinde gereğinden fazla inzibat memurunun istihdam edilmesi söz konusuydu. Diğer sebep ise ikinci sınıf ihtiyat zabitleriyle ilgiliydi. Görevini icra edemeyecek zabitlerin malulen emekli olması, orduda kalmaması gerekiyordu. Fakat bu zabitler ordu içerisinde yer almaya devam etmekteydi. Rapordaki üçüncü maddeyse ihtiyat zabiti talimgâhlarıyla ilgiliydi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında 27 yaşını geçmemiş olanlar bu mekteplere alınırken bugün 40 yaşındakilerin de bu mekteplere girerek kumandan olması, sipere girmesi doğru değildi. Bu şekilde olan 5-6 bin zabit vardı, bunların maaşı ve istihdam edildikleri hizmetler bütçeye zorluk teşkil etmekteydi³⁴⁵. Lüzumsuz menzillerin kapatılarak bağlı nakliye kollarının cephelere verilmesi, Muhiddin Paşa döneminden beri Adana Kumandanlığı için büyük bir teşkilat yapılması diğer meselelerdendi. Hatta Ali Cenani Bey Adana seyahati sırasında savaş yıllarında zabit bulunmayan Adana kumandanlığında o gün 300 zabitin bulunduğunu bizzat gözlemlemişti. Ayrıca Ankara Kumandanlığının teşkilat ve kadrosunda da benzer durumların var olduğu bu kadronun da asgariye indirileceği söz konusu edildi. Amele taburlarının lağvedilmesi, 23 tabur, 9 bin nefere varmış olan bu taburların iâşesinin ciddi bir masraf teşkil ettiği de ortadaydı.

Nafia Vekâletinde bütçe açığına sebep teşkil eden en önemli konuya bu vekâletin iâşe işini üstlenmesine rağmen yerine getirmemesiydi³⁴⁶. Bahriye Teşkilatında da tasarrufa gidilmesi, vatanın müdafaa kapısının Garp Cephesi olduğu gerekçesiyle Elcezire ve Şark Cephelelerinde yapılan masrafların ortadan kaldırılması gerekiyordu böylece yaklaşık 5-6 milyon tasarruf yapılabilirdi³⁴⁷. Cenani Bey'e Lazistan Mebusu Ziya Hurşid Bey de destek vermişti. Müdafaa-ı Milliye Vekili Kazım Paşa ise bunların yapılacağını fakat cephelelerde herhangi bir tenzilata girişilmeyeceğini belirtti.

Yukarıdaki satırlarda belirtilen diğer idarelerse Posta ve Telgraf İdaresi, Rüşumat Umum Müdürlüğü ve Emniyet-i Umumiye Müdürlüğüydü. Posta ve Telgraf İdaresi savaş

³⁴⁵ İnzibat memuru ya da zabitin yanında 15-30 nefer, birkaç adet yazıcı, kumandanın yazıcıları yanında hizmete mahsus neferler, kendi şahsına mahsus neferler görevlendiriliyordu (TBMMGCZ, Devre 1, c.3, İ:76, 19 Temmuz 1922, s.516-517).

³⁴⁶ TBMMGCZ, Devre 1, c.3, İ:76, 19 Temmuz 1922, s.518.

³⁴⁷ TBMMGCZ, Devre 1, c.3, İ:76, 19 Temmuz 1922, s.519.

öncesinde devlete ciddi gelir sağlarken sonrasında bütçede açık oluşturan bir birime dönüşmüştü. Üstelik hem Muvazene-i Maliye Encümeni hem de Heyet-i Vekile tarafından göz ardı edilmekteydi³⁴⁸. Ali Cenani Bey bu idarede düzenin sağlanması için encümen adına kanun hazırlıkları içerisinde olduklarını duyurdu³⁴⁹. Maaş sistemindeki adaletsizliğiyle dikkat çeken Rüsumat Umum Müdürlüğünde de görevli beş başmüdürün maaşları bütçede açığa sebep oluyordu³⁵⁰. Her iki kurumda iyileştirmenin yapılması ve Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünde de polis ve jandarma teşkilatının birleştirilerek bütçenin rahatlatılması sağlanacaktı.

Ali Cenani Bey bu vekâletlere ve umum müdürlüklere ait bütçelerdeki açıkların tetkik, tespit ve iyileştirme çalışmalarının yanı sıra Ziraat Bankasının 1922 yılına ait bütçe görüşmeleri sırasında bankada ciddi bir dönüşüm süreci başlatılmasını istedi. Ona göre sadece nakdi muamelat ile meşgul olan bankanın çiftçi ile uğraşan bir müessese haline gelmesi gerekliydi bu da önemli bir değişimdi. Bu iş için İktisat Vekâleti, meclisteki iktisat encümenleri ya da bunlardan oluşturulacak yeni bir komisyon çalışmalara başlamalıydı. İlk iş olarak çeşitli bölgelerde metruk halde kalan zirai alet ve makineler toplanmalıydı. Hoca Vehbi Efendi'nin beyanlarına göre Konya ve Karaman çevresinde 5-10 adet zirai makine, Erzurum'da 1.000.000 liralık aletler, Van'da 500.000 liralık araç gereç mevcuttu. Cenani Bey bu aletlerin depolarda toplanması, tamir edileceklerin edilmesi diğerlerine bedel tayin edilerek halka dağıtımının sağlanmasını istedi. Ona göre en önemli atılımsa hükümetin elinde olup işletemediği araziye Ziraat Bankasına bankanın da ahaliye dağıtmasıyla sağlanacaktı³⁵¹. Bu satışı ayrı bir kanunla tanzim etmek şartının yanı sıra bankayla çiftçi arasındaki ilişkileri düzenleyecek bir de uzman tayin edilecekti. Bu bağlamda İktisat, Muvazene-i Maliye ve Kavanin-i Maliye Encümenlerinden oluşacak bir komisyon bankayı bu şekilde sokabilirdi. Fakat Cenani Bey'in bankayla ilgili

³⁴⁸ Bu idare Birinci Dünya Savaşı sonrasında 400-450 bin liraya kadar açık vermeye başlamıştı (TBMMZC, Devre 1, c.21, İ:62, 25 Haziran 1922, s.46).

³⁴⁹ TBMMZC, Devre 2, c.1, İ:12, 1 Eylül 1923, s.367; TBMMZC, Devre 2, c.2, İ:17, 12 Eylül 1923, s.58-59.

³⁵⁰ Rüsumat Umum Müdürlükleri Trabzon, Samsun, Urfa, Mersin ve Kızıldeniz'de bulunuyordu. Ayrıca iç güvenlikte polis teşkilatının ve polislerin özlük haklarının önemini savunan Ali Cenani Bey ilginçtir ki Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü için dâhi olsa zam yapılmasını asla uygun görmemektedir (TBMMZC, Devre 1, c.21, İ:63, 26 Haziran 1922, s.97-101).

³⁵¹ Böyle bir ortamda bankanın özelleştirilme talepleri de vardı. Encümen reisi Cenani Beyse bu fikre encümenin kesinlikle karşı çıktığını bankanın tek sermayedarının çiftçi olduğunu belirtiyordu (TBMMZC, Devre 1, c.21, İ:67, 2 Temmuz 1922, s.211-212).

yaklaşımlarına dönemin İktisat Vekili Hasan (Saka) Bey destek vermiyordu. Bu durumu “*dünyanın en iyi mütehassıslarını bu bankanın başına koysanız da bu bankaların diğer memalikte verdiği netayici bizim memlekette veremezsiniz*” sözleriyle açıklıyordu³⁵². Ziraat Bankası’na ivme kazandırılmamasında dönemin sorumluları arasında yaşanan bu fikir uyuşmazlığının etkisi olmuştur.

Cenani Bey bu dönemde aşar vergisi ve uygulamalarıyla da yakından ilgilendi. Bu vergiyi *hükümetin en büyük ve en ağır varidatı* olarak tanımlıyordu. Bu tanımlamanın haklı sebepleri yok değildi. Kurtuluş Savaşı sonunda bazı sancakların Türkiye idaresine devralınmasıyla birlikte aşar vergisinde bazı sorunlarla karşılaşılıyordu. Bunlardan ilki Elviye-i Selâse’de yaşanan gelişmelerdi. Elviye-i Selâse Türkiye sınırlarına dâhil edilmeden önce bölge ahalisi arazi, aşar, musakkafat vergileri yerine Ruslar döneminde uygulanmaya başlanan maktu vergiyi ödüyordu. TBMM hükümeti de bir yıl daha bu kanunun uygulanmasına onay vermişken sonraki yıllarda da bu durum bir zarurete dönüşmüştü³⁵³. Cenani Beyse Türkiye’ye yeni katılmış yerlerin aşar vergisi altında ezilmemesine maktu verginin ödenmesine devam edilmesine dair karar alınmasını sağladı. Bu sancaklarda bir iki yıl daha aşar usulünün değil de Rus yönetimi altında tatbiki başlanan maktu vergi usulünün uygulanmasını sağlarken buralardaki emlak ve arazi hakkında mali bir hesap çıkarma gerekliliğini de gündeme getirdi³⁵⁴.

Aşar vergisinin ortaya çıkardığı diğer bir sorun da aşar borçlarının faizlerinin ödenememesiyle ilgiliydi. Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey, bu konuda işgal ve istila edilmemiş yerlerdeki mültezimlerin aşar faizinden affının doğru olmadığını, hükümetin sergilediği aksi tutumu yadırgayarak durumu *dünyada hiç beklemezdim ki muaşşirleri,*

³⁵² TBMMZC, Devre 1, c.21, İ:67, 2 Temmuz 1922, s.213-215; Ziraat Bankasıyla ilgili Mustafa Kemal Paşa da mazbata muharriri olan Ali Cenani Bey’e sorular yöneltiyordu. Mustafa Kemal, Ziraat Bankası’nın alacak ve borçlarının faizleri 400 bin lira iken encümenin bunu 300 bin lira olarak göstermesini, bankanın temettü ve aidatın 205 bin lira olması gerekirken encümenin bunu 150 bine indirmesine anlam verememekteydi. Cenani Bey bir süre bu soruyu geçiştirmeye çalışsa da bankanın senelik hesab-ı umumisinin çıkmadığı cevabını verir (TBMMZC, Devre 1, c.21, İ:68, 3 Temmuz 1922, s.235-236); Bu oturumda tamirhaneler hususunda bankanın elinde şimdiye kadar 59 adetten fazla küçük tamirhane olduğu sadece birinin büyük olduğu Cenani Bey tarafından belirtildi. Açılması planlanan tamirhanelerden birinin Sivas’ta birinin Erzurum’da diğerinin ise Ankara’da açılmasının yerinde olacağı, Erzurum’un gerek zirai bir bölge olması gerekse burada bir milyon liradan fazla araç gerecin bulunması büyük bir tamirhane açılmasını zorunlu kılacağı ve hatta burada makinist yetiştirmek adına Ziraat Mektebi kurulması konusu da ayrıca tartışıldı (TBMMZC, Devre 1, c.21, İ:68, 3 Temmuz 1922, s.251).

³⁵³ TBMMZC, Devre 1, c.21, İ:66, 1 Haziran 1922, s.181.

³⁵⁴ TBMMZC, Devre 1, c.21, İ:66, 1 Haziran 1922, s.182-183.

mültezimleri halkçı bir meclis müdafaa etsin fakat bunu da gördüm sözleriyle ifade etti. Bu konuda karar verici mekanizmada yer alan Encümen Reisi Cenani Bey'se Osmanlı Meclisinden beri mültezimleri koruyan bir tavır sergiledi. Kendisi mültezimlerin savaş dolayısıyla taksitleri vermekte zorluk çektiği, devlete tekâlif-i milliye olarak % 40 oranında bir ödemede bulundukları şeklinde sunduğu gerekçelerle bu affın uygulanmasını onayladı³⁵⁵.

2.4.2. Köyler ve Nahiyelerin İdaresi İle İlgili Kanun Hakkındaki Görüşmeler

Toplu yerleşme, ulaşım ve büyük merkezlerle yoğun iktisadi ve ticari ilişkiler kurulmasına bağlı olarak oluşturulan komün ya da nahiye idaresi 1920 yılı başında Osmanlı Meclisinin gündemindeydi. Hatta bu idarenin tesisi için incelemelerde bulunmak üzere Avrupa'ya heyetler dahi gönderilmişti. Birinci TBMM'de de bu konu İdare-i Kura ve Nevahi Kanun adıyla gündem oluşturdu. Buna göre her kasaba, şehir ve karyenin kendi başına bir komün olarak tanınması ve komünlerin birden fazla köyün bir araya getirilmesi ile oluşturulması sağlanmak isteniyordu³⁵⁶.

Bu idarenin yerleştirilmeye çalışılması için çıkarılan ve bahsi geçen kanun usulsüzlükleri de beraberinde getireceğinden Ali Cenani Bey tarafından eleştirildi. Ona göre idare, nahiye müdürlerinin nahiye varidatı ve halk üzerinde suiistimallerini ortaya çıkaracaktı. Suiistimallerin sorumluları mülkiye müfettişleri tarafından tetkik edilmeli ve mahkemeler aracılığıyla memuriyetten azline kadar ceza alabilmeliydi³⁵⁷. Yine kanun çerçevesinde nahiye teşkilatındaki idarecilerin yetkilerinin kısıtlanmasına, nahiyelere kaynak olmak üzere kabul edilen müsakkafat, arazi, temettü, ağnam, aşar gibi vergilere zam konulmasına ve hatta bu zamların tayininin nahiye şurası tarafından yapılmasına karşı çıkmıştı. Ona göre bu işin Muvazene-i Maliye Encümeni aracılığıyla yapılması gerekiyordu meclis de bu durumu onaylıyordu³⁵⁸. Ali Cenani Bey vergilere zam konusundaki çıkışının gerekçesini, nahiye kanunuyla nahiyelerin kendi başına idareyi icra edemeyecekleri ve hatta bu idareyi sağlayacak varidata sahip olamayacakları, vilayât-ı hususiye varidatlarının nahiye masraflarına yetmeyeceğiyle açıklıyordu. Bu masrafları

³⁵⁵ TBMMZC, Devre 1, c.26, İ:168, 4 Ocak 1923, s.191.

³⁵⁶ Rıdvan Akin, "1920'ler Anadolu'sunda Yerel Demokrasi Girişimi: İdare-i Kurâ ve Nevahi Kanunu Layihası", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 32, Ağustos 1996, s.32.

³⁵⁷ TBMMZC, Devre 1, c.24 İ:127, 26 Eylül 1922, s.203.

³⁵⁸ TBMMZC, Devre 1, c.25, İ:156, 14 Aralık 1922, s.392-393.

karşılama için aşar ve diğer vergilerin % 5-10 arasında arttırılması bir şey değiştirmezken % 50 ve daha fazla oranda arttırılmasıysa zaten ağır olan vergilerle memleketin iktisadi yapısını bozmak demektir³⁵⁹. Bu açılardan kanunu kesinlikle desteklemedi. Meclisteki diğer itirazlara rağmen çıkarılan kanuna Ali Cenani Bey'in şöyle de bir katkısı olmuştu. Nahiye mektepleri, nahiye daireleri, bahçeler, meydanlıklar, pazar, panayırlar için gereken arazi, tarla ve arsaların devlet tarafından bedelsiz olarak nahiyelere devredilmesini sağladı³⁶⁰.

2.4.3. Gaziantep Ahalisine Yardım Hakkında Kanun

Ali Cenani Bey daha önce Osmanlı Meclisinde yaptığı gibi kendi seçim bölgesinin sorunlarını gündeme taşımıştı. Yaşadığı yer olan ve Antep'le bağıni hiç koparmayan Ali Cenani Bey'in bu tavrında Antep'te ciddi yatırımlarının olması yatıyordu. Meclise katılır katılmaz Kurtuluş Savaşı yıllarında tahrip edilen mahallerin zor durumda bulunan halkına yardım için harekete geçti. Diğer Antep mebuslarından Abdurrahman Lami, Kılıç Ali ve Ragıp Beylerle birlikte Gaziantep ahalisine yardım edilmesi için yasa çıkarılmasını sağladı³⁶¹. Onun bu girişimi seçim yatırımı olarak da değerlendirilebilir.

Antep'in Fransızlar tarafından işgalinin ardından bölgeye bir yardım heyeti gönderilmişti³⁶². Fakat Ali Cenani Bey'e göre ciddi imkânsızlıklar içerisinde bulunan Antep'e yapılan yardım bu kadarla sınırlı kalmamalıydı. Bu amaçla çıkarılacak kanun sayesinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bütçesine 120.000 lira gibi bir miktar aktarılacaktı. Bu tahsisatla Ali Cenani Bey, Antep ahalisinin sevk ve iskânı, iâşe işlemleri,

³⁵⁹ TBMMZC, Devre 1, c.25, İ:156, 14 Aralık 1922, s.395.

³⁶⁰ TBMMZC, Devre 1, c.25, İ:160, 21 Aralık 1922, s.504.

³⁶¹ Kanun 8 Aralık 1921'de kabul edilmiştir (Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, c. III, s.427); Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s.189; 19 Kasım 1921'de 2/385 sayılı kanun teklifi için bkz. TBMMZC, Devre 1, c.14, İ:113, 19 Kasım 1921, s.260; Kanunun tam metni için bkz. TBMMZC, Devre 1, c.15, İ:122, 5 Aralık 1921, s.21-23.

³⁶² Antep'in Fransızlar tarafından dokuz ay muhasara edilmesinin ardından acilen bir imdat heyeti gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu amaçla 25 bin lira ödenekle birlikte 3 doktor 4 memurdan oluşan bir heyet Nisan 1921'de bölgeye sevk edilmişti. Heyetin beraberinde götürdüğü eşya ve levazım ile birlikte Fransız hastane gemisiyle İskenderun limanından Antep'e nakliyesi sağlanmıştı. Antep'e yardım maksadıyla belediye tarafından tahsis edilen binalar muayenehane, ameliyathane ve eczane donanımıyla mükemmel bir dispanser haline konulmuş ve bu heyet 20 Mayıs 1921'den itibaren vazifeye başlamıştır. 4000 kişiye eşya dağıtılmış 3000 kadar da hasta tedavi edilmişti. Bölgede organ şişmesi, uyuz hastalığı, trahom, frengi, Antep ve Şark çıbanı gibi hastalıklar baş göstermişti. Ayrıca bir aşhane açılmasına çalışılmış fakat başarılı olunamamıştı. Fransızlar elindeki sivil ve zabitan Türk esirlere de bu heyet tarafından yardımda bulunulmuş, Fransız memurlar nezdinde de olsa haftada bir kere olmak üzere Türk esirlerin aileleriyle görüşmeleri sağlanmıştı (Murat Uluğtekin, M.Gül Uluğtekin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İcraat Raporları (1914-1928)*, Türk Kızılayı, Ankara, 2013, s.153-154).

muhtaçların hanelerinin tamiri, çocukların iâşeleri için darüleytam tesis edilmesi gibi önemli kararların alınmasını sağladı³⁶³.

*Bu mücadelede halkın kadın erkek çoluk çocuk büyük bir mukavemete giriştiği ve bunun Silistre'den yahut Plevne'den farklı olmadığı*³⁶⁴ sözleriyle başlayarak mecliste önemli açıklamalarda bulundu. Bunlardan ilki savaş yıllarında Antep'te *Kıvılcım* adı verilen 8-12 yaşlarında 800 kişilik bir çocuk alayının Fransızlara karşı verdiği mücadeleye dairdi. İşte 40.000 liralık bir ödenek savaşta kolları kopmuş ayakları kesilmiş olarak yaşama tutunmaya çalışan bu çocukların bir Darüleytamda barınabilmeleri içindi. Bunlar aynı zamanda yaşanan savaşlar boyunca devletin dahi yiyecek, giyecek, barınma gibi ihtiyaçları karşılamakta zorluk çektiği öksüz ve yetim çocuklardı. Ali Cenani Bey Rumkale'de Fransızlara karşı direnmiş bu 800 kadar çocuk için TBMM'ye Darüleytam kurma talebinde bulunmuş ve meclis de bu talebin yerine getirilmesi için Darüleytam Genel Müdürlüğüne 250. 000 liranın avans olarak verilmesini kararlaştırmıştı³⁶⁵.

Darüleytam ödeneği dışında ikinci olarak Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti bütçesine aktarılan 120.000 liranın nerelere harcandığını aktardı. Bu miktarın 60.000 lirası halkın sevk ve iskân masrafı için ayrıldı. Antep'ten göç ederek Fırat kenarındaki eski mağaralarda ve Rumkalelilerin kabulüyle samanlık ve ahırlarda oturan çaresiz halkın şehre getirilip yerleştirilmesi için bu para kullanıldı. Diğer meblağ ise şehir halkının evlerini tamir ettirecek kadardı. Ali Cenani Bey'in meclisteki bu tutumu diğer vekillerce eleştirilmiş sadece Antep halkının değil her yerin aynı durumda olduğu vurgusu yapılarak Antep'e özel bir yardımda bulunmanın yersiz olabileceği tartışmaları sürüp gitmişti³⁶⁶.

Bu tartışmaların arkasından yaklaşık altı ay kadar sonra da Cenani Bey kanunun ilk maddesinin anlaşılabilir olduğu gerekçesiyle Antep halkına zaten yardım edilemediğini

³⁶³ Gaziantep halkına yardım hakkındaki bu kanun ile Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti bütçesinden iskân masrafları için 20 bin lira, iâşe için 20 bin lira, sevkiyat işlemleri için 20 bin lira, muhacir ve mülteciler ile öksüz yurtları için 20 bin lira olmak şartıyla 80 bin lira Vekâlet bütçesinden aktarıldı. Muhtaç durumdaki harap olmuş hanelerin tamiri için ise 40 bin lira kullanılmıştır. Bu işler için gerekli 120 bin lira dönemin Maliye Vekili Hasan Bey, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekili Refik Bey aracılığıyla sağlamıştır (TBMMZC, Devre 1, c.15, İ:122, 5 Aralık 1921, s.21-22).

³⁶⁴ TBMMZC, c.15, s.23; Gaziantep ahalisine muavenet hakkında kanun teklifi 19 Kasım 1921'de verilmiş 8 Aralık 1921'de 169 numaralı kanun olarak kabul edilmiştir (*Düstur*, c. II, s.189).

³⁶⁵ Bu para 1923 yılı Mart-Temmuz dönemi için verildi (Rıdvan Akın, "Birinci Meclis'in Sosyal Politika Gündemi ve Milli Mücadele Döneminde Türk Halkının Sosyo-Ekonomik Durumu", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c.16, Ankara, 2002, s.123).

³⁶⁶ TBMMZC, Devre 1, c.15, İ:122, 5 Aralık 1921, s.23-24.

meclis gündemine taşıyarak yeni tartışmalara sebebiyet verdi³⁶⁷. Kanuna göre Fransız ve Yunanlılardan geri alınan bölgelerin çeşitli sebeplerle kısmen veya tamamen hasara uğrayan tüm emlak ve arazilerinin emlak, müsakkafat, arazi, temettü, ağnam gibi ödenmemiş vergilerinin, teslim, emanet veya kefalet-i müteselsile ile zimmetlerinde olan aşar borçlarının bağışlanması ya da ayrı tutulması gerekmektedir. Oysaki vergiden muaf tutulan ya da tutulmayan yerlerin Maliye Vekâletince tespit edilememesi sonucunda zarar gören halkın tamamı durumdan istifade edememişti. Zaten kendisi de savaştan zarar görmeyen ahalinin herhangi bir vergi indirimine ya da muafiyetine karşı olduğunu açıklıyordu³⁶⁸. Cenani Bey'in hem meclisteki gerginliği azaltmak hem de kanunun muğlak ve eksik yönlerini gidermek çabasında olduğu aşikârdı. Tüm itirazlara rağmen Gaziantep ahalisine muavenet hakkındaki bu kanunun geçerlilik süresi yine Cenani Bey'in girişimleriyle uzatılmıştı³⁶⁹.

2.5. İkinci Dönem TBMM'de CHF Grubu'ndaki İlk Faaliyetleri

Ali Cenani Bey birinci TBMM'de ARMHG içerisindeki etkinliğini ikinci TBMM döneminde CHF grubunda sürdürmekteydi. Kendisi 8, 10, 15 ve 27 Ocak 1924 tarihli grup toplantılarına katılmıştı. Burada muallimlerin terfii, zabitan, yetim, dul, emekli, sakatlık maaşları gibi konularda yüzlerce kanunun çıkarılmasına rağmen çiftçi sınıfı hakkında sadece bir kanunun varlığından duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Onun bu eleştirisi grupta da yankı buldu. Ali Cenani Bey'in *mecliste çiftçi sınıfının haklarını savunan kimse yok* sözleri *hepimiz onların müdafiyiz* ifadeleriyle karşılık buldu. Cenani Bey'e göre çiftçinin en temel sorunu, aşar vergisinin fazla olmasıydı ve aşar usulünün yaptığı tazyikin ıslahı noktasında değişikliklere gidilmeliydi³⁷⁰. Hatta bu değişiklikleri Kavanin-i Maliye ve Muvazene-i Maliye Encümenlerinin kabul ettiği gerekçesiyle

³⁶⁷ TBMMZC, Devre 1, c.21, İ:79, 24 Temmuz 1922, s.484-485; TBMMZC, Devre 1, c.22, İ:89, 23 Ağustos 1922, s.297; TBMMZC, Devre 1, c.22, İ:90, 24 Ağustos 1922, s.332-334.

³⁶⁸ TBMMZC, Devre 1, c.22, İ:90, 24 Ağustos 1922, s.334; Cenani Bey 7 Eylül 1922 tarihinde düşmandan arındırılan bölgelerin halkına yardım hakkındaki kanuna ilave olarak memurin harcırahları için Dâhiliye Vekâleti bütçesinin harcırah faslına elli bin lira ilavesine dair kanun layihası ile Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasını sundu (TBMMZC, Devre 1, c.22, İ:98, 7 Eylül 1922, s.537).

³⁶⁹ 25 Ekim 1922 tarihinde Ali Cenani Bey Gaziantep ahalisine muavenet hakkındaki kanunun geçerliliğini uzatmak adına 2/569 sayılı yeni bir kanun teklifi hazırlamış ayrıca encümen mazbatasını da mevcuttur (TBMMZC, Devre 1, c.24, İ:126, 25 Ekim 1922, s.143).

³⁷⁰ Bu kanun da henüz üç ay önce kabul edilmiş olan aşarın yüzde 2 buçuk oranında indirilmesiyle ilgiliydi (Yücel Demirel- Osman Zeki Konur, *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.333-335).

grubun da kabule zorunlu olduğunu ifade etmesi Kütahya Mebusu Recep Bey'in sert çıkışıyla engellendi³⁷¹. Buna rağmen Ali Cenani Bey ve 15 arkadaşı aşarın % 2,5'nun indirilmesi konusundaki ısrarını sürdürdü³⁷². Fakat bu defa İsmet Paşa tarafından reddedildi³⁷³. Ali Cenani Bey'le İsmet Paşa arasında aşar vergisi konusunda gerginlik yaşandı. Ali Cenani Bey aşar vergisinin belli indirimlere gidilerek kalmasını arzu ederken İsmet Paşa aşar vergisi yerine konulması planlanan mahsulat-ı arziye vergisine taraftardı³⁷⁴. Ayrıca İsmet Paşa'nın ilk kabinesinde Maliye, Nafia ve Adliye vekillerinin istifası isteniyordu. Nafia Vekili Ahmet Muhtar Bey istifa ederek yerine İstanbul mebusu Süleyman Sırrı Bey getirildiği gibi Adliye Vekili Seyit Bey'e de yenilenen kabinede yer verilmemişti. Böylece ilk İsmet Paşa kabinesi yenilenmesinden beş hafta önce Ocak ayının sonlarında Halk Fırkası Meclis Grubu'nda 11 red, bir çekimser, 86 kabulle güvenoyu almıştı. Red oyu veren kişilerden biri de Ali Cenani Bey'di³⁷⁵.

Ali Cenani Bey, yer aldığı 2 Mart 1924 tarihli grup toplantısında bu defa gruba taraftar açıklamalarda bulundu. Kastamonu Mebusu Halit Bey'in hilafetin kaldırılmasının iç ve dış politikaya tesirini sormasıyla Meclis Reisi İsmet Paşa başta olmak üzere grupta uzun tartışmalar başladı. Tartışmanın şiddetini arttıranca hanedan ailesinin tüm fertlerinin yurt dışına çıkarılmasıydı. *"Hanedanın erkek kadın bilcümle azası ve damatlar Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde ikamet etmek hakkından ebediyen yasaklıdır. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellid kimseler Osmanlı sayılmaz"* şeklindeki bir maddeye ilk tepki Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'den geldi. Kendisi ebediyyen

³⁷¹ Demirel-Konur, a.g.e, s.342-344.

³⁷² Aynı eser, s.383.

³⁷³ Aynı eser, s.384-385.

³⁷⁴ Hatta Cenani Bey'in ticaret vekilliğinden istifası İsmet Paşa'yla aralarındaki bu gerginliğe bağlanıyordu (Cenaniler, s.89); Ticaret vekilliğinden istifası için gösterilen gerekçelerden biri de dönemin Maliye Vekili Mustafa Abdülhalık (Renda) Beyle anlaşmazlık içerisinde olduğuydu (FO, 424/279, Temmuz 1933- Aralık 1935, s.5); II. dönem TBMM'de tarım politikası açısından atılan adımlardan en önemlisi aşarın kaldırılmasıydı. 15 Şubat 1925 tarihinde mecliste görüşülmeye başlanan *aşarın ilgası ile yerine ikame olunacak vergi hakkında 1/505 sayılı kanun* kabul edilmiştir. Kanun tasarısı incelenirken en yoğun tartışma aşarın yerine ikame edilecek toprak ürünleri vergisinin alım biçimini düzenleyen 2.madde üzerinde yaşanmış sonuçta köylünün geçimlik üretimi dışında satışa sunduğu üründen vergi alınması kabul edilmiş ve bu oran %10 olarak belirlenmiştir. Aşarı kaldıran bu kanunla öşre tabi arazinin değeri üzerinden binde altı oranında alınan arazi vergisi sekiz kat arttırılmak yoluyla aşarın yarattığı gelir boşluğu doldurulmak istenmiştir. 5.maddede düzenlenen bu hükümle aynı zamanda elde edilen gelirin Ziraat Bankası ve hususi idarelere dağıtımı da belirlenmiştir (Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 278).

³⁷⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 2015, s.100.

kelimesinin yanlışlığını savunurken Sivas Mebusu Halis Turgut Bey de kadınlara dokunulmaması gerektiğini aktarıyordu. Ali Cenani Beyse maddenin aynen kabulünü teklif ederken *menfaatin bazen haksızlığı da icap ettirdiğini kabul etmek lazım gelir* diyordu³⁷⁶.

Ali Cenani Bey konuyla ilgili başka bir noktaya değindi. O da Osmanlı'da padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki tapuya bağlı emvâl-i gayri menkulelerin millete intikal etmesi olarak hazırlanan bir maddenin, daha önce 1921'de Hazine-i Hassaya ait olan emlak ve arazinin tasarruf hakkı hükümete aittir şeklinde çıkarılan bir maddeye dönüştürülmesini istemesiydi³⁷⁷. 16 Kasım 1924 tarihli grup toplantısının idare heyeti seçimlerindeyse Ali Cenani, Kılıç Ali, Konya mebusu Refik, İzmir mebusu Şükrü, Elazığ mebusu Muhiddin, Siirt mebusu Mahmut, Avni(Bozok) ve Mahmut Esat (Bozkurt) Beyler en çok oy alanlar arasındaydı³⁷⁸. Bu gelişmeden bir hafta sonra Ali Cenani Bey ticaret vekili oldu.

1 Nisan 1923 tarihli meclis oturumunda seçimin yenilenmesi kararı alınması³⁷⁹ Ali Cenani Bey tarafından da desteklenmişti³⁸⁰. Yapılan seçimde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları son derece titiz davranarak Müdafaa-ı Hukuk Grubu prensiplerini benimsemiş kişilerin seçilmesini sağladı. Böylece ikinci TBMM'nin ilk kabinesi Ali Fethi Bey tarafından kuruldu³⁸¹. Ali Fethi Bey'in en önemli ıslahatıysa dâhili bütçeyi dengelemektir³⁸². Ali Cenani Bey de bu alanda yetkin bir isim olarak kabinenin ticaret

³⁷⁶ Yücel Demirel- Osman Zeki Konur, *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.447.

³⁷⁷ Demirel-Konur, *a.g.e.*, s.453-454.

³⁷⁸ *Aynı eser*, s.458, 612; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 2015, s. 99.

³⁷⁹ Meclisin 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda Aydın Mebusu Esad Efendi ile 120 arkadaşı, TBMM'nin yenilenmesi konusunda "Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Madde-i Müzeyyesinin İlgasına ve Tecdid-i İntihaba Dair" bir kanun teklifi vermişlerdi. Bu kanun önerisi Ali Cenani Bey tarafından da imza edilmiştir. Bu kanun için bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, c.I, TBMM Vakfı Yayınları No:4, Ankara, s.743.

³⁸⁰ Ali Cenani Bey, Erzurum mebusu Necati Beyle arkadaşlarının İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Tadili hakkındaki kanun teklifinin (2/63) müzakere edilmesine dair önerge sunmuşlardı; TBMMZC, Devre I, c.28, İ:15, 1 Nisan 1923, s.294; Seçim sonrası yeni bir meclisin teşkiline dair kanun çalışmaları tamamlandı; Meclis'in 369 numaralı seçimlerin yenilenmesi kararını almasından sonra, 3 Nisan 1923'te İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil Kanun kabul edilmişti (Cengiz Şavklı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri*, s.65).

³⁸¹ İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.316; Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.69.

³⁸² 14 Ağustos 1923-27 Ekim 1923 Başvekil Ali Fethi Bey 2 ay 13 gün, 30 Ekim 1923-6 Mart 1924 Başvekil İsmet Paşa 4 ay 6 gün, 6 Mart 1924-22 Kasım 1924 İsmet Paşa yaklaşık 9 ay, 22 Kasım 1924-3 Mart 1925

vekili oldu. İstiklal mahkemelerinin kurulması ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasıyla başlayan yeni dönemde Ali Fethi (Okyar) Bey kabinesi istifa etti. 2 Mart 1925 tarihli grup toplantısında Fethi Bey'in sıkıyönetim rejiminde bazı hafifletmelerden yana olmasına karşılık kendi kabinesinden Adliye Vekili Mahmut Esad, Bahriye Vekili İhsan, Ticaret Vekili Ali Cenani ve Dahiliye Vekili Cemil (Uybadın) Beyler sertli yanlısı çıkmışlardır³⁸³. Dolayısıyla Ali Cenani Bey Takrir-i Sükûn Kanununu getiren 3. İsmet Paşa hükümetinde yerini korudu³⁸⁴. 22 Kasım 1924'te başladığı ticaret vekilliği 17 Mayıs 1926 tarihine kadar sürdü. Ticaret vekilliği sırasında maliye vekil vekilliğinde de bulundu³⁸⁵.

İkinci TBMM, Lozan Antlaşması ile ilgili hükümetçe hazırlanan ve antlaşmayı onaylayan dört kanunu da kabul etmişti. Ali Cenani Beyse 227 milletvekilinin kabul oyu verdiği Lozan Antlaşmasına red oyu veren 14 milletvekilinden biriydi³⁸⁶. İkinci TBMM'de Ali Cenani Bey'le alakalı diğer bir gelişme seçim bölgesi Gaziantep'in mülki yapılanmasıyla ilgili yaptığı çalışmaları³⁸⁷. Kendisi daha önce hükümet nezdinde girişimlerde bulunarak

Ali Fethi Bey 3 ay 11 gün, 4 Mart 1925-1 Kasım 1927 yaklaşık 3 yıl hükümeti ayakta tutmuştur (Şavklı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri*, s.69).

³⁸³ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s.146.

³⁸⁴ Takrir-i Sükûn Kanununu getiren 3. İsmet Paşa hükümeti; Cemil (Uybadın), Tevfik Rüştü (Aras), Recep (Peker), Mahmut Esat (Bozkurt), Süleyman Sırrı Bey, Hasan (Saka), Ali Cenani, Refik (Saydam), İhsan (Eryavuz), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve Sabri (Toprak) Beylerden oluşmaktaydı (*Cumhuriyet*, 12 Haziran 1991, s.14); Neşet Halil, *Büyük Meclis ve İnkılap*, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s.154; Kemal Zeki Gençosman, *Altın Yıllar*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981, s.70.

³⁸⁵ Özden Bilen, *Anılar ve Düşünceler*, Ankara, 2012, s.34-35.

³⁸⁶ Cengiz Şavklı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri(1920-1938)*, s.134.

³⁸⁷ Mütareke yıllarında hazırlanan kanun aşağıdadır: MADDE 1. — Gaziantep livasıyla Malatya livasına Göksu, Urfa sancağına Pirat nehirleri haddifâsıl ittihas edilmiştir. Malatya sancağına merbut Besni kazasının Göksu Cenubunda kalan aksamiyle Urfa merbutatından olup Fırat'ın garp sahilinde kalan aksami Gaziantep livasına ve Haleb merbutatından olup Fırat'ın şark sahilinde kalan aksami Urfa livasına raptolunmuştur. MADDE 2. — Haleb sancağına merbut Maarratünnü'mân kazasıyla Cısrıuşur kazası merbutatından Mıdık nahiyesi mülhakatiyle birlikte Hama sancağına ilhak edilmiştir. MADDE 3. — Haleb livası Cebelsem'an, Bab, İdlib ve müceddeden teşkil olunan Hunsur, Oğuzhan, Meskene kazalarını ve Antep sancağı Besni, Münbiç ve yeniden teşkil edilecek Cenkefe, Nizib kazalarını ve Kilis sancağı yeniden teşekkül eden Elbeyli ve Com ve Gurbe kazalarını, Antakya sancağı, İskenderun Cısrıuşur, Reyhaniye ve yeniden teşkil edilecek Kırıkhan kazalarını müstemildir. MADDE 4. — Üçüncü maddede zikrolunan dört liva dâhilinde mevcut nevahi ilga edilmiştir. İş bu kanunun neşrini müteakıp her kaza hududu dahilindeki karyeler kurbiyet ve münasebetleri itibariyle otuz haneye tefrik olunacaktır. MADDE 5. — İş bu kanun 1 Mart 1335 tarihinden itibaren meriyülicra olacaktır. MADDE 6. — İş bu kanunun icrasına Heyeti Vükelâ memurdur (TBMMZC, Devre 2, c.1, İ:8, 22 Ağustos 1923, s.244); Bu kanunun Ali Cenani Bey tarafından tekrar gündeme getirilmesi mecliste bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Dönemin Trabzon mebusu Muhtar Bey bu kanunun tatbik ve icrasının mümkün olamayacağını savunurken İstanbul mebusu Ali Rıza Bey de yine bu kanunun 14 Mart 1918 tarihinde Osmanlı'nın vaziyetine ve o günkü ihtiyacına göre tanzim edildiğini savunmaktadır. “Bugün milli hudut dışında kalmış birçok mevkii vardır dolayısıyla uygulanması çirkin bir tablo arz edecektir” demektedir (TBMMZC, Devre 2, c.1, İn 10, 26 Ağustos 1923, s.304); TBMMZC, Devre 2, c.1, İ:10, 26 Ağustos 1923, s.305; Milli sınırlar dışında kalan yerlerle ilgili de bazı sorunlar yok değildi. Bunlardan biri daha önce Halep mebusu olan Türkmenzade Ahmet Efendiyle ilgiliydi.

Halep'in bazı köyleri ile Kilis ve Runkale'yi Antep'e dâhil etmeyi başarmıştı³⁸⁸. Bu dönemde de kendi şehrinin sınırlarını genişleten 14 Mart 1918 tarihli hazırlanmış fakat yayınlanmamış bir kanunun yeniden düzenlenmesini talep etti. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey ve meclisteki bazı mebuslar önceki kanuna göre idari taksimata gidilemeyeceği, kanunda yer alan bazı mahallerin bugün milli sınırlara dâhil edilmediği gerekçesiyle reddetti. Ali Cenani Bey'in seçim bölgesi ve pek çok köy ile toprağa sahip olduğu Gaziantep'e dair çalışmaları bu kadarla sınırlı değildi. Keller-Gaziantep yolunun turuk-ı umumiyeye bağlanması adına meclise sunduğu kanun teklifi kısa süre içerisinde ilgili encümenlerce gerekli incelemeye tabi tutuldu³⁸⁹. Bazı yolların turuk-ı umumiye kapsamına alınması genel bütçeden tahsisat alması başta olmak üzere vilayet adına bazı olumlu sonuçlar elde etmek anlamına geliyordu³⁹⁰. Ali Cenani Bey de kendi şehri için bu statüyü temin etmeye çalışıyordu.

Başka bir gelişme de Gaziantep-Akçakoyunlu hattına dekovil inşası için başlattığı çalışmalarıdır. Bu hattın inşası için meclise sunduğu başvuru incelemeye alınmıştı³⁹¹. İncelemeler sırasında bazı önemli detaylar da ortaya çıkarıldı. Bağdat şimendiferlerinin Meydan-ı Ekber-Çobanbeyi mevkileri arasındaki kısmı, Ankara Antlaşmasıyla Suriye dâhilinde kalmıştı. Bu kısım üzerinde askeri ve ticari nakliyat yapılamayacağı antlaşmayla kararlaştırılmıştı. Bu gelişme üzerine Erkan-ı Harbiye Vekili Fevzi Paşa durumu yerinde incelemek üzere bölgeye gitmiş ve askeri nakliyatın sağlanması için Kilis'ten Gaziantep'e dar bir şose olarak hat inşasını uygun görmüştü. Ticari nakliyatın gerçekleştirilebilmesi için de bazı tespitlerde bulunmuştu. Sadece İstanbul'un ihtiyacı için

Memleketinin milli sınırlar dışında kalması dolayısıyla Türkiye'ye sığınma talebinde bulunan bu eski mebusun durumunu Ali Cenani ve Kılıç Ali Beyler meclis gündemine taşıdı. Bu sayede Ahmet Efendi'ye hükümet tarafından yardım edilmesi ve hatta muhacir olarak Adana'da iskânı sağlandı. Fakat kendisinin sağlık durumunun Adana'da yaşamaya uygun olmaması ve iskân muamelesine tabi tutularak verilen emlak ve arazinin geçimine yetmemesi gerekçeleriyle de farklı bir surette iskân edilmesinin dahi önü açıldı. Ali Cenani Bey ve Kılıç Ali Beylerin etkisiyle istisnai şartlarda iskân edildiği gibi kendisine zeytinlik ve arazi dağıtımı da yapıldı (BCA, 030.10, 80.529.16, ek 12).

³⁸⁸ Güzelbey, *Cenaniler*, Ufuk Matbaası, İstanbul, 1984, s.90-92.

³⁸⁹ TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:103, 16 Şubat 1924, s.5; TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:107, 20 Şubat 1924, s.165; Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.1663.

³⁹⁰ Rıdvan Akın, "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu", *Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2002, s.19.

³⁹¹ BCA, 030.10, 151.69.11.4, 11 Mart 1924; TBMMZC, Devre 2, c.7, İ:9, 11 Mart 1924, s.302; Başvekâlete ulaştırılan 7/ 4/ 164 numaralı tezkere için BCA, 030.10, 151.69.11.3, 12 Mart 1924; Dekovil, rayların aralığı 60 cm ya da daha az olan, araçları buhar, hayvan ya da inşa gücüyle yürütülen küçük demiryolu (www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi:22 Mart 2018).

Amerika'dan 20 milyon liralık zahire ithal edilmekteydi. Oysaki Bağdat Hattı'nın Çobanbeyi'nden Nusaybin'e kadar olan kısmın hinterlandı olan vilayette daha ucuz ve bol miktarda bulunan zahire çürümeye bırakılmıştı. İşte bu Kilis-Antep-Akçakoyunlu arasında bir dekovil hattı inşa edildiği takdirde İstanbul'a daha ucuza mal getirmek ve hattın kısmen Suriye'de kalan kısmının zararını tamamen ortadan kaldırmak mümkün olacaktı.

İncelemeler sonucunda dekovil hattının hangi imkânlarla inşa edileceği de belirlendi. Daha önce Bağdat şimendiferlerinin Amantos Tüneli inşa edilirken kullanılmış olan dekovil hattının malzemesi o tünel civarında mevcuttu. Dolayısıyla bunların yapılacak dekovilde kullanılması mümkündü. Sonuçta Fevzi Paşa'nın gözlemleri neticesinde Antep'ten Akçakoyunlu'ya kadar düz ve arızasız bir alanın mevcudiyeti görüldüğünden dekovil hattının inşasına engel teşkil edecek hiçbir durum yoktu. Hatta malzemenin mevcudiyeti ve ray döşenecek yolun kısmen inşa edilmesi sayesinde 100-150 bin lira kadar cüzi bir masrafla bu iş tamamlanabilirdi. Müdafaa-ı Milliye Vekâleti ile İktisat Vekâleti de aynı doğrultuda görüş bildirdi. Askeri, ticari ve iktisadi menfaatler adına bu dekovil hattının inşasına karar verildi³⁹². Fakat yeni bir gelişme ortaya çıktı. Buna göre Kilis ve İslâhiye civarından başlayıp Gaziantep'ten geçmek üzere Akçakoyunlu'ya kadar inşası teklif edilen bu demiryolu özel bir komisyon tarafından da incelendi. Dekovil hattının inşa edileceği alan haritada geniş hat olarak tespit edildiği için yapımı uygun görülmedi fakat bir sonraki yıl içerisinde bağlanan tahsisat ile doğrudan doğruya devlet tarafından veya memleketten müracaat edenlere imtiyaz verilmek suretiyle hattın geniş olarak inşası sağlanacaktı³⁹³. Ali Cenani Bey tarafından zafer olarak görülen bu olay Başvekâlet tarafından da onaylandı³⁹⁴.

³⁹² 100 km'den ziyade dekovil ray ve traversleri ve birçok makine metruk halde burada bulunmaktaydı (BCA, 030. 10, 151.69.11.5, 11 Mart 1924).

³⁹³ 13 Mart 1924'te Nafia Vekili tarafından 6 /1123 numaralı tezkereyle cevap verildi (BCA, 030. 10, 151. 69.11.1, 19 Nisan 1924).

³⁹⁴ BCA, 030.10, 151.69.11.2.

2.6. İkinci Dönem TBMM’de Mali, İktisadi ve Sosyal Alandaki Gelişmeler

2.6.1. 1924 Yılı Bütçe Kanunu

Ali Cenani Bey 1924 yılı bütçe tasarısını inceleyen encümen içerisindeydi. TBMM döneminin ilk bütçe kanunu 1924 yılında ancak hazırlanabilmişti. Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Cenani Bey bu gecikmeyi, encümenin 1923 yılının son altı aylık avans kanunuyla meşgul olması ve bu sırada İsmet Paşa kabinesinin kurulmasından ötürü yeni birtakım değişikliklere gidilmesi gerekçeleriyle açıklıyordu³⁹⁵. Bütçe Kanunu Ali Fethi Bey kabinesi iş başındayken hazırlanabilmiş bu gelişmenin hemen ardından Cenani Bey ticaret vekili olmuştu³⁹⁶.

1924 yılı bütçe kanunu TBMM döneminin ilk bütçesi olmasına rağmen bu kanunda öngörülen ve gerçekleşen değerler incelendiğinde genel olarak belirgin bir başarı görülmektedir. Cenani Bey’in TBMM’de üç dönem bulunduğu bütçe çalışmalarında sadece 1925 yılı ve 1931 yılı bütçeleri açık vermişti. 1925 yılındaki bütçe açığının sebebi aşar vergisinin kaldırılması sonucunda gelirlerde yaşanan dalgalanmayken sonraki dönemde 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin etkileri söz konusu edilebilir³⁹⁷.

1924 yılı bütçe tasarısı gecikmeye rağmen Muvazene-i Maliye Encümeninde incelendi. Öncelikli hedef masrafları azaltıp bütçe açığını kapatmaktır. Tasarının ilk maddesine göre masraf 126.087.879 lira, varidat toplamı 119.165.814 lira bütçe açığı ise yaklaşık 8.500.000 liraydı. Bütçe açığının kapatılması için Ali Cenani Bey’in sunduğu öneri belirlediği alandaki masrafların kısılmasıydı. Bu noktada Maliye Vekâletinin fazla gelirini öne çıkardı. Maliye Vekâleti bütçesindeki 8.500.000 liralık tahsisatın sadece 5.370.000 lirası vekâlete ait masraftı. Üste kalan parayla Avrupa’dan muhtelif vekâletlerin işleri için gerekli mütehassıs masrafı bir yıllığına Maliye Vekâleti bütçesinden temin edilecekti³⁹⁸. Avrupa’dan getirilen mütehassıslardan istenilen

³⁹⁵ Rıdvan Akın, “TBMM’nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu”, *Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2002, s.3; TBMMZC, Devre 2, c.6, 20 Şubat 1924, İ:107, s.174.

³⁹⁶ Ali Fethi Bey’in başvekilliği 5 ay gibi kısa bir süreyi kapsamaktaydı ve bu süre içerisinde Muvazene Encümeni de 1923 senesinin son altı aylık avans kanunuyla meşgul olduğu için konuyla ilgili gerekli incelemelerde bulunamadı. Cenani Bey bu sırada kabine değişikliğiyle İsmet Paşa’nın iş başına gelerek düzenlemelerde bulunduğunu ve her vekâlete vereceği miktarı tayin ettiğini açıklıyordu (Yüksel, Nahit, "Cumhuriyet’in “İlk” Bütçesi: Coşku, Gurur ve Kaygı." *Maliye Dergisi*, sayı 159, 2010, s.311).

³⁹⁷ Umut Özşen, *Cumhuriyet Dönemi Bütçe Yönetimi Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.31.

³⁹⁸ TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:107, 20 Şubat 1924, , s.175.

derecede istifade edilememesi, doğru kişilerin seçilememesi, işleyiş ve düzenin nizamname ve talimatnameler etrafında yapılmamasına rağmen bu iş 1.000.000 lira gibi ciddi bir harcama gerektiriyordu. Cenani Bey aracılığıyla yapılan düzenlemeyle ve daha sonraki yıl için geçerli olmak üzere her vekâlet kendi getireceği mütehassıslar için kendi bütçesinden harcama yapmak zorunda bırakıldı.

İkinci bir konu yine Maliye Vekâleti bütçesinden alınmak üzere 1.000.000 lira gibi bir sermayenin askeri fabrikalar için kullanılması gereği idi. Bu fabrikaların harbiye mühimmatı imal edenlerinin devlet tarafından, levazım imal edenlerininse Türk şirketleri tarafından idaresi ülkenin iktisadi gelişimi açısından şarttı. Üçüncü olarak da darüleytamlar için yaklaşık 1.000.000 liralık tahsisat yine Maliye Vekâleti bütçesinden sağlanacaktı. Böylece vekâletteki yaklaşık 3 milyon liralık fazla tahsisat bu alanlarda kullanılacaktı³⁹⁹.

Bütçe açığını kapatmak için Maliye Vekâleti bütçesi dışında başvurulacak ikinci kaynak Muhassasat-ı Zatiye İdaresiydi. Bütçenin onda birini teşkil eden bu idareden şehit aileleri, yetim ve dullara ödeme yapılmaktaydı. Fakat bu idaredeki bazı küçük miktardaki maaşları almak için bu kimselerin en az alacakları para kadar masraf yapması gerekiyordu. Bu yüzden bu paraların bütçeye sermaye olarak aktarılması daha doğrudu. Üçüncü bir kaynak olarak Düyun-ı Umumiye bütçesine de al atıldı. Dâhili istikraz için 1924 yılının faiz ve resülmal ödemesi karşılığı olan 1.078.656 lira bu bütçeye aktarıldı. Bunun dışında Kurtuluş Savaşı yıllarında halktan alınan tekâlif-i milliye borçlarının ödenmesi için de aynı bütçeye yaklaşık 1.000.000 lira daha tahsisat kondu.

Cenani Bey aracılığıyla bütçe tasarısında incelemeye alınan diğer bir gelişme Suriye ile güney sınırının belirlenememesinden ötürü gümrük işlemlerinin gerçekleştirilememesi üzerine bu işin Dâhiliye Vekâletine bağlı Umum Jandarma Kumandanlığına devredilmesi idi. Buralarda bulundurulacak 14 taburun tahsisatı da Müdafaa-ı Milliye bütçesinden alınarak Umum Jandarma bütçesine dâhil edildi. Ayrıca buralarda rüsumat kaçakçılığı ve asayişin sağlanamaması yüzünden 1.000.000 lira gibi bir varidat kaybediliyordu. 250.000 lirayla bu durumun önünün alınması mümkündü. Suriye sınırındaki bu kaçakçılığın önlenmesiyle tüm vilayetlerin ithalat ve ihracatı Mersin

³⁹⁹ TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:107, 20 Şubat 1924, s.176.

limanına kalacak tüm ticari muamelat Diyarbekir, Van, Bitlis'ten itibaren Türk arazisi içinde yapılacaktı⁴⁰⁰.

1924 yılı bütçe tasarısında en önemli gelir kalemi olan vergilere de atıf vardı. Vergi uygulamalarının zamanın gerisinde, gayri ilmi, gayri fenni olması sebebiyle düzenlemeye muhtaçtı. Özellikle aşar vergisi *memleketin bünye-i iktisadiyesine bir kangren gibi büyük tesir yapmakta olduğundan* ıslaha muhtaçtı. Aşar vergisinin düzenleme gerektiren bir tarafı da verginin daha önceki yıllarda % 12.5 tan %10'a tarhına rağmen 1924 yılı bütçe tasarısında yeniden eski dilimine yükseltilmesiyle ilgiliydi. Tartışmalara neden olan bu konunun gerekçesi Cenani Bey tarafından açıklandı. Vergideki artış bir yıl süreyle uygulanacaktı. Çünkü Ankara-Sivas-Samsun hatlarına başlanabilmesi için bu artış gerekliydi. Aşarın miktarından çok uygulanması çiftçiye zor duruma düşürdü. Aşar vergisinin yerine gelecek Mahsulat-ı Arziye vergisiyle ilgili tartışmalar da böylece başlamış oldu. Hatta bu konu İsmet Paşa ile Ali Cenani Bey'in arasını açacak ticaret vekilliğinden ayrılmasına sebep teşkil edecekti. Cenani Bey'e göre aşarın devlet varidatının %25'ini teşkil etmesinin önlenmesi ve senelik vergi miktarının azaltılması gerekiyordu⁴⁰¹.

Ali Cenani Bey'in 1924 yılı bütçe tasarısındaki bu düzenlemelerine karşın mecliste bazı konularda tepkiler yok değildi. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey'in iktisat alanında açığın fazla olduğu söylemleri bunlardan ilkiydi. Cenani Beyse ithalatla ihracat arasındaki farkın bahsedildiği gibi %50 değil %25 oranında seyrettiğini net bir şekilde belirtti⁴⁰². Bu farkın kapatılması için de zirai ürünlerin daha fazla oranda ihraç edilmesi gerekiyordu. Yine mecliste askeri fabrikaların mülhak bütçeyle idare edilmesine, Müdafaa-ı Milliye Vekâletine büyük tahsisat yapılarak Şerriyye Vekâletine daha az bütçe ayrılmasına, İcra Vekilleri Heyeti'ne tahsis edilen otomobil masraflarına, bütün

⁴⁰⁰ Tapu İdaresi Posta ve Telgraf İdaresi, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye ve Bahriye bütçelerinde yapılan değişiklikler de söz konusu edilmektedir. Bahriye bütçesi yaklaşık 3 buçuk milyon liradan 4 buçuk milyon liraya çıkarılırken, Ankara Belediyesi için de 500 bin lira muavenet sağlandı (TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:107, 20 Şubat 1924, s.178-179).

⁴⁰¹ Ali Cenani Bey 1924 yılı bütçe kanununu encümenin değerlendirmesi sonrasında açıklamalarına şöyle devam etmişti: Encümenimiz Türkiye Cumhuriyeti'nin mesleki olan demokrasi esaslarını memlekette daima tesir için daha metin adımlarla ilerlemeyi mazinin bize bıraktığı izleri tedricen silerek ve her fırsattan istifade ederek arasında hakiki bir müsavat temini kendisi için bir mefkûre ittihaz etmişti (TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:107, 20 Şubat 1924, s.182).

⁴⁰² TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:113, 27 Şubat 1924, s.401.

vilayetlerin müstakil idare edilmesine, tedrisatın birleştirilmesine, Zonguldak madenlerinin borç parayla işletildiğine, memur sayılarının çokluğuna ve aldıkları maaşlara kadar pek çok konuda itiraz vardı⁴⁰³.

Bir itiraz da 1924 yılı bütçe tasarısındaki *1925 yılına kadar mülki teşkilatın nüfus, iktisadi ve coğrafi vaziyetinde yapılacak tadil ve ıslaha hükümetin mezun olduğu* hükmüydü. Mebuslar bu yetkiyi tartışma konusu yaparak hükümetin bu konuda tek yetkili olmasını, anayasa ile kanunlaştırılmış mülki yapı dışında ara mülki yapılanmaların olamayacağını açıklamışlardı. Tartışmaların yoğunlaşması üzerine Dâhiliye Vekili Ferit Bey gelir problemi, nüfus azlığı, teşkilat problemleri nedeniyle mülhak olarak idare edilmek zorunda olan 10 vilayetten Üsküdar ve Beyoğlu dışındakilerin müstakilen idaresinin hükümetçe uygun bulunacağını belirtmiş meclisçe de kabul görmüştü. Cenani Bey bu durumun bütçede yaratacağı yüke dikkat çekerek belirli bir nüfus (100 bin) ve varidat (200 bin) altındaki yerlerin mülhak bütçeyle idaresinden yana tavır sergilemişti. Fakat meclis Beyoğlu ve Üsküdar vilayetleri dışındaki 8 mülhak vilayetin müstakilen idaresini

⁴⁰³ Tunalı Hilmi Bey'in Zonguldak madenlerinin borç parayla işletildiği düşüncesine karşılık Cenani Bey Zonguldak madeni için lazım olan 100 liranın temini borç değil sermayedir demektedir. Madenlerle ilgili konuda Saraçoğlu Şükrü Bey Madeniyat İhracat işlerinden vergi alınmasına karşı çıkmaktaydı. Ali Cenani Bey bunun vergi olarak görülmemesini talep etmişti. 1924 yılı bütçe tartışmalarında Duyun-u Umumiye bütçesi, Matbuat ve İstihbarat bütçesi, Reji Şirketi tartışılmış, memurların çokluğundan yakınan İstanbul mebusu Akçuraoğlu Yusuf Bey'e, Cenani Bey bugün maaşlı memurların 64977 kişi, ücretlilerin 10047 kişi olduğunu aktardı. Osmanlı zamanında bu rakamın daha yüksek olduğunu hatta sadece maaşlı olanların 74986 kişi ve maaşlarının 44 208 377 lira olduğunu kaydetmiştir. Bundan başka yine maaş ve muhassasat adı altında Riyaset-i Cumhur Hilafet, Muhassasat-ı Zatiye, Vekiller Muhassasatı da dâhil bütçeden 65 338 447 lira ödeme yapılmaktadır. Jandarma ve silahlı güçlere ait olan maaşlar buralara dâhil değildir. Memurlarla ilgili diğer bir konu; çalışma saatinin 6.5 saat olduğu ve vekâletlerin kendi memurlarını kontrol ederek mesai saatlerine riayet edilmelerini sağlamaları gerektiğini düşünen Cenani Bey Duyun-u Umumiye memurlarının tamamının Türk olduğu halde özel idare tarafından yönetildiği için düzenli çalıştığına işaret etmiştir. Ayrıca Zonguldak mebusu Halil Bey'in memur maaşlarına zam konusundaki çıkışı, Cenani Bey tarafından onaylanmıştı. Akçuraoğlu Yusuf Bey'in memurların durumundan sonra üzerinde durduğu ikinci konu, vergilerin belli oranda arttırılmasıydı (nisbet-i mütezayide usulü). Vergilerin ıslah edilip, Avrupa'da en son tanzim edildiği şekle getirilebilmesi için yeni kanunlar hazırlanmalı, bunlar önce Kavanin-i Maliye oradan da Muvazene-i Maliye Encümenlerince incelenerek bütçeye konmalıydı. Muvazene-i Umumiye Kanunun hazırlanılması sırasında en çok şikâyet edilen konu temettü kanunu dolayısıyla olmuştu. Bu kanunun 6. maddesi ve 25 Şubat 1921 tarihli ilavenin 7. maddesine göre maktu maaş ve ücretli her çeşit müstahdemin ikramiyede dâhil aldıkları her maaş ve ücretin senelik %3'ü temettü vergisi olarak alınırdı. Ayrıca tüm müessese ve şirket çalışanlarından da bu vergi alınmaktaydı. 6.ve 7.madde birleştirilerek bir tadilat yapılmış fakat tüm müesseselerde maaş sadece altın lira olarak verilmemekteydi. Yabancı müesseseler de maaş İngiliz lirası olarak da veriliyordu. Bu duruma karşı temettü vergisine karşı çıkan mebuslara Cenani Bey, aşar vergisi ile çiftçinin durumu düşünüldüğünde ya da ticaret ve sanayi erbabından alınan müsakkafat kanunu akla getirildiğinde memurların durumunun çok da sıkıntılı olmadığını savundu. Görüldüğü gibi Cenani Bey'in bütçeler konusuna ne kadar hâkim olduğu ortadaydı. Süreç içerisinde işleyişi detaylarıyla bilen tutumu, meclisteki bu tepkileri belli bir dengede tutabilmesini sağlamakta, salt hükümetin yanında olmak adına açıklamada bulunmadığı gözlemlenmekteydi (TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:113, 27 Şubat 1924, s.404-407); TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:114, 28 Şubat 1924, s.481.

karara bağladı⁴⁰⁴. Ali Cenani Bey mülhak ve müstakilen idare hakkında şu açıklamalarda bulundu. 7-8 bin nüfuslu 8-10 bin varidatlı vilayetlerin yanı sıra 25 binden fazla nüfusu olan nahiyeler de vardı. Dolayısıyla tüm vilayetlerin özel idare olarak ayrı bir bütçeyle idaresi mümkün değildir⁴⁰⁵.

1924 yılı bütçe tasarısında ele alınan başka bir mesele tevhid-i tedrisat ve maarifin bu dönemdeki en büyük sorunu olan tedrisat-ı ibtidaiyyenin mutlak surette merkezi yönetim altına alınmasıydı. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fethi Bey *ibtidai eğitimin milletin bütün efradına terbiye-i umumiyeyle beraber ameli mesleklere yönelik bir eğitim olacağını, müsait merkezlerde altı senelik ibtidai tahsilinden sonra tedricen ziraat, sanayi ve ticarete müteveccih iki senelik ikmal sınıfları açılarak yüksek tahsil edemeyen gençlerin bu sınıflara devaminin mecbur tutulacağını* açıklıyordu⁴⁰⁶. Cenani Beyse konuyla ilgili tevhid-i terbiye ve tevhid-i tedrisata memleketin kati ihtiyacı olduğuna fakat bazı vilayetler tarafından ilave edilen mekteplerden ibtidai tedrisatı kaldırdıklarını açıklamaktaydı:

*“Yani efendiler memleketin Maarif Vekâleti tedrisat-ı ibtidaiyyeyi yeknesak olarak yapmak üzere kendisi salahiyyettardır. Maarif-i İbtidaiyye herhangi bir müessese veyahut vekâlete terk olunamaz. Bazı vekâletlerin ihtisas için yetiştirecekleri memurlara mahsus mektepleri vardır. Bunlar maarife ait mekteplerde tedrisat-ı ibtidaiyyesini...bir usul dairesinde gördükten sonra o ihtisas mekteplerinde yetiştirilir. Binaenaleyh muhtelif vekâletlerin mekteplerinde ibtidai sınıflarını 1339 senesinden itibaren Encümenin kaldırmıştır. Her sene bir sınıf lağvedilerek ibtidai tedrisat muhtelif vekâletlerin mekteplerinde bulunmayacaktır. Onlar ihtisas mektepleri. Tali sınıflara da mekatib-i ibtidaiyye-i umumiye'den çıkmış olan talebeyi alırlar, orada yetiştirirler. Binaenaleyh milletin bütün çocukları bir usul idaresinde vahdet-i terbiye vahdet-i tedris almış olurlar. Vekâletlerin elinde yalnız ihtisas mektepleri kalır. Diğer mekatib-i umumiye Maarif Vekâleti'nin emir ve nezareti altında vahdet-i terbiye vahdet-i tedris esasıyla devam eder gider”*⁴⁰⁷.

Pek çok konuda itirazların dile getirildiği 1924 yılı bütçe tasarısı üzerindeki incelemeler hilafet bütçesi, matbuat ve istihbarat bütçesindeki tenzilat, orman ve maden vergileri, reji şirketi, memur maaşları, memur mesai saatleri, vekâletlerin kendi memurlarını kontrol etmesi, vergilerin ıslahı ve nisbet-i mütezayide usulüne geçilmesi konularında

⁴⁰⁴ Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.218.

⁴⁰⁵ Ali Cenani Bey'e göre umumî varidatı 10 bin lira olan bir vilayetin hususî bütçesi için o varidattan ayrılacak hisse ancak 2-3 bin liradır ki bu da ancak muhasebe masrafını temin etmektedir. Dolayısıyla böyle vilayetler faydadan çok zarar getirir (TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:113, 27 Şubat 1924, s.402-403).

⁴⁰⁶ Muhammed Sarı, “Yeni Türk Devleti'nin İlk Maarif Vekâleti (Kuruluşu ve İlk Çalışmaları 1920-1923)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 54, Bahar 2013, s.185.

⁴⁰⁷ TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:113, 27 Şubat 1924, s.404.

sürmekteydi. Fakat Cenani Bey tüm mebusların sorularına tek tek verdiği cevaplarla bu alandaki yetkinliğini bir kez daha ortaya koydu. 1924'te sarf edilen parayı, alınacak varidatı tahmin ettiklerini Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bütçesinde açık olmadığını, 1924 senesine *kemâl-i emniyet ve itimatla girilebilmesini* söyleyerek meclisten alkış aldı⁴⁰⁸.

2.6.2. Ziraat Bankasıyla İlgili Meclis Görüşmeleri

İncelenen dönem içinde bankanın asli vazifesi çiftçiye tohumluk dağıtmak olarak görüldüğünden 1920'lerden itibaren bankayla ilgili meclis gündeminde hep bu konu yer aldı. İkinci TBMM döneminde de çiftçiye tohumluk ihtiyacını temin etmesi için verilen 500.000 liranın farklı yerlere harcanmasından ötürü meclis oturumlarında tartışmalar yaşandı. Konuyla ilgili en sert çıkışlardan birini Ali Cenani Bey yaptı. Oysaki kendisi de vekilliği sırasında vekâlet tasarrufuna verilen 500.000 liranın amacı dışında harcanmasından dolayı Yüce Divan'da sorguya çekilecekti.

Cenani Bey 1924 yılı başında verilen 500.000 liranın tohumluk ihtiyacını karşılamadığını açıklayarak bu paranın 100.000 lirasıyla hayvanat ve zirai alet alınmasına da karşı çıkıyordu. Ayrıca işgalden kurtarılan mahallere yapılan bu tohumluk yardımının geri ödemesini sağlamak için bu bölgelerin sarfiyat komisyonları ve Ziraat Bankası memurlarınca ortak hazırlanılan senetlerin bankada kalmasına çalışıyordu⁴⁰⁹. Çünkü meclisin giriştiği yeni kanun çalışmalarıyla, senetler artık İktisat Vekâletinde kalacaktı. Ali Cenani Bey vekâletin bu evrak işlerini usulüne uygun tanzim edip etmeyeceği konusunda endişeliydi. Kefalet-i müteselsile yoluyla çiftçiye dağıtılan tohumluk parasının tamamını banka geri alabilmeliydi.

Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Beyse Cenani Bey'le zıt düşmekteydi. Vekil 500.000 liranın 100.000 lirasıyla zirai alet vs. alınmasını uygun görmekte evrak işleriyle ilgili de kendilerinin yetkili kılınması doğrultusunda bankayla birlikte hareket edeceklerini belirtmekteydi. Ali Cenani Bey ise gerekli zirai aletlerin Ziraat Bankası sermayesi sarf edilerek alınmasındansa paranın hükümetçe verilmesinde ısrarcı olmaktaydı⁴¹⁰. Bu kargaşa ortamında bazı bölgelerde ziraata yardımcı olmak için çeşitli

⁴⁰⁸ TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:113, 27 Şubat 1924, s.407-408.

⁴⁰⁹ TBMMZC, Devre 2, c.2, İ:18, 13 Eylül 1923, s.88.

⁴¹⁰ TBMMZC, Devre 2, c.2, İ:18, 13 Eylül 1923, s.89-90; TBMMZC, Devre 2, c.2, İ:19, 15 Eylül 1923, s.117.

kanunlar hazırlanmış ve halk tarafından üç sene içerisinde geri ödenmek üzere tohumlar dağıtılmıştı. Bu zahire bedellerinin geri ödenmesi noktasında da Ziraat Bankası bazı sorunlarla karşılaştı. Bu bedellerin ilk taksiti dahi bu mahallerde yaşanan kuraklık, yangın, istila dolayısıyla feyizli bir hasılat elde edilememesi gerekçeleriyle alınmadı. Buna rağmen yeniden tohumluk dağıtılması gerekmektedir. Bir taraftan ihtiyaca binaen tohumluk dağıtılması diğer taraftan 1921-1923 yıllarında verilen tohumluk taksitlerinin takibinde başarılı olunamaması sonucunda Ziraat Bankası'nca bu gibi taksitlerin geri alınmadığı görüldü. Mecliste yapılan yeni düzenlemelerle Ali Cenani Bey, Saruhan Mebusu Reşad Bey'le birlikte bu mahallere verilmiş olan tohumların geciktirilmiş taksitlerinin ödenmesine 1924 yılından itibaren başlanmasını sağladı⁴¹¹.

Ziraat Bankası'nın döneme ait diğer bir sorunu meclis idaresine seçilen iki azadan biri olan Çorum Mebusu İsmet (Eker) Bey'in aynı anda meclis reisi vazifesini yürütmesiydi. Bu durum mecliste bazı tartışmaları da beraberinde getirdi. Cenani Bey ise bankanın bütçesini uzun süredir tetkik etmiş, bir senede bankanın meclisi idaresinde bulunmuş olan İsmet Bey'in bu durumunun herhangi bir sorun yaratmayacağını düşünmekteydi. Divan-ı Riyaset de bu kararı onaylayarak Meclis Reisi İsmet Bey'in banka meclis idaresine geçmesini sağladı⁴¹².

Ziraat Bankasıyla ilgili başka bir sorun da, bankanın köylüden toplanan vergiyle kurulmuş bir müessese olmasına rağmen köylüye faydası olmamasıydı. Ali Cenani Bey'e göre çiftçiden alınan ve hisse-i iane adıyla bilinen bu vergi, zorunluluktan çıkarılmalıydı. Ona göre verilen hisse-i iane miktarının kişilere göre belirlenmesi, verilen bu oranda kişilerin bankadan hisse alması ve her yıl bankanın meclis-i idaresinde bulunması mümkündü. Bu kişiler aynı zamanda bankanın umumi müdürünün ve meclis idaresinin vazifelerini tayin ve tenkit edebilmeliydi. Bankanın o günkü durumu Ali Cenani Bey tarafından *havada deve kuşu vaziyetinde hükümet bankası* olarak tanımlanmaktaydı⁴¹³. Ali Cenani Bey, Ziraat Bankası üzerinde çiftçinin hiç bir hakkı olmamasını mebusluğu

⁴¹¹ BCA, 030.10, 6.36.40.3, 14 Ocak 1924; TBMM'ye 15 Ocak 1924 tarih ve 7/121/2103 numaralı tezkere ile sunulan Ali Cenani Bey ve bir arkadaşına ait tahrir Başvekâlete sunuldu (BCA, 030.10, 6.36. 40.2, 22 Ocak 1924).

⁴¹² Diğer aza Elaziz mebusu Naci Bey'di (TBMMZC, Devre 2, c.2, İ:29, 30 Eylül 1923, s.396-397).

⁴¹³ TBMMZC, Devre 2, c.7, İ:14, 17 Mart 1924, s.599.

dönemince ısrarla eleştirmeye devam etti⁴¹⁴. Fakat meclisi uzun süre uğraştıran bu konu onay görmedi⁴¹⁵.

2.6.3. Darüleytam Genel Müdürlüğü'nün Kurulmasına Dair Kanun Çalışmaları

Osmanlı'da darüleytamlar Balkan ve I. Dünya Savaşının ardından şehit çocuklarını, öksüz ve yetim kalan kimsesiz Müslim ve gayrimüslim çocukları beslemek, barındırmak ve meslek edindirmek amacıyla 25 Kasım 1914'te dönemin Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in teklifiyle kurulmuş ve başlangıçta İttihat ve Terakki'ye bağlı olarak 1915 yılı başlarından itibaren faaliyete geçmişti⁴¹⁶. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'da nerdeyse her vilayette bir darüleytam kuruldu. Mali sıkıntı, yiyecek ve eşya temini zorluğu, müesseselerin kötü idare edilmesi sebebiyle 2 Nisan 1917 tarihli bir kararla Maarif Nezaretine bağlı olarak varlığını devam ettiren darüleytamlar, Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyesi adı altında bir müdüriyet haline getirildi Maarif Nezaretine bağlanarak devlet himayesine alındı⁴¹⁷. Yeni oluşturulan müdüriyete devlet, özel idare ve belediye bütçelerinden yapılacak yardımdan başka 150.000 lira nakit ve 500 dönüm arazi tahsis edecekti⁴¹⁸. 3 Nisan 1917 tarihli ek bir kararla da posta, telgraf, tütün ve içki vergilerinden darüleytamlara sürekli gelir kaynağı ayrılmıştı. Fakat bu gelir kaynakları da yeterli değildi. Mondros Mütarekesi'nin oluşturduğu işgal ve kargaşa ortamında darüleytamlara tahsis edilmiş olan binalar eski sahipleri tarafından geri alınınca bu kurumların durumu çıkmaza girdi. Mali sorunlar yüzünden yeni binalar yapılamadı ve

⁴¹⁴ TBMMZC, Devre 2, c.7, İ:14, 17 Mart 1924, s.599.

⁴¹⁵ TBMMZC, Devre 2, c.7, İ:14, 17 Mart 1924, s.603-604; Ali Cenani Bey tarafından desteklenen diğer bir kuruluş da 1924 yılının Aralık ayında İş Bankası Umum Müdürü Mahmut Celal(Bayar) ve arkadaşları tarafından havacılığa eğilecek bir şirket kurulmasının gündeme getirilmesi sonucunda çıkarılan bir kararnameyle 20 bin lira sermaye ve 99 sene müddetle İş Bankası Müdürü Mahmut Celal Bey ve arkadaşları tarafından Tayyarecilik Tetkikat Türk Anonim Şirketi 7 Aralık 1924'te kuruldu (*Cumhuriyet'in 80. Yılına Armağan*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2004, s.29).

⁴¹⁶ <http://www.diyantislamansiklopedisi.com/daruleytam/> Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2017; TDV İslam Ansiklopedisi, *Darüleytam*, c.8, s.521; Darüleytamların Balkan Savaşları sonrasında açılmaya başladığı yönünde bir inanış varsa da Balkan Savaşları öncesinde bazı vilayetlerde darüleytamlar kurulduğu bilinmektedir. Bunlardan biri Antep'te Himaye-i Eytam Cemiyeti'nin girişimleriyle açılan Antep Darüleytamıdır. Bu darüleytamın kuruluşunda adı geçen cemiyet yanında Antep Mebusu Ali Bey ile yerel idarecilerin desteği alınmıştır. Kuruluş aşamasında yetim çocuklara cuma namazları sırasında camilerde nümayişler yaptırılarak halktan para toplanmış, toplanan paralar darüleytamın kuruluş masrafları için harcanmıştır (Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri(1914-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 51).

⁴¹⁷ Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri(1914-1923)*, s. 61.

⁴¹⁸ Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 19(2006), s.217.

tahliye edilen binalardaki çocuklar geçici olarak boş duran saraylara yerleştirildiyse de darüleytamların tasfiyesi kaçınılmazdı⁴¹⁹.

Bir yanıyla yetimhane bir yanıyla okul olan taşra darüleytamların kapatılması prensip olarak 1918 yılında kararlaştırılmışsa da tamamı kapatılamadı ve buradaki çocukların bir kısmı İstanbul'daki darüleytamlara yerleştirildi. Açık kalan diğer taşra darüleytamlarının yönetimi de yerel idarelere bırakıldı. Ankara Hükümeti yapısal olarak Osmanlı'dan devraldığı şekliyle bu kurumları idare etmeye devam ederken isim olarak öksüz yurdu demeyi tercih etti. Darüleytamlar ve öksüz yurtlarının bir yetimhane mi yoksa eğitim kurumu mu olduğu ikilemi sorun olarak hep var oldu. Hatta bu ikilem yüzünden mütareke yıllarında dönemin İstanbul hükümeti darüleytamların eğitim kurumu olmadığı gerekçesiyle bu kurumların denetimini Maarif Nezaretinden alarak Dâhiliye Nezaretine verdi. Ankara Hükümetiyse resmi belgelerde öksüz yurtları genel söylemde darüleytam denilen bu kurumları önce Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine sonralarıysa eğitim kurumu sayarak 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla Maarif Vekâletine bağladı. 22 Mart 1926 tarihli 789 sayılı *Maarif Teşkilatına Dair Kanunun* yürürlüğe girmesiyle bahsi geçen kurum şehir yatı mektepleri olarak anılmaya başlandı.

Ali Cenani Bey de birinci TBMM döneminden itibaren bu kurumlarla yakından ilgilendi⁴²⁰. Darüleytam teşkilatının temelini oluşturan 2 Nisan 1917 tarihli kararnamenin yeniden düzenlenmesi ve yeni bir kanun ortaya çıkarılması sürecinde, meclis çalışmalarında Ali Cenani Bey de hep vardı. Hatta Muvazene- i Maliye Encümenindeki olası etkisi sayesinde bu kurumlara yeni kaynak temin etmişti.

Meclisin darüleytamların iyileştirilmesini konu alan oturumlarında Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri olarak söz alan Ali Cenani Bey'in verdiği bilgilere göre altı çeşit darüleytam vardı. Mütareke döneminde İstanbul darüleytamlarındaki çocukların tasfiye edilmesine karşılık bu darüleytamların hala Darüleytamlar Genel Müdürlüğüne bağlı olarak varlık gösterdiğine dikkat çekti. İstanbul darüleytamları dışındakileri, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâletinin idaresindeki darüleytamlar, özel idareler ile şehir ve kasaba ahalisinin kurdukları darüleytamlar, Muvazene-i Umumiyyeden kısmen

⁴¹⁹ <http://www.diyantislamansiklopedisi.com/daruleytam/> Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2017; TDV İslam Ansiklopedisi, *Darüleytam*, c.8, s.521.

⁴²⁰ TBMMZC, Devre 1, c.24, İ:135, 9 Kasım 1922, s.445.

yardım alan darüleytamlar, Şark cephesinin kurduğu ve özel kişiler tarafından kurulan darüleytamlar olarak sınıflandırmıştı. Bu dönemde buralarda barınan kimsesiz çocukların dışında 200 bine yakın yetimin bulunduğu ve sadece İstanbul darüleytamları için değil resmi olan ya da olmayan tüm kurumlar için bir hareket tarzı belirlemenin doğru olacağına işaret etmişti.

Ali Cenani Bey'in darüleytamlara en büyük katkısı bu kurumlara tahsisat sağlamakla oldu. Mecliste şöyle bir yol izledi. İstanbul darüleytamları için mevcut bir tahsisat zaten vardı. Buna göre Balkan Savaşları sonrasında şehit evlatlarına mahsus olmak üzere tütün paketlerine 20 para vergi konularak Reji İdaresi tarafından İstanbul'daki Darüleytamlar Genel Müdürlüğüne muavenette bulunulmuştu⁴²¹. Cenani Bey'in etkisi ve 1924 yılı Muvazene-i Umumiye Kanununda yapılan değişiklikle bu bahsi geçen 20 para vergi daha sonra 40 paraya yükseltildi ve Maliye bütçesinden toplamda 937.000 liralık bir yardıma dönüştürüldü⁴²². Ayrıca daha önceden verilmesi kabul edilen 250.000 liraya ilave 350.000 liralık yeni bir ödemeyle toplamda 600.000 lira gibi bir yardıma daha imza atıldı⁴²³. Alınan benzeri vergi ve yardımlarla yaklaşık 2.000.000 liralık bir varidat oluşuyordu. Bu parayla memlekete pek çok darüleytam inşa edilebilirdi.

Cenani Bey bu kurumların özellikle tahsisat sorununa eğilirken yeni kurulacakların da bölgenin coğrafyası esas alınarak inşa edilmesini savunuyordu. Mesela Adana'daki darüleytam talebesi ziraatta çalışabilmeliydi. Hatta bu içerikli hazırlattığı bir mazbata sayesinde Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti de bu doğrultuda kararlar alınacağını belirtti. Bu durum *encümen muharririnin açıklamaları sadece tahsisat istemekten ibaret olmamalı* diyen İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey'e de cevap niteliğindeydi. İstanbul darüleytamlarına ait iâşe ve muallim masraflarını açıkladığı sırada Cenani Bey'e⁴²⁴ ikinci bir itiraz daha geldi. Muavenet-i İctimaiyye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in *bu kurumlarda suiistimal yoktur* demesine karşılık Cenani Bey aksi iddiada bulunuyordu. Hatta onun bu tutumu bir ara kurumlara tahsisat çıkarılmasını da zora sokuyordu. Fakat Rasih (Kaplan) Bey başta olmak üzere bazı mebusların araya girerek 200-300 bin yetim, 3 bin küsuru

⁴²¹ TBMMZC, Devre 2, c.1, İ:15, 8 Eylül 1923, s.473.

⁴²² TBMMZC, Devre 2, c.6, İ:107, 20 Şubat 1924, s.176.

⁴²³ TBMMZC, Devre 2, c.1, İ:15, 8 Eylül 1923, s.473.

⁴²⁴ Buna göre İstanbul'da 3 bin 300 kadar yetim mevcuttu. Her birine 10 lira iâşe masrafı toplam 33.000 lira, muallim masrafı, heyet-i idare masrafı, yatak, elbise masrafları yaklaşık 17.000 lira olmak kaydıyla 50.000 liraya denk geliyordu (TBMMZC, Devre 2, c.1, İ:15, 8 Eylül 1923, s.474).

kayıp, diğerk bir kısmı hasta olan bu şehit çocuklarının sahihsiz bırakılmaması üzerine yapılan uzun müzakereler neticesinde 1923 Ağustos ayı başından Şubat sonuna kadar Darüleytamlar Genel Müdürlüğüne 350 bin lira avans sarfı izni verildi⁴²⁵. Ayrıca Cenani Bey'in iddiası da karşılıksız bırakılmadı. Maarif ya da Sıhhiye Encümenlerinden ortak bir komisyon kurularak bu kurumların mercek altına alınmasına dair yasa çalışmalarında bulunulması istendi⁴²⁶. Hemen ertesi gün de mevcut darüleytamların birleştirilmesi, işleyiş ve idaresi, bu kurumların masraflarına yetecek derecede kaynağın teminine ve Darüleytamlar Genel Müdürlüğü ile ilgili yapılacak tahkikatın hızlandırılmasına dair kanun teklifi hazırlandı⁴²⁷. Yapılan müzakere neticesinde 2 Nisan 1917 tarihli kanun düzenlemesi ve ona ilave kanun adıyla meclisten geçti⁴²⁸. Ayrıca gerekli kaynağın Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti bütçesinden temin edileceğine karar verildi⁴²⁹. Görüldüğü üzere darüleytamların birleştirilmesi ve masraflarını temin edecek kaynak hakkında kanun düzenlemesi Ali Cenani Bey'in önergesi üzerine olmuş, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti bu anlamda görevli kılınmıştı⁴³⁰.

2.7. Ali Cenani Bey'in Ticaret Vekilliğı (22 Kasım 1924-17 Mayıs 1926)

2.7.1. Ticaret Vekâletinin Kurulması

TBMM döneminde Ali Cenani Bey'in ikinci vekili olduğı Ticaret Vekâleti, Osmanlı döneminden beri devam edegelen teşkilatlanma ve görev tanımı anlamında önemli bir tecrübenin ürünüydü. Uzun bir zaman dilimini kapsayan bu sürecin ilk faslı, 1838'de Hariciye Nezaretine bağı Ticaret ve Ziraat Meclisi olarak ortaya çıkmıştı. Amacına uygun faaliyetlerde bulunamayan bu meclis, 13 Aralık 1841'de İstanbul Gümrük Emanetine devredilmişse de buranın iş yükü dolayısıyla tekrar müstakil hale getirilmişti. Sonrasında üçüncü bir değışiklikle 16 Ocak 1846'da kurulan ve sadece üç ay faaliyette bulunan Ziraat Nezareti adıyla anılmaya başlandı. Kasım 1848'de Umur-ı Nafia Nezareti de Ziraat Nezaretiyle aynı sonu paylaşarak her ikisi birden bu defa Ticaret Nezareti'ne

⁴²⁵ TBMMZC, Devre 2, c.1, İ:15, 8 Eylül 1923, s.478-479.

⁴²⁶ TBMMZC, Devre 2, c.2, İ:16, 9 Eylül 1923, s.3-4.

⁴²⁷ BCA, 030.10, 6.31.8.6, 10 Eylül 1923; BCA, 030.10, 6 31 8 4, 10 Eylül 1923; 322 /7/ 18 numaralı tezkereyle meclise sunuldu. 6/2754 numaralı tezkere ile Ali Cenani Bey'e ait önerge sureti müzakere edildi (BCA, 030.10, 6.31.8.3, 12 Eylül 1923).

⁴²⁸ BCA, 030.10, 6.31.8.5, 18 Eylül 1923.

⁴²⁹ BCA, 030.10, 6.31.8.1, 20 Eylül 1923.

⁴³⁰ BCA, 030.10, 6.31.8.2, 20 Eylül 1923.

dâhil edildi. Daha sonraki süreçte vilayet ve taşralarda ticaret mahkemeleri kurulmuş, Ticaret Nezareti de uzun yıllar tüccarlar arasındaki davalara bakan bir ticaret mahkemesi olmaktan öteye geçememişti⁴³¹. 1911-1920 yılları arasında Ticaret ve Ziraat Nezareti adı altında varlık gösteren bu yapıyla beraber 1917 Ocak’ında 24 üyelik İktisat Meclisinden bir İktisat Nezareti oluşturuldu. Böylece savaş sırasında iaşe dağıtımını tek bir çatı altında toplamak için Ticaret ve Ziraat Nezareti yerine İktisat Nezareti kurulmuş oldu⁴³². Dünya Savaşı’yla birlikte ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalan nezarete 1918’de kurulan İaşe Nezareti de destek olmuştu⁴³³. Bu nezaret savaş yılları olmasına rağmen ülke sınırları içindeki sanayi tesislerinde düzenli üretim yapılması ve milli bir iktisat politikasının vücuda getirilmesi için çaba sarf etmişti⁴³⁴.

Savaş ikliminde yaşayan Türkiye’nin iktisadi alanda bir düzen oluşturması için yeni dönemde de bir İktisat Vekâletinin kurulması gündemdeydi⁴³⁵. TBMM’nin ilk yürütme organı olan Muvakkat İcra Encümeninin çıkardığı 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun* ile 11 vekâlet kurulmuştu. Bu vekâletlerden biri olan İktisat Vekâletinin görev alanı içinde ticaret, sanayi, ziraat, orman, veterinerlik ve maden işleri vardı ve ilk vekil de Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) olmuştu. İkinci TBMM döneminde ise aynı görevi Mahmud Esad Bey yürütecektir⁴³⁶. Ayrıca 9 Mayıs 1920’de kurulan ve başkanlığını Yunus Nadi Bey’in yaptığı İktisat Encümeni de bu yapıya dâhil edildi⁴³⁷. İktisat Vekâleti, İktisat Encümeni, Muvazene-i Maliye Encümeni ve Maliye Vekâletiyle birlikte hareket etti⁴³⁸. Vekâletin savaş ortamındaki mevcut katkıları göz ardı edilmemeliydi. Savaşın finansmanı konusunda Sovyetler Birliği’nden sağladığı yardım mühimdi. Buna göre 6 Ekim 1920’de Yusuf Kemal Bey, Moskova’dan 1 milyon altın ruble getirdi. Ardından 11 milyon altın

⁴³¹ Ali Akyıldız, “Osmanlılar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.33, s.507.

⁴³² Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat (1908–1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.268.

⁴³³ Cem Doğru, “Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem; İktisat Vekâletinin Kurulması (1920-1922)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.9, s.3, İzmir, s.271.

⁴³⁴ Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat (1908–1918)*, s.268; Doğru, “İktisat Vekâletinin Kurulması (1920-1922)”, s. 272.

⁴³⁵ Doğru, “Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem; İktisat Vekâletinin Kurulması (1920-1922)”, s.272.

⁴³⁶ Yavuz Aslan, “TBMM Hükümeti 23 Nisan 1920-30 Ekim 1923”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.45-51.

⁴³⁷ Doğru, a.g.m, s.272.

⁴³⁸ Doğru, aynı makale, s.274.

ruble ve 100 bin lira değerinde külçe altın daha temin edildi⁴³⁹. Vekâletin tarım, hayvancılık, ormancılık ve maden işçilerinin hakları alanında yaptığı çalışmalar dışında üç buçuk yıllık görev süresince aktif bir yapı sergileyemediği de aşîkârdı. Bunun birincil nedeni, vekâlete ayrılan ödeneğin iktisadi politikaları yönlendirmede yetersiz kalmasıydı. Savaş koşulları dolayısıyla ülke kaynaklarının büyük kısmının ordunun emrine verilmesi, vekâletin gelirlerini daha çok maaşlara ayırmak zorunda kalması ve gerekenden daha fazla eleman çalıştırması belli başlı diğer sebeplerdi⁴⁴⁰.

4 yıl boyunca İktisat Vekâleti bünyesinde varlık gösteren ticaret ve ziraat alanları, hem İktisat Encümeninin girişimleri hem de Kastamonu Mebusu Halit Bey'in ayrı birer vekâlet olarak kurulmalarını öneren kanun teklifiyle yeni bir döneme girdi. İsmet Paşa da bu teklife büyük bir önem vererek Heyet-i Vekilenin bu konuyla ilgili derhal karar almasını özellikle talep etti⁴⁴¹. Mecliste diğer dünya ülkelerinde de ayrı Ziraat Vekâletlerinin bulunduğuna değinilerek *ziraat memleketi Türkiye* vurgusu yapıldı. Buna karşılık teklife karşı çıkanlar da vardı. Aksaray Mebusu Besim Atalay, *ad büyütmeyle yararlı bir iş yapılamayacağını, bu zamana kadar ayrı bir Ticaret ve Ziraat Nezaretinin zaten bulunduğunu* aktardı⁴⁴². Oylama neticesinde İktisat Vekâletinin Ticaret ve Ziraat Vekâleti olarak ikiye ayrılması 5 Mart 1924'te kabul edildi. Böylece 6 Mart-22 Kasım 1924 tarihlerinde İsmet Paşa tarafından oluşturulan ikinci kabinede Ticaret Vekâleti yer aldı ve ilk vekilliğe de Trabzon Mebusu Hasan Saka Bey atandı⁴⁴³. 20 Kasım 1924'te Ali Fethi Bey'in kurduğu hükümette ise bu görevi, Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey üstlendi. Cenani Bey'in beraberinde Adliye Vekili İzmir Mebusu Ahmed Esad, Dâhiliye Vekili ve Mübadele Umur ve İskân Vekâleti Vekili Kütahya Mebusu Recep, Hariciye Vekili Menteşe Mebusu Şükrü Kaya, Maliye Vekili Çankırı Mebusu Mustafa Abdulhalik, Maarif Vekili İzmir Mebusu Saracoğlu Şükrü, Ziraat Vekili Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi, Nafia Vekili Diyarbakir Mebusu Feyzi, Sıhhiye ve Muavenet İctimaiyye Vekili

⁴³⁹ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.546.

⁴⁴⁰ Doğru, "Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem; İktisat Vekâletinin Kurulması (1920-1922)", s.286.

⁴⁴¹ *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, C.I (1920-1938), Ankara, 1992, s.174.

⁴⁴² TBMMZC, Devre 2, İ:4, 5 Mart 1924, s. 121-125; TBMMZC, Devre 2, İ:4, 5 Mart 1924, s.135-137.

⁴⁴³ Nuran Dağlı, Belma Aktürk, *Hükümetler ve Programları (1920-1960)*, Yay. No:12, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s.25-26.

Aydın Mebusu Doktor Mazhar Beyler vardı⁴⁴⁴. Şubat 1925'teki Şeyh Sait İsyanı sonucu istifa eden Ali Fethi (Okyar) Bey'in yerine geçen İsmet Paşa da yakın arkadaşı Ali Cenani Bey'i değiştirmemişti⁴⁴⁵. Bu hükümette Ali Cenani Bey, Mustafa Rahmi (Köken) Beyle Ticaret Vekili, Behiç (Erkin) ve Süleyman Sırrı (Aral) Beyle Nafia Vekili oldu⁴⁴⁶. Ali Cenani Bey'in 22 Kasım 1924-17 Mayıs 1926 tarih aralığında bir buçuk yıl ticaret vekilliği yaptığı döneme ait tüm hesaplarının incelemeye alınması Cumhuriyet tarihinde ikinci kez bir vekâleti yolsuzluk iddiasıyla karşı karşıya bırakacaktı. Diğer yolsuzluk davalarında olduğu gibi süreç meclis tahkikatıyla başlamayacak, Adliye Vekâletinden gelen bir dilekçe üzerine harekete geçilecekti. Soruşturma Divan-ı Muhasebat Encümeni(Sayıştay) incelemesiyle devam ederek Adliye ve Teşkilat-ı Esasiye Encümeninden oluşan karma bir yapının kararıyla mesele Yüce Divan'a taşınarak dönemin ikinci yolsuzluk davası olarak tarihe geçecekti⁴⁴⁷. Diğer kurulan hükümetler döneminde ise Ticaret Vekâleti bazen kaldırılıp bazen yeniden varlık gösterdi⁴⁴⁸. 5 Mart 1924 tarih ve 432 sayılı kanunla İktisat Vekâletinin kaldırılıp Ticaret ve Ziraat Vekâletlerinin ayrı ayrı kurulması sağlanmıştı. Sonrasındaysa yeni bir gelişmeyle 16 Ocak 1928 tarih ve 1200 sayılı *Ticaret ve Ziraat Vekâletlerinin Tevhidi Kanunuyla* İktisat Vekâleti yeniden kuruldu⁴⁴⁹.

⁴⁴⁴ *Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Hakkında Tahkikata Ait Vesikalar (TAV)*, TBMM Matbaası, 1928, s.2; TBMMZC, Devre 2, İ:9, 22 Kasım 1924, s.375.

⁴⁴⁵ Nuran Dağlı, Belma Aktürk, *Hükümetler ve Programları (1920-1960)*, s.26; *Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Hakkında Tahkikata Ait Vesikalar*, TBMM Matbaası, 1928, s.2; Erkan Afşar, *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2013, s. 2-5; *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, c. I (1920-1938), s.174.

⁴⁴⁶ https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx Erişim Tarihi: 21 Eylül 2017.

⁴⁴⁷ 17 Mayıs 1926'da sağlık sorunları nedeniyle istifa eden Cenani Bey'in yerine İzmir mebusu Rahmi Bey atanmıştı (TAV, s.2-3).

⁴⁴⁸ https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx Erişim Tarihi: 21 Eylül 2017.

⁴⁴⁹ <https://hukuk.sanayi.gov.tr/tarihce.html> Erişim Tarihi: 21 Eylül 2017; Kanunun birinci maddesinde 5 Mart 1924 tarihli kanuna göre *Ticaret ve Ziraat Vekâletlerine ait hizmetleri yerine getirmek üzere İktisat Vekâleti kurulmuştur* denilmekteydi. İkinci ve üçüncü maddede İktisat Vekâletinde iki müsteşarlığın bulunduğu, 1927 senesi maliyesine Ticaret ve Ziraat Vekâletleri kadrolarının 1927 yılı sonuna kadar görevli kılındığı kayıtlıydı (TBMMZC, Devre 3, İ:32, 16 Kanun-ı sâni 1928, s.47); TBMMZC, Devre 3, İ:29, 9 Kanun-ı sâni 1928, s.27.

2.7.2. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in Mali ve İktisadi Alandaki Çalışmaları

Ali Fethi Bey'in 22 Kasım 1924 tarihinde kurduğu kabinede ticaret vekili olarak yer alan Ali Cenani Bey'in 15 yılı aşkın süredir Muvazene-i Maliye Encümenindeki rolü, mali ve iktisadi konulardaki yetkinliği göz önüne alındığında vekil oluşu yadırganmadı⁴⁵⁰.

Ali Cenani Bey'in ticaret vekili sıfatıyla yaptığı ilk iş, zahire fonu olarak tayin edilen 500.000 liranın Ticaret Vekâleti tasarrufuna verilmesi için 21 Ocak 1925 tarihli 1-585 numaralı özel kanunun çıkarılmasını sağlamaktır. Fakat bu özel kanun temel alınarak yapılan ticari işlemler vekilin yolsuzlukla suçlanmasına ve Yüce Divan'da sorgulanmasına sebebiyet verecektir.

Zahire ihtiyacını kolaylaştırmak ve olası bir buhrana karşı önlem almak maksadıyla çıkarılan özel kanunun gerekçesi mecliste açıklandı⁴⁵¹. Buna göre sebep zahire alınan Güney Amerika ve Avustralya'da yetişen mahsulün azalmasına da paralel olarak fiyatın sürekli artması, Güney ve Güney Anadolu vilayetlerindeki ihtiyaç fazlası zahirenin nakliyat sorunu yüzünden İstanbul, İzmir ve Karadeniz illeri piyasasına sokulamamasıydı⁴⁵². Kanunun uygulanması için meclisten gelen teşkilat kurma teklifleri

⁴⁵⁰ Cenani Bey'in vekil olduğu ilk aylarda TBMM Hükümeti tarafından özel bir konuda bilgisine başvuruldu. Kurtuluş Savaşı yıllarında İskenderun ve havalisindeki hizmetlerinden dolayı Karamürselzade İnyet Bey'in istiklâl madalyasıyla taltif edilmesi için Cenani Bey ve yakın arkadaşı Kılıç Ali Bey konuyla ilgili açıklamalarda bulundu (BCA, 030.10, 208.416.22.5, 4 Aralık 1924); BCA, 030.10, 208.416.22.6, 30 Kasım 1924; 30 Kasım 1924 tarihli 3779/39413 numaralı tezkereye cevaben Ali Cenani ve Kılıç Ali Beyler tarafından 13 Ocak 1925 tarihli 819 numaralı tezkere hazırlandı (BCA, 030.10, 208.416.22.1, 13 Ocak 1925); İnyet Bey'in Amik ovasında senelik 800 altın lira getiren çiftliklerini ve hanesini terk ederek anavatana katıldığı ifade edildi (BCA, 030.10, 208.416.22.3, 12 Ocak 1925); TBMM Reisi tarafından da aynı konulu cevabın ulaştırıldığı bildirilmiştir (BCA, 030.10, 208.416. 22.2, 14 Ocak 1925); Karamürselzade İnyet Bey'in hem Kurtuluş Savaşı yıllarındaki hizmetlerinden dolayı hem de özel durumunun göz önüne alınmasıyla istiklal madalyasına layık olduğu kararlaştırıldı (BCA, 030.10, 208.416.22.4, 21 Aralık 1924); Ali Cenani Bey daha sonraki aylarda bu defa kendi seçim bölgesi Gaziantep için de benzer bir girişimde bulundu. Gaziantep şehrinin Milli Mücadele yıllarındaki fedakârlıktan ötürü binlerce kişiye istiklal madalyası verilemeyeceğinden şehrin manevi şahsına madalya verilmesini hükümetten talep etti. Meclis tarafından bir şehre özel uygulamada bulunmak anlamına geleceğinden kabul görmedi (TBMMZC, Devre 2, c.18, İ:109, 22 Nisan 1925, s.478).

⁴⁵¹ TBMMZC, Devre 2, c.12, İ:37, 19 Ocak 1925, s.161-162.

⁴⁵² Karesi mebusu Kazım Vehbi Bey'in bahsedilen buhranın ne zaman olacağı sorusu, zahire fiyatının her geçen ay yükseldiği 20 kuruş olan fiyatın 25 kuruşa kadar çıkacağı öngörüsüyle karşılık buldu. Bu fiyat Güney Amerika ve Avustralya'da yetişen mahsulün miktarıyla da alakalıydı. İkinci bir yol daha vardı. O da Güney ve Güney Anadolu vilayetlerindeki ihtiyaç fazlası zahirenin İstanbul ve İzmir piyasasına sokulmasıydı. Diyarbakir, Siverek, Mardin, Urfa, Maraş, Elbistan, Malatya vilayetinin Samsat nahiyesi birer zahire merkeziydi. Fakat buralardaki en büyük sorun vesait-i nakliye meselesiydi. Şimendifer hattı üzerinde olan vilayetlerden İzmir'e 2 bin çuval zahire nakline imkân vardı. İzmir'in ihtiyacı Konya, Niğde, Burdur, Karahisar vilayetlerinden temin edilecekti. Fakat İstanbul ve Karadeniz sahilleri de acil zahire ihtiyacı içerisindeydi ve Cenani Bey'in ticaret vekili olduğu ilk aylarda İstanbul, İzmir ve Karadeniz

Ali Cenani Bey tarafından şiddetle reddedildi. Kendisi memur istihdamına karşıydı. Büyük komisyonlar ve görevli memur istihdam etmenin bütçede oluşturacağı masraf yerine tüccarın yaptığı gibi herhangi bir banka veya ticarethane vasıtasıyla zahire alım-satım işini yapmak mümkündü. Ayrıca İstanbul'daki ticaret reisi ve borsa komiseriyle de iş birliği içinde olunacaktı⁴⁵³. Mecliste yapılan oturumlar sonunda *memleketin zahire ve un ihtiyacını kolaylaştırmak ve ekmek fiyatının mümkün mertebe yükselmesine engel olmak için mubayaada bulunmak üzere Ticaret Vekâletine sermaye olarak 500.000 lira tahsis edildi. Bu miktarın yetip yetmeyeceği tartışılrsa da Cenani Bey bu parayla yaklaşık 2.000.000 liralık ticari işlem yapacaklarını açıkladı*⁴⁵⁴.

Cenani Bey'in ticaret vekili olduğu yıllarda kadınlarla ilgili yaptığı çalışmalar dikkat çekmekte Osmanlı Meclisinden beri kadınların aile hayatı ve sosyal alandaki statülerine katkıda bulunduğu 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesine destek olduğu görülmektedir. Hatta gelişmiş ülkelerin iş yasalarını incelemek ve bu yasalar içinde kadının durumunu belirlemek üzere bir komisyon kurulmasını dahi sağladı. Kendisinin de yer aldığı bu komisyonun kadınlarla ilgili başlattığı hukuki çalışmaları, işçi haklarıyla alakalı düzenlemelere temel teşkil etti. Komisyon çalışan kadınlara on haftalık ücretli doğum izni başta olmak üzere gece çalışmama, ağır işler yapmama gibi bir dizi hak sağlayan bir tasarı ortaya çıkarmıştı⁴⁵⁵.

Ali Cenani Bey'in yasama faaliyetlerinde bulunurken iktisadi alanda Hristiyan işverenlere ve yabancı sermayeye karşı aşırı milliyetçi bir politika takip ettiği görülmekteydi⁴⁵⁶. Erken cumhuriyet döneminde başlayan uluslaşma süreci milli sanayinin kurularak güçlendirilmesini zorunlu ve gerekli hale getirdiğinden milli

sahillerinin zahire ihtiyacının dışarıdan karşılanması adına yapılan işlemler daha sonrasında büyük bir yolsuzluk davası olarak anılacaktı (TBMMZC, Devre 2, c.12, İ:38, 21 Ocak 1925, s.238).

⁴⁵³ İzmir'e nakledilecek 2 bin çuval zahirenin 600 çuvalı şehrin dâhilinde 1400 çuvalın da hariçten ithaline ihtiyaç vardı; Ayrıca vesait-i nakliyenin mesele olması Bağdat hattının bir türlü tamamlanamamasıyla da alakalıydı (TBMMZC, Devre 2, c.12, İ:38, 21 Ocak 1925, s.239); Cenani Bey bu kanunun ardından zahire, un, kepek cinsi mahsulün ihracını yasaklayan kanunu da destekledi (TBMMZC, Devre 2, c.13, İ:48, 5 Şubat 1925, s.150-151).

⁴⁵⁴ Aslında Ali Cenani Bey işin yol ve yöntemini meclis kürsüsünden ilan ederken karışık hesapların ortaya çıkacağı aşikârdı. Bu konu üçüncü bölümde ayrıca incelenecektir.

⁴⁵⁵ Komisyonun hazırladığı bu tasarı mecliste kabul görmese de 1929'da kadın haklarını genişleten bir başka yasa tasarısına dönüştürüldü. İstanbul Ticaret Odasının bu tasarını *Türk sanayiini yıkıma uğratacak tasarı* olarak algılamasına rağmen 1934'te daha ileri bir tasarı olarak kabul gördü. 8 Haziran 1936'daysa 3008 sayılı İş Yasasıyla kanunlaştırıldı (<http://www.guncelmeydan.com/pano/ataturk-ve-kadin-haklari-metin-aydogan-t39300.html> Erişim Tarihi: 11 Ekim 2016).

⁴⁵⁶ FO, 424/279, Temmuz 1933- Aralık 1935, s.5.

burjuvazinin de Türk olması önem arz etmişti. Bahsi geçen dönemde Türkiye’de yeteri kadar milli sermayenin olmaması ilk etapta ithal ikameci bir sanayinin gelişmesine zemin hazırlamış yabancı firmaların Türkiye’yle iş yapmaları iktidarın onayını ve desteğini almaya bağlanmıştı⁴⁵⁷. Cumhuriyet yönetiminin ilk on yılında başlayan ve daha sonraki yıllarda devam eden *iktisadi milliyetçilik*, sermayenin ve emek piyasasının Türkleştirilme politikasıydı. Türkiye’de iş yapan yabancı şirketlerle bu şirketlerde istihdam edilen yabancı ve gayrimüslim personeli hedef alan⁴⁵⁸ bu politika özellikle inhisarlar alanında kendini hissettirdi. Bu dönemde inhisarların amacı yabancıların elinde olan birçok tekeli kendi inhisarına alarak iktisadi hayatın yabancı şirketlerden kurtarılması ve Lozan sonrası gümrük tarifelerinin dondurulması ve aşar vergisinin kaldırılmasıyla birlikte bütçede meydana gelen boşluğun doldurulmasıydı⁴⁵⁹. Bu anlamda ilk adım liman inhisarıyla atıldı ve liman şirketlerinin işleyiş ve idaresinin artık Türklerde olacağı yasayla sağlandı⁴⁶⁰. İstanbul, İzmir, Trabzon ve Mersin limanlarının işletilmesi 1925 yılında devlet inhisarına geçti ve her dört limanın inhisarı burada kurulan anonim şirketlere devredildi⁴⁶¹. İstanbul liman inhisarının yönetimini başlangıta Bahri Muamelat Şirketi ile Mavna ve Salapuryacılar Şirketi üstlenmişti. Bu dönem liman işleri Ticaret Vekâletine bağlı olduğundan vekâlet de Limanlar Kanununu hazırladı. Bu kanunla hükümet uygun gördüğü limanlarda yükleme, boşaltma, gemilere su ve kömür verme, dalgıçlık ve tahlisiye işlerini kurulacak şirketlere imtiyaz olarak verebilecekti. Ali Cenani Bey de Bahri Muamelat Türk Anonim Şirketi ortakları ve aynı zamanda çok yakın arkadaşları olan Cemal Hüsnü ve Cester Emin Beylere İstanbul’daki liman inhisarını yönetme işinin verilmesine taraftardı. Ayrıca şirketin kurucuları arasında Ali Cenani Bey’in yakın akrabası Cevdet Bey de vardı. Fakat İstanbul liman inhisarı işinin ne kadar devasa bir iş olduğu sonraları kurulan İstanbul Liman Şirketinin Müdürü Ahmet Hamdi (Başar) tarafından şu şekilde ifade edilmişti:

⁴⁵⁷ Ahmet Asker, “Erken Cumhuriyet Döneminde Siyaset-Ticaret-Medya Üçgeninde Bir Gazeteci: Mehmet Zeki Bey”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XXXII, Güz 2016, sayı 94, s.81.

⁴⁵⁸ Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 113-114.

⁴⁵⁹ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, s.83-84; Sinan Demirbilek, “Tek Parti Döneminde İnhisarlar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı XII/24, 2012(Bahar), s.203.

⁴⁶⁰ TBMMZC, Devre 2, İ:37, 14 Nisan 1924, s.659.

⁴⁶¹ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, s. 22; Murat Koraltürk, *Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları “Gazi Bana Çok Kızmış!..”*, c.1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 200.

“İstanbul’da dava muazzamdı. Ecnebi vapur kumpanyalarının en kârlı işine el koymak, bini aşkın mavnayı römorkör ve su tankı gibi yüzlerce vasıtayı satın alarak bu kadar kişiyi kârlarından etmek son derece karışık bir teşkilata bağlayarak tek elden yönetmek!.. Düşünülmesi bile insanı korkutmaya yeterdi”⁴⁶²

İstanbul liman inhisarı işinin sonunda Seyr-i Sefain İdaresi, Sanayi ve Maadin Bankası, İş Bankası, Mavnacılar Şirketi ve Bahri Muamelat Şirketinin eşit hisse ile ortak olacakları bir şirkete verilmesi hükümetçe uygun görüldü. 1925 yılı Ağustos ayında İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi adıyla kuruldu ve Ali Cenani Bey başkanlığında kurucularıyla ilk toplantı gerçekleştirildi. Şirketin ilk idare meclisini kuruculara seçti. Ali Cenani Bey’in yakın arkadaşları da idare meclisine girdi böylece hükümetin istediği kimseler seçilmiş oldu. Ankara’da 17 Ağustos 1925 günü seçim yapıldıktan sonra İstanbul Liman İşleri İnhisarı Şirketi kurucularından Ahmet Hamdi Bey’in, Ali Cenani Bey imzalı mektuplar yazarak kendine yollaması ilginçti. Bu şirket zaman içerisinde basında da hayat pahalılığının en büyük sebebi olarak gösterilmişti⁴⁶³.

Ali Cenani Bey’in yakından ilgilendiği diğer bir liman şirketi Mersin Liman Şirketi idi. Bu limanın Arapların yani Türk olmayan unsurların elinde olduğunu, TBMM Hükümetince kurulan yeni liman inhisarı şirketiyle Türk olmayan yönetici ve çalışanların limandan uzaklaştırılacağını öngören yasa çalışmalarını onayladı. Hatta burada çalıştırılmak üzere Ticaret-i Bahriye Müdüriyetinin teşebbüsü ile Karadeniz sahilinden sekiz hanelik Türk kayıkçı getirildi. Fakat bunların tesirinin kısmi olacağı gerekçesiyle Mersin’e en az bin tane Türk kayıkçının getirilmesi bizzat Ali Cenani Bey tarafından talep edildi⁴⁶⁴. Ayrıca ikinci bir adım bu yasa çalışmasıyla Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti, Seyri Sefain İdaresi, Sanayi ve Ticaret Odası gibi kuruluşların yanı sıra ayrı bütçeli ayrı umum müdürlüklerinin de kurulmasını ticaret vekili olarak sağlamasıydı⁴⁶⁵. Üçüncü bir adım olarak da bu şirketlerin hesap işlerini hükümet adına kontrol eden komiserlerin Ticaret

⁴⁶² Murat Koraltürk, *Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları “Gazi Bana Çok Kızmış!..”*, c.1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 201.

⁴⁶³ Koraltürk, *Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları “Gazi Bana Çok Kızmış!..”*, c.1, s.204-205.

⁴⁶⁴ Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim, 2011, s.284; *Ayın Tarihi*, “Seyahat Hatıraları:2”, c.7, sayı:22, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye, Ankara, (Kanun-ı sani) 1926, s.915-917.

⁴⁶⁵ Bu dönemde artık gemi kurtarmacılığı gibi pek çok iş yabancıların etki alanından çıkarılarak Türklerin yönetimindeki liman idarelerine bırakıldı (Kemal Arı, *İzmir’den Bakışla Türkiye’de Kabotaj Hakları, Kazanımlar, Bayramlar*, İMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2010, s.175).

Vekâleti tarafından tayinini teklif etti. Bu konuda verdiği kanun tasarısı meclisin de dikkatini çekmişti. İstanbul Mebusu olan Behiç Bey (Erkin)⁴⁶⁶ bu tasarılar karşı çıkanlar arasındaydı. Hatta mebusluğunun ilk günü olmasına rağmen bu konu dolayısıyla kürsüye çıkmamış, Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey ile Aydın Mebusu Mühendis Mithat Bey'e kanun aleyhinde bulunmalarını istemişti. Bu muhalefetle kanun kabul edilmedi ve Nafia Vekâletine bağlı şirket komiserlerinin Ticaret Vekâletince tayin edilmesi önlenmiş oldu⁴⁶⁷.

Ali Cenani Bey'in vekilliği döneminde yine iki önemli değişikliğe katkıda bulunduğu görülmektedir. Bunlardan ilki doğu illerinde hükümetin nüfuzunu esaslı bir şekilde kurabilmek için mülki taksimatı içeren yeni bir proje hazırlamaktı. İkincisiyse il genel meclis üyesi sayısının değiştirilmesi, temsiliyetin artırılması anlamında İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanunu'na ve il genel meclislerinde ilçelerden seçilerek gelen üyelerin sayısına dair düzenleme yapmaktı. 20 Nisan 1925'de mecliste 134 sayılı karar ile "*Meclisi Âlinin tatili mesaisi devrinde isyan sahası teşkilâtı mülkiyesinde tadilât icra ve tatbiki için*" hükümete yetki verilmişti. Bu yetkiden hareketle Dâhiliye Vekâletinin başlattığı projeye göre bazı iller lağvolunacak, diğer iller de vasi illere bağlanacaktı. Bu proje sonrasında genişletildi. 3 Mayıs'ta idari teşkilatın yeniden düzenlenmesi için seyyar tetkik heyetleri ve bu heyetlerin hazırladığı raporlara göre inceleme yapacak bir Merkez Komisyonu'nun kurulma kararı alındı. Dâhiliye, Müdafaa-ı Milliye ve Ticaret Vekâletlerinden olmak üzere heyetler oluşturuldu. 15 taksimat-ı mülkiye için tetkik heyeti kuruldu. Ticaret Vekili olarak Ali Cenani Bey'in de yer aldığı heyet ilk toplantısını 21 Mayıs'ta yaptı. Toplantıda, tetkik heyetlerinin görevleri ve işleyişi karara bağlandı. Tetkik heyetleri özellikle belediye ve yerel yönetim kanunları, memur kanunu, nüfus projesi, muhacirlerin iskânı gibi konularda incelemede bulunacaktı. Kendi mıntıkalarına gitmek üzere 28 Mayıs'ta Ankara'dan trenle hareket eden tetkik heyetleri üç ay

⁴⁶⁶ Mehmet Behiç Erkin, 1876 İstanbul doğumlu, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşlarında önemli hizmetleri bulunan komutan olmakla birlikte Yeni Türkiye döneminde Devlet Demiryollarının kurucu ve ilk genel müdürlüğü görevlerini yürütmüştür. TBMM II. ve III. dönem İstanbul VII. dönem Çankırı milletvekilliği ile 1926-1928 yılları arasında Bayındırlık Bakanı olmuştur. Bu sırada Milli İstihbarat Teşkilatının fikir babalığını yaparak 13 kurucu isimden biri olmuştur. Cumhuriyet'in ilk Emekli Sandığı'nı kurmuştur. Atatürk'ün en yakın en eski mesai arkadaşlarından. *Osmanlı'da Demiryolları* üzerine bir eser kaleme almıştır. II. Dünya Savaşı sırasında Paris'te büyükelçilik yaptığı sırada binlerce Türk Yahudisini Nazi zulmünden kurtarmıştır (Ali Birinci, *Hâtırat 1876-1958 Behiç Erkin*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, III-4.Dizi-Sayı 2, Ankara, 2010, s.314).

⁴⁶⁷ Birinci, *Hâtırat 1876-1958 Behiç Erkin*, s.314.

incelemede bulundu. Kendi bölgeleri ile ilgili hazırladıkları raporları Merkez Komisyona ilettiler. Raporlardan çıkan sonuca göre *Teşkilatı Esasiye Kanununda nahiye, kaza ve vilayetler* şeklinde derecelendirme yapıldığı, taksimatı mülkiyenin buna göre olması gerektiğini belirtildi⁴⁶⁸. Bu çalışma 1926 yılında 877 sayılı *Teşkilatı Mülkiye Kanunu ile il sayısı azaltılacak ve yönetsel birimlerin bağlılıkları değiştirilecektir* kararıyla yasalaştı.

1926 yılında İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanunu'nda yapılan değişiklikle il genel meclislerinde ilçelerden seçilerek gelen üyelerin sayısına dair düzenleme çalışmaları da mevcuttu. Bu konuda Ali Cenani Bey'in sunduğu teklifin ilgili encümence kabul edilmesi doğrultusunda değişikliğe gidildi. 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanunu Muvakkatine göre, her il merkezinde bulunan il genel meclisi, her kazadan gelen bir temsilciden oluşmaktaydı. Her 12500 erkek nüfus, 1 genel meclis üyesi seçmekteydi. Ne var ki, Cumhuriyet'in halk temsiline dayanan idaresini kurmak üzere genel seçimlerde temsiliyetin oranı artırılmış, bir taraftan da bazı sancaklar il yapılmış, il nüfusu küçülmüştü. Bu doğrultuda, il genel meclislerinde üye sayısı beşe kadar düşmüştü. Bu durum hem halkın temsil edilememesine hem de il genel meclisi içerisinde seçilecek özel işlevli komisyonların (yargı ya da yürütme yetkisine sahip komisyonlar) aynı kişilerden oluşmasına neden olmaktaydı. Bu doğrultuda, Ali Cenani Bey'in kazalardan seçilecek üye için 5000 nüfusun kabul edilmesine dair teklifi, encümen tarafından zaten gelirleri az olan il yerel yönetimlerine yeni teşkilat masrafı yükleyeceği gerekçesiyle arttırıldı ve 7500'e çıkarıldı⁴⁶⁹.

Ticaret vekilliği sırasında yaptığı çalışmalar arasında Anadolu'ya yaptığı geziler ve özellikle bu gezilerden edindiği iktisadi gözlemler de sayılabilir. Bunlardan ilki Mustafa

⁴⁶⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Kasım 1925, s.1; Daha sonraki toplantının ardından İçişleri Bakanı Cemil Bey, devlet teşkilatının halka yakınlaştırılması ve halkın uzak il ve ilçe merkezilerine gitme zorunluluğunu ortadan kaldırmak üzere mevcut altı yüz nahiye'nin bine yükseltilmesi ve nahiye'de nüfus, tapu ve vergi memurları ile hakim bulundurulmasına karar verildiğini beyan etmiştir. Ayrıca, kazaların kurulması zaman alacağından, mahalli idarelerin gelişmesini temin için il idarelerinin elli ile altmış arasında olması ve illerin değişikliğinden doğacak genel işleri birleştirmek üzere beş veya altı Müfettiş-i Umumiye'nin kurulacağını, projenin bu esaslar üzerinde yükseldiğini belirtmiştir. 1925 yılında çalışmanın önemli bir bölümü tamamlanmıştır. Ne var ki, yasal değişikliğin yapılması 1926 yılına kalacaktır. 1926 yılında 877 sayılı "Teşkilatı Mülkiye Kanunu" ile il sayısı azaltılacak, yönetsel birimlerin bağlılıkları değiştirilecektir (Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.1760-1761).

⁴⁶⁹ 2 Haziran 1926 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanunu Muvakkatinin 103.maddesinin tadiline dair kanunda yapılan değişiklikte Ali Cenani Bey'in etkisi açıktır (Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, s.1934).

Kemal'in yanında yer aldığı 22 Eylül 1925 tarihli Sakarya gezisiydi⁴⁷⁰. Özellikle 10 Ekim 1925 tarihinde Adana'da toplanan Pamuk Kongresi'ne katılma gayesiyle yola çıkarak İstanbul-Adana arasında yaptığı deniz yolculuğu sırasında uğradığı liman, kasaba ve şehirler hakkında tutmuş olduğu notlar iktisadi hayata dair mühim bilgiler içermektedir⁴⁷¹. Bu notlarda İzmir'de incir, üzüm işleme yerleri, Bodrum, Milas-Güllük Limanı, Finike, Fethiye, Silifke ile Antalya Limanı'nın iktisadi durumu ayrıca ele almıştır. Ticaret Vekili İzmir'deki üzüm ve incirin ünlü Avustralya üzüm ve incirinden kıymetli olduğunu fakat *Daily Mail* gazetesinin o dönemki sütunlarında İzmir üzüm ve incirinin yerle bir edildiği satırları şiddetle kınamaktaydı. *İzmir'in çekirdeksiz sarı sultaniye üzümlerinin şöhreti ticaret tarihi kadar eskidir* diyen Ali Cenani Bey Yunanistan, Kaliforniya, Avustralya ve Güney Afrika'nın aynı üzümü yetiştirmek için uğraştığını belirtiyordu⁴⁷². Menderes Havzası'nın incirleriye dünyanın emsali olmayan mahsullerindendi. Incir ve üzüm işleyenlerin İzmir'deki aileler olduğu işleme mahallerinde temizlik ve pek çok konuda büyük bir hassasiyetle hareket edildiği verilen bilgiler arasındaydı. 1924 yılında İzmir'den Amerika'ya gönderilen incirler için Amerika'dan teftişe gelen tıbbi heyet raporunda da benzer detaylara yer verilmişti⁴⁷³.

Ali Cenani Bey'in Anadolu'nun sahil kesimlerine yaptığı bu seyahatte üretici ve tüccarın önemli bir sorununa eğildiği de görülmekteydi. Tüccarın kredi temini noktasında yaşadığı

⁴⁷⁰ Tren yolculuğuyla yapılan gezide maiyette Ticaret Vekili Ali Cenani, Rize milletvekili Fuad, İzmir milletvekili İbrahim Süreyya (Yiğit), Başkâtip Tevfik, yaverlerden Rusuhi, Muzaffer, Kalem-i mahsus Suad Beyler bulunuyordu. Kocaeli valisi Vehbi Bey önceden trenle Sakarya kenarındaki Mekece istasyonuna gelmiş, erkânı ile Reisi Cumhur Kemal Paşa'ya *Hoş geldiniz* demişti. Akhisar'da sarığını çıkartarak başına kibar bir şapka geçirmiş olan Müftüzade Hafız Rüşdi Bey de heyecanlı bir konuşma yaparak *Büyük Gazi sen düşmanı kovdun bizi kurtardın aşarı rejii lağvettin biz ihya ettin tekkeleri kapatarak bizi medeni hayata milli refah ve saadete kavuşturdu* diyerek bu coşkusu dile getirdi. Arifiye istasyonu da kalabalıktı. Kandıra, Karamürsel, Yalova, Bahçecik, Ermeşe ve Adapazarı heyetleri de gelmişlerdi. Muallim hanımlarla Sapanca'ya kadar birlikte seyahat edilmişti. İzmit'e girilirken top atışları duyuluyordu <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-37/reis-i-cumhur-gazi-mustafa-kemal-ataturkun-bolu-ve-sakarya-gezileri> Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2018.

⁴⁷¹ Bu notlar 1925 yılı Aralık ayından başlamak üzere 1926 yılı Şubat ayına kadar *Aydın Tarihi*'nde yayınlanmıştır (*Aydın Tarihi*, "Seyahat Notları: I Sahil Anadolu'nun İktisadi Vaziyetine Dair Notlar", c.7, sayı 21, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye, Ankara, (Kanun-ı evvel) 1925, s.818).

⁴⁷² Ali Cenani Bey kurutulan ve paketlenen üzümlerin 1912 yılında 54 bin 600 1913'te 62 bin 500 ton olduğunu bu oranın Yunan işgali yıllarında düşüşe geçtiğini ifade etmektedir (*Aydın Tarihi*, "Seyahat Notları: I Sahil Anadolu'nun İktisadi Vaziyetine Dair Notlar", c.7, sayı 21, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye, Ankara, (Kanun-ı evvel) 1925, s.820).

⁴⁷³ Kurutulmuş ve paketlenmiş incir oranı 1912'de 102 bin 1913'te 92 bin 1924'te 125 bin 1925'te 210 bin ton olarak verilmiştir (*Aydın Tarihi*, "Seyahat Notları: I Sahil Anadolu'nun İktisadi Vaziyetine Dair Notlar", c.7, sayı 21, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye, Ankara, (Kanun-ı evvel) 1925, s.821-823); Ayrıca İzmir'de yetişen üzüm ve incirin 1922-1925 yıllarına ait oranlarının mukayesesi de tablo olarak sunulmuştur (*Aydın Tarihi*, "Seyahat Notları: I, s.825)

sıkıntılar yeni fabrikaların açılmasına ya da açık olanların iflas etmesine neden oluyordu. Osmanlı Bankasının kredileri yüksek faizli olmanın yanı sıra daha çok İstanbul'a verilmekteydi. Ziraat Bankası'nın sermayesiye, her kazada bulunan şubelerin ticari muamelelerini karşılayabilecek düzeyde değildi. Yabancı bankalar da kendi milletlerinden olan tüccarlara öncelik vermekteydi. Bu gözlemlerden edinilen sonuçsa Ticaret Vekâleti olarak derhal bir kredi müessesesi kurmayı zorunlu kılıyordu. Bu da Tekâlif-i İktisadiye adıyla milletin malının yüzde onunu devlet bankasına sermaye olarak vermekle yapılabildi⁴⁷⁴.

Seyahat notlarının ikinci bölümünde Adana'daki pamuk ziraatına dair önemli bilgiler mevcuttu. Adana'nın pamuk şöhretine rağmen zirai alanların ancak onda ikisinin işlenmesi, kuraklık, sulamada sıkıntı, fenni ziraatın gelişmemesi, buğdayın ambarlarda iki üç ayda kelebeklenmesi, pamuk ziraatının amele istihdamına muhtaç olması ve bu yüzden buğdayın amele parasının tedariki için ucuza satılması bu bölgenin temel sorunları olarak belirtilmişti. Pamuk yetiştiriciliği ana geçim kaynağı olduğundan diğer ikinci derecede mahsulata önem verilmemekteydi. Yine bu gözlemler neticesinde vekâlet diğer ürünlerin de yetiştirilmesine olanak sağlamalıydı. Diğer şehirlerdeyse orman ve deniz ürünleri üretiminin artırılması, Ege sahillerindeki kaçakçılığın önlenmesi yine vekâletin gündemine alındı⁴⁷⁵.

Seyahat notlarının üçüncü ve son bölümündeyse Akdeniz'deki liman şehirlerimizdeki ormanlardan elde edilen kereste ihracının ticari ağda önemli bir paya sahip olduğu fakat bu ormanların aşiretlerin tahribatı ve sıtma yüzünden zarar gördüğü gözlenmektedir⁴⁷⁶. Bunun dışında deniz nakliyatı, madenler, liman rüsumu gibi konularda notlar tutulmuştur⁴⁷⁷.

⁴⁷⁴ Ali Cenani Bey bu fikirlerinin hayalperest ve cüretkâr olduğunun farkındaydı (*Ayin Tarihi*, "Seyahat Notları:1 Sahil Anadolu'nun İktisadi Vaziyetine Dair Notlar", c.7, sayı 21, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye, Ankara, (Kanun-ı evvel) 1925, s.826-827).

⁴⁷⁵ Ali Cenani Bey Adana'nın en önemli meselelerini amele, sermaye ve iktisadi zihniyet olarak üç başlık altında toplamayı başardı (*Ayin Tarihi*, "Seyahat Hatıraları: 2", c.7, sayı:22, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye, Ankara, (Kanun-ı sani) 1926, s.918-925).

⁴⁷⁶ *Ayin Tarihi*, c.7, sayı 23, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye, Ankara, (Şubat), 1926, s.1018-1019.

⁴⁷⁷ İmar ve İskân Müdüriyeti senelik 200 bin lira tahsisatla beş yılda bu sıtma kaynaklarını kurutabilir (*Ayin Tarihi*, c.7, sayı 23, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye, Ankara, (Şubat), 1926, s.1021); Tespit edebildiğimiz diğer seyahatlerinden biri 16 Ekim 1925'te yine Gazi Paşa'nın yanında yer aldığı Konya gezisidir. 16 Ekim 1925 tarihinde İzmir'den gelmekte olan Reisicumhur hazretlerine Afyonkarahisar'da katılarak Konya'ya kadar birlikte seyahat eden Behiç Bey, Konya'da Ticaret Vekili Ali Cenani Bey adına

2.7.2.1. 1925 Yılı Bütçe Kanunu

Ali Cenani Bey 1925 yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasıyla ilgili söz aldı. Vekil olmasına rağmen encümende bulunduğu dönemlerdeki hassasiyetle ilk olarak ticaret vekâleti bütçesinin bazı fasıllarında fazlalık olduğunu açıkladı. İkinci olarak ticaret müdürlerinin mecliste bahsedildiği gibi atıl oturan memurlar olmadığını, ticaret odalarının henüz kurulmadığını, mesai müdürlerinin büyük vilayetlerde görevli olduğunu ve vekâlete bağlı şirketler komiserliğinin gerekliliğini gündeme taşıdı⁴⁷⁸. Halkın özel teşebbüse teşviki sağlanarak yeni fabrikaların açılması, boyacılık, debbağlık gibi sanatların tetkik edilmesi, madenlerin imtiyaz sorunları ve sermayesizlikten işletilememesi, ticaret mümessillerinin daha aktif hale getirilmesi, memlekette nerelerde hangi madenlerin çıkarılacağı bunların mahiyeti ve kıymeti derecesinde özel bir koleksiyon oluşturma fikri, aylık çıkan vekâlet mecmuasının yanında bir de haftalık mecmua neşri ve yeni bir anonim şirketler kanunu çıkarmak Cenani Bey'in ilk tasarladığı çalışmalar arasındaydı⁴⁷⁹.

Cenani Bey yukarıdaki açıklamaları sırasında mecliste dâhili ve harici ticaret, sigortalar, kara ve deniz ticareti hakkında adeta soru yağmuruna tutuldu. *Memleketin dâhili ticaretiyle ticaret şubeleri, iktisat şubeleri, ticaret odaları meşgul olur harici ticaret için*

verilen ziyafete katıldığını aktarmaktaydı. Bu davette Atatürk'le münasebetinin iyi olduğunu anlayan Konya valisinden iltifat alan Behiç Bey, Konya'dan Ankara'ya Gazi ve maiyetindeki Cenani Bey ile beraber döndüğünü de ifade etmişti (Ali Birinci, *Hâtırat 1876-1958 Behiç Erkin*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, III-4.Dizi-Sayı 2, Ankara, 2010, 262-263); Samsun-Amasya demiryolunun açılışı için Ankara'dan meclis adına gelen heyetin başkanı da Ali Cenani Bey'dir. Behiç Bey Ankara'dan hareketle Yerköy'e oradan otomobille Merzifon'a geldiğini çok kâr olduğundan geceyi burada geçirerek sabah demiryolunun Merzifon'a en yakın yeri olan Çeltik'te katarla binerek Samsun'a geldiklerini aktarmıştır. Fen müşaviri Alman Meissner Paşa, mebus Ruşen Eşref ve mühendis Ziya Beyler eşlik etmekteydi. 21 Kasım'da Samsundan hareketle 14.40'da Amasya'ya varıldı ve demiryolu hattı açıldı. Fakat Behiç Bey Amasya valisini çok nutuk verilmemesi üzerine uyarırken, Ankara'dan meclis adına gelen heyetin başkanı Ali Cenani Bey bu tebligatı kendi üzerine alarak alınganlık göstermişti. *Meclis adına söz söyleyecek kimseyi men etmeye hiç kimsenin gücü yoktur valiye yapılan tebligat her önüne gelenin nutuk söylememesi ile ilgilidir* diyerek Cenani Bey'i zor ikna ettiklerini aktarmıştır (Ali Birinci, *Hâtırat 1876-1958 Behiç Erkin*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, III-4.Dizi-Sayı 2, Ankara, 2010, s.287-288).

⁴⁷⁸ TBMMZC, Devre 2, c.15, İ:80, 17 Mart 1925, s.530.

⁴⁷⁹ Haftalık mecmua sayesinde hem Türkiye'deki hem de dışardan gelen malların günü gününe fiyatları neşredilecekti. Vekâletin aylık mecmuası ticaret odalarına ve ticaret müdürlerine gönderilmekteydi. 25 kuruşa satılan bu mecmualar tüm tüccarlar tarafından satın alınabilirdi. Haftalık mecmua da bu şekilde olacaktı (TBMMZC, Devre 2, c.15, İ:80, 17 Mart 1925, s.535); Ali Cenani Bey bankalar konusunda da bir değerlendirmede bulunuyordu. Osmanlı Bankasının her yerde şubesinin olmadığı bu yüzden Ziraat Bankasına kredi ve ticari senet oluşturma adına daha fazla iş çıktığı, İtibar-ı Milli Bankasının ise işgalden dolayı büyük sekteye uğradığını kaydediyordu (TBMMZC, Devre 2, c.15, İ:80, 17 Mart 1925, s.536).

de bütün devletlerle ticaret mukaveleleri akdetmek mecburiyeti vardır diyen Ali Cenani Bey bu sözleşmeleri kendi vekilliği döneminde hayata geçirebilmeyi başarmıştı. Bunlardan ilki Almanya ile 31 Haziran 1925'te yapılması kararlaştırılan sözleşmeydi. Bu sözleşmeyi gerçekleştirecek heyetin başkanı olan Ali Cenani Bey'e Hariciye ve Maliye Vekâletlerinden birer uzman eşlik etmişti⁴⁸⁰. Bu heyet daha sonraları yine TBMM Hükümeti adına Finlandiya Hükümeti ile de müzakereye görevlendirilmiş ve 6 ay içerisinde bir sözleşme imzalanmasına karar vermişti⁴⁸¹. Üçüncü bir ticaret sözleşmesi de Arnavutluk Hükümetiyle gerçekleştirildi⁴⁸². Son olarak Rusya, Belçika, Çekoslovakya, İsveç, Norveç, Danimarka, Flemenk, İsviçre, Macaristan, Mısır Hükümetleri ile imzalanacak ticaret ve ikamet sözleşmelerini müzakereye memur heyetin başkanı yine Ali Cenani Bey'di⁴⁸³. Ali Cenani Bey özellikle Rusya ile imzalanan ticaret sözleşmesi sonrasında *Cumhuriyet* gazetesine beyanda bulunmuştu. Sözleşmenin içeriğini tanımlayarak ticaret, ikamet ve seyr-i sefain olmak üzere üç kısımdan oluşan sözleşmenin ikamet kısmında her iki tarafa da millet muamelesi yapılacağı ticaret kısmında her iki tarafın ithal ve ihracat miktarının aynı olması, seyr-i sefain kısmında ise iki taraf gemilerinin iki taraf karasularında serbestçe gidip gelmeleri ve iki taraf limanlarında milli gemilerin tabi oldukları hükümlere riayet etmeleri belirtilmişti⁴⁸⁴.

1925 yılı MUK layihası incelenirken ticaret vekâleti bütçesine yapılacak harcamalar ile konulacak tahsisatlar belirlendi. İlk olarak mühendis ve şirket komiserlerinin maaşları, Avrupa'daki fenni memurlar, ecnebi memleketlerdeki ve Türkiye'deki talebe harcamaları, Ereğli Şirketi ile hükümet arasındaki tazminat meselesinin halli, Eskişehir

⁴⁸⁰ BCA, 030.18.01, 01.014 .33.6, 31 Haziran 1925.

⁴⁸¹ Bu karar Hariciye Vekâletinin 28 Nisan 1926 tarih ve 228/59899 numaralı tezkeresi ile kararlaştırılıp, İcra Vekilleri Heyetinin 1 Mayıs 1926 tarihli oturumunda kabul edilmiştir (BCA, 030.18.01, 01.018.27. 16, 1 Mayıs 1926).

⁴⁸² Ali Cenani Bey başkanlığındaki heyetin Arnavutluk Hükümeti ile imzalanacak olan ticaret sözleşmesi görüşmelerine memur edilmesi ve görüşmeye başlanılan tarihten geçerli olmak üzere 6 ay süreli bir sözleşme Hariciye Vekâleti'nin 28 Nisan 1926 tarih ve 227/59898 numaralı tezkeresi ve İcra Vekilleri Heyetinin 29 Nisan 1926 tarihli oturumuyla kabul edilmiştir (BCA, 030.18.01, 01.018.28.5, 29 Nisan 1926).

⁴⁸³ 17 Mart 1926 tarihinden itibaren müzakerelerin devamı neticesinde Hariciye bütçesinin kongre, konferans ve komisyonlar faslından ücret olarak yevmiye 20 lira ödemeye mevzu bahis mukavelat için tali komisyonda ve heyet-i murahhasada vekâlet etmek üzere Şehbenderi ve Ticaret Umur-ı Müdür-i Umumisi Şevki Bey'in 15 lira yevmiye ile bu komisyona ikinci murahhas olarak tayini Hariciye Vekâletinin 18 Haziran 1926 tarih ve Şehbenderi ve Ticaret Umuru 333/65617 numaralı tezkeresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 18 Temmuz 1926 tarihli icranamesinde kabul edildi (BCA, 030.18.01, 01.020.45.5, 18 Temmuz 1926).

⁴⁸⁴ *Cumhuriyet*, 13 Mart 1966, s.6.

ve Ankara’da iki ameli ticaret mektebi kurulması için bütçeye tahsisat konuldu⁴⁸⁵. Bu dönem vekâlet bütçesine konulması istenen tahsisat, şeker fabrikalarının teşekkülü için istenmekteydi. Uşak Şeker Fabrikasının kurulacağı haberini veren Cenani Bey Erzurum’da da bir şeker fabrikasının kurulma zarureti gündeme taşımaktaydı⁴⁸⁶. İthalatla ihracat arasındaki farksa en büyük sorundu. Ticaret Vekâleti mecmuasının 6. ve 7. sayılarında verilen istatistiklere göre 1923 yılı iktisat açığı 60.000.000 lira iken bu fark 1924 yılında 53.000.000 liraya inmişti. Cenani Bey’e göre bu oran tüccarların beyanları doğrultusunda hazırlanan Rüsumat İdaresi istatistiklerinden alındığı için açık, yüksek çıkmaktaydı. Vekâletin ithalatı azaltmak gayesiyle iki de önemli projesi vardı. Bunlardan biri Ziraat Bankası ile müşterek hareket ederek 400.000 lira tahsisatla Adana’da 1926 yılından itibaren bir pamuk fabrikası kurmaktı. 1925 Eylül’ünde işlemeye başlayacak bu fabrika 1926’da üretime geçecek ve senede 1.500.000 kilo pamuk işleyecekti. 7-8 saat mesainin yerine 12 saat çalışılırsa 2.000.000 kilo da üretilebilirdi. İkincisi daha önce Uşak ve Erzurum’da açılması planlanan şeker fabrikalarından bahsedilmişti. Bu defa Trakya’da da yeni bir şeker fabrikası tesis edilecekti. Şeker fabrikalarına tanınan imtiyaz ve muafiyet hakkında Ali Cenani Bey’in de desteğiyle kanun çıkarılacaktı⁴⁸⁷. Bu kanun cumhuriyet döneminin ilk teşvik kanunlarındandı. Kanuna göre şeker fabrikaları kurmak, işletmek, özel bazı imtiyaz ve muafiyet tanımak için hükümetin izni gerekmekteydi. Hükümet Ticaret Vekâletinin tayin ettiği bölgeler içinde kurulmak şartıyla şeker fabrikalarına 25 yıl müddetle izin verecekti. Bu fabrikalar 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanacak, 8 yıl süre ile istihlak resminden muaf tutulacaktı. Böylece üreticinin yüksek kâr elde etmesi sağlanacaktı. Ayrıca üzerinde şeker pancarı üretilen arazinin 10 yıl arazi

⁴⁸⁵ TBMMZC, Devre 2, c.15, İ:80, 17 Mart 1925, s. 543-545; Ali Cenani Bey’in İstanbul Ticaret Mektebine dair o günkü gözlemleri önemlidir. O dönem ticaret müdürlüğünün mektebin üst katında bulunmasından ötürü (ki bu mektep daha önceki ticaret nezareti binasıdır, binanın üçüncü katında ticaret müdürlüğü ve diğer müdürlükler bulunurken alt ve orta katı mekteptir) kendisinin sıklıkla geldiği bir yer olma özelliği gösterir. Mektep 8-9 metrelik bir oda, 120 kişiden ibarettir. Fiziksel şartların uygun olmayışından ötürü 120 kişinin bir kısmı ders görürken diğer bir kısmı koridorda beklemektedir. Bu yüzden Ali Cenani Bey müdürlükleri bu binadan çıkararak tamamını mektebe bırakmak amacındadır. Mektebe her gün iş sahibi 70-100 kişi öğrencilere iştirak etmektedir. Sabah başlayan dersler öğlen 13.30’da sona erer ve mektepten çıkan öğrenciler 30-50 lira maaş karşılığında ticarethanelerde staj görürdü. Mektebin kütüphanesindeki kitapların az olduğu, müderrislerin kitap telif etmeleri gerektiği tüm tamirat işleri, alet edevat ve eğitim masrafları için 40 bin lira tahsisat konulması gereği belirtildi (TBMMZC, Devre 2, c.15, İ:80, 17 Mart 1925, s.548-549).

⁴⁸⁶ TBMMZC, Devre 2, c.15, İ:80, 17 Mart 1925, s. 547.

⁴⁸⁷ İstatistiklerde iktisat açığını yüksek gösteren bir başka gelişmeye gümrüklerden beyanname geçmeyen mallardı. Bu mallara beyanname verilmediğinden istatistiklere geçmiyordu (TBMMZC, Devre 2, c.17, İ: 94, 5 Nisan 1925, s.99).

vergisinden fabrikada çalışan işçilerin de 10 yıl kazanç vergisinden muafiyeti sağlanacaktı⁴⁸⁸.

Şeker fabrikaları dışında vekâletin diğer projeleri arasında debagat fabrikaları, el fabrikaları, aile tezgâhları kurdurmak yer alıyordu. Bu fabrikalar için İskoçya, Almanya ve Belçika'dan vekil tarafından numuneler ve kataloglar getirtilmişti. 1913'te Romanya'ya giden Ali Cenani Bey buradaki halkın yaptığı Masnuat-ı Haşebiye müzesini gezmişti⁴⁸⁹. Vekil bu yıl verilen 1.300.000 lira tahsisatın 400.000 lirasıyla pamuk 350.000 lirasıyla şeker fabrikası kurulacağını kalan 300.000 lirayla da geçen yıl başlanmış fabrika inşaatlarına harcanacağını belirtiyordu. Diğer önemli bir projesi de daha önceki satırlarda bahsi geçen Sanayi ve Maadin Bankası tesis etmekte. Bu sayede hem yeni fabrikaların tetkikatı hem de bu fabrikalara gerekli şirketlerin tesisi, bu şirketlerin hisselerinin borsada satışı daha düzenli yapılacaktı⁴⁹⁰. Vekâlet bütçesi tam olarak bu işlere ayrılacaktı.

Ticaret Vekâleti bütçesine dair söz alan Kazım Karabekir Paşa Cenani Bey'in bazı söylemlerini eleştirdi. Bu eleştiriler aslında vekâletin hangi politikayı izleyeceğini görünür hale getirdi. Bunlardan ilki vekilin *fabrikalar açabiliriz ama fabrikalara insan ve mühendisi nereden bulabiliriz* sorusuna Kazım Karabekir Paşa'nın *sanayiın seri inkişafı Ticaret Vekâletince kabul edilmişse derhal yer yer sanayi mektepleri, çırak usta kursları açılarak o makinelerle layık insanları da seri yetiştirmelidir* cümlesiyle karşılık buldu. Mekteplere yapılan yardımın yeterli olmadığı bütün sanayi mekteplerinin vekâlete bağlanması gerekliliği karşısında vekil bu mekteplerin özel idarelerce kurulduğu bunun değiştirilmesi için kanuna ihtiyaç duyulduğu fakat böyle bir düzenlemeye gerek olmadığını savundu.

⁴⁸⁸ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.79-80.

⁴⁸⁹ İstanbul'daki tahta kürdanlar bile Romanya'da yapılmıştır. Romanya köylüleri elleriyle ocak başında çakıyla odunu yontarak bu kürdanları yapmışlardır. Cenani Bey Türkiye'deki köylülerin koca çam ağacını telef ederek yaptıkları iki tekneyi ancak 20 paraya sattıklarını bunun yerine sanayi-i haşebiyeye yönelmenin daha uygun olacağını belirtmektedir (TBMMZC, Devre 2, c.16, İ:81, 18 Mart 1925, s.23-25).

⁴⁹⁰ TBMMZC, Devre 2, c.16, İ:81, 18 Mart 1925, s.26; Cenani Bey'in vekilliği döneminde önemli bir adımı da ticari muamelelerde ecnebi kelimesinin çıkarılmasını sağlamak oldu (TBMMZC, Devre 2, c.16, İ:81, 18 Mart 1925, s.28-29).

İkinci eleştiri vekâlet bütçesinden sergiler için ayrılan paranın çıkarılmasıydı. Paşa bu sergilerin vatan malını göstermek sevdirmek ve sarf ettirmek için çok etkili bir yol olduğu düşüncesindeydi. Bu amaçla iktisat kongrelerine ayrılan fazla paranın buraya aktarılabilceğini belirtti. Sergi konusunun açılması Ali Cenani Bey'in yakın zamanda hayata geçirmeyi planladığı bir projenin de adının anılmasına ortam sağladı. Bu bağlamda vekil Avrupa'da açılacak altı adet sergi olduğunu Londra'daki tütün sergisinin takip edilmesi gerektiğini hatta bu sergi için hem İstanbul Ticaret Odası yetkilileri hem de sergiye katılacak tütün tüccar ve yetiştiricileri için iki pavyon inşa edileceği bilgisini verdi. Paris'te de Sanayi-i Tezyiniye sergisi gerçekleştirilecekti. Burada Kütahya çinileri, Gaziantep elişleri, bakırcılık, dökmecilik, halıcılık örnekleri sergilenmeliydi. Katılacak tüccar ve sanatkârlara yol yardımı yapılacaktı. Lozan ve Leipzig'de de iki panayır düzenlenecekti. Ticaret odaları bu panayırlara Ticaret Vekâletinden birer komiserle katılacaklardı.

Avrupa'daki bu sergilerden de hareketle Ali Cenani Bey Türkiye'yi tanıtabak bir ticaret sergisi yapmak yerine seyyar bir sergi teşkil etmek istiyordu. Ruslar 10-15 yıl önce böyle bir sergi tertip etmişler, İstanbul ve Akdeniz'in meşhur limanlarına göndermişlerdi. Vekilin bu fikirden ilham aldığı anlaşılıyordu. *Seyrisefainden bir vapur alalım mesela Karadeniz Vapurunu düşündüm bunun içinde 130 yatak vardır tüccarlarımızdan 130 kişi alabilir ambarlarında elektrik tertibatı yaparak bir meşher haline koyabiliriz bütün mahsulatımızı ve masnuatımızı bu vapurda sergi halinde gösterebiliriz* sözleri 1926'da hayata geçirilen Karadeniz Vapuru Projesi'nin ta kendisiydi⁴⁹¹. Bu projenin bütçesi yine Cenani Bey tarafından belirlendi. Tüccarlardan kamara ücretleri alınacak, Türk tütünleri paketi 1 frank olmak üzere satışa sunulacak, Türk tüccarlarının mallarını fiyatlarını gösterir broşürler hazırlanacaktı.

1925 MUK layihası ile ilgili görüşmeler esnasında Ticaret Vekâleti bütçesi dışında ele alınan diğerk bir kurum Seyr-i Sefain Müdüriyet-i Umumiye bütçesiydi. Seyr-i Sefain Müdüriyeti savaşlar sonrasında yapısal değişiklik ve tamiratla Avrupa'daki şirketlerle rekabet edecek güce ulaşmıştı. İdarenin bu denli güç kazanması bazı spekülasyonları da beraberinde getirdi. Bu idarenin devlet tarafından işletildiği sürece kâr edemediği,

⁴⁹¹ TBMMZC, Devre 2, c.16, İ:82, 19 Mart 1925, s.36.

6.000.000 lira sermayeyle 40 lira kâr getiremediği iddiaları yüzünden özel şirketlere devredilmesi gereği ortaya atılmaktaydı. Eskişehir Mebusu Arif Bey ticari kuruluşların devlet tarafından işletilmesine karşı çıkıyordu. İsmet Paşa hükümetiyse askeri, idari ya da ekonomik gerekçelerle devlet tarafından işletilmesi gerekli bazı hizmetlerin kâr ya da zarar etmesinin önemli olmadığı tezi üzerinden cevap veriyordu. Hükümeti destekleyen bir adım da Ali Cenani Bey'den geldi. Kendisi müdürlüğe bağlı vapurlar hakkında önemli bilgiler aktarırken savaşlar dolayısıyla kullanılamayacak halde olan vapurları tamir masraflarıyla birlikte açıkladı. Hiç kullanılamayacaklar da ayrıca belirtildi. Yapılan harcamalarına devlet bütçesinden değil idarenin kazancıyla gerçekleştirildiği ve hâlihazırda idareye ait fazla varidat bulunduğu açıklamaları meclisi sükûnete kavuşturdu⁴⁹².

İdare açısından şikâyetle bulunulan diğer bir noktaysa Seyr-i Sefain vapurlarının her yere uğramamasıydı. Ali Cenani Bey'inse bu ithamlara karşı söylediği *o sahillerdeki ufak kasabalarda oturan ahalinin de bu idarenin sermayesinde hakkı vardır* sözleri bravo sesleriyle adeta birbirine karıştı. Vapurların her yere ulaşamamasının gerekçeleri ortadaydı. Tamirde olanlar, devletin postasını, memlekete gelmek isteyenleri taşıyanlar vardı. Seferberlik zamanlarında da yine iş Seyr-i Sefain idaresine düşmekteydi. Dolayısıyla bu idare başka bir şirket eline devredilemezdi. Vekilin bu sözlerine Antalya Mebusu Rasih(Kaplan) Bey de *bunu rüyalarında görürlerse de inanmasınlar* diyerek destek veriyordu⁴⁹³.

Seyr-i Sefain idaresine dair meclisten gelen diğer şikâyetler şunlardı. Seyr-i Sefain vapurlarıyla diğer vapur kumpanyaları arasındaki ihtilaf, Heyet-i İdare, Ümit vapurunun

⁴⁹² Ticaret Vekili müdürlüğe bağlı vapurlar hakkında önemli bilgiler aktardı. Savaşlar dolayısıyla çoğu kullanılamayacak halde olan vapurlardan Cumhuriyet, Gülnihal, Gelibolu, Alemdar, Harem, Burgaz, Moda, Maltepe, Miralay Nazım Bey vapurları ve Gayret römorkörü etrafı bir tamirattan geçerken Gülcemal, Reşit Paşa, Marmara, Kocaeli, Antalya vapurları yine tamir edilenler arasındaydı. Tamirat işlemleri için 622 bin lira harcadı. Seyr-i Sefainin işlettiği vapurlardan Altay, Bahricedit, İnebolu, Anadolu vapurları kullanılamaz haldeydi. 1925 yılında Bandırma, Nimet, Haydarpaşa, Fenerbahçe, Altay, İhsan, Yakacık vapurları işleyecek hale getirildi. Seyr-i Sefain idaresi Mersin, Antalya, Marmara, Karadeniz, Çanakkale, Miralay Nazım Bey adıyla altı adet daha vapur satın aldı. Tüm bu harcamalar için devlet bütçesinden 1 milyon 200 bin lira harcadı. Seyr-i Sefain idaresi bu miktarın 500 bin lirasını ödemişken kalan borcu da ödeyecekti. Bu paralar hazineye değil kendi idarenin kazancıydı. İdareye ait 605 bin 388 lira fazla varidat görünmekteydi (TBMMZC, Devre 2, c.17, İ:91, 1 Nisan 1925, s.19).

⁴⁹³ Seyr-i Sefain devletin hem müdafaasını sağlamak hem de iktisadi ihtiyacı temin edecek bir idareydi. Özelleştirilmesi düşünülemezdi. Varidatı masrafını kurtarmadığında devlet bütçesinden o açık kapatılırdı. Fakat idare buna gerek duymamaktaydı. Ayrıca Cenani Bey küçük sermayelerle vapur işletenlerin bir araya gelerek milli bir şirket kurmalarını teklif etmekteydi (TBMMZC, Devre 2, c.17, İ:91, 1 Nisan 1925, s.20).

batması, Antalya vapurunun tamiri, vapurların feshedilmesi, pasolar, Rum müfettiş ve kılavuzların idarede yer alması, hayvan sevkiyatı için sadece Trabzon'a doğru bir hat yapılması sıkıntı yaratmaktaydı. Bunlardan özellikle Milli Vapur Kumpanyaları Seyr-i Sefain ile rekabet etmekteydi. Hükümetin bu durumda olan küçük vapur işletmelerine tavsiyesi birleşerek milli bir şirketin kurulmasına öncülük etmekte⁴⁹⁴. Bu tartışmalar devlet işletmeciliği ve devletçilik bağlamında sürecekti.

2.7.2.2. Madencilik ve Sanayi ve Maadin Bankası

Cenani Bey'in vekilliği döneminde vekâlet gündemine alınan Ergani bakır, Ereğli kömür ve Kayseri demir madeni meseleleri mecliste önemli oturumlara konu olmuştu. Ergani Mebusu Kazım Vehbi Bey, Ergani bakır madenini işletmek için bir şirketin varlığından bahsederek bu şirketin imalat ve tesisata ne zaman başlayacağı ve Ergani hattının ikmali inşaatının uzun süreceğinden bu esnada çıkarılan bakırların nakliyle ilgili konuşurken Ticaret Vekili Ali Cenani Bey ise Ergani Bakır Madeni Türk Şirketinin kurulmak üzere olduğunu ilk duyurandı. Hazineye senelik 50.000 İngiliz lirası temin eden bu madenin meclis-i idaresi Ocak ayı sonuna kadar toplanarak, sağlanan sermayeyle işe başlayacaktı. Ali Cenani Bey de tetkikat için Ergani'ye memurlar göndermiş, Ergani hattının inşasının hızlandırılması için İtibar-ı Milli Bankasıyla temasa geçmiş ve bu işin iki yılda sonuçlanacağını öngörerek nakliyat konusunda da sorun yaşanmaması için gerekli tedbirleri almıştı⁴⁹⁵.

Mecliste gündem oluşturan diğer bir maden Kayseri Mebusu Ahmet Hilmi Bey tarafından dile getirilen Kayseri'nin Develi Kazasındaki Feraşe demir madeniydi. Hilmi Bey kendi seçim bölgesine yatırım yapılmasını arzu ediyordu. Ali Cenani Bey ise demir madeni bulup işletmenin zor olduğuna bu yüzden vekâletin ancak demiryolu yanında keşfedilen demir üzerine gidebileceğini belirtti⁴⁹⁶. Cenani Bey bu görüşmelerden bir yıl sonra demir ve kömür madenlerini işletmek üzere Ticaret Vekâletine 18.000.000 lira tahsisat verilmesini sağladı. Bu gelişme Kayseri Mebusu Ahmet Hilmi Bey'i tekrar harekete geçirdi. Fakat vekil, Hilmi Bey'i pek de desteklemeyen bir üslupla ülkede demiri eritecek

⁴⁹⁴ Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.1781-1782.

⁴⁹⁵ TBMMZC, Devre 2, c.12, İ:39, 22 Ocak 1925, s.254-255.

⁴⁹⁶ TBMMZC, Devre 2, c.15, İ:80, 17 Mart 1925, s.541.

kömürün bulunmadığını sadece Kastamonu'ya bağlı Daday, Cide ve Söğütözü'nde bu düzeyde kömür olduğunu ve buralarla ilgilenildiğini aktardı⁴⁹⁷.

Ereğli kömür madeni ise belki de bahsi geçen madenler arasında en değerli olanıydı. Senelik kömür çıkarma kabiliyeti 5.000.000 ton olan bu madenden 1922 yılında 700.000 ton kömür elde edilirken 1923'te 800.000 tona yakın çıkarılacağı hesap edilmişti. Cenani Bey bu madenden daha fazla kömür elde edilmesi için 35.000.000 frank sermayeye ihtiyaç olduğunu tespit etti⁴⁹⁸. Ali Cenani Bey bu dönemde yabancı kömürlerin revaçta olmasını engellemek, Anadolu demiryollarının ve İstanbul'un yabancı kömürü almasına mani olmak için vekâlet bünyesinde çalışmalar başlattı. Ereğli kömürünün hangi cins kömür olduğunun belirlenmesi, sadece yerin orta katmanından değil de alt ve üst tabakadan da kömür çıkarılması ve ocaklara dekovil inşa edilmesi için hazırlıklara girildi. Bu çalışmalar için 8.000.000 lira gibi bir bütçeye ihtiyaç vardı ve bu sayede Ereğli kömürünün piyasanın en değerli kömürü olan Kardif kömürüyle eş düzeye gelmesi sağlanabilirdi.

Madenlerde çalışanların sorunları da Ticaret Vekâletinin gündemindeydi. Ereğli kömür ocağı da dâhil olmak üzere ocaklarda çalışan amelenin mesai saatleri, çalışan memurların görevlerini yerine getirmediikleri, ocakları işleten şirketlerin Türkçe muamelatta bulunmaması, bu işlemlerin memurlarca kontrol edilmemesi, bu şirketlerin ocaklarda uyguladığı usulün yanlışlığı ve tahribata sebep oldukları madenlere ait diğer sorunlardı⁴⁹⁹. Madenlerde çalışan işçi haklarına Amele Kanunu'yla yasal bir düzenleme getirilmişti. Hatta Ticaret Vekâleti bu kanunda yaptığı iyileştirmeye mesai saatini 8 saate indirmişti.

⁴⁹⁷ Adeta karşılıklı atışmaya dönen tartışmada Ahmet Hilmi Bey, Ticaret Vekâleti ve encümenleri yetersiz araştırmada bulunmakla itham ederken vekil Cenani Bey Feraşe madeniyle ilgili yeterli bilgilerinin olduğunu, gerekli incelemede bulunduklarını ve buranın dışında nerelerde demir madeni bulunduğunu bildiklerini aktarıyordu (Zemzem Yücetürk, "Ahmet Hilmi Kalaç'ın Ekonomi Görüşü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:33, sayı:55, Ankara, 2014, 265-266).

⁴⁹⁸ TBMMZC, Devre 2, c.15, İ:80, 17 Mart 1925, s.555.

⁴⁹⁹ TBMMZC, Devre 2, c.15, İ:80, 17 Mart 1925, s.556-558; 10 Nisan 1926 tarihli TBMM'de kabul edilen bir kanun, bütün şirketleri Türkiye dâhilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmaya mecbur etmektedir. Yabancı sermayeli şirketler ise Türk tebaasından olan kimselerle temaslarında ve resmi defterlerine Türkçe kullanmak zorundadır. Aslında bu kanun İttihat ve Terakki yönetiminin I. Dünya Savaşı yıllarında çıkardığı benzer nitelikli bir kanunun tekrarıdır. Savaş yılları ve mübareke döneminde tam anlamıyla uygulanamayan ilk kanun Cumhuriyet döneminde tavizsiz uygulanmıştır. Her iki kanunun amacı da ülkemizde çalışan ecnebinin Türkçe öğrenmesini sağlamak değil yabancı şirketler üzerinde Müslüman Türkleri artan oranda istihdam etmeleri konusunda baskı kurmaktır (Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 117).

Fakat pratikte çalışan işçilerin %85'ini aşan kısmı 10-12 saat çalışmaktaydı⁵⁰⁰. Ocakların işletmesini alan şirketlerinse sadece kâr amaçlı hareket etmesinden ocaklar büyük zarar görüyordu. Ali Cenani Bey bu sorunun kısa süreli iltizamdan kaynaklandığını bundan sonra bir Türk Anonim Şirketi tesis ederek ocakların 75 sene müddetle İş Bankasına verildiğini açıklıyordu. Zonguldak'taki Türk sermayedarların, büyük sermayedarların tahakkümünden kurtarılması diğer bir sorunu temsil ediyordu. Vekil ocakların küçük işletmelerle işletilmesinin doğru olmadığını bu işin Türk Anonim Şirketleri tesis edilerek yapılmasına taraftardı⁵⁰¹.

Madenlere imtiyaz verilmesi meselesi de tartışmalar arasında yer aldı. 2 bin küsur adet belgeden oluşan eski Maden Nizamnamesi'nin madenler hakkında kesin bir çözüme gitmeyi engellediği bu tartışmalardan çıkarılan ortak karardı⁵⁰². Konuyla ilgili vekâletin başlattığı yasa çalışmasıyla 12 Nisan'da 608 sayılı *Maadin Nizamnamesi'nin Bazı Maddeleri ile Taşocakları Nizamnamesi'nin Tadiline Dair Kanun* ile madenlerin devlet tarafından işletilmesinin önü açıldı. Bu gelişmenin arkasından yine Cenani Bey'in girişimleriyle kurulacak Sanayi ve Maadin Bankasıyla madencilikteki finansman sorununun çözülmesi hedeflendi.

19 Nisan 1925 tarihinde kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası bankacılık, sanayileşme ve devlet işletmeciliği bakımından ciddi bir kurumsal gelişimdir. 18 Nisan 1925 tarihli meclis oturumunda gündeme alınan kanun tasarısında ülke içinde sanayileşme yönünde bir takım çabaların olduğuna ancak bunların sermaye eksikliği ve teknik yetersizlikler nedeniyle başarılı olamadığına değinilmişti. Bu sebeple Sanayi ve Maadin Bankası bizzat ve iştirak yoluyla sanayi yatırımlarında bulunarak bunları işletmek, Osmanlı'dan devralınan fabrikaları yöneterek iyi bir konuma getirmek, maden yatırımları yaparak idarelerini üstlenmek ve Türk sanayiine kredi sağlamak gibi amaçlarla

⁵⁰⁰ Amele Kanunu madde 8: Mesai-i yevmiye genel olarak sekiz saattir. Bu müddetten fazla çalışmaya hiçbir işçi icbar edilemez. Çalışma saatleri haricinde tarafeynin rıza ve muvafakatiyle iki kat ücrete tabidir. Tahte-l-arz (yer altı) mesafede nüzül ve suud (inmek ve çıkmak) için geçen müddet sekiz saate dâhildir. Madde 11: maden ocaklarında çalışan amelenin hadd-ı asgari ücreti ocak amil (vergi tahsilinden sorumlu kimse) ve mültezimleriyle Amele Birliği ve İktisat Vekâleti tarafından müntahab (seçilmiş) üç zat marifetiyle tayin olunur (Eminalp, Malkoç, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Basının İşçilere Bakışından Bir Kesit: Meslek Gazetesinin Perspektifinden Türkiye'deki İşçi Sınıfının Geçmişi ve İşçi Hareketleri", *LaborComm Bildiriler Kitabı*, 2013, s. 3-4).

⁵⁰¹ Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.1788.

⁵⁰² TBMMZC, Devre 2, c.16, İ:81, 18 Mart 1925, s. 9.

kurulmuştu. Bankanın sermayesi, Ticaret Vekâletinin 1924 yılında kurduğu ya da iştirak ettiği fabrika ve şirketlerdeki hisse ve sermayesi, yine vekâlet tarafından aktarılacak sanayi ödeneği ve imalatı harbiye dışındaki döner sermayeleri olarak sayılmakta, hükümetin bankadan borçlanma yapamayacağı, kurumun sermayesini geri alamayacağı belirtilmekteydi⁵⁰³.

Bu bankanın kurulacağının haberi Ali Cenani Bey tarafından daha önce 18 Mart 1925 tarihinde verilmişti. Burada memleketin sanayide istenen noktada olmadığından, Ticaret Vekâletine verilen 500000 lira ile yeni dönem için verilecek olan 1300000 liranın sanayi ve ticari hayata ivme kazandırmadığından dem vurmaktaydı. Ali Cenani Bey dışardan yeni bir varidat kaynağı bulma gereğini gündeme taşımıştı. Devlet bütçesine bağlı işleyen fabrikaların Ticaret Vekâleti bütçesine bağlanmasını, verilmiş olan 500000 lira tahsisat, yeni dönem için verilecek miktar ve yine bazı özel kanunlar aracılığıyla sağlanan ödemelerle, 8-9 milyonluk bir sermayenin oluştuğunu bununla da Sanayi ve Maadin Bankasının kuruluşuna zemin hazırlandığını mecliste beyan etmişti. Bu içerikli hazırlanan kanun tasarısının Heyet-i Vekile'ye gönderilmesini sağlamıştı. Amaç yeni fabrika ve şirketler kurabilmek, bu şirketlerin hisselerini kurulacak Sanayi ve Maadin Bankası aracılığıyla borsada daha yüksek rakamlarla satabilmektir. Ticaret Vekilinin bu konudaki girişimi Başvekil İsmet Paşa tarafından da kabul görerek Türk Sanayi ve Maadin Bankası adıyla bir bankanın teşkili ile ilgili tasarı İcra Vekilleri Heyetinin 26 Mart 1925 tarihli toplantısında görüşüldü⁵⁰⁴. Bankanın kuruluş gerekçeleri Ticaret ve Muvazene-i Maliye Encümenleri tarafından da tartışıldıktan sonra Resmi gazetede 23 Nisan 1925'te duyuruldu⁵⁰⁵.

Tasarıya göre banka fenni ve ilmi müesseseleri, Osmanlı'dan miras kalan Hereke Fabrikası, Bakırköy bez, Beykoz Kundura ve Debbağ Fabrikası, Feshane İplik Fabrikası,

⁵⁰³ Serkan Tuna, *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 24-25.

⁵⁰⁴ TAV I, s.76.

⁵⁰⁵ Birinci madde-Müessisat-ı sanayiye tesisine hizmet ve buna müferri' bilcümle muamelat-ı ticariye ve itibariyeyi icra etmek üzere Türkiye sanayi ve maaden bankası namıyla bir banka teşkil edilmiştir. İkinci madde- İştirak suretiyle tesisat-ı sanayide bulunmak ve işletmek; Türk sanayi ve maaden eshabına ikrazatta bulunmak. Üçüncü madde- Bankanın sermayesi bervec-i ati meblağ ve emvalden teşkil eder. A-Ticaret Vekâletinin 1924 senesinde tesis veya iştirak etmiş olduğu fabrika ve şirketlerdeki hisse ve sermayesi B-Ticaret Vekâletinin 1925 senesi ile seneyn-i mütebakiye bütçelerine vaz' olunacak teşvikat-ı sanayiye tahsisatı C-İmalat-ı harbiyeye mahsus olanlardan maada devlete aid fabrikalarla ve bunların mütedavil sermayeleri (TAV I, s.79).

Yıldız'daki Çini Fabrikası, Uşak Şeker Fabrikasını devralacaktı⁵⁰⁶. Ayrıca Kayseri'deki Bünyan Fabrikası da özel kişiler ve Ticaret Vekâleti ortaklığıyla anonim şirket biçiminde kurulacaktı. Fakat bankanın bu işletmeleri özele devredip devretmeyeceği meselesi tartışmalı bir hal aldı. Akçuraoglu Yusuf Bey hükümetin verdiği tasarıda *bizzat yahut iştirak suretiyle tesisatı sinaiyede bulunmak ve müessasatı sinaiyeyi işletmek* olarak encümene gönderilen maddenin encümenince *bankaya devredilmiş olan müessasatı sinaiyeyi, teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar, bizzat idare etmek* olarak değiştirilmesine karşı çıkmakta ve durumu *hükümet kendi doktrinini feda etmektedir* sözleriyle değerlendirmekteydi⁵⁰⁷. Bankanın bizzat ve iştirak yoluyla sanayi tesisler kurma yetkisi olduğu halde Muvazene-i Maliye Encümeni ilgili maddeyi bu bankanın bizzat teşebbüs kurmasına imkân vermeyecek biçimde değiştirmişti. Vekil Ali Cenani Bey de yeniden yapılan fabrikaların kendilerini idare etmesi zor olacağından bu yolu tercih ettiklerini, hükümetin encümen tarafından yapılan değişikliği uygun gördüğünü ve bunda doktrinimizden sapmış gibi bir vaziyet aramamak gerektiğini⁵⁰⁸ şu sözlerle açıklıyordu:

*“Bizim teklif ettiğimiz, hükümetten bankaya devredilen askeri fabrikaların idaresi meselesidir. Yeniden yapılan fabrikaların kendilerini idare etmek hususunda müşkülât çekeceğini takdir ederek Muvazene-i Maliye Encümeninin bu tashihini kabul ettik. Bunda doktrinimizden sapmış gibi bir vaziyet yoktur. Bankayı şirketler tesis eder. O şirketler amel olur. Doğrudan doğruya kendisi işletemez”*⁵⁰⁹

Görülen o ki bankaya intikal etmiş ve hemen hemen hepsi Osmanlı döneminden kalma işletmeleri özel teşebbüslere devretmek kanun metnine bir hedef olarak alınmış, sanayi ve maden sektörlerinde yeni kurulacak herhangi bir teşebbüsün sırf devlet sermayesiyle kurulması imkânsız kılınmış, özel sermaye ile iştirak kanunen zorunlu hale getirilmiştir. Banka kendisine devredilmiş fabrikaları anonim şirketler haline getirecek bu şirketlerin

⁵⁰⁶ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.82.

⁵⁰⁷ Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.1784-1786.

⁵⁰⁸ Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Şakir Bey (Çatalca) açıklama yapma gereksinimi duyar: “Ancak kabul edebildiğimiz miktarı Ticaret Vekâletine devretmiş olduğumuz fabrikalardan, teşekkül edecek şirketlere devri zamanına kadar muattal durmaması için geçici bir devre ait muvakkat işletme hususunda salâhiyet vermektir. Prensip olarak encümenimiz devlete ait bir müessesenin doğrudan doğruya fabrikacılık yapmamasını iltizam etmektedir (Bravo sesleri) (TBMMZC, Devre 2, c.18, İ:105, 18 Nisan 1925, s.139).

⁵⁰⁹ Serkan Tuna, *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, s. 27.

% 51 hisseleri nama muharrer olup bankaya ve Türk şahıslara ait olacak ve teşekkül eden şirketlere fabrikaları devir işi böylece sağlanacaktı. Banka ayrıca tahvil ihracına ve kısa vadeli istikraz akdine de yetkili kılınmıştı⁵¹⁰. Bankaya dair ikinci bir meseleyse bankanın kontrolden uzak olup olmayacağı endişesiydi. Banka daima maliye müfettişlerinin kontrolünde Ticaret Vekâleti'nin nezareti altında olacaktı. Üçüncü sorunsu 10.000.000 liralık müstakıl bir bankanın bütçesini hükümete emanet etme noktasında yaşanıyordu⁵¹¹. Son olarak banka işlemlerinin Divan-ı Muhasebat denetimine tabi tutulmaması ile hesapların yıl sonunda encümenden geçmeyecek olması ayrı bir eleştiri konusu olmuştu. Diyarbakır mebusu Zülfü Bey banka bilançosunun Muvazene-i Maliye ve Ticaret Encümenlerinden ortaya çıkacak bir encümen tarafından incelenip onaylanması yönünde önerge vermişti. Ali Cenani Beyse daha hızlı ve ekonomik çalışabilmek için Divan-ı Muhasebatın bu kayıtları tutması gerektiğini savunmuş fakat yine de Zülfü Bey'in önergesi kabul edilmiştir.

Ali Cenani Bey 500.000 liralık zahire fonunu suiistimal ettiği gerekçesiyle sorgulanırken Sanayi ve Maadin Bankasını da bu işlere aracı ettiği sıklıkla dile getirilmişti. Bu konu üçüncü bölümde detaylarıyla incelenecektir. Anlaşılan o ki bu banka faaliyette bulunduğu süre boyunca kendiliğinden hiçbir teşebbüse girişmemiş yeni teşebbüslere 1.173.693 liralık iştirak, 4.838.427 liralık da ikrazatta bulunmuştu⁵¹². 1930'lu yıllarda devlet işletmeciliğine konu oluşturacak hemen her unsurun ilk örneğini teşkil etmiş, 1925 yılında getirdiği hükümlerin bir kısmı 1930'lu yıllarda değişikliğe uğramış bir kısmı ise

⁵¹⁰ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.82-83.

⁵¹¹ TBMMZC, Devre 2, c.18, İ:105, 18 Nisan 1925, s. 145; Sanayi ve Maadin Bankası Uşak Şeker Fabrikasıyla birlikte de anıldı (Güzelbey, *Cenaniler*, Ufuk Matbaası, İstanbul, 1984, s.90-92); 1923'te 600000 Türk lirası sermaye ile Uşak Terakki Ziraat TAŞ adıyla kurulan fabrikayla ilgili önemli gelişmeler vardı. Fabrika üretime başlamadan 14 Nisan 1925'te şeker fabrikalarına bazı muafiyetler ve ayrıcalıklar tanıyan 601 sayılı kanun yürürlüğe girdi. İkinci bir adım olarak da 19 Nisan 1925'te kurulan Sanayi ve Maadin Bankası fabrika sermayesine %30 oranında katkıda bulundu. 17 Aralık 1926'da uzun bir ara sonrasında üretime geçen fabrika hakkında 1 Ekim 1930 tarihinde Ali Cenani, Hakkı Tarık, Hasan Fehmi (Gümüşhane), Ragıp (Kütahya), Tahsin (Aydın), Remzi (Gaziayıntap), İzzet (Afyon), Ragıp (Zonguldak) Beyler değerlendirmede bulundu. 1925 Kasım ayında temeli atılan Alpulu Şeker Fabrikası da 1926 Kasımında işletmeye açıldı. Bu süreci 1933 Eskişehir, 1934 Turhal Şeker Fabrikaları, 1935'te açılan dört şeker fabrikasıyla Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş'nin kuruluşu izledi (<http://www.ozelburoistihbarat.com/Content/images/archieve/ekonomi-finans-dosyasi-turkiye-ekonomisi-1923-1960-cf841fdc-e8a1-42f6-9889-3182457f74fe.pdf> Erişim Tarihi: 11 Haziran 2018).

⁵¹² Boratav, *a.g.e*, s.83.

devam etmişti. Kabul edilenlerin başında hammaddeleri işlemeye dayalı sanayileşme stratejisi gelmiş bu anlayış da Sümerbank kanunuyla kesin şeklini almıştı⁵¹³.

2.8. Seyyar Sergi Projesi

Türk üretiminin arttırılması, ticaretin geliştirilmesi ve memleketin iktisadi hayatına yeni bir nizam getirmek maksadıyla hükümet ve ticaret vekâleti iş birliğiyle 1926 yılı Haziran ayında bir seyyar sergi düzenlendi. Bu serginin amacı “*garp medeniyetlerinde pek mühim olarak telakki edilen sergiler bir memleketin şevket ve fevzini tevzi ve ticaret ve sanayi erbabının fikir icadı ve teşebbüsatlarını tezyid ve nihayet milli istihsalatın ve mamulatin layıkıyla tanıtılmasını temin etmektedir*”⁵¹⁴ düsturuyla yola çıkılarak belirlendi.

1851’de Londra’da ilki gerçekleştirilen fuarla birlikte Avrupa’nın pek çok yerinde sergi açılışı gerçekleşmişti⁵¹⁵. Yine 1889 ve 1900 Paris sergileri bu anlamda tüm dünyaya örnek teşkil etmekteydi. Bu durumdan hareketle Türkiye de Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeni devletin adını uluslararası arenada duyurmak ve ülke tanıtımına katkı sağlamak istiyordu. Bu adım dönemin Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’den geldi. Konuyu meclis gündemine taşıyarak ayrı bir bütçe oluşturulmasını sağlamak adına attığı bu adımlar başta Mustafa Kemal’in desteğiyle kabul gördü.

Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’in ticaret sergilerine ilgisi mecliste dikkat çekmekteydi⁵¹⁶. Kendisi daha önceki yıllarda ticaret sergisi masrafı olarak konulan 5700 liranın kaldırılmak istenmesine karşı çıkararak Avrupa’nın çeşitli yerlerinde açılacak sergileri özellikle Londra’daki bütün sergisini işaret etmişti. Türkiye gibi bütün üreticisi bir

⁵¹³ Serkan Tuna, *Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, s. 28; Ali Cenani Bey’in kuruluşu için desteklediği şirketlerden biri de İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi olmuştur. Bu şirketin kurucu ve ortakları Ali Cenani Bey’in yakın arkadaş ve akrabasıydı. Ali Cenani Bey bu şirketin fazla parasının Sanayi ve Maadin Bankasına yönlendirilmesi için şirket müdürü Ahmet Hamdi Bey’den talepte bulunmuştu. Ahmet Hamdi Bey de Ticaret Vekâletine bağlı Tahliye İdaresinin Osmanlı Bankasında bulunan 150.000 lirasını bu bankaya yönlendirmek için çalışmalara başlamıştı (Murat Koraltürk, *Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları “Gazi Bana Çok Kızmış!..”*, c.1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 226-228).

⁵¹⁴ “Seyyar Sergi”, *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, c.42, sayı 4, İstanbul, 1926, s.248; Seyyar sergiye ait talimatname için bkz. Seyyar Türk Sergisi Karadeniz Vapuru Sergi Seyahat Talimatnamesi, *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, sayı 6, İstanbul 1925, s.934-935; Talimatnameyle ilgili detaylı çalışma için bkz. Yılmaz Akkılıç, “Seyyar Sergi”, *Bursa Defteri*, sayı 24, Bursa, 2004, s.110-124.

⁵¹⁵ “Seyyar Sergi”, *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, c.42, sayı 4, İstanbul, 1926, s.249.

⁵¹⁶ *Cumhuriyet Haftasonu*, 30 Aralık 2006, s.1, 3.

memleketin bu sergilerin peşinde olmasını savundu⁵¹⁷. Paris'teki sanayi sergisine Türk tarafınca katılımın olduğunu fakat gerçekleştirilecek Lozan panayırlarına daha geniş katılımın sağlanmasını istemekteydi. Türkiye'nin de bir sergi hazırlığına girişmesi gerektiğini, ticaret sergisi ortaya çıkarmak için de en az 300-400.000 ya da 1000.000 liralık bir bütçeye ihtiyaç duyulacağından daha az masraflı seyyar sergi teşkilini uygun bulduğunu açıkladı. Hatta bu sergi Rusların 15 sene önce İstanbul'a, Akdeniz limanlarına gönderdikleri seyyar sergi gibi olmalıydı. Bu tecrübeden hareketle Ali Cenani Bey, Seyr-i Sefain Müdürlüğüne ait Karadeniz Vapuru'nu bu iş için tasarlama fikrini sundu ve yaklaşık 100.000 liralık bir bütçe konulmasını talep etti⁵¹⁸. Meclisin de verdiği destekle seyyar sergi için hazırlıklara başlandı. Başlangıçta belirlenen 100.000 liralık ödeneğin yanı sıra İstanbul Ticaret Odası 500.000 lira bağışlama kararı aldı. Ayrıca Cenani Bey, seyahate katılan tüccarlardan ürünlerinin sergilenmesi karşılığında bir şey talep edilmeyip sadece kalacakları kamaraların ücretlerinin alınması fikrini öne sürmüştü böyle de uygulandı.

Mart ayının ortalarında Karadeniz Vapuru Haliç Tersanesi'ne çekildi ve bir fuar gemisi şeklinde tasarlanmak üzere Asım ve Naci Beylere teslim edildi. Vapurda ürünlerin sergileneceği ve satılacağı iki ayrı salon düzenlendi⁵¹⁹. Türkiye'nin başlıca ihracat ürünleri mısır, kuru meyve, tütün, tek el ürünlerinin bu seyyar sergide yer alması planlandı. Sergilenen ürünlerin üzerine dört lisanda bilgi veren etiketler yerleştirildi. Vapurun her yanı Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencileri tarafından resim, heykel ve biblolar ile donatıldı, İbrahim (Çallı) Bey'e geminin girişine asılmak üzere yağlı boya Mustafa Kemal Portresi yaptırıldı.

⁵¹⁷ Hatta Londra'daki sergi için Londra'daki Türk elçiliğine başvuruda bulunmuş, İstanbul Ticaret Odasıyla temasları sayesinde de Türkiye'den gidecek tütün tüccar ve üreticileri için yer ayarlamıştır (TBMMZC, Devre 2, c.16, İ:82, 19 Mart 1925, s.36).

⁵¹⁸ Ali Cenani Bey'in bu girişimleriyle ticaret sergisi masraflarının adı "*ticaret sergi ve meşher ve müzelerine tütün ve sanayii tezyiniye sergilerine muavenet ve seyyar sergi masrafı*" olarak değiştirildi (TBMMZC, Devre 2, c.16, İ:82, 19 Mart 1925, s.37-38); Karadeniz vapuru 3 Temmuz 1924'te İstanbul'a gelmiş ve teslim alınmıştır. İleri gazetesi vapurun özellikleri ve mürettebatı hakkında teferruatlı bilgiler vermiştir (İleri, 4 Temmuz 1924), Soner Sevgili (Yön), Karadeniz Seyr-i Türkiye, NTV, 2006; Kudret Sinan'ın "İlk Yüzer Sergi O değil Bu" başlıklı haberden de istifade edilmiştir. Ali Cenani Bey'in 1925 yılı Mart ayında dile getirdiği bu projeye 1926 yılında Mazhar Müfid Bey de destek verdi (Eser Tutel, "Karadeniz, Sergi Seferinde", *Popüler Tarih*, c.7(72), İstanbul, 2006, s.36).

⁵¹⁹ Ufuk Erdem, "Türk Denizcilik Tarihi Açısından Seyyar Sergi: Karadeniz Vapuru (1926)", VIII. Türk Deniz Ticareti Sempozyumu, İstanbul, 2016, s.45.

Haliç'te vapurla ilgili düzenlemelerin yanı sıra Galata'daki büroda sergi organizasyonu için çalışmalar yürüten komitenin başkanı Liman İşletmeleri Genel Müdürü Rauffi Manyasi Bey, İstanbul Ticaret Odası'ndan Talip Bey İstihbarat Müdürü, Pertev Paşa Coğrafya Encümen Başkanı, Kemalettin Bey Anadolu Ajansı temsilcisi, Avrupa'da eğitim görmüş 7 dil bilen Samiye Hanım Protokol Müdiresi olarak yoğun bir hazırlık sürecindeydi. Büroda seyyar serginin alamet-i farikası olacak bir logo hazırlandı⁵²⁰. Heyetin yanı sıra 250 kişilik yolcu grubu da belirlendi. Bunlar arasında ilk kadın heykeltıraşlarımızdan Nermin Hanım, daha sonra ilk kadın milletvekillerimiz içerisinde yer alacak olan Mebrure Hanım, Celal Bayar'ın oğlu Refii Bayar, 47 kişilik Cumhurbaşkanlığı Orkestrası ve tercümanlık yapmak için Robert Koleji öğrencileri bulunuyordu. Vapurun mühim bir misyonu vardı: *“Bir İmparatorluğun külleri üzerinden yükselmiş yüzünü dünyaya dönmüş genç Cumhuriyeti Avrupa'ya tanıtmak”*. Geziye katılacaklar da buna göre özenle seçilmişti⁵²¹.

Bu genç Cumhuriyet ülkesini tanıtım organizasyonuna İzmirli tüccarlar da dâhil olabilmek için 17 Ocak 1926'da İzmir Ticaret Odasında Mahmut Bey'in başkanlığında toplandı. Toplantıdan çıkan rapora göre pek çok ticarethane, kurum ve kuruluş ürünleriyle katılacaklarını ifade etti⁵²². Projenin hayata geçirileceği tarih olarak düşünülen Mayıs ve Haziran aylarında incir, üzüm henüz toplanmadığından bir yıl önceki ürünlerin vapurda çabuk bozulacağı endişesinden bazı sıkıntılar yaşandı. Fakat en iyi yerli numuneler temin edilerek sergiye konuldu. Bunun haricinde İzmir Ticaret Odası seyyar sergi için 87 adet kitabı odanın sergi komisyonuna teslim etti⁵²³.

Ali Cenani Bey'in fikri alt yapısını hazırladığı ve önemli teşebbüslerde bulunduğu seyyar sergi projesi onun ticaret vekilliğinden istifasının hemen ardından hayata geçirildi. 13

⁵²⁰ Logoda ticaret ve haber tanrısı Hermes elinde büyülu asası yerine Seyr-ü Sefain İdaresi'nin amblemini taşımakta ve İstanbul'dan uzaklaşan Karadeniz Vapurunun önünde yürüyor şekilde resmedilmekteydi (Soner Sevgili (Yön), Karadeniz Seyr-i Türkiye, NTV, 2006).

⁵²¹ <http://www.ozelburoistihbarat.com> Erişim Tarihi: 5 Mart 2018; Canlı hayvan götürmek sorun olur düşüncesiyle Ankara'nın simgesi tiftik keçisinin doldurulmuş olarak götürülmesine karar verildi (Soner Sevgili (Yön), Karadeniz Seyr-i Türkiye, NTV, 2006).

⁵²² Bunlardan İzmir'in meşhur Fig Paker Firması 120 okka incir, Jiro Firması 12 okka incir, kimi tüccarlar belli oranda üzüm, İzmir Ticaret Odası en az bin okka incir ve üzüm göndereceğini beyan etti. Ticaret Odası bu yabancı firmaları Türkiye tanıtımına dâhil etmek istemiyordu (Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj Haklar, Kazanımlar, Bayramlar*, İMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2010, s.176).

⁵²³ BCA, 180.9.0, 0-52-262-10.

Haziran 1926'da Galata'dan yola çıkıp üç aylığına üstünde dalgalanan Türk bayrağıyla Avrupa limanlarına açılan Karadeniz Vapuru dönemin milliyetçi çabalarının da bir yansımasıydı. Fakat bazı gazete ve dergiler de sergiyi sert bir şekilde eleştirmekten geri durmadı. *Akşam* gazetesinin başyazarı Necmettin (Sadak) Bey, köşesinde sergiyi yerden yere vuruyor, sergiye harcanan paralara acıdığını belirtiyordu. *Akbaba* dergisi ise vapurun kalkış tarihinin ertelenmesini öfkeyle servis ediyordu⁵²⁴.

Basındaki olumsuz eleştirilere rağmen Karadeniz vapuru⁵²⁵ Akdeniz, Atlas Okyanusu, Afrika ve Avrupa kıyılarındaki limanlara; Bona (Cezayir), Havr (Fransa), Londra (İngiltere), Amsterdam (Hollanda), Hamburg (Almanya), Stockholm (İsveç), Helsinki (Finlandiya), Leningrad (Rusya), Danzig (Almanya, Polonya), Gıdanya (Polonya), Kopenhag (Danimarka), Anvers (Belçika), Marsilya (Fransa), Cenova (İtalya) ve Napoli (İtalya) taraflarına yol aldı. 86 gün 22 saat süren bir yolculuk sonrasında 12 Avrupa ülkesinin 16 limanına uğradı⁵²⁶. Galata'dan kalktıktan sonra ilk uğrak yeri Mudanya'ydı burada Gazi Paşa da vapura iştirak etti hatta bu sırada Ali Cenani Bey de Paşayla birlikteydi⁵²⁷. Ali Cenani Bey ve Mustafa Kemal, Mudanya'dan Bandırma'ya kadar vapurla seyahat ederek büyük bir memnuniyetle sergiyi gezdiler ve günün sonunda vapurdan ayrıldılar⁵²⁸. Yola çıkan vapur vardığı her limanda önce bir merasim yapıyor ardından sergi açılıyordu. Pek çok ülke limanında büyük bir heyecanla karşılanan sergi heyeti bazı davetlere de katılıyordu. Finlandiya'daki Helsinki Ticaret Odasının böyle bir

⁵²⁴ Basındaki acımasız eleştirilere göre Avrupa'nın en ileri ülkelerinde mahcup olacağımız yazılıydı (Eser Tutel, "Karadeniz, Sergi Seferinde", *Popüler Tarih*, c.7(72), İstanbul, 2006, s.36); *Akbaba* dergisiye bacasına bir leyleğin tündüğü vapurun salyangoz tarafından çekildiği bir karikatür yayınlamıştı. Soner Sevgili (Yön), Karadeniz Seyr-i Türkiye, NTV, 2006. Seyyar sergiyi fuzuli masraf yapmakla, göz boyamakla, reklam yapmakla itham edenlere en net cevap *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı Yunus Nadi Bey'den geldi. Reklamcılık kavramından hareketle olaya bir açılım kazandırdı ve seyyar sergiyi bir masraf kapısı olarak görenlerin reklamcılıktan bi-haber bir zihniyet olduklarını belirtti (Lale Uçan, "Karadeniz Gemisindeki Türk Seyyar Sergisi İçin Basında Neler Yazıldı?", *Popüler Tarih*, c.7(72), İstanbul, 2006, s.42-43).

⁵²⁵ Karadeniz vapurunun bu projeden önce İzmit Müstahkem Mevkii telefon görüşmesi için 243 adet direği taşımak için kullanıldığı görülmektedir. Deniz Müzesi Komutanlığı Arşivi, Bahriye Vekâleti, kutu no:298, gömlek no:6551, eski dosya no: MBN 279, 24 Mart 1925.

⁵²⁶ Özgen Lemi, "Bir Ulus Kendini Tanıtıyor", *Skylife Dergisi*, S. Aralık 2007, s. 79; "Harice Göndereceğimiz Seyyar Sergi Hakkında", *Meslek*, sayı 31, İstanbul, 1925, s.11.

⁵²⁷ N.Ahmet Özalp, *Celal Esat Arseven Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.15-17.

⁵²⁸ Eren Akçiçek, "Atatürk'ün Su ve Deniz Sevgisi", *Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi*, c.22, s.1-2, 2005, s.2.

etkinliği söz konusu olmuştur⁵²⁹. Her durduğu limanın sadece şehir idaresinden değil merkezi hükümet erkânı, tüccar ve sanatkârlarından da büyük ilgi gördü⁵³⁰.

Seyyar serginin uluslararası ticari ilişkiler anlamında yaptığı etkiye, gelecek için güven tesis edip etmediğine, sergideki numune ve satış kısımlarının iyi hazırlanıp hazırlanmadığına ve seyir halinde nasıl idare edildiğine hepsinden önemlisi bu tanıtımdan ne elde edildiğine dair herhangi bir rapor hazırlanmaması büyük eksiklikti. Anlaşılan o ki Ali Cenani Bey gibi siyasi hayatı boyunca gezdiği yerlere dair rapor yazmayı dahi ihmal etmeyen bir mebusun fikir babası olduğu bir projede aynı hassasiyeti göstermemesi ticaret vekâletinden ayrılması durumuyla açıklanmalıydı. Yine de genel gözlemlere göre bazı limanlarda vapurun yeterli süre durmayışı, üzüm, incir, pamuk vs. gibi ihracat ürünleri hakkında bilgi verecek ticari lisana sahip ehliyetli kimselerin bulunmayışı, sanat ve ticaret erbabından küçük bir grubun vapurda yer alması ve tanıtım konusunda bu grubun fikirlerine öncelik verilmeyışı diğer eksiklikler olarak dikkat çekmişti⁵³¹. Karadeniz Vapuru ise ülkeye döndükten sonra yolcu filosu içerisinde yerini almıştı⁵³².

2.9. Üçüncü Dönem TBMM’deki Çalışmaları

Üçüncü dönem TBMM, CHF’nın ikinci kurultayının gerçekleşmesi, Mustafa Kemal’in Büyük Nutku kaleme alması, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması, Menemen olayı gibi yoğun siyasi gelişmelerin yaşandığı bir dönemdi. Bu dönem askeri, hukuki, iktisadi vs. alanlarda değişiklikleri de beraberinde getirdi. Ali Cenani Bey’inse bu dönem meclis çalışmalarına bakıldığında alışılmışın aksine pasif bir tutum sergilediğini görmek, hem siyasi itibarının zedelendiği hem de mali ve ailevi hayatının bozulduğu bir dönem içerisinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kendisi 1928 yılını üçüncü bölümde anlatılacağı üzere 500.000 liralık tahıl fonunu usulsüz kullandığı gerekçesiyle meclis ve

⁵²⁹ Özalp, *Celal Esat Arseven Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları*, s.59.

⁵³⁰ Hollanda’nın Amsterdam kentine varıldığında sahildekiler vapura akın ederken vapurdakiler de kenti dolaşmaya başlıyordu. Özellikle Barcelona’da ve Helsinki’de on binlerce kişinin büyük ilgisiyle karşılaşıldı (Ali Suad, “Seyyar Sergimiz Hakkında” *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, sayı:25, Eylül 1926, s.626-630).

⁵³¹ Ali Suad, “Seyyar Sergimiz Hakkında”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, sayı:25, Eylül 1926, s.626-630; Ali Suad, “Seyyar Sergimiz Hakkında”, s.437-444.

⁵³² BCA, 30.18.1.2, 74.34.17; Bu vapur, 29 Nisan 1937 yılında Madrid Elçiliğine sığınan İspanyol mültecilerin Türkiye’ye nakilleri için belli bir kira ve sigorta bedeli karşılığında kullanıldı (BCA, 30.18.1.2, 74.34.17); Hatta bu mülteciler bu yolculuk esnasında Syracuse limanında kaçmayı başardı (BCA, 30.10, 263.593.40); Kiralanan vapurun Valencia’ya gidiş geliş masrafları Türkiye tarafından ödendi (BCA, 30.18.1.2, 79.86.20).

Yüce Divan sorgusuyla geçirmiş hakkında hazırlanan karma komisyon mazbatasıyla ilgili meclisin 14 Nisan 1928 tarihli oturumunda uzunca bir savunma konuşması yapmıştı.

Ali Cenani Bey üçüncü dönem TBMM’de dış politika alanında yapılan yasa çalışmalarında yer almaktaydı. Bu dönemde Türk dış politikasının amacı, dış askeri müdahale ihtimaline karşı ortak bir güvenlik sistemi kurmak ve uluslararası ilişkilerde mevcut sorunları barışçıl yollarla çözmektir. ABD ve Fransa’nın yakınlaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan Briand-Kellogg Paktına Türkiye de bu amaçla dâhil olmuştu. Kellogg Paktı denilen antlaşma savaşın ulusal siyasetin aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmesi ilkesine dayanan hükümler içeriyordu⁵³³. Ali Cenani Bey de bu paktı onaylayan mebuslar arasındaydı. Yine aynı dönemde birçok devletle farklı nitelikte antlaşmalar imzalanmıştı⁵³⁴. Türkiye ile İsveç arasında Seyr-i Sefain ve Ticaret Sözleşmesini imza eden heyetin başkanı Ali Cenani Bey’di⁵³⁵. Ayrıca 8 Nisan 1929’da Türkiye Macaristan arasında tarafsızlık, uzlaşma, hakem antlaşmasına dair kanunu onaylayanlar arasındaydı⁵³⁶. 25 Mayıs 1929’da Türkiye ile İsviçre Mukavelenamesi ve Türkiye- Bulgaristan Muahedesi mecliste Cenani Bey’in de dâhil olduğu mebuslarca kabul edilmişti⁵³⁷. Türkiye-Hollanda, Türkiye-Letonya arasında Ticaret ve Seyr-i Sefain Mukavelenamesi ise bu gelişmeden üç gün sonra yine aynı heyet tarafından gerçekleştirildi⁵³⁸. Cenani Bey vekilliği sırasında da birçok ticaret ve ikamet sözleşmeleri imzalamaya memur heyetin başkanlığını üstlenmişti. Bu sözleşmeler Almanya,

⁵³³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938) 3. Kitap (İkinci Bölüm)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.159.

⁵³⁴ Cengiz Şavklı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri(1920-1938)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s.186.

⁵³⁵ TBMMZC, Devre 3, c.7, İ:22, 7 Ocak 1929, s.19-24; Ali Cenani Bey öncesinde 1927 yılının Ekim ayında Cumhuriyet Halk Fırkasının II. Kongresine katılmış, Nutuk’u dinleyenler arasında yer almıştır. Bu kongreye 63 vilayetten ikişer üye olmak üzere 126 kişi CHF’ye üye, 315 milletvekili ve yabancı elçiler katılmıştır. Kongrenin yapılacağı günden bir gün önce trenle Ankara’ya gelen isimler arasında Ali Cenani Bey de vardı (Ed. Eminaalp Malkoç, *Türk Kamuoyu Algısında Nutuk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2014, s.28); 19 Ocak 1929’da yürürlüğe giren harbin devletler arasında milli alet olarak kullanılmasına karşı çıkan kanuna Ali Cenani Bey de destek vermişti (TBMMZC, Devre 3, c.7, İ:27, 19 Ocak 1929, s.60); 24 Ocak 1929’da kazanç vergisi ile ilgili takriri mevcuttu (TBMMZC, Devre 3, c.7, İ:29, 24 Ocak 1929, s.3); Hemen arkasından 16 Şubat 1929 tarihinde bu defa Türkiye-İtalya arasında adli himaye, hukuk ve ceza işlerinde karşılıklı koruma hakkında kanun kabul edildi. Fakat daha önceki sözleşmelerin hemen hepsinde yer alan Cenani Bey burada bulunmadı (TBMMZC, Devre 3, c.8, İ:35, 16 Şubat 1929, s.45).

⁵³⁶ TBMMZC, Devre 3, c.10, İ:50, 8 Nisan 1929, s.37.

⁵³⁷ TBMMZC, Devre 3, c.12, İ:68, 25 Mayıs 1929, s.87, 89.

⁵³⁸ TBMMZC, Devre 3, c.12, İ:71, 28 Mayıs 1929, s.122, 129.

Finlandiya, Arnavutluk, Rusya, Belçika, Çekoslovakya, İsveç, Norveç, Danimarka, Flemenk, İsviçre, Macaristan ve Mısır hükümetleriyle ayrı ayrı gerçekleştirilmişti⁵³⁹.

Ali Cenani Bey dış politika dışında Osmanlı Meclisinden beri ilgilendiği maarif alanıyla alakalı çalışmalara da dâhil olmuştu. Her ne kadar bu dönem meclisine devamsızlık yaptığı dikkat çekse de⁵⁴⁰ 27 Nisan 1929 tarihli meclis oturumunda Yüksek Mühendis Mektebinin tamir ve inşaatıyla ilgili kanunda özellikle yer almıştı⁵⁴¹. Yeni mektepler inşa edilmesine dair kanun çalışmalarına onay vermiş, meclis matbaası inşasıyla da yakından ilgilenmişti⁵⁴². Maarif Vekâletinin en ciddi ıslahat düşüncesi Darülfünun üzerine yoğunlaşmış Ali Cenani Bey de İstanbul Darülfünunu, Yüksek Mühendis Mektebi gibi kurumların bütçelerine dair yasama faaliyetlerine özel önem göstermişti⁵⁴³.

1929 Kasım ayı meclis çalışmaları İsmet Paşa'nın dış politika, iç güvenlik, iktisadi ve mali meseleler hakkında uzun ve detaylı açıklamalarıyla başlamıştı. Paşa hükümete güvenoyu verilmesini şu sözlerle istiyordu:

*“Temsil ettiğimiz bu güzel memlekette bizim mesuliyet mevkiinde kalmamızı kanaatinize uygun görüp görmediğinizi reylerinizle bildirmenizi rica ederim (şiddetli alkışlar) itimadınız yeni muvaffakiyetlere nail olmak için hükümette kuvvetli bir vasıtaadır. Teveccühünüze bilhassa teşekkür ederiz”*⁵⁴⁴

Ali Cenani Bey'in de meclise katılımı hükümete güvenoyu verilmesi dolayısıyla oldu⁵⁴⁵. Sonrasında devamsızlığı daha da arttı⁵⁴⁶. 1929 Aralık ayından itibaren Cenani Bey'in mecliste ve Ankara'da olmadığı haberleri basında da yer almaya başladı. Bu haberlere göre kendisinin Şam'a gittiği bu gidişinin de pürüzlü işlerinden dolayı olduğu söylenmekteydi. Bu işler Antep'teki bir konserve fabrikası yapmak üzere alınan bir hanın Ali Cenani Bey'e mal edilmesi yine Antep'te kendi çiftliğinde 2000 liraya yapılan fakat 12000 liraya mal edilen bir bina muamelesinin daha olduğu, Antep Elishleri Mektebi tesisi için kız kardeşi, baldızı ve yeğenlerinden mürekkep beş kişilik bir heyet-i müteşebbiseye

⁵³⁹ BCA, 030.18.01, 01.014.33.6, 31 Haziran 1925; BCA, 30.18.01, 01.018.027.16, 1 Mayıs 1926; BCA, 030.18.01, 01.018.28.5, 29 Nisan 1926; BCA, 030.18.01, 01.020.45.5, 18 Temmuz 1926.

⁵⁴⁰ TBMMZC, Devre 3, c.8, İ:36, 18 Şubat 1929, s.51.

⁵⁴¹ TBMMZC, Devre 3, c.10, İ:58, 27 Nisan 1929, s.136.

⁵⁴² TBMMZC, Devre 3, c.12, İ:75, 2 Haziran 1929, s.281.

⁵⁴³ TBMMZC, Devre 3, c.11, İ:60, 4 Mayıs 1929, s.5; TBMMZC, Devre 3, c.11, İ:63, 11 Mayıs 1929, s.31.

⁵⁴⁴ TBMMZC, Devre 3, c.13, İ:3, 9 Kasım 1929, s.17.

⁵⁴⁵ TBMMZC, Devre 3, c.13, İ:3, 9 Kasım 1929, s.18.

⁵⁴⁶ 12 Aralık 1929'da yapılan ikinci oylamaya da dâhil oldu. Bu hadiseden sonra da tekrar meclise katılımı 27 Ocak 1930 tarihinde olmuş 1 Şubat 1930'da İstiklal Harbi malullerine verilecek para yardımı hakkındaki kanunu kabul etmiştir (TBMMZC, Devre 3, c.16, İ:28, 1 Şubat 1930, s.8).

5000 lira verilmesi ve mektep inşa edildiğinde iade edilmesi gereken miktarın Cenani Bey tarafından geri ödenmemesi olarak sayılabilir. Ayrıca alacakları konusunda oğlunu vekil kılması, Halep'teki emlakı için Halep noterinde bir Halepliye vekâlet vermesi diğer iddialardandı⁵⁴⁷.

Meclis Ali Cenani Bey'in ortadan kayboluşuyla ilgili tahkikat başlattı ve kendisinin Trablusşam'da olduğunu öğrendi⁵⁴⁸. Ardından konuyla ilgili ailesine bildirimde bulundu. Buna göre Cenani Bey'in izin almadan meclisten ayrıldığı tekrar katılabilmesi için de adresini bildirmesi gerektiği aksi takdirde mebusluğunun düşeceği ifade edilmişti⁵⁴⁹. Devamsızlığının iki ayı bulması durumunda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 28. maddesine göre mebusluğu düşecek ve Cumhuriyet tarihinin devamsızlıktan vazifesine son verilmiş ilk mebusu olacaktı⁵⁵⁰. Ali Cenani Bey'in gizemli yolculuğunu Kahire'de çıkarılan *El-Ehram* gazetesi şu şekilde vermişti:

*“Cenani Bey geçen ayın 12. günü Meydan-ı Ekbez'den Suriye'ye geçmiş, oradan Halep'e geçerek 24 saat sonra Trablusşam'a gitmiş oradan Beyrut'a geçerek bir gün kalmış. Daha sonra Şam'a dönmüş. Şam'dan Trablus'a Trablus'tan Mısır'a hareket emiş ve Kahire'ye muvazalet etmiştir”*⁵⁵¹

Ayrıca Cenani Bey'in ruh halinin hiç de iyi olmadığı şeklindeki birkaç habere İstanbul basınında denk gelinmekteydi. İstanbul'da bulunan bir dostuna gönderdiği mektupta *bir elinde tabanca bir elinde kokain* dolaşmakta olduğunu ifade etmişti⁵⁵². Hakkında çıkan haberler ya da kendisine çekilen bir telgraf üzerine üç gün sonra 29 Ocak 1930 tarihinde Adana treniyle Ankara'ya geldiği ve eşyalarını dâhi tren istasyonunda kendini karşılamaya gelen oğluna bırakarak hızlıca meclise gittiği görülmüştü⁵⁵³. Burada müzakerata katılıp rey verdikten sonra arkadaşlarının bir kısmına meclisten aldığı iznin sonucunu beklemeden sağlık sorunu nedeniyle Mısır'daki Hilvan Kaplıcası'na gittiği şeklinde beyanlarda bulunmuştu⁵⁵⁴.

⁵⁴⁷ *Vakit*, 12 Aralık 1929, s.2; *Akşam*, 13 Aralık 1929, s.1.

⁵⁴⁸ *BCA*, 030.10, 5.25.4. ek:1; *BCA*, 030.10, 5.25.4. ek:2.

⁵⁴⁹ *Akşam*, 1 Ocak 1930, s.2.

⁵⁵⁰ *Akşam*, 26 Ocak 1930, s.2.

⁵⁵¹ *Akşam*, 14 Ocak 1930, s.4.

⁵⁵² *Akşam*, 26 Ocak 1930, s.2; *Vakit*, 26 Ocak 1930, s.6.

⁵⁵³ *Akşam*, 28 Ocak 1930, s. 1-2; *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Ocak 1930, s.1-2; *Vakit*, 28 Ocak 1930, s.1; *Akşam*, 29 Ocak 1930, s.1-2.

⁵⁵⁴ *Akşam*, 29 Ocak 1979, s.6; *Cumhuriyet*, 28-29 Ocak 1930, s.4; *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1969, s.6.

13 Şubat 1930 tarihli bir zabıttaki Ali Cenani Bey'in doktor raporuyla iki ay kadar izinli olduğu görüldü⁵⁵⁵. Şubat-Mart ayları boyunca meclise bir iki gün geldiği iki kanun kabulüne katıldığı anlaşıldı. Bunlardan biri 20 Şubat 1930 tarihli Türk Ocakları Merkez Heyetinin borçlanma akdine Maliye Vekilinin kefalet etmesine dair olan kanunu kabulü ikincisi de 27 Mart 1930 tarihli gazete primleri hakkındaki kanunu onaylaması olmuştur⁵⁵⁶. Tekrar iki ay sonra meclise katıldığında Amerika- Türkiye Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşmasının kabulüne onay vermişti⁵⁵⁷. 31 Mayıs 1930'da 7 ayrı yasama çalışmasından sadece Türkiye-Fransa arasında yapılan sözleşmeyi destekledi⁵⁵⁸. Ardından 2 Haziran 1930 tarihli Türkiye-İspanya uzlaşma, adli tasfiye ve hakem antlaşmasını kabul edenler arasına dâhil oldu⁵⁵⁹. 3 Haziran'da da Askeri Mülki Tekaüt Kanunu'na imza koydu⁵⁶⁰. Tekrar meclis binasında görünmesi 25 Eylül 1930 tarihli Türk parasının kıymetini koruma kanunu kabul etmesiyle mümkün oldu⁵⁶¹.

2 Ekim 1930'da İsmet Paşa kabinesine itimat edilmesi hakkında evet oyu kullanmak üzere meclise geldi ve akabinde 6 Kasım 1930'da encümen seçimleri yapılırken Cenani Bey Manisa Mebusu Mustafa Fevzi ve Tokat Mebusu Bekir Sıtkı Bey ile birlikte Arzuhal Encümenine ait reyleri tasnif etmek üzere memur edildi. Üçüncü dönem TBMM'deki en son faaliyeti Maarif Vekâleti emrinde bulunan meslek mektepleri, atölye ve satış evleri için ayrılan sermaye hakkındaki kanunu onaylamaktı⁵⁶².

⁵⁵⁵ TBMMZC, Devre 3, c.25, İ:29, 23 Şubat 1931, s.52.

⁵⁵⁶ TBMMZC, Devre 3, c.16, İ:33, 20 Şubat 1930, s.49; TBMMZC, Devre 3, c.17, İn 40, 27 Mart 1930, s.87.

⁵⁵⁷ TBMMZC, Devre 3, c.18, İ:46, 12 Nisan 1930, s.44.

⁵⁵⁸ TBMMZC, Devre 3, c.20, İ:66, 31 Mayıs 1930, s.28.

⁵⁵⁹ TBMMZC, Devre 3, c.20, İ:67, 2 Haziran 1930, s.16.

⁵⁶⁰ TBMMZC, Devre 3, c.20, İ:68, 3 Haziran 1930, s.42.

⁵⁶¹ TBMMZC, Devre 3, c.21, İ:82, 25 Eylül 1930, s.25.

⁵⁶² TBMMZC, Devre 3, c.26, İ:37, 21 Mart 1931, s.78.

BÖLÜM 3: ALİ CENANİ BEY'İN YARGILANMASI VE SİYASİ HAYATTAN ÇEKİLMESİ

3.1. Erken Cumhuriyet Döneminde Usulsüzlük ve Yolsuzluklar

Kişisel çıkarların toplum çıkarlarına tercih edilmesiyle yaşanan yolsuzluklar, kişilerin keyfi uygulamaları, yönetim sistemi, ekonomik ve sosyal yapıdan kaynaklı durumlar sonucunda yaşanmaktadır⁵⁶³. Yolsuzluklar siyasal ve yönetsel yolsuzluklar olarak bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Kamu gücünü elinde bulunduran siyasal parti ile ilişkisi bulunan bakanların milletvekillerinin, parti üyelerinin ve delegelerin doğrudan ya da dolaylı olarak siyasal yolsuzluklara dâhil olmaları mümkündür⁵⁶⁴. Yönetsel yolsuzluk ise devlet hizmetinde bulunanların, kamu yetkisini uygulama sürecinde çıkar gözeterek yasal düzenlemelere aykırı biçimde hareket etmesi olarak tanımlanabilir. Bu yolsuzluklar ziyadesiyle rüşvet, zimmet ve irtikâp gibi kanun dışı hareketlerle yapılmaktadır⁵⁶⁵.

Her anlamda yolsuzlukların Osmanlı Devleti'nde de yaşandığı ve bunun devletin çöküş nedenlerinden biri olduğu bilinmektedir⁵⁶⁶. Tanzimat döneminde bu olayları kontrol edebilmek adına kamu hizmetlerinde bulunanların görevlerine ilişkin suçların cezalandırılması için bir ceza kanunnamesi yürürlüğe konmuştu. 1840'ta yürürlüğe giren kanunla rüşvet alan ve veren aynı cezaya tabi tutulmuş, 1849'da tüm memurlara rüşvet almayacakları hususunda yemin etme usulü getirilmiş, 1855 Nizamnamesi ile de rüşvet sayılan ve sayılmayan hediyeler belirlenmişti⁵⁶⁷.

II. Meşrutiyet döneminde yaşanan usulsüzlüklerse daha çok seçim olaylarıyla birlikte anıldı. 1908 seçimlerinin olaylı geçmesi, özellikle Rumların İttihat Terakki'yi yıpratmak adına seçimlerde usulsüzlük yapıldığını, baskı ve hileye başvurulduğunu dile getirmesi,

⁵⁶³ Kemal Özsemerci, *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*, Sayıştay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 18.

⁵⁶⁴ Erkan Afşar, *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2013, s. 3-6.

⁵⁶⁵ Afşar, *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*, s.1-3.

⁵⁶⁶ Osmanlı'da padişahların yolsuzluk ve rüşveti önlemek için Divan-ı Hümayun'da her türlü şikâyeti dinlediği, Fatih Sultan Mehmet'ten sonra ise "Adalet Köşkü" denilen ve bir kapısı Divan'a açılan bir yer tesis edildiği kaynaklarda ifade edilmektedir. Alınan bu önlemlere rağmen Osmanlı'da rüşvet olaylarının ilk yaşandığı hadise III. Murad'ın vezirlerinden Şemsi Ahmet Paşa ile alakalı olarak çıkmıştır (Umur Tosun, *Bir Kamusal Başarısızlık Ürünü Olarak Yolsuzluk, Yolsuzluk ve Etkin Devlet İçinde*, Ümit Yayınları, Ankara 2002, s. 30-31).

⁵⁶⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.220-227.

seçimlerin yenilenmesi için de defalarca hükümete başvurmaları işleri ıırından çıkarmıştı. 1912 yılında Meşrutiyetin ilk erken genel seçimi yapılarak Kanun-i Esasi'deki *Meclis-i Mebusan seçimleri dört yılda bir yapılır* ilkesi uygulanmadı.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında benimsenen milli iktisat politikası ve bu politikayla yeni bir sınıf oluşturma anlayışı yolsuzluk iddialarını da beraberinde getirdi⁵⁶⁸. Bu iddiaları gündemde tutan basındı. Osmanlı toplumunda karaborsacılık, vurgunculuk, zimmet gibi olayların yaşandığı ve bunun sonucunda zengin bir sınıfın ortaya çıktığı, bu kişilerin de daha ziyade İttihat Terakki'ye yakın kişiler, bürokrat ve küçük tüccarlardan oluştuğu haberleri hep gündemde tutuluyordu. Bu olaylarda adı sıkça anılanların başındaysa İttihatçı Kara Kemal ile İttihat Terakki'nin İdare Heyeti Genel Sekreteri İsmail Hakkı Bey gelmekteydi⁵⁶⁹. Özellikle iaşe sorunları dolayısıyla yolsuzlukla suçlanan Kara Kemal Bey için İttihat Terakkinin 1916 Kongresinde bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştı. Komisyon kısmen yaptığı tetkiklerle Kemal Bey'i aklamış fakat şahsıyla ilgili iddialar sonraki yıllarda da devam etmişti. İttihat Terakki'nin iaşe yolsuzluklarıyla ilgili mecliste ve basında yoğun eleştiri alması zerine *İhtikârın Men'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat* adında bir kanun yayınlaması ve İaşe Umum Müdürlüğü'n İaşe Nezaretine dönüştürmesi yolsuzluk olaylarına son vermedi⁵⁷⁰.

İttihat Terakki yanlısı olan isimler Mondros Mütarekesi sonrasında da yolsuzlukla itham edildiler. III. Ordu Komutanı Vehip Paşa bunlardan biriydi. Batum'da yolsuzluk yaparak bir milyon liralık servet edindiği ve Sivas askeri depolarında milyonlarca okka fazla buğday bulunurken bunu kişisel çıkarları dolayısıyla halka dağıttırmadığı iddia edilmekteydi⁵⁷¹. Daha önce de Paşa'nın Havza'da satın aldığı Beřėz Un Fabrikası hakkında da usulsüzlük yaptığı gerekçesiyle kendisiyle ilgili bilgi talep edilmişti. Vehip Paşa, Batum vilayetindeki teşkilatlanmayla ilgili uygulamalar konusundaki müdahaleleri ile de adını duyurmuştu. Vehip, Enver, Cemal ve İsmail Hakkı Paşaların Batum'daki düzeni bozdukları, sahipsiz evleri işgal ettikleri, mağazalardaki mallara el koydukları, buradaki ticari faaliyetleri ülke menfaatine aykırı bir şekilde yönlendirdikleri diğer

⁵⁶⁸ Zafer Toprak, *Milli İktisat(1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.268.

⁵⁶⁹ A. L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, ev. Damla Acar- Funda Soysal, Kitap Yayınları, İstanbul, 2003, s.136.

⁵⁷⁰ Toprak, *Milli İktisat(1908-1918)*, s.294-308.

⁵⁷¹ *Tasvir-i Efkar*, 6 Teşrin-i sâni 1918, s.1.

iddialar arasındaydı⁵⁷². 1918 yılı sonrasında İaşe Nazırı Celalettin Bey için un alımıyla ilgili iddialar, İttihat Terakki'nin Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın seksen vagon şeker alımı ile ilgili yolsuzluklar yine dönemin usulsüzlüklerindendi⁵⁷³. Görüldüğü üzere un, şeker, tütün gibi ürünlerin alım satım işleri gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinde usulsüzlük ve yolsuzluk yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu gibi durumlar bireysel ticari kaygıları ülke menfaatinden üstün tutan kişilerce yapılmış ve savaş yıllarının oluşturduğu kaos ortamından daha da beslenmiştir. Dönemin koşulları gereğince bu olumsuzlukların tam olarak kayıt altında tutulamadığı da ayrı bir gerçeklik arz etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan bu gibi yolsuzluk ve usulsüzlük olayları gerek merkezi gerekse yerel yönetim uygulamalarında ciddi sıkıntılar olduğunu ortaya çıkardı. TBMM dönemindeyse 18 Eylül 1920 tarihinde özel bir kanunla kurulan İstiklal Mahkemeleri yolsuzluk olaylarının tespiti ve önlenbilmesinde etkiliydi⁵⁷⁴. Bu mahkemelerin yanı sıra mecliste yapılan uzun süren oturumlar yasal düzenlemelere zemin oluşturdu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin hesaplarının maliye müfettişleri tarafından incelenmesi, rüşvet, irtikâp gibi kanun dışı yollarla servet edinenlerin mallarının hazineye aktarılması gereğine dair kanun teklifleri sunuldu. Özellikle Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesine dair yapılan görüşmelerde bu vekâlette suiistimallerin olduğuna dikkat çekildi⁵⁷⁵. Bazı mebusların ticaret ya da müteahhitlik yaparak yolsuzluklara başvurduklarının anlaşılması üzerine mebusların bu işlerle uğraşmalarının önünü kesen yasal düzenlemelere gidildi⁵⁷⁶. Fakat yine de yapılan bu düzenlemeler yolsuzlukları engelleyemedi.

Cumhuriyet'in ilanından sonraysa İsmet Paşa'nın kurduğu kabinede Dâhiliye Vekili olan Ahmet Ferit (Tek) Bey'in adı yolsuzlukla anıldı. Vekil, Lozan Antlaşması'ndan sonra

⁵⁷² Halit Eken, *Kapancızade Hamid Bey*, s.501-502; Mustafa Sarı, *Türkiye- Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 241.

⁵⁷³ Orhan Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918 (Zaferi Nihaiden Tam Teslimiyete)*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2000, s. 106-107.

⁵⁷⁴ Bu mahkemelerin kuruluşundan üç ay kadar sonra Adana mebusu Zekai Bey tarafından verilen kanun teklifiyle ilk dönem İstiklal mahkemelerinin görev ve yetki alanlarına yolsuzluk ve memuriyeti kötüye kullanma suçlarının dâhil edilmesi sağlanmıştı (TBMMZC, Devre I, İ:4, 9 Aralık 1920, s. 274); *TBMM Kavanin Mecmuası*, I /1, Kanun No:249, s.295; Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri, I-II*, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s. 475.

⁵⁷⁵ TBMMGCZ, Devre I, İ:107, 2 Kanun-ı evvel 1920, s. 239-244.

⁵⁷⁶ TBMMZC, Devre I, İ:17, 23 Şubat 1922, s. 116-119.

Türkiye’den ayrılan Ermeni ve Rumları kanunsuz olarak memlekete soktuğu iddiasıyla basında yayılım ateşine tutulmuştu. Bu haberler sadece hükümet karşıtı olanlarca değil hükümet yanlısı yazarlarca da servis ediliyordu. TBMM’nin konuya eğilmesi üzerine hükümet kanalıyla bir soruşturma komisyonu kuruldu ve komisyon çalışmaları sonrasında vekili Yüce Divan’a sevk etti⁵⁷⁷. Fakat Ahmet Ferit Bey’in istifa etmesi ve İsmet Paşa’nın olayın Divan-ı Aliye aksetmeden kapanmasına dair tutumu meselenin Yüce Divan’da sorgulanmadan kapanmasına imkân tanıdı⁵⁷⁸.

Ali Fethi Bey kabinesinin iki vekili; Bahriye Vekili İhsan (Eryavuz) ve Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’in adları yine yolsuzlukla anılacak bu defa her iki vekil de Yüce Divan’da yargılanacaktı. Havuz- Yavuz Davası olarak anılan ilk davada İsmet Paşa’nın çok daha sert bir tutum sergilediği Ali Cenani Bey davasındaysa daha ılımlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır⁵⁷⁹.

3.2. Ali Cenani Bey’le İlgili Yolsuzluk İddialarını Başlatan Süreç

Ali Cenani Bey’in ticaret vekili olduğu ilk aylarda ülke ve dünya genelinde yaşandığı iddia edilen zahire üretim miktarındaki düşüşten dolayı hükümet bazı tedbirler almaya yöneldi. İcra Vekilleri Heyetinin 6 Ocak 1925 tarihli toplantısında ülkenin un ve zahire ihtiyacını gidermek için satın alınacak ve stok yapılacak malla ilgili özel bir kanun çıkarılması karara bağlandı. 21 Ocak 1925 tarihli 1-585 numaralı kanunun yayınlanması ve 500.000 liranın Ticaret Vekâleti tasarrufuna verilmesi Türkiye’nin siyasi hayatına damga vuracak ikinci bir yolsuzluk davasını ortaya çıkardı.

Stok malla ilgili çıkarılacak kanunun gerekçesi dünyadaki buğday mahsulünün azalması dolayısıyla Türkiye ve yabancı memleketlerde buğday ve un fiyatlarının sürekli artışı

⁵⁷⁷ Kemal Zeki Gençosman, *Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, ŞDL Yayınları, İstanbul, 1976, s. 101, 109.

⁵⁷⁸ İsmet Paşa’nın Ahmet Ferit Bey davasında ılımlı olduğu, hükümet soruşturması yaptırarak takdiri meclise bıraktığı anlaşılmaktadır. Meclisten de bu anlamda ılımlı olmasını bekler bir eğilim içerisindedir. Paşa bu sırada rejimin daha yeni ilan edilmiş olmasını, milli mücadeleye ön saflarda katılmış olanların mecliste hayli güçlü bir muhalefet oluşturduklarını ve Yüce Divan’a gidildiği takdirde muhalefetin bu olayı Halk Partisinin aleyhine kullanarak memleketi ayağa kaldırabileceklerini hesap etmek zorundaydı (Gençosman, *a.g.e.*, s. 110).

⁵⁷⁹ İhsan Bey de anılarında bu davanın İsmet Paşa’yla olan kişisel anlaşmazlıklarından ileri geldiğini iddia etmektedir (Gençosman, *a.g.e.*, s. 123).

olarak gösterilmişti⁵⁸⁰. Ayrıca buğday ve arpa yetiştiren 21 yabancı memleketin 1925 yılı buğday mahsulü 2 milyar küsur milyon kilo tahmin edilmiş olup bu miktar 1924 yılına oranla 400 milyon kilo daha azdı. Rusya'nın da 1925 yılı mahsul oranı düşük olup dışardan hububat ithal etmesi ihtimal dâhilindeydi. Sadece Amerika, Yugoslavya, Fas, Bulgaristan 1924 yılından fazla mahsul yetiştirebilmişlerdi. Türkiye ise tahminen yaklaşık 2 buçuk milyon ton buğday, 1 milyon tondan fazla arpa, 300 ton mısır elde edebilmişti. Buğday tüketim merkezlerimiz İstanbul ve İzmir olmakla birlikte İstanbul'un 9800 vagon İzmir'inse 2000 çuval buğdaya ihtiyacı vardı. Buna karşılık birçok ilde ihtiyaçtan fazla buğday mevcuttu. Kanuna diğer bir gerekçeysenakliyatındaki düzensizlik, üretim merkezlerinin uzaklığı, ihracatın men'i ve gümrük resminin indirilmesine dair ortaya çıkarılan rivayetlerin ticarete yarattığı kaygılardan ötürü ülkede bir buğday ve un bhranı oluşmasına izin vermemekti. Buğday ithalinden alınan gümrük resminin indirilmesi ve ihracatın men'i hükümetçe iktisadi menfaatlere aykırı bulunduğundan elde stok mal bulundurmak tedbir olarak uygun bulunmuştu. Stok mal hakkındaki kanun teklifiyle her ne kadar tüketim merkezlerinin uzun süreli ihtiyacı karşılayamayacağı önceden öngörülse de hem fakirlere ekmek dağıtımı hem de olası bir ihtikâr karşısında piyasayı elde tutmak gayesiyle kanunun yürürlüğe girmesi istendi⁵⁸¹. Stok mal hakkında çıkarılan kanun layihası şöyledir:

1. Memleketin zahire ve un ihtiyacını kolaylaştırmak maksadıyla mübayaatta bulunulmak üzere Ticaret Vekâletinin 1924 yılı bütçesinde zahire ve un mübayaatı adıyla açılacak 285.fasla 500.000 lira tayin edilmiştir.
2. Un ve zahrenin satışından hâsıl olan meblağ 1925 yılı bütçesinde varidat kaydedilmek üzere Maliye veznesine teslim edilir.
3. İş bu meblağın 1924 yılında sarf olunmayan kısmı 1925 yılında dahi devren sarf olunur.
4. İş bu kanun tarih teşrininden itibaren geçerlidir.
5. İş bu kanunun icrasına maliye ve ticaret vekilleri memurdur.

⁵⁸⁰ 1925 yılı Konya'nın 2500 Ankara'nın 2100, Afyonkarahisar'ın 2000, Eskişehir'in 500 vagon Urfa vilayetinin 250.000, Mardin vilayetinin 200.000 Diyarbakır vilayetinin 3.000.000, Siverek vilayetinin 2.000.000, Çorum vilayetinin 4.470.000, Ayıntab vilayetinin 125.000 kilo ihtiyaçtan fazla buğday ihraç edebilecekleri anlaşılmıştır. Kayseri, Niğde, Aksaray vilayetlerinde de ihtiyaçtan fazla zahire mevcuttur (TAV, I, s. 4).

⁵⁸¹ TAV, I, s. 5.

Kanun layihası hem Ticaret hem de Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından ele alındı. Ticaret Encümeni özellikle İstanbul, İzmir ve Karadeniz sahillerindeki ihtiyacı temin etmek, olası bir ekmek buhranı ve pahalılığına karşı tedbir almak adına hükümetin bir miktar zahireyi stok etmesini uygun görürken 500.000 lirayla sadece İstanbul ve İzmir'in bile on beş günlük ihtiyacını karşılamamanın mümkün olamayacağı uyarısında bulundu. Bu yüzden kanunda bazı düzenlemelere gidilmeli vekâlete sadece zahire toplama hakkı verilmeliydi. Muvazene-i Maliye Encümeniyse bu işin yolsuzluklara ortam hazırlayacağını açıklıkla belirterek kanuna karşı çıkmıştı. Son olarak mecliste yapılan oturumda Ticaret Encümeninin önerdiği düzenlemeler kabul edildi. Kanun layihasının 3. ve 4. maddeleri şu şekilde değiştirildi. Un ve zahire satışından elde edilen meblağ 1925 yılı Ağustos ayı sonuna kadar diğer mübayaa muamelelerinin devrine tahsis edilecek, muamelenin sonunda varidat kaydedilmek üzere maliye veznesine teslim edilecekti. Ayrıca iş bu kanuna göre muamele ve sarfiyat 1924 yılı MUK'un 16.maddesince uygulanacaktı. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in de mecliste özellikle şu dört konuda ısrarlı açıklamalar yapması kanunun onaylanmasını sağlamıştır. İzmir'in ihtiyacının Burdur, Karahisar gibi yakın yerlerden sağlanacağı, Karadeniz sahilleri için dışardan un alınacağı, 500.000 liralık sermayeyle 2.000.000 liralık zahire alım-satımı yapılacağı ve son olarak tüm bu işler için büyük bir teşkilata ve masrafa ihtiyaç olmayacağını belirtmesi sonucunda 21 Ocak 1925 tarihli 1-585 numaralı kanun onaylandı⁵⁸².

Ali Cenani Bey vekilliği müddetince verilen 500.000 lirayı sermaye olarak kullanarak, Ticaret Vekâleti adına özel şirket, kurum ve kişilerle anlaşmalar ya da şifahi bazı işlemler yapmış bunun neticesinde yolsuzluk iddiasıyla 1928 yılı Mart ayında hakkında tahkikat başlatılmıştı. İlginç bir noktadır ki diğer yolsuzluk davaları meclis tahkikatıyla yani meclise verilen bir önergeyle başlarken Ali Cenani Bey davası adliyeden gelen bir uyarı üzerine başlayacaktı⁵⁸³.

Konunun aydınlatılmasında önce mecliste yer alan Divan-ı Muhasebat Encümeninin sonrasındaysa Adliye ve Teşkilât-ı Esasiye Encümenlerinden oluşan Karma Soruşturma

⁵⁸² TAV, I, s.11-12; 21 Ocak 1925 tarihli kanun 22 Ocak 1925'te Başvekâlete tebliğ edilmesine rağmen 23 Şubatta resmi gazetede yayınlanabilmişti (TAV, I, s.14).

⁵⁸³ Divan-ı Muhasebat Encümeni'nin raporu Ticaret Vekâleti tasarrufuna verilen 500 bin liralık tahsisatın harcanması biçimindeki usulsüzlükle ilgiliydi (Kemal Zeki Gençosman, *Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, ŞDL Yayınları, İstanbul, 1976, s.223).

Komisyonunun incelemeleri temel dayanak oldu. Dönemin gergin siyasi ortamı, nüfus mübadelesi ile ilgili harcamalar, tarım ürünleri fiyatlarındaki artış ve stokların tükenmesi gibi ekonomik sıkıntılar bu süreçte anahtar rol oynamıştı. Soruşturmanın açılmasında olduğu gibi incelemenin gidişatında da etkili olduğu düşünülen TBMM içerisindeki grupların birbirleriyle ve hükümetle hesaplaşması da önemliydi. Özellikle 26 Ağustos 1924'te kurulan yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde etkili olan İş Bankasının bir tür politikacılar bankası olduğu, Cumhuriyet tarihi açısından *aferizm* denilen çıkarıcılık salgınını başlattığı görülmüyordu⁵⁸⁴. İş Bankası çevresinde yer alan bu grubun iddialardaki etkisi göz ardı edilemezdi. Bu veriler ışığında 18 ay süren vekilliği boyunca tüm işlemleri inceleme altına alınan ve özellikle 1925 yılının ilk altı ayı içerisinde vekâlet adına pek çok kişi ve kurumla temasa geçtiği anlaşılan Ali Cenani Bey nihayetinde Yüce Divan'da yargılanacak ve hazineyi zarara uğrattığı miktarın kendisinden tazmini istenecekti. Bu meblağın Ali Cenani Bey tarafından ödenip ödenmediği konusunda da net bilgiye ulaşılamadı.

Yolsuzluk ya da usulsüzlük yapıldığı iddialarına giden süreçte Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve iktisadi yapı son derece önemliydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfus faktörü, üretimin sadece aile ihtiyacına göre düzenlenmesi ve niteliği, tarım alanlarının yıllarca boş bırakılması, tarımda kullanılan basit yöntemler, pazar ekonomisinin olmayışı, mevsimsel şartlar ve sayılabilecek pek çok nedenden ötürü Türkiye tarım ülkesi sıfatını pek de taşıyamadı. Bu gerçekliği 1914'te buğday, mısır, arpa üretimi 7.348.639 ton iken 1925'te bu oranın 2.850.251 tona düşmesi açıkça göstermekteydi⁵⁸⁵. Hatta 1925'te 1924 yılı mahsulünün kış nedeniyle zarara uğramış olduğu, devam eden kuraklığın kışlık ekimi zarara uğrattığı ve ilkbaharda da aynı durumla

⁵⁸⁴ M. Akif Özer, "Girişimci Sınıf, İktisadi Hayat ve Siyaset", *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/2001, Ankara, 165-206, s. 18. Bu siyasi gruplaşmanın yanı sıra meclis içerisinde bir diğer muhalif grup olan ikinci ARMHG tüm yetkilerin Mustafa Kemal Paşa şahsında toplanmasına, İstiklal mahkemelerinin uygulamalarına, saltanatın kaldırılmasına, Halk Fırkasının kurulmasına karşı tepkili olmuşlardı (Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 117-126).

⁵⁸⁵ journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/download/582/pdf Erişim Tarihi:15 Ağustos 2017; Dünya Savaşı esnasında yaklaşık 4 bin ton buğday üretimi 1922'lerde 2 bin tona kadar düştü (Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 119); Bu durum Anadolu'da 1925-1928 yılları arasında bir anlamda kıtlık yaşandığını işaret edebilirdi (Mikdat Kadioğlu, Türkiye'nin Kıtlık ve Açlık Tarihçesine Bakış, *Hürriyet*, 29 Ağustos 2011; Ali Cenani Bey tarafından Mustafa Kemal'in 17 Kasım 1930- 6 Ocak 1931 yılları arasında çıktığı yurt gezisi neticelerinden hareketle Ali Cenani Bey tarafından derlenen bir raporda zirai alanda hububat üretimi anlamında iddia edildiği gibi bir kıtlık yaşanmadığına dikkat çekmektedir (BCA, 490.01, 1454.34.3, s. 3-4).

karşılaşmanın yüksek bir ihtimal olduğu göz önüne alınarak, bunun için hükümetçe gerekli önlemlerin alınması istenmişti⁵⁸⁶. Bu süreç içerisinde meclis de buğday ithalinden alınan gümrük vergisinin indirilmesini, buğday ihracatının yasaklanmasını ve hububat stokunun yapılmasını önermekteydi.

Şeyh Sait İsyanı'nın 1925 yılı Şubat ayı ortasında patlak vermesi, 17 Şubat'ta aşar vergisinin kaldırılmasının beklenen etkiyi yaratmaması, 3-4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'yla yeni bir döneme geçilmesi bu çalışmaları gölgede bıraktı. 2 Aralık 1925'te çıkarılan 682 sayılı kanunla da fidan ve tohumların bedelsiz olarak dağıtılması, devlet yönetiminde fidanlık kurulması, çiftçinin eğitime çalışılması gibi önlemler yaşanan durumu bertaraf etmeye yetmedi⁵⁸⁷. Dünya zahire miktarındaki azalmadan dolayı kıtlık yaşanacağı endişesiyle Türkiye de bu alanda çalışmalara yöneldi ve 21 Ocak 1925'te özel bir kanun yayınladı⁵⁸⁸. Bu kanunla Ticaret Vekâleti adına 500.000 liralık fon ayrılarak stok muamelesi başlatıldı, on gün sonra da dünyada kıtlığa gidilmediği anlaşıldı.

Dönemin siyasi ortamıysa sürecin adeta tetikleyicisiydi. İttihatçılarca başlatılan *milli kapitalist yetiştirme* politikası erken Cumhuriyet döneminde de devam etmiş Cumhuriyetin kurucusu olarak bilinen ve Milli Mücadele'ye katılan kişilerin bazıları devlet nüfuzunu kendi çıkarları için kullanarak Türk hükümetinin iş yaptığı yabancı şirketlerin temsilcisi, iş takipçisi, pay sahibi ya da yönetim kurulu üyesi olmuştu⁵⁸⁹. Kısacası Cumhuriyet'in ilk yılları için geçerli olmak şartıyla, askerler, idareciler, siyasetçiler arasında yer alan bazı kişiler aferizm denilen bir grubu ortaya çıkardı⁵⁹⁰. Siyasal kadrolarla sermaye çevrelerini birleştiren ve adına aferizm denilen tartışmaların merkezinde 1924'te kurulan İş Bankası vardı. Kurucularından 11'inin mebus, diğerlerinin esnaf, tüccar ve sanayici olduğu İş Bankası'nın kuruluş amacı; milli bir burjuva sınıfı

⁵⁸⁶ Necmi Uyanık- Muhammed Sarı, "Cumhuriyet Döneminde Yaşanan Kuraklık Felaketleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarihin Peşinde*, sayı:5, 2011, s.149.

⁵⁸⁷ <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Vecdet-ERKUN-Atat%C3%BCrk-D%C3%B6neminde> Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2017.

⁵⁸⁸ TAV, II, s.315; TBMMZC, Devre 2, İ:12, 21 Ocak 1925, s. 230.

⁵⁸⁹ 1920'lerde yabancı sermaye daha çok Türk ortaklarla kurulan karma şirketleri tercih ediyordu. Karma şirketler TBMM'nin bazı önemli üyeleri ve Mustafa Kemal'in bazı etkili arkadaşlarını kurucu pay sahibi ya da yönetim kurulu üyesi yaparak siyasi karar merkeziyle organik bağ kuruyorlardı. Celal Bayar gibi üst düzey yöneticilerin de bulunduğu 30 kadar milletvekili yabancı sermayeli 32 şirkette 52 yönetim kurulu üyeliğine getirilmişti. Bunlar arasında Yunus Nadi, Kılıç Ali, İsmet Paşa gibi dikkat çeken isimler bulunuyordu (Şafak Altun, *Rüşvetten Özelleştirme'ye Yolsuzluğun 100 Yıllık Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 85-86).

⁵⁹⁰ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınevi, Ankara, 1982, s. 12.

yaratmak, ülke kaynaklarını Türk girişimcilere aktarmak ve böylece milli ticaret ve sanayi kesiminin finansman ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bu banka her ne kadar özel hukuk hükümlerine tabi bir anonim şirket olarak kurulmuşsa da sermayenin sağlanma biçimi ve yönetim kadrosunun niteliği bankaya kamu kuruluşu görüntüsü vermektedir⁵⁹¹. Bankanın kurucu ve yöneticileri arasında banka sermayesine hemen hiçbir katkı sağlamadığı halde büyük kazançlar elde eden kişiler de vardı. İşte *aferist* olarak adlandırılan bu kişilerden ilk akla gelen isimse Yunus Nadi Bey'di. Yunus Nadi Bey daha sonra gündeme taşınacak olan Ali Cenani Bey davasında Karma Soruşturma Komisyonunun başkanlığını da yürütecekti.

Belirtilen nitelikteki diğer bir kişiye Ali Cenani Bey'in ticaret vekili olarak içinde bulunduğu kabinde bahriye vekilliği yapan İhsan (Eryavuz) Bey'di. Kendisi Ali Cenani Bey'in soruşturma süreci başladığında, Yüce Divan'da yargılanıyordu. İhsan Bey'in yargılandığı ve tarihe Havuz-Yavuz Davası olarak geçen dava İsmet İnönü'nün *İş Bankası grubuna* karşı giriştiği bir eylem olarak görülmüştü. İş Bankası grubunun karşı hamlesiyse Ali Cenani Bey'i TBMM'de yolsuzlukla suçlayan konuşmaları olmuştur. Her iki tarafın iddiaları ihtilafı daha da arttırmış taraflar farkında olmadan kendi itibarlarını zedelemişlerdir⁵⁹².

Havuz- Yavuz davasıyla başlayıp Ali Cenani Bey davasıyla devam eden tarihi süreçte ilk hamle İsmet Paşa'dan geldi. Aferist uygulamalardan son derece rahatsız olan İsmet Paşa engellemelere başlayınca aferistler de harekete geçerek pancar ekimine ve yeni şeker fabrikalarının kurulmasına mani olmak adına şeker ithali tekeli ellerinde tuttular. Buna karşı çıkanları komünistlikle, İsmet Paşa'yı da özel girişim düşmanlığıyla suçladılar. İsmet Paşa ise bu eleştirilere şöyle cevap veriyordu:

*“Bir iş ki kimse yapmaz, devlet yapar, bunu anlıyorum. Bir iş ki hususi teşebbüs yapar, bunu da anlıyorum. Fakat devletin nüfuzunu kullanarak şahıslar ve bankalar yapar, bunu anlamıyorum. Ben devletçilik denen şeyi anlarım, fakat dolapçılığı anlamam”*⁵⁹³.

⁵⁹¹ M. Halis Özer, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın Rolü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, sayı 69(2), Ankara, 2014, s. 353-355.

⁵⁹² Ahmet Mehmet Efendioğlu-Cemal Necip Gürel, “Yavuz-Havuz Davası”, *Tarih Okulu Dergisi*, sayı 19, İzmir, 2014, s. 244-247.

⁵⁹³ Şafak Altun, *Rüşvetten Özelleştirme'ye Yolsuzluğun 100 Yıllık Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s.87.

İsmet Paşa'nın amacı Havuz-Yavuz davasıyla aferizmi önlemektir. Bu anlamda Mustafa Kemal Paşa'nın da adımları vardı. Mustafa Kemal ilk olarak 1927 yılı Ağustos ayında *Milletvekillerinin Tanıma Zorunda Oldukları Özel Koşullar* adlı bir bildiri yayınlıyacaktı⁵⁹⁴. Eylül 1927'deyse İsmet Paşa'nın Gazi Paşa'yla bir araya gelerek Yavuz zırhlısının onarılmasında Bahriye Vekili İhsan Bey'in suiistimallerinin olduğuna, İhsan Bey'in yabancı bir şirketten rüşvet aldığına dikkat çekecekti. Dönemin Maliye Vekili Şükrü Bey ve Müdafaa-ı Milliye Vekili Abdülhalik Bey de aynı düşüncede idi⁵⁹⁵. Bu gelişmeyi takiben İsmet Paşa 24 Aralık 1927 günü TBMM'ye verdiği önergeyle bir dönem kendi kabinesinde de bahriye vekilliği yapan İhsan Bey'i usulsüzlük ve yolsuzlukla suçladı. Konu önce meclis tahkikatından geçerek soruşturma komisyonuna havale edildi. Ortak karar neticesinde Yüce Divan'a sevk edilen eski bahriye vekili vatana ihanet suçlamasıyla yargılanmaya başladı⁵⁹⁶.

Divan-ı Ali Eskişehir'de İhsan Bey'le ilgili yargılamayı sürdürürken Ankara'da Divan-ı Muhasebat Encümeni de Ali Cenani Bey'in vekilliği dönemine ait hesapları incelemeye başladı. Yüce Divan, Havuz-Yavuz davasındaki kararını görevi ihmal olarak açıkladı. Bu sonuç İsmet Paşa tarafından pek de hoş karşılanmamış ve hükümetin saygınlığına indirilmiş bir darbe olarak algılanmıştı⁵⁹⁷. İsmet Paşa'nın tarafsız olmadığı, uzun

⁵⁹⁴ Bu bildiride şunlar yer almaktadır: CHP milletvekilleri, milletvekilleri sanlarını özel ekonomik yaşantıları için küçük düşürmeyeceklerdir. Parti Genel Başkanlığı bu konuda özel titizlik gösterecektir. Sermayesinin çoğu devlete ait olan kuruluşlar ve şirketler ile özel sözleşmeye dayanan imtiyazlı şirketlerde ve tekellerde, hükümetçe yönetim kurullarına atananlar, parti milletvekili olamayacaktır. Meclis Başkanı ve Başkanvekilleri, Bakanlar, Parti Genel Sekreteri, Parti Grup Başkan ve Başkanvekilleri, Parti Müfettişleri, devletin ilgisi olmayan özel şirketlerde dahi yönetim kurulu üyeliği ve temsilcilik alamayacaklardır (Altun, *a.g.e.*, s.88).

⁵⁹⁵ Kemal Zeki Gençosman, *Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, ŞDL Yayınları, İstanbul, 1976, s. 126-127.

⁵⁹⁶ Havuz- Yavuz davasında tanıklığına başvurulmuş Ali Cenani Bey, çok geçmeden aynı divanda sanık olarak yer alacaktı. Divan-ı Ali başkanı Ali Cenani Bey'den Heyet-i Vekile'ye gelen bir meselenin müzakere usullerini sordu. Teamüle göre herhangi bir işi hangi vekil gündeme getirdiyse o vekilin açıklamalarıyla müzakere başlardı. İkinci olarak tanıklık ettiği konuya havuz meselesinde tamir işini üstlenecek iki firmanın Heyet-i Vekile'ye sunulduğu ve pazarlıkla satın almanın gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği idi. Ali Cenani Bey tek bir firmanın söz konusu edildiği görüşüne eski Ziraat Vekili Sabri Bey, Milli Savunma Vekili Recep (Peker) ve Maliye Vekili Hasan(Saka) Bey de onay verdi (Gençosman, *a.g.e.*, s. 194-195).

⁵⁹⁷ Bahriye Vekili İhsan Bey'in, Bahriye Vekâletinin kaldırılacağını bile bile Heyet-i Vekile'nin onayını almadan ve yetki sınırlarını aşarak Birinci Dünya Savaşı esnasında hasar görmüş olan Türk zırhlısı Yavuz'un onarılması amacıyla Fransız bir firmayla apar topar sözleşme imzalaması İsmet İnönü tarafından hazinenin zarara uğratıldığı iddiasını ortaya çıkarıyordu. Eylül 1927'de İnönü, Mustafa Kemal Paşa ile bir araya gelerek suiistimallerin olduğunu belirtmiştir (Kemal Zeki Gençosman, *Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, ŞDL Yayınları, İstanbul, 1976, s.182); Joseph C. Grew, *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları Yeni Türkiye*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 1999, s. 89-90.

zamandır arası açık olduğu İhsan Bey ve yakın arkadaşı Doktor Fikret Bey’i Divan-ı Aliye sevk ederken, idari yolsuzluk yaptığı öne sürülen Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’i koruduğu herkesin dikkatini çekti. Bunun üzerine İsmet Paşa durumu Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey’e şöyle aktardı:

*“Mecliste İhsan Bey’in arkadaşları intikam almak için benden bir masumun kellesini istiyorlar fakat onlara bir Osmanlı sadrazamı değil Cumhuriyet Başvekili olduğumu göstereceğim”*⁵⁹⁸.

Takrir-i Sükûn Kanunu’nun kaldırılması yeni bir dönemi de başlatmıştı. İsmet Paşa kanunun sağlamış olduğu emniyet ve huzur ortamından çıkarak tekrar siyasi arenaya inme zorunluluğuyla karşı karşıyaydı. Aferistlerle mücadelesi belki de bu zorunluluğun bir sonucu olmalıydı. Böylece Paşa için liderlik prestiji de sağlanmış olacaktı. Çünkü İsmet Paşa bazı milletvekillerinin ve Halk Partisindeki nüfuzlu bazı politikacıların devlet kapılarında iş takip etmelerini yasaklayarak hem mecliste hem de siyasi çevrelerde itibar toplamıştı. Bu yasağın eşit olarak uygulanmadığı, İsmet Paşa’nın tarafsız davranmadığıysa meclis kulislerinin gündemindeydi. Paşa’nın Cenani Bey aleyhtarlarına verdiği tavize rağmen onun siyasi ahlak mücadelesindeki tutumunu samimi bulmayanlar da çoktu. İsmet Paşa’nın bu girişimine bankacıların verdiği tepki yukarıdaki satırlarda belirtildiği gibi Ali Cenani Bey’in basın ve mecliste yolsuzlukla suçlanması şeklinde oldu. Tahıl fonlarını usulsüz kullandığı iddia edilen Ali Cenani Bey’in bu durumu İsmet Paşa ve Mustafa Kemal tarafından önlenmeye çalışılmışsa da hızla yaşanan gelişmeler konuyu meclis gündemine taşıdı.

Havuz-Yavuz davasının sonuçları çok daha ağır ceza hükmüyle karşılık bulurken Ali Cenani Bey’in davası devlet hazinesini yanlış bir tasarrufa sokma düşüncesinden hareketle bu zararın tazmin edilmesiyle karara bağlandı⁵⁹⁹.

⁵⁹⁸ TBMMZC, Devre 3, İ:61, 14 Nisan 1928, s.133-135; İhsan Ezherli, s.76; Güzelbey, *Cenaniler*, s. 89; Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 90-91; Cengiz Şavkılı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri(1920-1938)*, s.164.

⁵⁹⁹ Bu arada her iki yargılama sonrasında da iki vekâletin geleceğiyle ilgili önemli kararların alındığı belirtilmelidir. Şöyle ki İhsan Bey’in yargılanmasının devam ettiği sırada Bahriye Vekâleti Müdafaa-yı Milliye Vekâletine, Ali Cenani Bey’in yargılanması esnasında da Ticaret Vekâleti, Ziraat Vekâleti bünyesine dâhil edilmişti (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 90-91); Ali Cenani Bey özellikle Mustafa Kemal’in yanında yer alıyordu. Sosyal hayatta dahi sık sık bir araya geldikleri bilinmekteydi. Gazi İstanbul’da büyük salonda Nuri Conker Cevat Abbas, Salih Bozok, Kılıç Ali ve Ali Cenani Beyler kumandanları ve manevi evlatlarıyla oturur Türk musikisi dinlerdi (Baki Sarısakal, *Atatürk ve Türk Musikisine Ait Bilinmeyen Hatıralar, Riyaset-i Cumhur İncesaz Heyeti Şefi Hafız Yaşar Anıları*, s.1). Yine Mustafa Kemal’le birlikte briç ve poker oynardı (FO, 424/279, Temmuz

3.3. Ali Cenani Bey İle İlgili Yolsuzluk Tahkikatı

Bu kısımdan itibaren konunun aydınlatılmasında sıklıkla başvuracağımız, *Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in Tahkikatı Hakkındaki Vesikalar* isimli 1928 yılında TBMM Matbaası tarafından basılmış kaynaktır. Bu kaynağı TAV şeklinde kısaltmakla birlikte metin içi sayfa numaralarının sürekli olarak 1'den başlatılması nedeniyle iki bölüme ayırarak inceledik. Bu durum dipnot gösterimine de TAV I, TAV II olarak yansdı. İlk bölüm 1-133 sayfa numaralarıyla belirtilmektedir. Mustafa Kemal'in, Ali Cenani Bey'in ticaret vekâletine tayinini ve vekâletten istifasını kabul eden tezkeresiyle başlamakta, stok mal hakkındaki kanun layihasıyla ilgili hükümetin esbab-ı mucibesi, Ticaret ile Muvazene-i Maliye Encümenlerinin mazbataları, mecliste layihayla ilgili yapılan müzakere sonucu ve çıkarılan kanun metniyle devam etmektedir. Kanunla birlikte ticaret vekâleti tasarrufuna verilen 500.000 lirayı Ali Cenani Bey'in aldığına dair makbuz senedi, vekâletin muhasebe müdüriyetinin 500.000 liraya ait tahakkuk müzekkiresi, bu paranın İstanbul Ticaret Müdüriyetine verildiğine dair yazışmalar, Usul-ı Muhasebe-i Umumiye Kanunundan bazı maddeler ve konuyla ilgili tahkikat icrası kararı bu belgeler arasında mevcuttur. Ayrıca vekâlet tarafından stok kanunuyla ilgili yapılacak işlemlere dair ilki 28 Ocak 1925 tarihinde olmak üzere 1925 yılının Ocak-Şubat-Mart ayları boyunca İstanbul Ticaret Müdüriyetinde ard arda düzenlenen toplantı tutanakları yine belgeler içerisinde. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in usulsüzce yaptığı iddia edilen sözleşmeler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki Doktor Fikret ile Mukbil Beyler adında iki kişinin Ankara'da un fabrikası açmak üzere imzaladığı, diğeri de Adana İtidal Şirketi Müdürü Yusuf Lütfi Beyle imzalanan sözleşmedir. Adapazarı Fabrikasına ait usulsüz işlemler yapıldığına dair vesikalar, buğday stoku için Süreyya Bey isimli bir tüccardan yüklüce ve pahalı olarak buğday satın alınması, ticaret vekâletinin İzmir belediyesiyle yaptığı satış işlemleri, Sanayi ve Maadin Bankası aracılığıyla yapılan işlemler, Karadeniz'e giden mısırlar, un mubayaasındaki şikâyetler ve tüm bu işlemlere ait Divan-ı Muhasebat Encümenince ortaya çıkarılan hesap tablosunun yer aldığı görülmektedir. İkinci bölüm ise meselenin Adliye ve Teşkilat-ı Esasiye Encümenlerinden oluşan Karma Soruşturma Komisyonuna havale edilmesiyle başlar. Komisyonunun düzenlediği 11 Mart-10 Nisan

1933, Aralık 1935). Havuz-Yavuz davasında Ali Cenani Bey de şahit olarak dinlenmişti (*Vakit*, 11 Mart 1928, s.1-2).

1928 tarihlerini kapsayan 14 oturum, 1-333 şeklinde numaralandırılmıştır. Son kısım ise soruşturmanın neticesini meclise sunan 10 sayfalık bir mazbatadan ibaret olup 1-10 şeklinde numaralandırılmıştır.

Ali Cenani Bey’le ilgili 1928 yılı başlarında araştırılmaya başlanan yolsuzluk iddiaları ilk olarak 1925 yılı basınında *Un Suiistimali* başlığıyla yer bulmuştu⁶⁰⁰. Bu haberde Karadeniz sahillerine gönderilmek üzere hükümetin piyasaya danışmadan tek bir kişiden ve pahalı olarak un alması, unun cinsi, miktarı hakkında hiçbir evraka rastlanılmaması yolsuzluk yapıldığını akla getirmiş fakat mesele detaylı olarak araştırılmamıştı. Hatta Başvekil İsmet Paşa’ya da konuyla ilgili gönderilen bir dilekçede İstanbul Ticaret Müdürlüğü’nün devlet kanunlarını ihmal ve hukuk-ı ticariyeye zarar verdiğinden bahsedilmişti⁶⁰¹.

Bu uyarılara rağmen tahkikatın başlatılması 1928 yılında gerçekleşti. İlk olarak 29 Şubat 1928’de *Milliyet* gazetesinin *Kala Kala Hükümete 130 Bin Lirası Kalan 500 Bin Liradan Ne Haber?*⁶⁰² manşetiyle verdiği haberin benzerleri diğer gazetelerde de yer bulmuş ve basının bu yaklaşımına meclis de sessiz kalmayarak konuyu gündemine almıştı⁶⁰³. İlk olarak mecliste yer alan Divan-ı Muhasebat Encümeni konuyla ilgili inceleme başlattı⁶⁰⁴. Bugünkü Sayıştay’ın esasını teşkil eden encümen TBMM’de devlet gelirlerinin toplanması ve harcanmasının denetlenmesi için Maliye Nezaretine bağlı bir birimdi. 1922 yılında ise kaldırılmış, yapılan bir düzenleme ile devlet gelir ve giderlerinin, genel muhasebe ve bütçe kanunlarına uygun olarak toplanıp harcanma işini meclis adına

⁶⁰⁰ *Cumhuriyet*, 8-9 Nisan 1925, s.1, *Vatan*, 9 Nisan 1925, s.1.

⁶⁰¹ TAV I, s.104.

⁶⁰² *Milliyet*, 29 Şubat 1928, s.1-2.

⁶⁰³ *Milliyet*, 29 Şubat 1928, s.1-2; Erkan Afşar, *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2013, s. 76.

⁶⁰⁴ Divan-ı Muhasebat Encümeni 1876’da kabul edilen Kanun-ı Esasi’nin 105, 106 ve 107. maddelerinde yer alarak anayasal bir hüviyet kazanmıştır. İki yıl kadar sonra da “Divan-ı Muhasebatın Suret-i Teşkil ve Vezâifine Dair Kararname” ile hiçbir nezarete bağlı olmaksızın yeniden düzenlenmiştir. Devlet gelirlerini toplayan, harcamalar yapan ve devlete ait malları idare edenlerin hesaplarını denetlemek ve yargılamak bu önemli birimin asli vazifeleri arasındadır. Mali durumu her üç ayda bir padişaha bildirmek, nazır hesaplarını ve genel hesabı tetkik ederek meclise mutabakat beyannamesi vermekle yükümlüdür Bu önemli birim, Osmanlı Padişahı tarafından kaydı hayat şartıyla bir Reis, on iki aza, bir müddei umumi, bir başkâtip, on mümeyyiz, on mülazim, iki daire ve bir Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiyesi’nden oluşturulmuştur (Abdurrahman Şeref Gözübüyük, “Sayıştay”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.17, s.3-4); Üyeler ancak Meclis-i Mebusan kararlarıyla görevden alınmaktadır (*Cumhuriyetin 50. Yılında Sayıştay*, Ankara, 1973, s.273-281); Pertev Bilgen, “Sayıştay’ın Yargı Düzeni İçindeki Yeri”, *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no.7, Nisan 1994, s.38-39.

denetlemek üzere milletvekillerinden oluşan bir *Murakebe Encümeni* olarak kurulmuştur. 16 Nisan 1923 tarihine kadar devam eden bu yapı, 1923 seçimlerinin yenilenmesiyle ortadan kaldırıldı ve 29 Nisan 1923'te Divan-ı Muhasebat Encümeni adıyla yeniden varlık gösterdi. Ali Cenani Bey soruşturmasını da yürüten bu yapı 18 Mart 1924 tarihinde resmen faaliyete başladı. 1924 Anayasasının kabulünden 1934 yılına kadar, görev, yetki ve denetleme usulleri bakımından Osmanlı Divan-ı Muhasebatının devamı niteliğini taşıdı⁶⁰⁵.

Encümenin 10 Mart 1928'de Meclis Genel Kurulu'na sunduğu raporun detaylarında şu bilgilere rastlandı. Bu raporda vekâlete verilen 500.000 liranın teslimi konusunda usulsüzlük yaşandığı belirtildi. Stok kanununun yürürlüğe girmesinin hemen ardından para Maliye Vekâletinden İş Bankasına yatırılmış ve bizzat vekil Ali Cenani Bey tarafından çekilmişti. Oysaki Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu'na göre 500.000 liranın sorumlu muhasebe memuru tarafından alınması gerekirdi. Ayrıca paranın ödeme emrinde İstanbul Ticaret Müdürü Muhsin Naim Bey adı kayıtlıydı. Paranın 180.000 dolar olan ve 339.300 Türk lirasına denk gelen kısmı İş Bankasından 31 Ocak 1925 tarihinde vekil tarafından çekilmişken kalan 160.700 lirası da 14 Şubat 1925'te yine vekil tarafından Osmanlı Bankasından İş Bankasına yönlendirilerek çekildi. Bu paraların vekilin emriyle 24 Haziran 1925 tarihinden itibaren Sanayi ve Maadin Bankasına devredildiği ve banka müdürü Hayreddin Bey tarafından idare edilmesinin istendiği anlaşıldı. Ayrıca kanun gereğince her türlü alım-satım işlemlerinin 15 günde bir muhasebeye bildirilmesi gerekirken sorumlu bir muhasebe memurunun tayin edilmediği, çeşitli evrak ve hesapların muhtelif mahallerde kaldığı görüldü. Sadece bazı işlemlerin Sanayi ve Maadin Bankası muhasipleri tarafından kayda geçirildiği, İstanbul'daki stok komisyonunun hiçbir hesaba müdahale etmediği de hesapları incelemeye alan encümen tarafından ortaya çıkarıldı⁶⁰⁶.

Divan-ı Muhasebat Encümeni tarafından tespit edilen diğer gelişmeler ise şunlardı: Ali Cenani Bey'in talimatıyla İstanbul Ticaret Müdürü Muhsin Bey tarafından 500.000 lirayla daha fazla işlem yapmak adına İş Bankasıyla bir, Osmanlı Bankasıyla da iki ayrı

⁶⁰⁵ S.S. Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, İstanbul, 1966, s.704-790; Bilgen, "Sayıştay'ın Yargı Düzeni İçindeki Yeri", s.41.

⁶⁰⁶ Stok kanun layihasının inceleme aşamasında meclisteki encümen üyeleri *suiistimal olur* şeklinde uyarılarda bulunmuştu (TAV I, s. 6-8); TAV I, s.114.

sözleşme imzalanmıştı. Bu iki bankadan krediler çekilmiş ve farklı para birimleri üzerinden hesaplar açılmıştı. Sanayi ve Maadin Bankası da kurulduktan sonra bu işlemlere dâhil olmuştu⁶⁰⁷. Neticede 500.000 lirayla beş ayrı işlem yapıldı. 5 bin ton Avustralya buğdayı, bin ton Bulgar mısırı, İstanbul'dan seksen randımanlı 7 bin çuval un, Adapazarı'ndan mısır alındı ve Adanalı Yusuf Lütfi Bey aracılığıyla Adana'dan buğday satın alınarak İzmir ve İstanbul'a sevk ettirildi. Zahir alım-satım işlemlerindeki takipsizlik, Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikası'nın hisse senetlerinden hükümet adına satın alınması, Ankara'da un fabrikası inşası için Doktor Fikret ve Mukbil Beyler adında iki kişiye para verilip Ticaret Vekâletinin kefil kılınması, Adana'da İtital Şirketinin Müdürü Yusuf Lütfü Bey'le sözleşme imzalanması ve Eskişehirli Serhatzade Abdullah Bey'in zimmetine para aktarılması detaylı incelemeye tabi tutulması gereken diğer usulsüzlüklerdi⁶⁰⁸. Ali Cenani Bey'in mecliste yukarıda bahsi geçen iddialara verdiği cevaplar tatmin edici bulunmadı. Divan-ı Muhasebat Encümeni paranın verildiği tarihten soruşturmanın açıldığı tarihe kadar bu paranın hesabının görülmediğini, hesab-ı katinin verilebilmesi için ortada bir sorumlu memur bulunmadığını, Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'le ilgili tahkikat icrasının kendi görev alanını aştığını ve Dâhili Nizamnameye göre bu işin özel bir komisyonca yürütülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine mecliste encümenin inceleme tutanağının oylamasına geçilmiş, yapılan oylama sonucunda Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden karma bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.

3.4. Karma Soruşturma Komisyonunun Çalışmaları

9 Mart 1928 tarihli meclis oturumu Karma Soruşturma Komisyonu kurma kararının görüşülmesi bakımından önemliydi⁶⁰⁹. Bu kararın alınmasında basın bir yana meclis otoritesi ve Ali Cenani Bey'in baştan beri çelişkili ifadeler kullanması etkili olmalıdır. Bu oturumda Heyet-i Umumiyye karşı savunmada bulunan Ali Cenani Bey bizzat kendisi

⁶⁰⁷ Osmanlı Bankasıyla imzalanan ilk sözleşme % 6.5 faizle 80875 İngiliz liralık 19 Şubat 1925 tarihli olup ikincisi %8 faizle 117950 Türk liralık 12 Mart 1925 tarihli kredidir. İş Bankasında da %9 faizle 50.000 liralık bir kredi daha açılmıştır. Ayrıca bankalarda açılan hesaplarda şöyledir: İş Bankası Türk lirası, İngiliz lirası ve dolar hesabı, İş Bankası faizli Türk lirası, Osmanlı Bankası Ticaret Müdüriyeti vesaikli kredi İngiliz lirası hesabı, aynı hesabın Türk lirası hesabı, Osmanlı Bankası Şehremaneti İngiliz lirası hesabı, aynı hesabın dolar hesabı ve Türk lirası hesabı, Osmanlı Bankası İzmir Ticaret Müdüriyeti İngiliz ve Türk lirası hesabı, Samsun, Trabzon hesapları, Sanayi ve Maadin Bankası hesabı (TAV I, s.115).

⁶⁰⁸ TBMMZC, Devre 3, İ:52, 10 Mart 1928, s. 21.

⁶⁰⁹ *Vakit*, 9 Mart 1928, s.1.

tarafından çekilen 500.000 liranın İstanbul'daki ticaret komisyonu tarafından yönetildiğini belirtiyordu. Paranın 350.000 lirasının Osmanlı Bankasında, 150.000 lirasının ise İş Bankasında olduğunu, Osmanlı Bankasındaki parayla 5 bin ton buğday alıp bu banka depolarına yerleştirmeye çalıştıklarını, İş Bankasındakiyle de Romanya ve Adapazarı'ndan mısır alma işlemlerini başlattıklarını açıklıyordu. Henüz iki yıl öncesine ait yapılan işlemleri sık sık hatırlamadığını söylemesi ve bu işlemlere ait tek bir evraka sahip olmaması ilginçti. Adana'dan buğday alınmasıyla ilgili burada *zahire buhranı* olur endişesiyle İtidal Şirketini devreye soktuklarını, alım-satım işlemlerinin 1925 yılı Ağustos ayı sonuna kadar yapıp bedelin Maliyeye iadesi şeklinde çıkarılan kanunun bu şekilde olmadığını iddia etmekteydi. İşlemlerin bahsedilen tarihe kadar sürdürülebileceğini, bedelinin ilerleyen tarihlere kalabileceğini savunuyordu⁶¹⁰.

Meclisin 10 Mart 1928 tarihli oturumundaysa Divan-ı Muhasebat Encümeninin inceleme tutanağı okundu. Burada da Ali Cenani Bey Ticaret Vekâletinin para üzerindeki tasarruf hakkından, İstanbul'daki komisyonun bu işlerdeki sorumluluğundan ve bu fonun 2.000.000 liralık bir işleme sermaye olduğu bahsinden hareketle kendini savunmaya devam ediyordu⁶¹¹.

Ali Cenani Bey'in, memleketin zahire ve un ihtiyacını kolaylaştırmak ve fiyatların yükselmesine mani olmak için çıkarılan özel kanunla Ticaret Vekâletine verilen 500.000 liranın sorumlu memur tayin edilmeksizin keyfi olarak kullanması ve hazineye iadesi gereken meblağın hazineye ulaştırmaması hatta bazı kişi ve kurumların zimmetine geçmesine sebep olması gerekçeleriyle tahkikat başlatılması Heyet-i Umumiyenin 10 Mart 1928 tarihli 52. inikâtında karara bağlandı. Buna göre Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden oluşan karma bir soruşturma komisyonu, bahsi geçen iddiaları

⁶¹⁰ TAV I, s.125-128.

⁶¹¹ Ali Cenani Bey'in konuşması "Muhterem arkadaşlar, bir kanun-u mahsusla un ve zahirenin terfine mani olmak için Ticaret Vekaletine beş yüz bin lira tahsisat verilmiştir. Kanunun birinci maddesi bu maksad için mübayaada bulunmak üzere Ticaret Vekâletine mezuniyet veriyordu. İkinci maddesi sermaye olarak beş yüz bin lira tahsisine, üçüncü madde de alış ve satış muamelesinin tedviri ve satıştan hâsıl olan meblağın yeni muameleye hasrı için 1341 senesi gayesine Ağustos'a kadar yeni mübayaada bulunmağa mezuniyet veriyordu. Bu kanunla beş yüz bin lira sermaye Maliye Vekâletinden İş Bankasına tevdi olundu. O zaman bendeniz vekil idim. İstanbul'da bir komisyon teşkil ettim ve bu parayı komisyonun emrine verdim ve kanunun mecliste müzakeresi esnasında, zabıtlarda mevcuttur, bu meselenin muameleyi ticariye olarak devir edilmesi ve beş yüz bin lira ile bunun 3-4 misli muameleye girişilmesi mevzubahs oldu. O vakit hükümetin ve Meclis-i Ali'nin kanaati beş yüz bin lira ile tabii muamele yapılmazdı. Bu sermaye olacaktı ve bu sermaye ile bunun 3-4 misli fevkinde muameleye girişimin mümkün olacağı mevzubahis olmuştur" (Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.2224); *Cumhuriyet*, 11 Mart 1967, s.6.

araştırmak üzere kuruldu. Komisyonun başkanlığına Muğla Mebusu Yunus Nadi Bey, tutanak yazarlığına Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey seçilmişti. Manisa Mebusu Mustafa Fevzi, Erzurum Mebusu Asım Bey ile Divan-ı Muhasebat Encümeninden Hasan Zeki ve Refik Besim Beyler üye olarak komisyonda yer almışlardı. Bunun dışında İstanbul mebusu Akçuraoglu Yusuf, Bitlis mebusu İlyas Sami, Antalya mebusu Rasih (Kaplan), Ağaoğlu Ahmet Bey gibi birçok isim de komisyonun düzenlediği oturumlara katıldı. Bu komisyon yaklaşık bir ay görev yaptı ve bu süre içerisinde pek çok bilgi ve belgeye ulaştı⁶¹².

İlk olarak İstanbul'daki hesaplara ve Ankara'daki ekmek fiyatlarının düşürülmesi amacıyla yapımı planlanan Ankara'daki un fabrikasıyla ilgili evraklara ulaşıldı. Yolsuzluk olduğu düşünülen Adapazarı Fabrikasıyla ilgili gelişmeler yine Karma Komisyon tarafından detaylı incelemeye alındı. Buğday mubayaasıyla ilgili tüccar Süreyya Bey'e ve diğer kişilere ait buğday satış teklifleri, ticaret vekâletinin İzmir belediyesiyle olan muamelesi, İstanbul Ticaret Müdürünün raporu ve hesap cetveli, Ali Cenani Bey'in Adana İtidal Şirketi müdürü Yusuf Lütfi Bey'le yaptığı sözleşmenin detayları tek tek araştırıldı.

Karma Komisyon zahire alım-satım işlemleriyle ilgili şu bilgilere ulaştı. İstanbul'daki ticaret komisyonu, 500.000 liranın 3-4 misli işlem yapmak amacıyla Osmanlı Bankası eliyle ve kefaletiyle satın aldığı zahireyi Şehremaneti'ne, İzmir Belediyesi'ne ve Karadeniz sahillerindeki vilayetlere göndermişti. Satın alınan 5 bin ton buğdayın bin tonu İzmir'e kalanı Şehremanetine bırakılmıştı⁶¹³. Daha sonra Adapazarı ve Romanya'dan mısır satın alınarak Karadeniz sahiline gönderilmişti. Adana'dan satın alınan bir kısım buğdayınsa ikinci kez İzmir'e gönderildiği anlaşılmıştı. Yine bir kısım zahire Müdafaa-ı Milliye Vekâletine ayrılırken bir kısmı da muhacirlere dağıtılmak üzere İskân Müdürlüğüne verilmiş, Karadeniz sahilleri ve Şehremanetindeki hesaplar o zaman yeni kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmişti. Yapılan bu işlemlerin gerekçesi bilinmiyordu. Karma Komisyonun incelemeleri sonucunda ortaya çıkan bu gelişmeler üzerine İstanbul'daki komisyon Maliye Vekâletine bağlı olmadığı için muhasip mesul

⁶¹² Adliye ve Teşkilat-ı Esasiye Encümenlerinden Muhtelit Encümen adıyla kurulmuştu (*Cumhuriyet*, 11 Mart 1928, s.1); *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mart 1928, s.1; *Vakit*, 11 Mart 1928, s.1-2.

⁶¹³ TBMMZC, Devre 3, c.1, İ:52, 10 Mart 1928, s.22.

kabul edilmedi. Maliye Vekâleti de zaten sorumlu bir memur tayin etmemişti. Ticaret Vekâletinin yanı sıra Maliye Vekâletinin de bu karışık işlemlerde sorumluluğu vardı.

Karma Komisyonun üzerinde durduğu diğer bir mesele o yılki hesab-ı kati içinde bu zahire alım satım bedellerinin 1925 yılı Ağustos ayı sonuna kadar gösterilmemiş olduğuydu. Cenani Bey'e göre alım satımlar Ağustos da dâhil devam ettiğinden hesab-ı kati içinde yer almıyor, alım satımdan kalan paralar Sanayi ve Maadin Bankasında birikiyordu⁶¹⁴. Karma komisyon hesapların zamanında tasfiye edilmemesini usullere aykırı buldu. Vekâletin kendi sorumluluğu altındaki bir işin tasfiyesini bankalara havale etmeye ve tasfiye zamanını kendiliğinden uzatmaya hakkı yoktu⁶¹⁵.

Karma Komisyon 12 Mart 1928 tarihinde Ali Cenani Bey'i dinledi⁶¹⁶. Cenani Bey bu iş için büyük masraflara sebep olmamak adına ayrı bir teşkilat, ayrı bir komisyon kurmadığıyla söze başladı. Ciddi bir inceleme sonrasında bu işe kalkıştığını, şahsı adına imzalı 500.000 liralık makbuz senedinin meclisin onayıyla hazırlandığını belirtmekteydi⁶¹⁷. 500.000 lirayla buğday ve mısır satın aldıklarını, bunları İstanbul, İzmir ve Karadeniz sahillerine gönderdiklerini, tüm bu işleri idare etmek adına hâlihazırdaki Ticaret ve Zahire Borsası ile Şehremaneti üyelerinden bir satın alma komisyonu oluşturduklarını sözlerine ekledi. Daha da önemlisi yaklaşık 2.000.000 liralık işlem yaptıklarını övünerek iddia ediyordu⁶¹⁸. Karma komisyon soruşturmasında dikkat çeken diğer bir konu paranın farklı bankalara farklı para birimleriyle yatırılmış olmasıydı. Görülen o ki 500.000 liranın 160.700 Türk Lirası Osmanlı Bankası Ankara şubesine, kalan 339 bin 300 lirası da 180 bin dolar olarak İş Bankası İstanbul şubesine yatırılmıştı. Ayrıca başlangıçta paranın İstanbul Ticaret Müdürü Muhsin Naim Bey adına kaydedildiği sonralarıysa bizzat Ali Cenani Bey tarafından kendi adına düzenlendiği görülüyordu. Yapılan incelemeyle kanunun çıkarılmasından bir hafta sonra Cenani Bey başkanlığında Şehremanetinde ardı ardına toplantılar düzenlendiği de anlaşılmıştı. 1925 yılının Ocak-Şubat aylarında yapılan bu toplantılarda paranın 150.000 lirasıyla Karadeniz'e mısır

⁶¹⁴ TBMMZC, Devre 3, c.1, İ:52, 10 Mart 1928, s.22.

⁶¹⁵ Kemal Zeki Gençosman, *Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, ŞDL Yayınları, İstanbul, 1976, s.224-225.

⁶¹⁶ *Akşam*, 12 Mart 1928, s.1; *Milliyet*, 12 Mart 1928, s.1.

⁶¹⁷ TAV I, s.10-13; TAV I, s.17.

⁶¹⁸ TBMMZC, Devre 3, İ:52, 10 Mart 1928, s.22; TBMMZC, Devre 3, İ:3, 12 Mart 1928, s. 34.

gönderileceğine, 350.000 lirasıyla da diğer ülkelerden alınarak İstanbul’da buğday stoku yapılacağına karar verilmişti⁶¹⁹. Fakat karara uygun hareket edilmedi.

Karma Soruşturma Komisyonu 13 Mart 1928 tarihli oturumuna, Ali Cenani Bey tarafından meselenin sorumlusu olarak iddia edilen İstanbul’daki komisyon üyelerinden Zahir Borsa Komiseri Akif Bey’i dinleyerek başladı. Akif Bey 17 Şubat 1925’te dört kişilik komisyon kurduklarını ve beş maddelik bir talimatnameyle buğday stokuna başladıklarını aktardı⁶²⁰. Borsa komiserinin verdiği ifadelerden ilk çıkan sonuç, stok için görevli olan komisyonun 17 Şubat- 3 Mart 1925 tarih aralığı sonrasında hiçbir alım satım işlemine dâhil olmadığıydı. Dolayısıyla Adapazarı’ndan alınan mısır, Adana ve Mersin’den alınan buğdaylarla komisyon hiç meşgul olmamış, Ağustos ayı sonuna kadar alım yapılması gerekirken sadece 16 gün işin başında bulunmuş bu yüzden bir yılı aşkın süre yapılan işlemler adeta kayıt dışı kalmıştı. Komisyon karşısında yapılan her açıklama yeni soruları beraberinde getirmiş, birbiriyle çelişen açıklamalar ve kimsenin net hatırlayamadığı durumlar ortaya çıkmıştı. Ali Cenani Bey’in ve İstanbul’da kurduğu komisyonun açıklamaları çıkarılan kanunun anlaşılmadığı kanısını yerleştirmekteydi. İlginç olan husus ise alım satım işlemleri yapılırken Osmanlı Bankasında Şehremaneti adına buğday hesabı açılması ve Şehremanetin borçlandırılmasıydı⁶²¹. Soruşturmanın genel akışında Cenani Bey İstanbul komisyonunu, komisyon da değirmenci ve zahire tüccarlarını sorumlu göstermekteydi. Soruşturma boyunca ortada kanuna aykırı bir durum olduğu kanaatiyle hareket edildi. Un ve dolayısıyla ekmek fiyatlarının yurt içinde kısa sürede düşeceği haberleri mevcutken bu miktarda buğday alımı Karma Komisyonca yersiz bulunuyordu.

Karma Komisyonun dinlediği bir diğer isim İstanbul Ticaret Müdürü Muhsin Naim Bey oldu. Onun açıklamalarına göre tüm buğday tekliflerinin vekil tarafından gözden geçirildiği, Cenani Bey’in yönlendirmesiyle Süreyya Bey’den alınmasına karar verildiği iddia edildi. Ayrıca gelen buğdayların Şehremanetine satıldığı fakat vekâletin parayı

⁶¹⁹ 9 Şubat 1925 tarihli iki ayrı makbuz senedi mevcuttur (TAV I, s.30).

⁶²⁰ İlk maddede komisyonun kurulduğu ikinci maddede uzmanların yapacağı işler alacakları komisyon ücreti diğerinde buğdayların Şehremaneti’ne devredileceği ve Osmanlı Bankası’yla bir sözleşme imzalanacağı, 5 bin ton buğday satın alınacağı ve komisyon kararlarının ticaret müdürü tarafından uygulanacağı yazılıydı (TAV II, s.46).

⁶²¹ TAV II, s.65-69.

taksitle aldığı açıklandı⁶²². İlginç olan bir diğer noktaysa hiç kimse bu buğdayın ne zaman geldiğini, neden 5 bin ton istendiğini hatırlamamıştı.

14 Mart 1928 tarihli soruşturma, dördüncü oturumuna İstanbul Ticaret Odası Sanayi Müdürü Vahit Bey’le devam etti. Vahit Bey genel açıklamalarda bulunarak bu işin vekil tarafından bizzat idare edildiğini, Muhsin Bey tarafından satın alınan buğday işinde yolsuzluk haberlerinin çıkması üzerine vekil tarafından tetkik için görevlendirildiğini ve herhangi bir suiistimal tespit edemediğini belirtiyordu⁶²³. Soruşturmanın bir ayağını temsil eden Adana İtidal Şirketiyle ilgili de önemli açıklamaları vardı. Bu işteki sorumluluğun daha önce Adana Ticaret Müdürü, o dönemde Şehremaneti İktisat Müdürü ve şimdilerde vekâletin ticaret müdürü olan Faik Bey’e ait olduğunu iddia etmesi çarpıcıydı⁶²⁴. Anlaşılan Ali Cenani Bey’in bu şirketin müdürüyle özel bir hukukunun olmasının yanı sıra İktisat Müdürü Faik Bey’in de daha önceden Adana Ticaret Müdürü olması bu işlemlerde etkili olmuştu. Vahit Bey Ankara un fabrikasıyla ilgili Fikret ve Mukbil Beylere yardım edildiğini, Mukbil Bey’in kendisinin uzak bir akrabasıyken sonraları eniştesi olduğunu ve hatta Eskişehir un fabrikası için de vekâletin bu paradan yardım sağladığını açıklamıştı⁶²⁵. Açıklamalar üzerine Karma Komisyon 7 bin çuval un alımıyla ilgili Vahit Bey’in *suiistimal yoktur* yazısıyla hazırladığı rapora şüpheyle yaklaşarak bunu Muhsin Bey’le ortak düzenlenmiş belge olarak değerlendirmişti⁶²⁶. Dolayısıyla bu alımda usul ve teamüle uygun bulunmayan noktalar vardı ve Vahit Bey’in raporu da Karma Komisyonu aydınlatıcı nitelikte değildi. Hariçte yapılan bir muamele olmasından dolayı borsaya kaydettirmenin yeterli bir muamele olduğu kanısıyla hareket eden Vahit Bey yine de komisyonu ikna çabasındaydı.

⁶²² Hakkı Tarık (Us) ve Akçuraoglu Yusuf Bey soruşturmaya dâhil olan önemli isimlerdi (TAV II, s.73).

⁶²³ TAV II, s.80.

⁶²⁴ Faik Bey bu şirketten buğday alınmasını talep etmişti. TAV, II, s.84. Ali Cenani Bey Adana’da ticari işler yapmakta, pamuk ve koza vergisi almakta bu işlerin yürütülmesine karşılık da Adana İtidal Şirketi Müdürü Yusuf Lütfi Bey de Teşvik-i Sanayi Kanunundan şirketin istifadesini talep eden başvurusunu öne çekilmesini talep etmişti. Ayrıca Ali Cenani Bey’in Antep’teki mahsullerini de Yusuf Lütfi Bey’e sattırıldığı ifade edilmişti (TAV I, s.65).

⁶²⁵ TAV II, s.89; Komisyon tarafından şüpheli görülen diğer gelişmeler de vardı. Ticaret Vekâleti adına 5 bin ton buğday satın alınan Süreyya Bey’in açıklamaları bunlardan biriydi. Süreyya Bey kanunun çıktığı gün vekâlete teklifte bulunmuş, vekâletle iki parti malın iki ayrı vapurda olduğu yazışmalarını gerçekleştirmişti. Kaptan Mavro adlı vapurdaki buğdaya rağmen Alaska vapurundaki buğday alınmıştı (TAV II, s.267-269).

⁶²⁶ TAV II, s.249.

3.4.1. Karma Soruşturma Komisyonunun Raporları

3.4.1.1. Sorumlu Muhasebe Memuru Meselesinde Yaşanan Tartışmalar

500000 Liralık Zahire Suistimalinde⁶²⁷ sorumlu bir muhasebe memuru olmayışı başlıca usulsüzlüklerdendi. Usul-ı Muhasebe-i Umumiye Kanununun 3. maddesince belirtilen para varidata kaydedildiğinden 15 günde bir muhasebeye hesap verilmesi gerekiyordu fakat kanuna uyulmadı. Alınan paranın geri ödenmesi gereken 31 Ağustos 1925 tarihinde Maliye veznesine yatırılan sadece yaklaşık 15000 lira oldu. Hatta dönemin muhasebe müdürlerinden Ahmet Muhtar Bey'in *muhasebe divanınca tetkik edilmiş, İstanbul muntika müdürü Muhsin Bey namına İstanbul Ticaret Müdüriyeti'ne tahsisat yapılmıştır* kaydına rağmen paranın vekil tarafından çekildiği görülmüştü⁶²⁸. 21 Ocak-23 Ağustos 1925 tarihleri arasında geçerli olan Usul-ı Muhasebe-i Umumiye Kanununa göre her vekâlette maliye vekiline bağlı muhasebe işlerinden sorumlu bir memur bulunmaktaydı. Bu memur vekillerin harcamalarını taahhüt etmekle yükümlü olup her vekil bu memurların ifadelerini dikkate almak durumundaydı. Aksi halde konu maliye vekili aracılığıyla Divan-ı Muhasebat Encümenine bildirilirdi. Sorumlu muhasebe memurunun imzası olmadıkça hiçbir masraf ödenemezdi. Gelir ve giderler bir önceki yılın sonundan bir sonraki yılın Ağustos ayına kadar Divan-ı Muhasebat Encümeni tarafından meclise sunulmak zorundaydı⁶²⁹. Dolayısıyla Ali Cenani Bey'in vekilliği sırasında aldığı bu paranın Usul-ı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'na aykırılık arz ettiği, parayı sorumlu bir muhasebe memuru aracılığıyla değil de bizzat aldığı ve belirtilen süre zarfında hazineye iade etmediği görülmüştü. Bu para kanun gereğince ticaret vekilinin zimmetine geçirilmiş sayılmaktaydı⁶³⁰.

⁶²⁷ *Cumhuriyet*, 13 Mart 1928, s.1, 3.

⁶²⁸ TAV I, s.15.

⁶²⁹ Muhasip memurlarla birlikte çalışan mutemetler de vardır. Bunlar da belirli zamanlarda hesap ve evrak mazbatasını her sene sonunda bu sorumlu hesap memurlarına vermek zorundadır. Aksi halde tekrar devlet hizmetinde bulunmaları mümkün değildir (TAV I, s.15-21).

⁶³⁰ Usul-ü Muhasebe-i Umumiye Kanunu'na dayanarak hareket eden Divan-ı Muhasebat Encümeni ile mebuslar Ali Cenani Bey'e karşı olumsuz iddialarda bulunuyordu. Meclis'te konuyla ilgili söz alan Antalya Mebusu Rasih Kaplan'ın, ticaret vekilinin bu parayı aldığı ve hesabını da vermesi gerektiğini söylemesi üzerine Cenani Bey'in vekillikten ayrılalı iki yıl geçmesi dolayısıyla konuyu detaylı hatırlamadığını ifade etmesi mecliste şüpheleri daha da arttırmıştı. Rasih Bey, Maliye Vekâletinden imza karşılığı aldığı para başta olmak üzere sorumluluğu olduğunu, bundan dolayı soruşturma komisyonu tarafından Ali Cenani Bey'in hesaplarının incelenmesi gerektiğini de sözlerine ekledi. Divan-ı Muhasebat Encümeni adına Kazım Bey ve İstanbul mebusu Akçuraoglu Yusuf Bey de destek verdi. Yusuf Bey şu tarihi konuşmayı yaptı. "Kanun çıkarken Muvazene-i Maliye Encümeni'nin aflarını talep ederim, bizim hükümette, Cumhuriyet Hükümetinde kabili husul olmasını şiddetle reddettim, yolsuzluk, olamaz ve yoktur dedim. Bahusus

Karma Komisyon konuyla ilgili yapmış olduğu incelemede paranın Ali Cenani Bey tarafından bizzat İş Bankasından alındığını belirledi. Oysaki belirtildiği üzere muhasib-i mesul tarafından alınması gerekiyordu. Divan-ı Muhasebat Encümeni ve Usul-ı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'na göre muhasebe memuru paranın harcanmasından sorumlu olacak ve kayıt tutacak olan tek kişiydi. Paranın verilmesi için önce maliye vekilinin sonra da sorumlu muhasebe memurunun imzasının olması gerektiği biliniyordu. Eğer bir muhasebeci bulunamazsa, 500000 liranın nasıl harcandığının sorulabileceği kimse de olmayacaktı⁶³¹. Dönemin Maliye Vekili Hasan Bey paranın 25 Ocak 1925 tarihli ve 510 numaralı emirle, İş Bankası'nın İstanbul Şubesi Ticaret Bütçesi'ne ticaret sermayesi için yatırıldığını söylemiş, Ticaret Vekâleti Muhasebe Müdürü'nün imzasını sorumlu muhasebe memuru olarak kaydetmek gerektiğini de belirterek konunun mevzuatla ilgili bir mesele olduğunu açıklamıştı⁶³². Karma Komisyon meclisteki bu konu üzerindeki tartışmaları tekrar tekrar inceledi.

Bu hususta son sözü söyleyen yine Divan-ı Muhasebat Encümeni adına Kazım Bey oldu:

*“...Muhasibi mesul meselesinde de, diyorlar ki para Ticaret Vekâleti şahsı namına verilmiş olduğundan Ticaret Vekâleti'nin muhasib-i mesulü vardır. Usulü dairesinde bu paranın alınması lazım gelirdi... Hâlbuki parayı bizzat kendileri almıştır. Hesabı kendileri vermek mecburiyetindedir”*⁶³³

mevzubahis olan mesele şöyle böyle bir mesele değildir. Fukaraya, ekmeklik vereceğiz, açlara ekmek vereceğiz, açların ekmek parasını alıp ta başka yere sarf etmek, âdeta açlıktan ölmek haline gelen bir adamın önündeki bulgur çanağından bulguru alıp da zengin köpeğine atmak olur dedim.... Birinci Büyük Millet Meclisi, Türk vatanını yabancı düşmanlardan kurtardı, anlardan temizledi. İkinci Büyük Millet Meclisi, Türk halkının hissiyat, hayat ve refahını istihsal yolunda, maziden gelme zararlı müesseselerden yanlış yollardan Türklüğü temizledi. Üçüncü Büyük Millet Meclisi, Türklerin şeref ve haysiyetine namus ve vicdanına layık olmayan hareketleriyle bazı kanun dışı hareketleri icra eden kişilerden bu camiayı temizlemek yolunda çalışmak azminde bir meclisti bir kaç fiili ile bunu ispat etti” (TBMMZC, Devre 3, İ:52, 10 Mart 1928, s. 24-26); *Akşam*, 11 Mart 1928, s.1.

⁶³¹ TBMMZC, Devre 3, İ:61, 14 Nisan 1928, s.134; M. Aydın Kocaman, *Basında Ali Cenani Bey ve Mahmut Muhtar Paşa*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 30.

⁶³² *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Mart 1928, s.1; *Vakit*, 11 Mart 1928, s.1-2.

⁶³³ İktisat Vekili Rahmi Köken Bey de söz alarak mesele hakkında bildiklerini anlattı. Bu konuyla ilgili Maliye Vekâleti'nin birkaç kez kendilerine tezkere göndererek bu hesapları kendilerine vermelerini istediklerini, kendilerinin de bu hesaplarla ilgili bir makamın olmadığını bildirdiklerini, bu parayı bizzat Ali Cenani Bey'in aldığını açıkladı. Konuyla ilgili İstanbul'da özel bir komisyon kurarak bu konuları inceledi. Bu arada Divan-ı Muhasebat Encümeni'nin talebi üzerine İktisat Vekâleti'ne ilgili taraflar çağırılarak bilgi alındı. Sanayi ve Maadin Bankası'ndan muhasebeciler de davet edilerek görüşlerine başvuruldu. Dosyalar bu bankadan alınarak Divan-ı Muhasebat Encümeni'ne verildi. Encümen de: “*Bu hesaplar karışıktır. Usul-ü Muhasebe Kanunu'na göre ortada muhasip mesul yoktur*” görüşünü ortaya koydu. Bu görüşe meclisten yükselen *muhasib-i mesul yoktur* sesleri de dâhil olmuştu (TBMMZC, Devre 3, İ:52, 10 Mart 1928, s. 27-28); *Vakit*, 11 Mart 1928, s.1-2.

Kazım Bey bu ifadesi üzerine Ali Cenani Bey'in hesap vermesini istedi. Karma Komisyon, Ali Cenani Bey'e; *muhasip mesul kimdir* diye sorduğunda o da *hem alım satım işlerini yapan İstanbul'daki komisyonun hem de işlemleri idare eden Ticaret Müdürü'nün muhasip mesul olduğu* cevabını verdi. Oysaki meclisteki görüşmelerde Ali Cenani Bey, Usul-ı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun 22. maddesinde, muhasebecilerin doğrudan doğruya Maliye Vekâleti tarafından tayin edilmesi gerektiğinin yazılı olduğunu açıklamıştı. *Eğer Maliye bu şekilde yapmamışsa meseleyi ticarî bir mahiyette gördüğünden dolaydır* diyerek, Maliye Vekâletine ait olan muhasip mesulün tayin edilmemesinden kendisinin sorumlu tutulamayacağını ifade etti. İddia edildiği gibi olsa Divan-ı Muhasebat Encümeni'nin de kabul etmemesi gerektiğini ayrıca söyledi. Nitekim başlangıçta ne Maliye Vekâleti ne de Divan-ı Muhasebat Encümeni, *neden muhasib mesul tayin etmedi* diye itiraz etmemişlerdi. Ali Cenani Bey, ortada bir sorumluluk varsa sadece kendisine ait olmadığını söyleyerek hakkındaki iddiaları yanıtladı. Ali Cenani Bey, Ticaret Vekâletine ayrılan parayı sorumlu muhasebeci yerine kendisinin almış olması eğer suçsa, usulsüz olarak bu parayı kendisine vermiş olanların da suçlu sayılması gerektiğini ileri sürdü. Cenani Bey savunmasını şu şekilde yapmıştı:

“...eğer Meclis'in Sayıştay komisyonundaki kesin hesaplarını incellerseniz orada birçok eksik meselelerle karşılaşsınız. Bunun içinden sadece bir tanesi seçilip huzuru alinize gelmiştir. Bunlar acaba bir zaruretle mi yapılmıştır, yoksa kasti mi yapılmıştır? Bendeniz şuna kaniyim ki yeni teessüs eden bu hükümetin memurlarında belki biraz acemilik vardır. Teşkilatta belki bir takım noksanlar vardır. Her türlü mesele, bilhassa mali meseleler kanunun arzu ettiği dairede cereyan etmemiş, belki edememiştir. Eğer ihmal ve terahiler varsa bunlar zorunlu olduğu için böyle yapılmıştır. Ama gene de bunlar bir cezayı gerektiriyorsa bendeniz, bundan kurtulacak pek az arkadaş vardır, diyebilirim. Memafigh bendeniz evvelce de söyledim; komisyon benim namus cihetinden masumlüğümü meydana çıkardığından dolayı kendilerine teşekkür ederim. Bu meselenin sonunda beraat edeceğime de inanıyorum. Hüküm yüce heyetinizindir”⁶³⁴.

3.4.1.2. Buğday-Mısır Alım-Satım İşlemlerine Dair İddialar

Zahire alımını İstanbul Ticaret Müdürü Muhsin Naim Bey, Şehremaneti İktisat Müdürü Faik Bey, Ticaret ve Zahire Borsası Komiseri Hüseyin Akif Beyler ve uzman Hüsnü Beylerden oluşan bir komisyon gerçekleştirecekti. Bu komisyonun Şehremanetinde 17 Şubat 1925 tarihinde yaptığı toplantıda Süreyya Bey adında bir tüccardan 5 bin ton

⁶³⁴ TBMMZC, Devre 3, İ:61, 14 Nisan 1928, s. 134-135; *Hâkimiyeti Milliye*, 15 Nisan 1928, s.? Ali Cenani Bey'in Karma Komisyonundaki savunması Vakıf gazetesinin 22-25 Nisan 1928 tarihli nüshalarında verilmiştir.

buğday satın alınmasını kararlaştırması ve de alması *zahire suiistimalini* başlatan önemli bir gelişmeydi⁶³⁵. Dönemin Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, elinde bu buğdaydan bulunan ve daha önce Fransa için sipariş verilmiş 7 bin tonu Türkiye'ye satmak isteyen Şerifzade Ahmet Süreyya Bey adında bir tüccarla anlaşmış ve anlaşma neticesinde İstanbul Ticaret Müdürlüğü'ne daha düşük fiyatlı teklifler yapılmış olmasına rağmen vekâlet adına kilosu 323.5 şilinden 5 bin ton buğday satın almıştı⁶³⁶. Buğdayın tamamının aynı kişilerden ve piyasanın üstünde bir fiyatla alınması onlarca tanığın günlerce dinlenmesiyle karara bağlanacaktı⁶³⁷. 1925 yılına ait yazışmalar detaylı olarak incelenecek⁶³⁸ yapılan tüm bu işlemlerle ilgili kendini aklamaya çalışan İstanbul Ticaret Müdüriyeti de 12 maddelik bir rapor hazırlayacaktı⁶³⁹. Fakat sonraki tetkiklerde raporun gerçekleri yansıtmadığı hükmüne varıldı.

Stok kanunu çıkarılır çıkarılmaz İstanbul Ticaret Müdürü imzalı buğday stokuna ait pek çok yazışma mevcuttu. Bu yazışmalarla birçok tüccardan un ve buğday satın alınarak özellikle İstanbul'da stok yapılması sağlanmıştı. İlginç olansa stok yapılan zahirenin 1925 yılı Mayıs ayından itibaren elden çıkarılmasının istenmesiydi. İsteyense Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'di. Cenani Bey 11 Mayıs 1925 tarihinde İstanbul'daki unların Müdafaa-ı Milliye Vekâletine satıldığını belirtmiş ve bedelin Adana'ya gönderilmesine muhalefet edilmemesini istemişti⁶⁴⁰. Ayrıca 31 Mayıs'ta buğday ve unların derhal maliyet fiyatına satılarak, Osmanlı Bankası Adana şubesi, Yusuf Lütfi Bey hesabına yatırılmasını istemekteydi. Yusuf Lütfi Bey Adana'da faaliyet gösteren İtidal Şirketi'nin kurucularındandı. Buna karşılık İstanbul Şehremanetinden Ticaret Vekâletine yapılan yazışmalarda stokun bir anda piyasaya çıkarılmasının oluşturacağı zarardan da bahsediliyordu. Vekâlet ile Şehremaneti arasında ciddi restleşmeler yaşandı.

⁶³⁵ Piyasada daha düşük fiyatta buğday bulunurken bu tüccardan kilosu 323.5 şilinden buğday alınması usulsüzlük olaylarını akla getirmişti (TAV I, s.38).

⁶³⁶ 5-7-11 Şubat 1925 tarihli yazışmalar gösterdi ki Süreyya Bey'in iş ortağı Balcızade Kohen Bey'den de bin ton da Bulgaristan mısırı alınmak istendi. Bunların bir kısmının Trabzon, Samsun, Rize limanlarına gönderileceği konuşuluyordu. Ayrıca Avusturya buğdayı olduğundan şilin üzerinden alım yapıldı (TAV I, s.52).

⁶³⁷ Alibuçukzade Mehmet Bey, Yazıcızade Akif Bey gibi zahire tüccarları ile İttihat Değirmencilik Türk Anonim Şirketiyle de pazarlıklar mevcuttu (TAV I, s.58-60).

⁶³⁸ TAV I, s.57.

⁶³⁹ Raporda sadece mısır alımıyla ilgili tablo hazırlanması diğer alanlarda bu detayın olmayışı yapılan işlemlerin tamamının kayıt altında tutulmadığını akla getirmektedir (TAV I, s.60-65).

⁶⁴⁰ TAV I, s.83.

İstanbul'da stok edilip Adana'ya gönderilen buğdaylar dışında Karadeniz'e gönderilen mısırlarla ilgili de sorun mevcuttu. 1925 yılı Şubat ayından itibaren Rize ve Samsun valileri bu bölgelerdeki ihtiyacı İstanbul Ticaret Müdürlüğüne bildirmişlerdi. İstanbul Ticaret Müdürlüğü de yine Süreyya Bey'den aldıkları Bulgar mısırına ilave Adapazarı'ndan da alım yaparak ihtiyaç mahallerine gönderecekleri temininde bulundu. Ali Cenani Bey ise bu akışı değiştirerek Ticaret Müdürlüğüne talimat verdi ve tüm mısırların Samsun'a çıkarılmasını sağladı⁶⁴¹. Samsun Ticaret Müdürü ise 2 Nisan 1925 tarihinde Samsun'a çıkarılan mısırların ambarda kararmaya, küflenmeye başladığını on gün içinde elden çıkarılmazsa büyük zayıat olacağını vekâlete bildirdi. Hatta 120.000 liralık bir zararın oluşacağını aktardı. Bu duruma vekilin verdiği cevapsa son derece şaşırtıcıydı. Tüm mısırların satılıp bedelinin İş Bankasında İstanbul Ticaret Müdürü Muhsin Naim Bey adına açılan hesaba yatırılmasını istiyordu. Samsun Ticaret Müdürü de mısırların 200 tonunu Giresun ve Görele'ye satmak için harekete geçti. Fakat mısırların burada bozulması üzerine hayvanlara yedirildiği öğrenildi⁶⁴².

Karma Komisyon İzmir Belediyesine giden buğdaylar konusunda da soruşturmayı derinleştirdi. Mart 1925'te İstanbul'daki İttihat Değirmencilik Türk Anonim Şirketinden satın alınan 80 randımanlı 7 bin çuval unun Karadeniz sahilleri yerine İzmir'e gönderilmesi ve bu unların bedelinin Osmanlı Bankası tarafından bu şirkete kredi açılmasıyla ödenmesi şüphe çekti. Ali Cenani Bey 500 ton buğdayın una dönüştürülerek İzmir'e gönderildiği haberlerine karşılık, bunların yarısının Samsun'a yarısının Trabzon'a gönderilmesini istediğini belirtti. Konuyla ilgili ikinci bir gelişmeysse İstanbul Ticaret Müdürlüğünün piyasaya müracaat etmeden bu 7 bin çuval unu bir kişiden ve unun İstanbul'daki piyasa fiyatı 16.50-16.60 lira iken 16.85 liradan satın almasıydı. Hiçbir sözleşme metnine de rastlanmadı. Ticaret Müdürü Muhsin Naim Bey'in konuyla ilgili açıklamalarıysa sadece kendini aklar nitelikteydi. Onun iddiasına göre kendisi Trabzon ve Samsun'a gönderilecek 7 bin çuval unun zahire borsasındaki fiyat aralığının 16.40 ile 17.50 olduğunu görmüş ve bunun üzerine İttihat Değirmencilik Şirketinden 16.85 kuruşa satın almıştı⁶⁴³. Karadeniz'e gönderilmesi gereken bu unların İzmir'e çıkarıldığı haberleri

⁶⁴¹ Bkz. Ali Cenani Bey'in 25 Şubat 1925 tarihli telgrafı için TAV I, s.90.

⁶⁴² Bkz. Ali Cenani Bey'in 4 Nisan 1925 tarihli telgrafı için TAV I, s.95.

⁶⁴³ TAV I, s.105-107.

Vakit, Vatan ve *Cumhuriyet* gazetelerinin 8-9 Nisan 1925 tarihlerinde tartışılmıştı⁶⁴⁴. Bu haberlerde daha düşük tekliflerin olmasına rağmen unların pahalıya alınması, 80 randımanlı denilerek randımanın daha düşük olması, unun cinsi, gluten miktarının bilinmemesi, piyasanın tüm tüccarlarına müracaat edilmemesi eleştirildi. Ayrıca Muhsin Naim Bey tarafından İstanbul'dan alınan unların hangi değirmenlerden ne oranda alındığı, bunların sahiplerinin kimler olduğunu gösterir belgelere bakıldığında çoğunun Rum ve Ermeni tüccarlar olduğu görüldü. Bu gelişmeler üzerine İstanbul Ticaret Müdürlüğüne müsteşar Vahit Bey tarafından bir rapor hazırlandı. Bu rapor basının ve diğer şahıs ifadelerine göre hile ile hazırlanmış bir rapordur⁶⁴⁵. Karma Komisyon da meseleye bu bakış açısıyla yaklaştı.

3.4.1.3. Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Anonim Şirketine Ait İşlemler

Ali Cenani Bey'le ilgili gerek Divan-ı Muhasebat Encümeninin araştırmasında gerekse Karma Soruşturma Komisyonunun raporlarında Adapazarı Fabrikası farklı adlarla anılmıştı. Adapazarı Mevadd-ı Hâşebiyye, Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme, Adapazarı Araba ve Adapazarı Vagon Fabrikaları adlarıyla Adapazarı Fabrikası kastedilmekteydi. Raporlarda geçen ifadelere göre bu fabrikalar aynı arazide birbirinin devamı niteliğinde kurulmuştu. Adapazarı'nda adı geçen bu fabrikalarla 500.000 liralık fon üzerinden işlem yapıldığı dikkat çekmekteydi. Konuyla ilgili usulsüzlük yapıldığı şüphesini uyandıransa Ali Cenani Bey tarafından 29 Temmuz 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası Müdürü'ne talimat verilmesi ve bu talimatla Erzurumlu Nafiz ve Necip Beyler adında iki kişiye 25.000 liralık kredi açılması ve buna karşılık bu kişilerden 800 adet Adapazarı Fabrikası hisse senedi satın alınmasıydı. Hatta iş birliklerinden dolayı bu kişilerin eski hesaplarının kapatılarak kendilerine yeniden bir 25.000 liralık daha kredi açılacağı bizzat Cenani Bey tarafından istenmişti. Hisse senetlerinin adedi 30 lira olarak belirlenmiş hisselerin Maliye Vekâletine devredilmesi yine Ticaret Vekâletince bildirilmiştir. Sadece Maliye Vekâleti değil İtibar-ı Milli Bankası da devreye sokularak bu bankanın da Adapazarı Mevadd-ı Hâşebiye Fabrikasından alacağı olan 6500 liraya karşılık hisse senedi alabileceği vekil tarafından belirtilmişti. Ali Cenani Bey İş ve İtibar-

⁶⁴⁴ TAV I, s.108-109.

⁶⁴⁵ Vahit Bey'in 20 Mayıs 1925 tarihinde gururlu, namuslu bir memur olarak tanındığını ifade eden bir beyannamenin yayınlattılması talimatında bulunması ilginçtir (TAV I, s.112).

1 Milli Bankasına ait ödemelerin stok parasından yapılabileceği talimatını da vererek görev alanının fazlasına dışına çıktı⁶⁴⁶.

Adapazarı Fabrikasından farklı tarihlerde farklı adet ve fiyatlarda hisse alımları yapılmıştır. Alım yapılan kişiler arasında fabrikanın kurucu ailelerinin de yer aldığı görülmüştür. Bu alımlara karşılık ailelere kredi hesabı açılmıştır. Bunlardan ilki 4 Kasım 1926 tarihli 15000 liralık kredidir. Bunu takiben 30 Ekim 1927’de Fabrika Müdürü Necip, Meclis-i İdare azalarından Tevfik ve Muhasebeci Ahmet Beylere senet karşılığında daha önce 8000 lira verilmiş, buna ilave 12500 lira daha ödeme yapılması Ali Cenani Bey tarafından istenmişti. Bu işlemlere karşılık dönemin İktisat Vekili Mustafa Rahmi (Köken) Bey Karma Komisyon karşısında açıklamalarda bulundu. Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikası A.Ş.’den vekâlet adına hisse senedi satın alındığını, 6 Kasım 1927’de de bu konuyla ilgili Maliye Vekâletinin Muhasebe-i Umumiye Müdüriyetinden Ticaret Vekâletine bir ikazda bulunulduğunu belirtti⁶⁴⁷. Fakat ikazların dikkate alınmadığı ortadaydı.

Karma Komisyon araştırmasında Adapazarı Fabrikasıyla ilgili detaylar öne çıkmaktaydı. Fabrikanın sahipleri olan muhtelif ailelerden 500000 liralık stok parasından ödeme yapılarak hisse senetleri alınmasına rağmen fabrika açılmamıştı⁶⁴⁸. Ali Cenani Bey, Heyet-i Vekile kararı olmadan keyfi olarak bu hisse alımlarına girişmişti. Fabrikadan tanesi 30 liradan toplamda 4512 adet hisse senedi stok parasından 135360 lira ödenerek satın alındığı tespit edildi. Bu alıma karşılık Ali Cenani Bey’in şifahi emriyle fabrika hissedarlarından iki kardeşe ilk parti 8 Temmuz 1925’te olmak üzere 815 hisse senedi karşılığında 25000 liralık bir kredi hesabı, ikinci parti olarak da 12 Eylül 1925’te 850 adet hisse senedi karşılığında ikinci 25000 liralık kredi hesabı açılmıştı. 13 Aralık 1925’te ise 844 adet hisse senedi daha satın alınarak toplamda 2509 adet alım gerçekleştirildi. Son alım ise 9-10 Ocak 1926 tarihlerinde 2003 adet alınan hisse senedi ve böylece 4512 adet senet temin edilmiş oldu. Bunun 80 adedinin Maliye Vekâleti adına Adapazarı Şirketi kasasında bulunmasına, kalan 4432 adedin de Sanayi ve Maadin Bankası kasasında kalmasına yine Ali Cenani Bey tarafından karar verilmişti. Ayrıca Adapazarı

⁶⁴⁶ TAV I, s.47.

⁶⁴⁷ TAV I, s.48-49.

⁶⁴⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mart 1928, s.4.

Fabrikasına açılan kredi karşılığında yine stok parasından 15000 liranın daha başka bir hesaba nakledildiği fark edildi. Komisyonun elde ettiği bu verilere rağmen Ali Cenani Bey her defasında memlekete hizmet gayesinde olduğunu belirtiyordu. Tek çıkış noktası da bu fabrikanın daha önceden 2 bin adet hissesinin hükümete ait olduğuydu⁶⁴⁹.

Komisyon karşısında açıklamalarına devam eden ve fabrikanın metruk olduğu gerekçesiyle Almanya'dan gelen mühendislerin burayı yeniden işletme projesine sıcak bakan Ali Cenani Bey, fabrika müdürü İlhami Nafiz Bey, Sanayi ve Maadin Bankası müdürü Abdullah Hüsrev Bey ve iki memur eşliğinde keşif gerçekleştirmişti. Keşfin sonunda fabrikanın Almanya ve İngiltere'ye dâhi kereste ihraç eden bir de ormanı olduğu görüldü. Bina, arsa ve makinelerin değeri 211000 lirayken, ormanın değeri 980000 liraydı ve 200000 lira değerinde ikinci bir ormanı daha vardı⁶⁵⁰. Ali Cenani Bey bu yolla amacının hükümetin sahip olduğu mevcut 2 bin hissenin üzerine 4 bin hisse daha alıp, Anadolu Demiryolları ile Sanayi ve Maadin Bankasına bu hisselerin devrini sağlamak, sanayi alanında büyük bir adım atmak olduğunu belirtti. Bu amaçlarla hareket ettiğini söylemesine rağmen fabrikanın akıbetini takip etmediği de ortadaydı.

Karma Komisyon konuyla ilgili dönemin Ticaret ve Maliye Vekilinin, Muhasebe-i Umumiye Müdürlüğünün ve Divan-ı Muhasebat Reisi'nin de dinlenmesi gerektiğine karar verdi. 12 Mart 1928'de Yunus Nadi Bey başkanlığında ikinci kez toplanan komisyon dönemin Ticaret Vekili Rahmi Bey'in açıklamalarıyla devam ediyordu⁶⁵¹. Rahmi Bey süreçle ilgilendiklerini fakat Ticaret Vekâleti elinde hesaplara dair dosyaların mevcut olmadığını, İstanbul Ticaret Müdürlüğü, Divan-ı Muhasebat ve Maliyeden konuya dair aydınlatıcı bilgi alamadıklarını ve meselenin mebus olan bir kişiye dayanmasından ötürü Usul-ı Muhasebe-i Umumiye Kanununca araştırmaya devam edemediklerini söyledi⁶⁵². Komisyon üyeleri hazineye iadesi bir türlü tespit edilemeyen 500000 liranın nerelere harcandığını tekrar tekrar soruyordu. Rahmi Bey, Birinci Dünya Savaşı sırasında son sistem teçhizatla kurulan Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikasının pek çok araba imal ettiğini fakat fabrikanın basit arabalar yerine 500000 lira

⁶⁴⁹ Hükümetin daha önceden aldığı hisse senetleri 2 lirayken kısa sürede 30 liraya kadar yükselmesi şüphe çekiciydi (TAV I, s.130).

⁶⁵⁰ TBMMZC, Devre 3, İ:52, 10 Mart 1928, s.23.

⁶⁵¹ *Cumhuriyet*, 11 Mart 1928, s.1.

⁶⁵² TAV II, s.22.

gibi bir sermaye ve uzman temin edildiği takdirde vagon üretecek bir tesis olacağı inancında olduğunu belirtmekteydi⁶⁵³. Vekilin bu ifadelerini Ağaoğlu Ahmet Bey de destekliyordu. Kendisi fabrikanın değerli olduğunu fakat işlerlik kazandırmak için büyük paralar harcanması gerektiğinden burayı *ölü sermaye* olarak nitelendiriyordu⁶⁵⁴. Bu oturumda yaşanan en önemli gelişmeye vekâlet tarafından yeniden tesis edilmeye çalışılan fabrikanın idare meclisinde, soruşturmayı yürüten komisyonun başkanı Yunus Nadi Bey'in yer aldığı gündeme taşınmasıydı. Yunus Nadi Bey ise cevap vermekte gecikmeyerek fabrikanın idare meclisinden kısa sürede istifa ettiğini açıkladı⁶⁵⁵.

Bu fabrikanın ilk hisse sahipleri, satın alınan hisse senedi kayıtları soruşturma sırasında net olarak ortaya çıkarıldı⁶⁵⁶. Bu hisse senetleri 18 Ocak 1926'da Ticaret Vekâleti adına, 21 Haziran 1927'de de Maliye Vekâleti adına kaydedilmişti. Fabrikanın kuruluşu olan 1917'den 1927 yılına kadar olan kâr zarar tablosuna da ulaşıldı. Bu tablolara bakıldığında her geçen yıl kâr oranı ve temettü vergisinin düştüğünü ve fabrikanın zarara geçtiğini görmek mümkündü. Buna göre 1917'de 84 bin lira sermaye ile kurulmuş, aynı yıl %27,5 temettü vergisi ödemişti. 67 bin 948 lira 50 kuruş kâr yapmış, müessese hissesi olarak da 12 bin 70 lira temettü vermişti. 1918'de %15 temettü, 41 bin 428 lira 99 kuruş kâr, 7031 lira 69 kuruş müessese hissesi ödedi. 1919 senesinde 5 bin 426 lira 39 kuruş müessese hissesi tevzi etmiş %20 kar olarak 37 bin 100 lira 48 kuruş temettü vermişti. 1920 senesinde %5 temettü tevzi etmiş 5 bin 951 lira para tevzi etmiştir. 1921-1922 yıllarında zarar etmiş, 1923'te 349 lira 20 kuruş müessese hissesi vermiş, 1924 ise 8 bin 262 lira 86 kuruş zarar etmişti. 1925 senesinde 902 lira 27 kuruş zarar 1926'da 5009 lira 3 kuruş kâr etmiş ve 1927 yılında da 64 lira 90 kuruş kâr yapmış 4 sene zarar etmişti⁶⁵⁷. Bu tarihlerde

⁶⁵³ TAV II, s.25; *Cumhuriyet*, 13 Mart 1928, s.1, 3.

⁶⁵⁴ TAV II, s.91.

⁶⁵⁵ TAV II, s.92.

⁶⁵⁶ Buna göre Ticaret Vekâleti iki defa partiler halinde olmak üzere 4512 hisse senedi almıştı. Tüccardan Necip Beyden 247 hisse, 100 hisse Rasim Cafer Bey'in eşi Lütfiye Hanımdan, 10 hisse levazımdan emekli Salih Beyden, 482 hisse Ali Nihat Bey'in eşi Sara Hanımdan, 5 hisse Kaymakam Ahmet Tosun Beyden, 20 hisse Binbaşı Sabri Beyden, 10 hisse Yakup Şevki Paşadan, 15 hisse Kaymakam Hüseyin Hüsnü Beyden olmak üzere bir parti alım yapılmıştır. İkinci parti ise 500 hisse Salim Beyden, 135 hisse Salim Bey'in haremî Fatma Rabia Hanımdan, 120 hisse Salim Bey'in kızı Hafize Necla Hanımdan, 100 hisse Salim Bey'in diğer kızı Hatice Piran Hanımdan, 35 hisse Ali Rıza Beyden, 255 hisse Ali Rıza Bey haremî Feriha Hanımdan, 352 hisse Ali Rıza Bey'in kızı Şehriyan Hanımdan, 20 hissesi Ali Rıza Bey'in kayın biraderi Faruk Beyden, 30 hisse Ali Rıza Bey'in amcası Yusuf Ziya Beyden, 62 hisse Ali Rıza Bey'in amcaoğlu Hüseyin Hüsnü Beyden, 95 hisse Doktor Kimyager Arif Beyden, 25 hisse de Arif Bey haremî Adile Hanımdan olmak üzere alınmıştır (TAV II, s.184).

⁶⁵⁷ 1921 senesinde 5 bin 181 lira 51 kuruş 1922 senesinde 3 bin 872 lira 6 kuruş zarar etmişti (TAV II, s.186-187).

fabrikanın toplamda 8400 hissesi 168000 lira sermayesi bulunuyordu. Kurulduğu tarihlerde yaklaşık 70000 liraya kadar kâr yapan fabrika 1921 yılından itibaren hızla zarara geçmişti.

Komisyon Adapazarı Şirketi Müdürü Rasim Ferit Bey'in tanıklığına başvurdu. Rasim Bey fabrikada bulunan ormanın hükümet ve şirketin ortak malı olmasına karşılık tamamının 30 yıllığına şirket tasarrufunda olduğunu belirterek detaylı açıklamalarda bulundu. Fabrikanın ilk olarak araba fabrikası olarak tanındığı, senelik 450-500 araba imal ettiği fakat talebin her geçen yıl düştüğü, hükümetin fabrikadan 1926'da 300 adet 1927'de de 190 araba aldığı söz konusu edildi. Ayrıca 5 bin araba üretimi için açılan fabrikanın 200-300 arabayla oyalanmasına müsaade edilmeyerek şirket idaresi at nalı, mitralyöz semerleri, okul sıraları, yol işlerinde müteahhitlerin ihtiyacı olan el arabalarında kullanılmak üzere 280 ton demir ve 3 bin metre küp kereste elde edilmesini sağlamıştı. Hatta senelik 450-500 bin liralık iş yapan bir kurum olduğu iddia edildi. Fakat Cenani Bey'in vekilliği dönemine denk gelen zamanda şirketin 147000 lira borcu vardı ve ödeyemediği maaşlardan dolayı Ticaret Vekâletinden 15000 liralık yardım almıştı⁶⁵⁸.

Adapazarı Şirketiyle ilgili bir başka tanık değirmenci Malik Bey'di. Kendisi 1919'da III. Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın ağabeyi ve aynı zamanda şirket müdürü olan Esat Paşa'dan adedi 20 liradan 1020 adet hisse senedi aldığını açıkladı. Daha sonra da hükümet adına Erzurumlu Necip Bey ile orman eski müdürü Tefik Bey'in aracılığıyla Maliye Vekâletine bu hisseleri devrettiğini sözlerine ekledi⁶⁵⁹. Diğer ifadelerle göre de önemli isimlerden Mahmut Kamil Paşa, Harbiye Nezareti Muhasebe Müdürü Cemal Bey de şirket hissedarlarındandı. Kurucu hissedarlar ise Nihat Bey, Salim Bey, Rıza Bey ve Rasim Bey olmak üzere dört kişiydi⁶⁶⁰. Diğer müdürlük yapmış olan bir isim de Salim Bey'di⁶⁶¹. Salim Bey'in açıklamalarına göre kendisi Behiç Bey'le birlikte Almanya'dan

⁶⁵⁸ Karma Komisyonun tespit ettiği Ticaret Vekâletinden başka bir hesaba yatırılan 15 bin lira, Adapazarı Şirketinin maaşları ödeyemediğinden vekâletin stok parasından ödeme yaptığı para olmalıdır (TAV II, s.190-192).

⁶⁵⁹ Necip Bey fabrika müdürlüğü yapmış fakat sonraları hükümetin kendilerini istememesinden ötürü Ali Cenani Bey'in emriyle fabrika müdürü Rasim Ferit Bey olmuştu. Malik Bey'in önemli bir açıklaması da bir Alman grubunun 300 bin lira sermayeyle şirketin yarısına ortak olma arzusuna dairdi (TAV II, s.213).

⁶⁶⁰ TAV II, s.219.

⁶⁶¹ Salim Bey hisselerinin hükümetçe zorla elinden aldığını iddia etmekteydi (TAV, II, s.236); 16 Eylül 1925 tarihli Adapazarı Fabrikası İdare Meclisi azalarından Ali Rıza Bey'in fabrikanın içler acısı durumunu tasvir eden telgrafi mühimdi. Şirket; reis vekili müdür-i umumi olarak bu güne kadar azadan Necip Bey tarafından idare edilmekte idi. Zaman idarelerinde fabrika kapatılmaya maruz kalmış ormanlar işlemez bir hale gelmiş ve şirket bir senede yüz bin Lira borç altına düşürülerek hiçbir iş görülmemiş ve bankaların

mühendis ve ustabaşı getirtmek, hurda vagon tamir etmek gibi fabrikaya önemli hizmetlerde bulunmuştu. Hatta şirketin başındayken hükümetten Ankara-Sivas hattının 130 hurda vagonunu tamir etme işini aldıktan sonra hükümetin caydığını, şahsına ait hisse senetlerinin hükümetçe zorla alındığını belirtmişti. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in şirket müdürünü tayin etmesine ve maaşını belirlemesine de son derece öfkeliydi.

1924 yılı meclis idare azalarından Ali Rıza Bey de Salim Bey gibi hissesi hükümet tarafından elinden zorla alınanlardandı. Ali Rıza Bey, Necip ve Nafiz Beylerin bu hisseleri piyasadan toplatarak kendi ticari işlerinde kullandıkları iddiasında bulundu⁶⁶². Ziraat Bankası'ndan 50000 lira İş Bankası'ndan 25000 lira, İtibar-ı Milli'den bir miktar paralar tedarik edilerek bu fabrikaya gönderildi. Fakat tüm paralar Müdür Necip Bey tarafından kendi ticari işlerinde kullanıldı iddiaları ayyuka çıktı⁶⁶³. Bu bilgiler Akçuraoglu Yusuf Bey'in de dediği gibi paranın amaç dışı kullanımının açık delilleriydi⁶⁶⁴.

3.4.1.4. Ankara Un Fabrikası- Doktor Fikret ve Mukbil Beylerle Sözleşme

Çıkarılan stok kanunuyla zahire stoku yapmak meselesi sadece İstanbul'la alakalı olmamakla birlikte Ankara'da da bazı gelişmeler mevcuttu. Buradaki ekmek fiyatlarının düşürülmesi için bir un fabrikasının tesisine çalışıldığı, bu amaçla Ali Cenani, Fikret ve Mukbil Beyler arasında bir sözleşme, fabrikaya gerekli araç gerecin temini için de vekâlet

faizle istikraz olunan işbu mebalîğ ormanlara ve fabrikanın işletilmesine tahsis edilmek kararıyla alınmış iken her defasında defaaten alınmış, hususi ticarethanelere götürülmüş kullanılmış ve hatta meclis-i idareden geçirilmeksizin düşkün fiyatlarla hisse senedatı toplanmış şirkete tasarruf gayesi takip edilmiş ve şirketin muamele-i maliyesi zir ve zir edilmiş, Almanya'dan celp olunan mühendis ve usta başları işsiz bırakılarak memleketlerine iade olunmak zarureti hasıl olmuş, meclis-i idareyi toplamak lüzumu dahi his olunmayarak bütün umur ve muamelatı Ankara'da şirket parasıyla açılan bir şube ile eşhas arzusuna hasredilmiş, elhasıl kayıt ve kuyuddan azade intizam ve inzibattan ari nizamat ve kavanine muhalif bir tarz idare-i menfaatperestane ile iflas vaziyeti ihdas olunmuş, hissedaratın hatta şehitlerinin itamının dahi hukuku paymal edilmiştir. Son zamanlarda mir-i hassalığın vuku bulan şikâyeti nazara bile alınmamış. Meclis idare azalarına münferiden yapılan ihbarat üzerine müşkülâtla içtiması temin olunan meclis kararları ifadan imtina olunmuş nihayet şirket merkez idaresi büsbütün hususi ticarethaneye nakil vaziyetine sokulmuş ve hükümetle müzakerata iki defa karar verilmesine rağmen uzak durulmaya başlanmış olduğundan evvela Neci Beyin derhal işten el çektilmesi, saniyen: bütün muamelat idareye ve hesabiyenin münasip görülecek vechle tetkik ve teftiş, salisen: istikraz olunan bütün mebalîğin ne şekil ve suretle ahz ve sarf edildiğinin tahkiki ile neticeye göre muktezasına bakılmak üzere şimdilik idareye verilmesini ve yeni bir sirküler astarı ve Meclis İdare Reisi Haydar Bey vaziyet hakkında tenviri ile hükümetle müzakere icrasının Halil Paşa ile kendilerine tedvinin taht-ı karara alınması rica ederim (TAV II, s.278).

⁶⁶² 80 randımanlı un ekmek yapılan undur (TAV II, s.240).

⁶⁶³ TAV II, s.241.

⁶⁶⁴ Kemal Zeki Gençosman, *Yakın Tarihimizde Rüşvet ve Yolsuzluk Olayları*, ŞDL yayınları, 1976, s. 227.

adına Macar Zirai Aletler A.Ş ile başka bir sözleşme imzalandığı ilk olarak Divan-ı Muhasebat Encümeni raporuyla tespit edilmişti. Anadolu'da buğdayın kilosu 23 kuruş, 72 kg'lık çuvalı 1650 kuruş iken Ankara'da aynı buğdayın çuvalının 1850-1900 kuruşa satıldığı gerekçesiyle yıllık 30 bin kilo ekmek sarf eden Ankara için Ulucak'ta bir değirmen kurma kararı alınmıştı. 500000 liralık fonun Ticaret Vekâleti tasarrufuna verildiği günlerde ellerinde uygun arsa, bir miktar sermaye ve Ankara'da un fabrikası kurma fikriyle Dr. Fikret ve Mukbil Beyler adında iki kişinin ihtiyaç duydukları 75000-80000 lira için vekâlete başvurmaları, fabrikanın alet ve edevatları için de Avrupa'da bir şirkete sipariş verirken hükümeti kefil göstermeleri süreci başlatandı. Bu amaçla Ertuğrul (Bilecik) Mebusu Doktor Fikret Bey⁶⁶⁵, Ankaralı tüccar Mukbil Bey⁶⁶⁶ ve Ali Cenani Bey arasında 12 Mayıs 1925'te bahsi geçen sözleşme imzalandı. Fabrikaya alınması gereken makineler için de Mukbil Bey hükümeti kefil göstererek yukarıda zikredilen şirketle ayrı bir sözleşme daha gerçekleştirmişti. Vekâlet bu kişilere başlangıçta 15000 İsviçre frangı ödemiş sonra da 32000 İsviçre frangı tutarındaki makineler için kefil olmuştu. Bu 32000 İsviçre frangı Dr. Fikret ve Mukbil Beyler tarafından iki taksitle 12 ay zarfında geri ödenecekti. Bu paraların 500.000 liralık fondan verildiği anlaşılmıştı.

Macar şirketle Mukbil Bey'in imza ettiği sözleşmeye göre makineler Haydarpaşa'da teslim edilecek vekâlet adına Ankara'ya gelecek ve nakliye masrafı bu iki kişi tarafından karşılanacaktı. Fabrika inşaatı bittiğindeyse vekâlete teslim edilecekti. Günlük asgari 10 bin kilo buğday öğütecek fabrikanın ikmali iki buçuk ay zarfında bitmiş olacaktı. Üretim başladıktan sonra da hem Dr. Fikret ve Mukbil Beylere verilen 15000 İsviçre frangı vekâlete geri ödenecek hem de bu kişiler şirkete ödeme yaptıktan sonra makineler üzerindeki haciz kalkacaktı⁶⁶⁷. Anlaşmaya uygun hareket edilmedi⁶⁶⁸.

⁶⁶⁵ Ertuğrul mebusu Doktor Fikret Bey Hukuk müşavirliğinden Ticaret Müdür-i Umumiyesine geçmiş aynı zamanda dönemin Ticaret (İktisat) Vekili Hasan Bey'in (Trabzon mebusu) Paris'te okul arkadaşıydı (TAV II, s.230).

⁶⁶⁶ Müsteşar Vahit Bey Mukbil Bey'in annesinin kuzeni aynı zamanda da kayınbiraderidir. Gazetelerde gördüğü stok parası haberleri üzerine vekâlete başvuran Mukbil Bey'di (TAV, II, s.225).

⁶⁶⁷ İş Bankasındaki stok parasından usulsüzce alınan 15000 İsviçre frangının ve makineler için vekâletin 32000 İsviçre frangı değerindeki kefilliğinin yanı sıra Şehremanetinden alınan bir 20000 liradan da söz ediliyordu (TAV I, s.42-43).

⁶⁶⁸ Ali Cenani Bey Ankara'da ciddi bir pahalılık yaşandığını, buğdayın Ankara'dan İstanbul'a öğütülmek üzere getirilip sonra tekrar Ankara'ya taşındığını dile getirmekteydi. Bunun önüne geçebilmek ve ekmek fiyatlarının düşürülmesinin temini için Ankara'da bir un fabrikası açma kararından bahsetmekteydi. Bu fabrika sayesinde Ankara'da halk senelik 216 bin lira kazanacaktı (TAV I, s.44-46); *Akşam*, 11 Mart 1928, s.1.

Vekâlet tarafından Macar Zirai Aletler A.Ş.'ye ödemesi yapılarak teslim alınan makineler arızalı olduğundan fabrikanın faaliyete geçemediği, taksitlerin taraflarınca ödenemediği, 500.000 liralık stok parasından şirkete ödeme yapılmasına karşılık fabrikanın vekâlete devredilmesi gerekirken tapu idaresinde böyle bir işleme denk gelinmediği görülmüştü⁶⁶⁹.

Karma Komisyonca detaylarıyla araştırılan ve başta Ali Cenani Bey olmak üzere konunun muhataplarının ifadelerine başvurulmuş meselede önemli bilgilere ulaşıldı. Bunlardan ilki fabrikanın ortaklarının sadece Fikret ve Mukbil Beyler olmadığı bir diğer ortak olarak Kırımlıoğlu Kemal Bey'in varlığıydı. İkincisi stok parasından verilen 15000 İsviçre frangının Sanayi ve Maadin Bankasındaki Teşvik-i Sanayi Kanunu faslından alındığı bir yıl içerisinde ödenmesi gereken bu paranın ödenmediği idi. Üçüncüsü vekâlete borçlarını ödemeyen Dr. Fikret ve Mukbil Beylere açılan davanın sonucunun takip edilmeyişiydi. Komisyonca kanuna aykırı bir işe giriştikleri hatırlatılan bu kişiler fabrikanın 75000 lira gibi bir değere sahip olduğu iddiasıyla komisyon karşısında kendilerini savunmaya devam etti⁶⁷⁰. Açılışı gerçekleştirilip çok kısa bir süre üretim yapan bu fabrikaya ait çoğu evrakta farklı muhasebe müdürlerinin imzaları mevcuttu fakat buna rağmen komisyon kararınca vekil sorumluluktan muaf tutulamazdı.

3.4.1.5. Adana İtidal Şirketi ve Yusuf Lütfi Bey ile Sözleşme

Karma Komisyonun detaylarına ulaşmak için incelediği konulardan biri Adanalı bir tüccar ve aynı zamanda Adana İtidal Şirketi Müdürü olan Yusuf Lütfi Bey ile Ali Cenani Bey arasında imzalanan sözleşmenin içeriği ve sonuçlarıydı. Sözleşmenin gerekçesi Ticaret Müdürlerinden Faik Bey tarafından belirlenmişti. Buna göre İstanbul, İzmir, Karadeniz sahillerinde baş gösteren buğday buhranının yalnız Türkiye'yi değil Suriye'yi de etkilediği bu yüzden Adana'nın mahsulünün Suriye'ye ulaştırılacağı gerekçesiyle stok

⁶⁶⁹ 17 ve 22 Mayıs 1925 tarihli telgraf yazışmalarında İsviçre frangı üzerinden yapılan ödemelerin 500000 liralık fondan verildiği anlaşıldı. Paranın israf edildiği ise 27 Kasım 1926'da Mukbil Bey'in İstanbul Ticaret Müdürü Muhsin Naim Bey'e gönderdiği telgrafla ortaya çıkmıştı. Bu arada 15 bin İsviçre Frangı 5 bin Türk lirasına tekabül etmektedir (TAV I, s.46).

⁶⁷⁰ 15000 İsviçre frangı yaklaşık 5500 lira değerindeydi. Komisyon araştırmasında dikkat çeken bir nokta verilen ifadeler çoğu zaman anlaşmazlığa ve kargaşaya sevk etse de anlaşılır yerlerde dahi komisyon reisinin ve üyelerin meseleyi anlayamamasına anlam vermek zordu (TAV I, s.46); Ayrıca Ankara dışında Eskişehir'de de bir un fabrikasının açılmak istendiği bu amaçla Eskişehirli Serhatzade Abdullah Bey adında birinin hesabına para aktarıldığı da mevcut iddialar arasındaydı (TAV, II, s.88, 286); Bu kişinin aldığı parayı daha sonraları Sanayi ve Maadin Bankasına teslim ettiği anlaşılmıştır fakat yine de vekâletin bu keyfi hareketine anlam verilememektedir (TAV II, s.304, 327).

parasından Adana'ya gönderilmesi ve burada alım satıma başlanması istenmişti⁶⁷¹. Bu sözde gerekçe üzerine Yusuf Lütfi Bey ile Ali Cenani Bey arasında Ankara'da bir otelde bahsi geçen sözleşme imzalandı. Böylece Adana ve civarında 100.000 liralık zahire alım satımında bulunulması için vekâletçe izin verilmiş oldu. Ayrıca Yusuf Lütfi Bey adına Adana bankalarından birinde 100.000 liralık kredi açıldığı da görüldü⁶⁷².

Bu sözleşmeyle Ali Cenani Bey İstanbul'da stok edilmiş 80 randımanlı 30 bin çuval unun Adana'da satılmasını, Adana'dan da 3 bin ton buğday satın alınmasını talep etmişti. Yusuf Lütfi Bey'e son derece samimi bir üslupta bulunarak konuyla ilgili kimsenin haberdar edilmemesini istemesi, beklemekte olduğu koza vergisinin kendisine ulaşmadığı hatırlatması aralarında ticari ilişkiler bulunduğunun göstergesiydi. Cenani Bey'e gönderilen hürmet dolu cevap mektubundaysa Adana civarındaki tüm işlerde kendisine yardımcı olunacağı ifade edilmiş ve Adana İtidal Şirketi'nin Teşvik-i Sanayi Kanunundan istifadesi için yaptıkları başvurunun öne çekilmesi şeklinde talepte bulunulmuştu⁶⁷³.

Karma Soruşturma Komisyonu Yusuf Lütfi Bey ve ortağı olduğu Adana İtidal Şirketiyle ilgili incelemeyi eş zamanlı olarak sürdürmekteydi. Ali Cenani Bey'in bu kişiyi önceden beri tanıdığı ve hatta Adana'da birlikte koza ve pamuk işi yaptıkları bu süreçte öğrenildi. Vekâletin İstanbul'da ellerinde bulunan unu Adana'da satması, Adana'daki buğdayı da satın almasındaki amaç Ali Cenani Bey tarafından açıklandı. Açıklamaya göre amaç Adana'daki mahsul Suriye tarafından alınıp karaborsaya düşeceğinden, bu ürünlerin bir an önce vekâlet tarafından alınıp İzmir ve İstanbul'a sevki içindi. Fakat İstanbul'a gönderilen buğdayların zararına satıldığı, yaklaşık 100000 liralık işlemin 16000 lirasının zarar olarak döndüğü anlaşıldı.

Meseleyi başka bir boyuta taşıyan bir gelişme yaşandı o da Adana İtidal Şirketi'nin gayri-ı resmi ortağı olan Hasan Hasip Bey'in komisyona yaptığı açıklamalardı. Bu açıklamalara göre vekille mukavele imzalayıp 200000-300000 liralık zahire alımını onayladıklarını, vekâletin Adana'dan buğday alma talebine karşılık şirket olarak harekete geçtiklerini ve kendi paralarıyla çeşitli tüccarlardan 80000 liralık buğday aldıklarını fakat vekâletin

⁶⁷¹ TAV I, s.66.

⁶⁷² Ankara'daki otelin adı vesikalarda iki farklı adla Anadolu ya da Cumhuriyet Otel adıyla anılmaktadır (TAV I, s.69).

⁶⁷³ Yusuf Lütfi Bey Cenani Bey'in burada bulunan kozasından alacağı öşrü de Aşar İdaresi'ne bildirdiğini ve gecikme olmadan tahsilat yapılacağını belirtti (TAV I, s.65).

sözünde durmayarak parayı ödemediğini iddia etti. 14 ve 19 Nisan 1925 tarihli Ali Cenani Bey’le Yusuf Lütfi Bey arasında yapılan yazışmalar gösterdi ki vekâletin böylesi bir talebi olmuş hatta pazarlığa girilmiş ve şirket tarafından da olumlu karşılık verilmişti⁶⁷⁴. Konuşmalarda şirketin gayrı resmi olduğu, kollektif olduğu gibi konulara açıklıkla değinen Hasan Hasip Bey bunların doğru olduğunu kabul ederken, vekâletin de söz verdiği gibi buğdayı almadığını ve Yusuf Lütfi Bey’e borçlu olduğunu aynı samimiyetle belirtmekteydi. Diğer ortaklardan Yusuf Ziya, Nedim Beyler de komisyonun sorularına muhataptı. Ortak verilen cevaplarda dikkat çeken noktaysa satın almacı, simsar ya da komisyoncu kimselerin Antep ve Suriye taraflarında ticaretle meşgul kimseler olmasıydı. Bu işte Ali Cenani Bey’in etkisinin büyük olduğu ortadaydı. 5 Mayıs 1925’te yapılan sözleşmeden itibaren 29 Ağustos’a kadar bu şirketin vekil adına buğday almaya devam ettiği anlaşılmıştı⁶⁷⁵. Bu buğdaylar İstanbul’a ve İzmir’e gönderilmiş, zararına satılmıştı.

3.4.1.6. Sanayi ve Maadin Bankasıyla İlgili Gelişmeler

Ali Cenani Bey vekilliği sırasında vekâlet bütçesine Teşvik-i Sanayi Kanunu çerçevesinde verilen tahsisatı Sanayi ve Maadin Bankasının kuruluş sermayesi olarak kullanmıştı. Hatta bazı araba, halı ve levazım fabrikalarının işletilmesinin de bu bankaya devrini sağlamıştı. Böylece 19 Nisan 1925’te bankacılık, sanayileşme ve devlet işletmeciliği anlamında önemli bir girişim olarak bankanın kuruluşu gerçekleştirilmişti. Fakat zaman zaman mecliste bu bankanın kuruluş gerekçesiyle ilgili yaşanan tartışmalar sırasında bankanın zahire yolsuzluğunda araç olarak kullanıldığı da iddia edilmişti.

Karma Komisyon da yaptığı soruşturmada Ali Cenani Bey’in vekilliği sırasında Sanayi ve Maadin Bankası’nın bir an önce kurulmasını sağlamak için teşvik-i sanayi fonunu bu bankanın kuruluşuna yönlendirdiğini tespit etti. Bankanın zahire meselesindeki rolüye şu şekildeydi. Başlangıçta 5 bin ton Avustralya buğdayı alınarak 1000000 liralık işlem yapılmış İş Bankası’nın sermayesi yetmediğinden bu buğday Osmanlı Bankası’na konulmuş ve para ödendikçe de ürün Şehremanetine teslim edilmişti⁶⁷⁶. Ancak Sanayi ve

⁶⁷⁴ İstanbul’da bulunan 30 bin çuval unun satılarak Adana’dan 3 bin ton buğday satın alınması ilginçti. 5 Mayıs 1925 tarihinde İstanbul Ticaret Müdürlüğü’nden Vekâlete gönderilen telgrafa göre sözde sebep belirtilmişti. Ayrıca şu kısım açıktı. Vekâlet Adana İtidal Şirketi’ne un satıp, buğday alma teklifinde bulunmuştu. Şirket ortaklarından olan Yusuf Lütfi Beydense unu alamayıp buğday satabilecekleri cevabını almıştı (TAV II, s.96).

⁶⁷⁵ TAV II, s.285.

⁶⁷⁶ TAV II, s.34.

Maadin Bankası kurulduktan sonra tüm alım satım işlemleri bu banka aracılığıyla ödenmeye başlamıştı⁶⁷⁷.

3.4.2. Karma Soruşturma Komisyonunun Sonuç Raporu ve Kararı

Süreyya Bey'in satış teklifinin takip edilmemesi, İstanbul Ticaret Müdüriyetinin işlemleri, mısır piyasasıyla ilgili gelişmeler, Sanayi ve Maadin Bankasının kuruluş gayesi, İstanbul Şehremaneti ile olan muamelenin hukuki boyutları, ambar fazlası ürünler, Karadeniz'e giden mısırların akıbeti, İzmir Belediyesine giden buğdaylar, un satışındaki şikâyetlerin müsteşarca incelenip incelenmediği gibi konular Karma Komisyon tarafından araştırılmıştı. İlk değerlendirmelerde dikkat çekici hususlar ortaya çıktı. İlki Maliye tarafından yapılan 500000 lira ödemenin Ticaret Müdürü Muhsin Naim Bey adına yapılacağı kaydının vekil Ali Cenani Bey tarafından değiştirilmesi idi. Bu para vekil tarafından 180000 dolar ve 160700 Türk Lirası olarak çekilmişti. 180000 doların İş Bankasına, 160700 Türk Lirasının da Osmanlı Bankasına yatırıldığı anlaşılmıştı. 24 Haziran 1925'ten itibaren bu paraların Ali Cenani Bey'in emriyle Sanayi ve Maadin Bankasına devredildiği görülmüştü. Ali Cenani Bey paranın çekilmesi işinde güvenmediği Muhsin Naim Bey'i stok buğday işiyle ilgili konularda Ticaret Vekâleti adına görevli kılmış, Osmanlı Bankasıyla akdedilecek sözleşmeye de kendisine imza izni vermişti⁶⁷⁸.

Kanunun çıkarılıp işlemlere başlanılmasının ertesi yılı 16 Şubat 1926'da muhasebe müdürü, sigortalar müdürü, maden ve muamelat müdüründen oluşan bir stok komisyonunun toplanması kararlaştırılmışken bu komisyonun hesaplara herhangi bir müdahalesinin olmadığı kesinleşti⁶⁷⁹. Anlaşılan o ki, bu parayla önce Osmanlı ve İş Bankalarında Türk lirası ve dolar hesabından krediler açtırılmış sonrasındaysa 5 bin ton Avustralya buğdayı, bin ton Bulgar mısırı alımına başlanmıştı. Üçüncü olarak İstanbul'dan 7 bin çuval unun (bin ton) İzmir'e gönderilmesi ki verilen cetvellere göre miktar hesaplandığında yaklaşık 9 bin çuval unun İstanbul'dan çıktığı anlaşıldı. Adapazarı'nda gayri resmi bazı işlemlerin yapılması ve Yusuf Lütfi Bey aracılığıyla

⁶⁷⁷ TAV II, s.293.

⁶⁷⁸ TAV I, s.73.

⁶⁷⁹ Bkz. 21 Şubat 1925'te İş Bankası Müdürlüğünün Ticaret Vekâletine gönderdiği mektup için bkz. TAV I, s.114.

İstanbul'daki unların satılıp Adana'dan buğday alınması, vekâletin alacağı 5 bin tonu sadece Süreyya Bey ve ortağı Balcıade Kohen'den alması, diğer ticarethanelerde farklı oranlarda farklı indirimler söz konusuyken bu pazarlığa gidilmemesi ve ayrıca Süreyya Bey ile yapılan alım satıma dair İş Bankasının İstanbul ve Ankara şubelerinde mevcut bir dosyanın bulunmayışı usulsüzlük olarak kabul edildi⁶⁸⁰. Çünkü gazetelerde zahire stoku yapılacağı haberleri üzerine piyasalarda bir hareketlenme zaten mevcuttu. Ayrıca bu 5 bin tonun 4 bini İstanbul Şehremanetince teslim alınırken bin tonu da İzmir Belediyesine gönderilecekti. Fakat kararlaştırıldığı gibi işlem yapılmadığından hazine yaklaşık 90000 lira zarara uğratılmıştı⁶⁸¹.

İzmir'e ilk gönderilen bin ton buğdayla alakalı olarak bu buğdayların o tarihlerde 330 şiline İttihat Değirmencilik Şirketinden alınması mümkünken, 332 şilin maliyetle Süreyya Bey'den alınması ve ayrıca bu bin tonun da İzmir'e gönderilemeyip, Ticaret Müdürü Muhsin Naim Bey'in keyfi talimatıyla yarısının Samsun ve Trabzon'a çıkarılması usulsüzlük olarak kaydedildi. Yine İzmir'e bin ton olarak gönderilecekler içerisinde eksik çuvalların olduğu, unları ilk İstanbul'da teslim alan tahliye görevlisine yüksek miktarlarda ödeme yapıldığı, 7 bin çuval unun başlangıçta alınan 5 bin ton içerisinde gönderilmesi kararlaştırılmışken yine Muhsin Bey'in girişimiyle yeniden yüksek fiyatlardan alım yapılması son derece yanlıştı⁶⁸².

Süreyya Beylerden yapılan diğer bir alım ise bin ton Bulgaristan mısırydı. Vekâletçe yarısı Samsun'a yarısı Trabzon'a çıkartılmak üzere sipariş verilen mısırın tamamı Cenani Bey'in emriyle Samsun'a çıkartıldı. Samsun'da bu tarihlerde mısır ihtiyacı olmadığı aksine buğday ihtiyacı olduğu halde bir ay sonrasında Samsun'a mısır sevkiyatı yapıldı. 11 Mart 1925'te ise Samsun'da mısır fiyatının 16 kuruştan 12 kuruşa düştüğü için satımının ertelendiği, bir kısmının muhacirler için bir kısmının da tohumluk olarak ziraat müdürlüğüne verileceği gerekçesiyle bu mısırların Rize ve Giresun'a gönderilmesi

⁶⁸⁰ TAV I, s.72.

⁶⁸¹ TAV I, s.119.

⁶⁸² TAV I, s.120; *Cumhuriyet* gazetesinin 8 ve 9 Nisan 1925 tarihli sütunlarında da yer bulan bu haberler üzerine Cenani Bey de müsteşarı Vahit Bey'i inceleme için görevlendiren telgrafi kaleme aldı. Vahit Bey'in hazırladığı rapor geçerli kabul edilmeyerek bir yerde Muhsin Naim Bey de Vahit Bey de komisyon tarafından durumdan sorumlu tutuluyordu. Bu incelemede en önemli tanık şikâyetinde bulunan ve meselenin gazetelere taşınmasına sebep olan Unkapını değirmeni sahiplerinden Efezade Mahmut Bey'di. Komisyon ihale yapılmadan 500 ton un alımının tek bir tüccardan piyasa fiyatı üzerinden ve peşinen yapılmasını şüpheli gördü. Yaklaşık 25000 liralık zarar tespit edildi (TAV I, s.124).

kararlaştırıldı. 2 Nisan’da mısırların bozulduğunun vekâlete bildirilmesine rağmen 15-16 Nisan’da Rize ve Giresun’a 14-15 kuruştan sevk yapıldı. Oysaki Giresun’da bir ay öncesinde mısır 8-9 kuruş idi. 27 Haziran 1925’te Samsun Ticaret Müdürü Fehmi Bey bozulan mısırların kurutulmamış yeni mısır olduğunu, saklandığı binanın yıkılmasından ötürü de zararların yařandđını ifade etti. Giresun valisi Rıfat Beyse bozuk gelen mısırlarla ilgili malumatı gerekli mercilere bildirdiğini, heyet-i sıhhiye tayin ettiğini ve mısırları kurutmaya dahi çalıştığını ve memuriyetinin sona ermesinden dolayı takibi başka bir isme devrettiğini belirtti⁶⁸³. Neticede bozulmuş mısırların Giresun’da 8, Rize’de 5 kuruştan satıldığı, elde edilen bedelin Sanayi ve Maadin Bankasına devredildiği, bu mısırlar için yaklaşık 120000 lira ödeme ve masraf yapıldığı halde yaklaşık 75000 liralık bir zarara sebebiyet verildiği tespit edildi⁶⁸⁴.

Tüm bu belge ve raporlar, kişisel ve resmi açıklamalar 500000 lirayla un suiiistimali yapılp yapılmadığını göstermek amacıyla ortaya çıkarılmıştı. Ticaret Vekâletinin rehavete kapıldığı, ticari zihniyetle hareket ettiği ve işlemlerin tamamını resmi kayıt altına almadığı anlaşılmıştı.

Karma Komisyon tarafından yapılan oturumlar neticesinde Meclis Genel Kurulu’na sunmak üzere sonuç raporu hazırlandı. Meseleye dair genel konular üzerinden geçildi ve raporun ilk kısmı birden çok bankada, farklı para birimlerinde açılan farklı hesaplara ayrılmıştı. İş Bankasında açılan beş hesap; dolar hesabı, İngiliz lirası, Türk lirası, faizli hesap ve İş Bankasının Ankara hesabı ki bu hesapta 7500 liralık da açıklanamayan bir para mevcuttu⁶⁸⁵. İkincisi Osmanlı Bankasında açılmış dört hesap; şehremaneti hesabı, İzmir’e gönderilen bin tonluk buğday hesabı, Samsun’a gönderilen un hesabı, Trabzon’a gönderilen un hesabıydı. Üçüncüsü Sanayi ve Maadin Bankasına ait iki hesap; hesab-ı cari ve buğday hesabı açılmıştı. Bunların dışında Giresun mısır hesabı, Rize’nin hesabı, Samsun ve Trabzon’a ait mısır hesabı, Adanalı Yusuf Lütfi Bey’in, İstanbul Ticaret Müdüriyetinin, Samsun İşkân Müdürlüğünün hesapları ve Müdafaa-ı Milliye’deki

⁶⁸³ Giresun valisi Rıfat Bey’in yerine Rahmi Bey geçmişti (TAV II, s.243).

⁶⁸⁴ 3 Mayıs 1925 tarihli yazışmada detaylar mevcuttur (TAV I, s.121-123).

⁶⁸⁵ Bu paranın Ticaret Vekâleti Mutemeti Mustafa Bey tarafından çekildiği, Sanayi ve Maadin Bankası’na verilmek üzere İş Bankasından alındığı gibi iddialar mevcut olmakla birlikte paranın nereye sarf edildiği bulunamamıştır (TAV II, s.115).

hesaplar 500000 liralık zahire fonu için açılmış hesaplardı⁶⁸⁶. Bu hesaplar incelendiğinde elde edilen rakamlarla hazinenin ciddi anlamda zarara uğratıldığı Karma Komisyonun ilk beş oturumunda tespit edilmişti.

Ali Cenani Bey'in Adapazarı Fabrikası hisse senetlerinden kanunun geçerlikte olmadığı bir dönemde satın alması ve stok parasından ödeme yapması raporun diğer bir muhteviyatıydı⁶⁸⁷. Osmanlı Meclisinden beri bütçe incelemeleri, ticari ve iktisadi hesaplamalarla bu kadar hemhal olmuş bir mebusun ticaret vekilliği sırasında hesapsız, usulsüz hareket etmesi komisyon tarafından uygun karşılanmadı. Ayrıca vekilin zahire fonuna ayrılmış parayı bizzat çekmesinden ötürü tarihte kendisi dışında hiçbir vekilin mali mesul konumuna geçmediği komisyon raporunda dikkat çekilmişti. Ali Cenani Bey belki de bu anlamda devletin fonunu bankalardan kendi eliyle çeken ilk kişiydi. Süreci başından beri takip eden hatta stok kanununun çıkarılmasında etkisi olduğu bilinen Akçuraoglu Yusuf Bey burada önemli bir değerlendirmede bulundu⁶⁸⁸. Ona göre 500000 liralık fonun %50'si açıkta, %25'i zararda olduğundan %75'i hazineye girmemişti. Yunus Nadi Bey'e göre ise yaklaşık 250000 liralık zarar vardı⁶⁸⁹. Buna karşılık Ankara Mebusu İhsan Bey tarafından Adana mübayaatı ile Adapazarı Fabrikası hisse senedi alımlarında Ali Cenani Bey'in suiistimaline dair bir durum olmadığı konusunda önerge verildi fakat komisyon tarafından kabul görmedi⁶⁹⁰.

Karma Komisyon sonuç raporuyla İstanbul'da bir depo tayin ederek burada 500000 liralık buğday bulundurmak ve ihtiyaç olan yerlere ulaştırmak amacıyla çıkarılan özel kanunu, dönemin Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in amaç dışı kullandığını, buğday alım satım işlerini organize edecek ayrı bir teşkilat kurmadığını, bir muhasiplik dâhi tayin etmeden 500000 lirayı bankadan bizzat kendisinin çektiğini, yaptığı işlemlerde hazineyi zarara uğrattığını ortaya koydu. Yine komisyon un, mısır, buğday bedellerinden kalmış hesapların borçlularının Müdafaa- Milliye Vekâleti, Samsun İskân Müdüriyeti, Giresun ve Rize vilayetleri, İstanbul Şehremaneti, Yusuf Lütfi Bey ve Ticaret Vekâleti olduğunu tespit etti. Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Anonim Şirketi hisse sahiplerinden Necip

⁶⁸⁶ İzmir'in buğday hesabında 30 bin liralık zarar ve Adana'dan İzmir'e gönderilen buğdaydan da yine zarar edilmişti (TAV II, s.115-117).

⁶⁸⁷ TAV II, s.130.

⁶⁸⁸ *Cumhuriyet*, 11 Mart 1928, s.3.

⁶⁸⁹ TAV II, s.291.

⁶⁹⁰ TAV II, 318, 327.

ve Nafiz kardeşlerden vekâlet adına alınan hisse senetlerine karşılık Sanayi ve Maadin Bankasındaki stok parasından bu kişilere krediler açıldığı, 4512 adet hisse senedinin 30 liradan alınarak 135.360 lira stok parasına kaydedildiği ve hisselerin banka üzerine geçirildiği, Sanayi ve Maadin Bankasındaki stok parasından 19500 lira alınarak Adapazarı Şirketinin İtibar-ı Milli ve İş Bankasındaki borç senetlerinin ödendiği ve son olarak şirkete stok parasından bir 15000 lira daha verildiği kesinleşti. Komisyon Fikret ve Mukbil Beyler, Eskişehirli Serhatzade Abdullah Bey ve bazı vekâlet memurları hesaplarına da para aktarıldığı kararına vardı.

21 Ocak 1925 tarihli kanunla Ticaret Vekâleti emrine verilen 500000 liraya ait hesabı memuriyeti müddetince takip etmemek, muamelatın devamı müddetince Divan-ı Muhasebatın teşkiline dair kararnamenin 53. maddesince muhasip mesul tayin ettirmemek, Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanununun 22. maddesince vekâlete ait muhasebe müdürünün 15 günde bir muhasebeye hesap itası hakkında verdiği resmi yazıyı dikkate almamak suçlarından vekâlet memurlarının ve eski vekil Ali Cenani Bey'in görevde ihmal ve gevşeklik yaptığını belirtti⁶⁹¹. Olayda namus ve haysiyet zedeleyici suçlardan olan rüşvet ve irtikâp unsuru görmedi⁶⁹². Mahallerine teslim şartıyla yarısı Trabzon yarısı Samsun için satın alınıp stok edilen mısırların tamamen Samsun'a çıkartılması ve burada depolarda çürümeye bırakılması sözleşme hükmünün yerine getirilmemesi, Adana'da alım satım işinin devlet aleyhine teminatsız bırakılması, 7 bin çuval un alımında usulsüzlük yapılması, mali zayiata göz yummak olarak değerlendirildi. Komisyon bu durumun mali ve cezai sorumluluğunun olduğu kanaatiyle Muhasebe-i Umumiye Kanununun 12.maddesi, Dâhili Nizamnamenin 176. Teşkilat-ı Esasiyenin de 67.maddelerince muamele icrasını Heyet-i Vekileye bıraktı⁶⁹³. Genel Kurulda Karma Komisyonun sözcülüğünü de yapan Hakkı Tarık (Us) Bey bir vekilin devlet hazinesinden vekâlete tahsis edilen parayı keyfi şekilde kullanamayacağını ifade ederek karara destek verdi⁶⁹⁴. Karma Komisyon sözcüsü Hakkı Tarık Bey komisyon adına şu sözleri sarf etti:

“Kanunun açık olarak yasaklaması karşısında filan yere verilmesi gereken bir parayı falan yere vermiş olmak görev suiistimalinden başka bir şey olamazdı.

⁶⁹¹ Rahmi Kumaş, *İktidardan Yüce Divana*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1980, s.69.

⁶⁹² Kemal Zeki Gençosman, *Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, ŞDL Yayınları, İstanbul, 1976, s.235; *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1928, s.1, 2.

⁶⁹³ TAV II, s.3-10.

⁶⁹⁴ TBMMZC, Devre 3, İ:61, 14 Nisan 1928, s. 138; *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Nisan 1928, s.1.

*Komisyon herhalde kendi içinden bir arkadaşının böylece muhakemeye çekilmesinden memnuniyetle telakki etmez. Bu üzüntüyle karşılanan bir sonuçtur. Fakat ne yapalım ki görev ve adaletin icabı da budur. Kendileri de bunu beyan buyuruyorlar. Şahsen çok temenni ederim ki hakimlerin takdirleri elbette bizim takdirlerimizin çok daha üstünde olmak lazım gelir ve kendileri de bunu kabul ederim diyorlar, hepimizin hakimlerimizin vicdanlarına itimadımız vardır. Çok temenni ederim ki bu işten beraat etsinler. Şimdilik ben komisyon raporunun kabulünden başka yapacak bir iş olmadığı kanaatindeyim*⁶⁹⁵

Mecliste konuyla ilgili kimsenin söz istememesi üzerine Meclis Başkanı Kazım Bey komisyon raporunu oylamaya sundu ve Başvekil İsmet Paşa'nın da katıldığı oylama sonucunda Ali Cenani Bey'in Divan-ı Ali'de yargılanması 14 Nisan 1928'de kabul edildi.

3.5. Ali Cenani Bey'in Yüce Divan'da Yargılanması

Divan-ı Alinin tanımı ve görev alanı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 61-67.maddelerinde belirtilmiştir. Buna göre İcra Vekilleri, Şura-yı Devlet, Mahkeme-i Temyiz reis ve azası ile baş müdde-i umumiden müteşekkil bir Divan-ı Ali kurulmaktadır. Divan-ı Ali azalığı için 11 Mahkeme-i Temyiz, 10 Şura-yı Devlet reisi ve azası olmak üzere 21 kişilik bir heyet oluşturulmaktadır. Yüce Divan 1 reis 14 aza ile toplanmakta geriye kalan 6 kişi ise heyetin eksikliğini gidermek için kura yoluyla seçilerek hazır bulundurulmaktaydı. Ayrıca 1 reis 1 reis vekili tayin olunur, müdde-i umumiliği başmüdde-i umumilik tarafından gerçekleştirilirdi. Ayrıca TBMM kararıyla toplanmaktaydı⁶⁹⁶. Divan-ı Ali ilk kararını Bahriye Vekili İhsan Bey hakkında vermişti. Başvekil İsmet Paşa tarafından 24 Aralık 1927 tarihinde meclise verilen önerge üzerine bu karar istenmişti⁶⁹⁷.

TBMM'de ikinci Divan-ı Ali kararı Ticaret Vekili Ali Cenani Bey hakkındaydı. Kararı Divan-ı Muhasebat Encümeni istemişti. Sebebi ise şudur:

“memleketin zahire ve un ihtiyacının teshil eylemek ve ekmek fiyatının mehmaemken tereffüüne mani olmak üzere kanunu mahsus ile Ticaret vekâletinin emrine tevdi edilen beş yüz bin liranın bir muhasibi mesul tayin edilmeksizin sabık vekil Ali Cenani Bey tarafından doğrudan doğruya kabız ve tedvir edilmesi ve mavuzialehinin gayriye sarfedilmekle beraber muayyen bir müddet zarfında Hazineye iadesi meşrut bulunan mebalîği mezkurenin şimdiye kadar hesabı katı

⁶⁹⁵ Erkan Afşar, *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2013, s. 111-112.

⁶⁹⁶ Neşet Halil, *Büyük Meclis ve İnkılap*, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s.120.

⁶⁹⁷ Havuz Yavuz davası olarak bilinen bu davada dolandırıcılık yaptığı kesinleştirilen Doktor Fikret Bey'in adı Ali Cenani Bey davasında Ankara un fabrikası meselesi dolayısıyla sıklıkla anılmıştı (Halil, *a.g.e*, s.125).

ve tasfiye edilmeyerek kısmen bazı eşhas ve müessesat zimmetine geçmesine sebebiyet verilmesi, kısmen de mahalli istifası teayyün edememekte olmasıdır”.

Bu mazbata meclisin 10 Mart 1928 tarihli oturumunda müzakere edilmişti. Ali Cenani Bey’in müdafaası dinlendikten sonra tahkikat kararı verilmiş ve tahkikat işi bir ayda sonlandırılmak üzere Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden oluşan Karma Soruşturma Komisyonuna havale edilmişti. Karma Komisyon 14 oturum düzenleyerek Ali Cenani Bey’i ve şahitleri dinledi. Pek çok dosya ve defter inceledi. Neticede Ali Cenani Bey’in hareketini *mali ve cezai mesuliyeti müstelzim mahiyette* görerek Dâhili Nizamnamenin 176.maddesi ile Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 67.maddesi gereğince hazırladığı mazbatayı Meclis Genel Kurulu’na sundu. 14 Nisan 1928’de mazbata müzakere edilerek Cenani Bey’in dokunulmazlığı kaldırıldı ve Divan-ı Ali’ye sevk kararı verildi⁶⁹⁸. Vekilliği sırasında aldığı 500000 liranın tasarrufunda yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle sevki istenmişti⁶⁹⁹. Her ne kadar Karma Komisyon görevde ihmal ve gevşeklik dışında suç teşkil eden rüşvet, irtikap gibi bir hadise tespit edemese de meclis 14 Nisan 1928’de Cenani Bey’in halkın ucuz un ve tahıl alabilmesi, pahalılığın artmaması için ticaret vekâleti emrine verilen parayı usulüne uygun kullanmamakla kesin bir şekilde suçladı. Yüce Divan yaptığı yargılama sonucu önce bir ay hapis, dört ay rütbe ve memuriyetini kullanmamaya karar vermiş ardından cezalarının teciline, Ali Cenani Bey’i kapatılmamış hesaptan üzerinde gözüken 177755 lirayı hazineye faizleriyle birlikte ödemeye hükmetti. Bir ay devam eden ve 14 Mayıs 1928’de biten davada her türlü mahkeme masrafının da Cenani Bey tarafından ödenmesine karar verildi⁷⁰⁰.

⁶⁹⁸ *Vakit*, 14 Nisan 1928, s.1, 4.

⁶⁹⁹ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 2007, s.6.

⁷⁰⁰ Yüce Divan Havuz-Yavuz davası dolayısıyla Eskişehir’de çalışmalarını sürdürdüğü sırada Ankara’da Divan-ı Muhasebat Encümeni de (Sayıştay Komisyonu) Ali Fethi Bey kabinesinde ticaret vekilliği yapan ve İsmet Paşa döneminde de devam ederek yaklaşık bir buçuk yıl bu görevini sürdüren Gaziantep mebusu Ali Cenani Bey’in vekilliği dönemine ait hesapları inceliyordu. Ali Cenani Bey davası için ayrı bir Yüce Divan kurulmamış, Havuz-Yavuz davası için kurulan Divan-ı Ali çalışmaları sürdürmüştür (Şafak Altun, *Rüşvetten Özelleştirme’ye Yolsuzluğun 100 Yıllık Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 104-105); *Cumhuriyet*, Siyaset Eki, 13 Ocak 1985, s.14; Her iki davaya ait kararların tam metinleri Rahmi Kumaş’ın *İktidardan Yüce Divana* isimli eserinde bulunmaktadır; *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1980, s.2; Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.2240; *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1996, s.4; *Cumhuriyet*, 11 Mart 1993, s.14; Gazete bu nüshasında Ali Cenani Bey’in 1 ay hapis cezası aldığını yazdı (*Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1985, s.1).

Divan-ı Ali Havuz-Yavuz Davası dolayısıyla kurulmuş bulunduğundan yeni bir teşekküle gerek duyulmamış ve Ali Cenani Bey'in yargılanmasına da burada başlanmıştı⁷⁰¹. Divan-ı Ali'nin reisliğini, Temyiz Mahkemesi Reisi İhsan Bey, vekilliğine de Şura-yı Devlet Reisi Nusret Bey yapmaktaydı⁷⁰². Başmüdde-i umumi Yusuf Nihat Bey'e, Divan-ı Muhasebat Encümeni ve Karma Komisyonun hazırladığı tüm evraklar verildi. Kendisi tarafından okunduktan sonra davanın iddianamesi hazırlandı ve mahkemeye sunuldu.

Ali Cenani Bey'in mahkemesi 26 Nisan 1928'de saat 15.00'da başladı. Başsavcı Yusuf Nihat Bey, eski Ticaret Vekili Ali Cenani Bey hakkında hazırladığı iddianameyi okudu. İddianamede; memleketin zahire ve un ihtiyacını karşılamak, ekmek fiyatının artmasını önlemek amacıyla çıkartılan kanun gereğince Ticaret Vekâleti'nin emrine verilen 500000 liranın bir sorumlu muhasebe memuru tayin edilmeden doğrudan doğruya Ali Cenani Bey tarafından çekilip işlem görmesi, vekâlet emrine verilen paraya ait hesabı, memuriyeti müddetince takip etmemesi, Ticaret Vekâleti muhasebe müdürlüğünün 15 günde bir muhasebeye hesap ödemesi hakkındaki yazıyı dikkate almaması, Trabzon ve Samsun için satın alınan mısırların mahallerinin ihtiyacı göz ardı edilerek tamamının Samsun'a çıkartılması ve ilgili mukavele hükmünün yerine getirilmemesi, 11 Mart 1925'te mısırların maliyet fiyatıyla devrini isteyen yazışmaya yaklaşık bir ay içinde cevap yazmayarak mısırların bozulmasına göz yumması, Adana'da alım-satım için imzalanan sözleşmeyi devlet aleyhine teminatsız bırakması gibi durumlar sonucunda görevinde ihmal ve gevşeklik olduğundan Türk Ceza Kanununun 102.maddesi gereğince cezalandırılması istendi. Ayrıca şimdiye kadar devlet veznesine yalnız 14.437.961 kuruş yatırılmıştı. Nakit olarak da banka hesaplarında kalan paranın 132.088.85 kuruş olduğu dolayısıyla 500000 liradan yaklaşık 130000 liranın kaldığı ve Maliyenin zararda olduğu görülmüştü⁷⁰³.

Yüce Divan esas hakkında müzakereye başlayacağı sırada azadan Fuat Hulusi Bey bazı noktalara dikkat çekti. Konunun umumi ve şahsi hukuk açılarından değerlendirilmesini

⁷⁰¹ Neşet Halil, *Büyük Meclis ve İnkılap*, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s.125; Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara, 2012, s.2230.

⁷⁰² Ahmet Mehmet Efendioğlu-Cemal Necip Gürel, "Yavuz-Havuz Davası", *Tarih Okulu Dergisi*, sayı 19, İzmir, 2014, s. 248.

⁷⁰³ Erkan Afşar, *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2013, s.113-115.

mahkemeye önererek Ali Cenani Bey'e isnad edilen suçların bazılarında diğer kişilerin de mesuliyeti olduğunu belirtti. Sorumluluğu olan kişilerden Fikret ve Mukbil Beyler aleyhine devlet tarafından açılan bir davanın varlığından bahsederek bu dava neticelendirilmeden Ali Cenani Bey adına hüküm vermenin doğru olmadığını aktardı. Adapazarı Fabrikasının hisse senetleri hakkında da İcra Vekilleri Heyeti, Şura-yı Devlet ve TBMM tarafından açık ve kesin bir karar bulunmadığını, dönemin İktisat Vekili ile Maliye Vekili arasındaki konuyla ilgili ihtilaftan dolayı işin hukuki vaziyetinin açığa çıkarılamadığını açıkladı⁷⁰⁴. Hisse senetlerinin önceki sahiplerine devredilmesi ya da satılığa çıkarılıp iştirak bedeliyle tahakkuk edecek satış bedeli arasındaki farkın Ali Cenani Bey'e ödettirilmesi talebine karşılık Büyük Millet Meclisince bütçeye tahsisat konularak hisse senetlerinin Sanayi ve Maadin Bankasına devri sağlanabilirdi. Böylece Ali Cenani Bey mali mesuliyet altında kalmazdı. Bir önemli nokta olarak da Samsun'a çıkarılan mısırların bozulması konusunda Ali Cenani Bey'in bu işteki sorumluluk derecesinin tayin edilemediğini belirten azanın tüm muhalefetine rağmen mahkeme tarafından sözleri dikkate alınmadı.

İddianamenin okunup suçun çerçevesi belirlendikten sonra Ali Cenani Bey'e mahkeme reisi tarafından sorular soruldu. Bu soruları daha önce hiç ceza almadığıyla, memleket hizmetinden ayrılmadığıyla cevapladı. Oysaki Meşrutiyet öncesi II. Abdülhamit aleyhinde bulunduğu gerekçesiyle dört ay on gün Antep'te tutuklu kalmış⁷⁰⁵, 10 Aralık 1907 tarihinde ise aynı padişah tarafından affedilerek tahliye olmuştu⁷⁰⁶. Yine 1915 olayları gerekçesiyle Divan-ı Harp yargılamalarına dâhil olduğu hatta Malta sürgünlerinden olduğu hatırlanmalıydı. Ali Cenani Bey savunmasına şu sözlerle devam etti:

“Vekâlette göreve başladıktan kısa bir süre sonra İstanbul'da ekmek fiyatlarının gittikçe yükselmekte olduğundan İstanbul mebusları Başvekâlet nezdinde girişimlerde bulundu. Bunun üzerine dönemin Başvekili Ali Fethi Bey önlem alınmasını istedi. Bu hususta teşebbüste bulunarak İstanbul mebuslarıyla da temas ettim. Görüştük, bunlar buğday ithalatının gümrük vergisinden muaf tutulmasını teklif ediyorlardı. Bu muamelede böyle bir muafiyet kaydı gümrük vergisinden üç milyon lira miktarında bir ziyana neden olacaktı. Bu ekmek fiyatının düşürülmesi meselesine çare aramakta bulunduğumuz sırada Fransa'da herhangi bir zahire

⁷⁰⁴ Rahmi Kumaş, *İktidardan Yüce Divana*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1980, s.70.

⁷⁰⁵ Güzelbey, *Cenaniler*, s.85.

⁷⁰⁶ BOA, DH. MKT. 1240/73; BOA, BEO. 3202/240077; BOA, BEO. 3165/237322.

buhranına engel olmak üzere zahire stok etmek için hükümete yetki ve ödenek veren bir kanun kabul edildi. Biz de bunun gibi bir tedbire tevsi muvafık gördük”⁷⁰⁷

Ali Cenani Bey meselenin nasıl başladığı sorusunu cevapladıktan sonra Fransa’nın stok kanununu örnek aldıklarını fakat zarar ettiklerini açıkladı. Ali Cenani Bey’in belki de en büyük hatası ticaret vekili olduğunda devletin parasıyla şahsi parasını ayırmamış olmasıydı⁷⁰⁸. Konuyla ilgili Ankara, İstanbul, İzmir ve Karadeniz sahilindeki illere ait tüm dosyalar, evraklar, belgeler incelenip tanıkların dinlenmesi bir ay boyunca devam etmişti.

Yargılama sonrasında alınan Divan-ı Ali kararı 14 Mayıs 1928 tarihinde son kez toplanarak açıklandı. Karar şudur:

“Vazife-i memuriyetini suiistimal ve ihmal ve terahi fiillerinden dolayı Divan-ı aliye sevkine Meclisi alicar karar verilen Ticaret vekili sabıkı ve Gazi Antep mebusu Ali Cinani Bey hakkında icra kılınan muhakeme neticesinde ihmal ve terahi maddelerinden beraatine ve sabit olan vazife-i memuriyetini suiistimal fiillerinden dolayı esbabı muhaffefenin vücudile beraber cürmün hini ikamda meri olan kanunu cezanın 10 uncu maddesi zeylinin son fıkrasına tevfikan bir mah müddetle hapsine ve dört mah rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine ve cezalarının teciline ve hukuku şahsiye olarak 177 755 lira 22 kuruşun tahsiline bu gün Divanı alicar karar verilmiş olduğu berayı malumat arz olunur”.

Başmüddeiumumi Yusuf Nihat ⁷⁰⁹

Böylece eski Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’in görevi ihmal ve gevşeklikten beraatine, görevi suiistimalden bir ay hapis ile dört ay rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine mahkûm olduğu açıklandı.⁷¹⁰ Daha önce hiç ceza almaması gerekçesiyle bu cezasının da ertelenmesine⁷¹¹, Adapazarı Fabrikası dolayısıyla kişilerin zimmetinde kalan paranın Ali Cenani Bey’den faiziyle tahsisine, Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikasından hükümet adına aldığı hisselerin kendi adına değiştirilmesine ve kendisinden 177.755.22 kuruş tahsiline karar verildi⁷¹². Başmüdde-i umumi Yusuf Nihat Bey tarafından Divan-ı

⁷⁰⁷ Afşar, *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*, s. 114.

⁷⁰⁸ FO, 424/272, Ocak- Haziran 1930, s.117.

⁷⁰⁹ Alıntı yapılan kısım metinde görüldüğü gibi tüm yazım hatalarıyla birlikte kaydedilmiştir (Neşet Halil, *Büyük Meclis ve İnkılap*, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s.126).

⁷¹⁰ Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Hakkında Divan-ı Ali Kararı, J-III, TBMM Arşivi, s.1-8; TBMM Kavain Mecmuası, III / 6, 1928, s. 62; *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Mayıs 1928, s.1; *Milliyet*, 15 Mayıs, 1928, s.1; *Cenailer*, Ufuk Matbaası, İstanbul 1984, s. 89.

⁷¹¹ Ceza Kanununun 102.maddenin zeylinin son fıkrasından hareketle bir ay müddetle hapsine dört ay rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine ve cezalarının başka zamana bırakılmasına karar verildi. BCA, 030.10, 35.202.7.5; 030.10, 35.202.7.6, 14 Mayıs 1928.

⁷¹² BCA, 030.10, 35.202.7.5; 030.10, 35.202.7.6, 14 Mayıs 1928.

Ali kararının bir suretinin meclise ve Adliye Vekâletine gönderilmesinin istenmesiyle 14 Mayıs 1928’de mahkeme sona erdi⁷¹³. Mahkeme neticesi 15 Mayıs 1928’de TBMM’ye bildirildi⁷¹⁴. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’in muhakemesinin son bulması ve hükmün bildirilmesiyle 19 Mayıs 1928’de Divan-ı Ali’nin vazifesine de nihayet verilmiş oldu.

3.6. Hayatının Son Yılları, Hastalığı ve Ölümü

Çok partili siyasi hayat denemesinin yapıldığı Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve bu partinin ekonomide devlet müdahalesine karşı olması, ardından yaşanan Menemen olayı CHP’yi savunmaya itmiş ve siyasi pozisyonunu gözden geçirme endişesine düşürmüştü. Serbest Cumhuriyet Fırkasının açılmasına ve kapanmasına yol açan gelişmelerin yansımalarını ve Menemen olayının doğurduğu tepkiyi saptayabilmek için kalabalık bir grupla üç aylık bir geziye çıkan Mustafa Kemal, ekonomiye ilişkin etkin önlemler alma zorunluluğunun yanında TBMM’nin ve CHP’nin kendilerini yenilemeleri gerektiği kanısına varmıştı⁷¹⁵. Mustafa Kemal bu gezi sonunda siyasi ve ekonomik bazı yeni düzenlemelerin yapılmasını, inkılabın halka benimsetilmesi için kültürel alanda tedbirler alınmasını gündeme getirmişti⁷¹⁶. Kalabalık bir uzman topluluğuyla iki aşamalı olarak gerçekleştirilen gezinin ilk etabı 17 Kasım 1930-6 Ocak 1931 ikinci etabı ise 26

⁷¹³ Mahkemenin ardından önceki Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’in muhakemesinin son bularak hükmün verildiği ve Divan-ı Ali’nin de faaliyetini sonlandırdığı 5/380 numaralı karar ile Başsavcılıktan Adliye Vekâletine 15 Mayıs 1928’de bildirildi. BCA, 030.10, 35.202.7.2, 15 Mayıs 1928. Adliye Vekili de keyfiyetin meclise ait olduğunu aktardı. BCA, 030.10, 35.202.7, 15 Mayıs 1928. İrtikab, irtişa ve vazife-i memuriyeti suistimalden dolayı önceki Bahriye Vekili İhsan Bey ve arkadaşları ile önceki Ticaret Vekili Ali Cenani Bey olmak üzere her iki davaya ait zabıtnameler ve evraklar Büyük Millet Meclisi’ne sunuldu (BCA, 030.10, 35.202.7.4, 15 Mayıs 1928).

⁷¹⁴ BCA, 030.10, 31.179.9.4; Fakat Neşet Halil’in Büyük Meclis ve İnkılap adlı eserinde kararın meclise bildirilme tarihi 19 Mayıs 1928 olarak verilmiştir (Neşet Halil, *Büyük Meclis ve İnkılap*, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s.126).

⁷¹⁵ Mustafa Kemal geziden döner dönmez güven yenilemek için seçimlere gidilmesini önermiş ve meclis tarafından kabul edilmişti. Seçimlere gidilirken CHP siyasal yaşamda çok seslilik getirmek adına önemli bir karar da almıştı. İki deneyim sonunda bir ikinci partinin etkinliğinin sürmesine şimdilik olanak bulunmadığı görülmüştü. Bu nedenle hiç olmazsa TBMM’ye CHP’li olmayan bazı üyelerin girmesini sağlamak ve böylece bir denetim sistemi gerçekleştirebilmek için 22 seçim bölgesinde gerekli sayıdan daha az aday göstermenin uygun olacağı kararlaştırılmıştı. Mustafa Kemal, partili adayları açıklarken yayımladığı bildiride CHP’nin saptanan esaslar çerçevesinde çalışmalarını sürdüreceğini belirtirken şunu vurgulamıştı: “Bizim düşüncelerimizin görüşümüze katılmayan milletvekilleri tarafından incelenmesini ve eleştirilmesini öngörüyoruz. Bundan özellikle beklediğim yarar partimizin candan, vatansever çabalarının meydana çıkmasına, yaygınlaşmasına fırsat bulmak, çoğu kez saptırılan gerçeklerin iyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktır” Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.11-13.

⁷¹⁶ Hakan Uzun, “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, c.2(2016), s.276-277.

Ocak 1931- 2 Mart 1931 tarihlerini kapsamaktadır⁷¹⁷. Gezinin ilk safhası Orta Anadolu, Samsun, Trabzon, Trakya ve Bursa'ya yapılmıştı. Mustafa Kemal'le birlikte geziye katılan pek çok vekâletin müsteşarları tarafından çeşitli halk sınıflarıyla ve kurumlarla temaslarda bulunuldu ve önemli notlar tutuldu. Ali Cenani Bey de gezinin birinci kısmıyla ilgili tutulan notlardan detaylı bir rapor derledi⁷¹⁸.

Bu rapor mali ve iktisadi alanda düzenlenmiş bir rapor olmanın ötesinde maarif ve adli konularda da yeni düzenlemelere gidilmesini sağlamıştı. Raporun zirai alana ayrılmış hububat üretimiyle ilgili kısmında bu dönemde iddia edildiği gibi memlekette açlık ya da kıtlık durumunun söz konusu olmadığı bu alanlarda fare tahribatı ve çekirge istilası dolayısıyla merkezin gerekli hassasiyeti göstermediği hükümet tarafından anlaşıldı⁷¹⁹. Hububat yetiştiriciliğinin geliştirilmesi adına çalışacak bir büronun açılması uygun görüldü⁷²⁰. Bir diğer kısım tütün piyasasıyla ilgiliydi. Dünya piyasasında Şark tütünleri ihtiyacını karşılayacak ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin bu payının arttırılması için tütün inhisar idaresinin yanlış bazı uygulamaları kaldırılmalıydı⁷²¹. Raporun en önemli

⁷¹⁷ Serkan Tuna, *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 140.

⁷¹⁸ Raporun içindekiler kısmındaki sayfa numaraları ile metin içerisindeki numaralar birbiriyle uyumlu değildir. Bu yüzden dipnotlarda metnin içindeki el yazısı ile verilmiş numaralar yazılmıştır (BCA, 490.01, 1454.34.3).

⁷¹⁹ Aksine Kayseri, Edirne gibi vilayetlerde 1929 yılına oranla çok daha fazla ürün olduğu kaydedildi. Sadece Havza ve Tekirdağ'ın bazı bölgelerinde tarla faresi tahribatından ve bu yerlerin arazi vergisine tabi olmalarından sıkıntı yaşadıkları anlaşıldı. Bu yerler aynı zamanda arazi vergisine de tabi tutulduklarından dolayı sıkıntı içinde kalmışlardır (BCA, 490.01, 1454.34.3, s.3-4).

⁷²⁰ 1930 yılı içerisinde hububat üretiminin arttırılması hususunda alınacak tedbirler kayıt altına alındı. Bunların ilki fare tahribatına uğramış mıntıkların tespiti ve buralara tohumluk yardımı yapılmasıdır. İkincisi mevcut traktörlerin mazotlu makinelerle dönüştürülmesine kadar vergiden muaf gaz dağıtımı yapılmalıdır. Yerli tohumun kalburlanması ve mahsulatin kıymetlendirilmesi gerekmekte bunun yanı sıra Trakya ve Yunanistan'a daima ihracat yapan müşterilerin rağbetinin arttırılması önemsenmekteydi. Trakya için kuş yemi ve kendirin ıslah edilmesi ve çoğaltılması şarttır. Fare tahribatının yaşandığı yerler Sivas'ın kuzeyi ile Tokat, Amasya, Samsun ve Trakya vilayetlerinin bazı kısımlarıdır. Tekirdağ valisi aylarca önceden İktisat Vekâletine durumu bildirmesine rağmen çok sonraları vekâletten birkaç tüfenk gönderilmiş ve tekrar gönderileceğine dair tezkere yazılmıştır. Bunun yanı sıra Samsun ve Edirne'de görülen çekirge istilasına karşıda yeterli mücadelede bulunulmayarak Kars, Erzurum, Kayseri ve Sivas'taki sığır hayvanlarının vebayı bakari mücadelesine de merkezce gerekli önem gösterilmemiştir (BCA, 490.01, 1454.34.3, s.5-6).

⁷²¹ Avansla tütün çiftçisinin ürününü satın alan inhisar idaresi memurları, çiftçi daha uygun fiyatlı bir müşteri bulduğunda bu avansı iade edebilmeli, çiftçi tütününü teslim ederken memur kantarlarında yaklaşık %10'luk bir eksilme yaşamamalı, ihrakiye adıyla çiftçiye özel indirim yapmakla yükümlü memurlar bu oranın tespiti sırasında denetimsiz bırakılmamalıydı. Ali Cenani Bey tütün konusunda gözlemlerini ifade ederken bir de not düşmüştür. Trabzon halkı Rusya ile ticari münasebetlerinin kesildiği zamandan beri işsizlik sıkıntısı çekmektedir. Bu sebeple Trabzon'da Şimali Şarki vilayetleri için bir tütün ve sigara imalathanesi açılması istenmektedir. Çarşamba ve Tokattan da eskimiş ve kıymetten düşmüş 1927-1928 yıllarına ait tütünlerin inhisar idaresine aldırılması için müracaatlar yapılmış fakat başarılı olunamamıştır (BCA, 490.01, 1454.34.3, s.7).

başlıgıysa vergiler üzerineydi. Tartışmalara sebebiyet veren arazi vergisinin ekilmemiş yerlerden, ekilmeye müsait olmayan çalılık ve bataklıklardan alınması, *sayım vergisi* denilen verginin sanayi ve ticaret erbabının verdiği vergilere oranlara daha ağır olması, küçükbaş hayvancılıkta fiyatların düşmesine rağmen verginin ağır kalması, tahrir yapılmayan yerlerden alınmamış *müsakkafat vergisinin* tahrirden sonra topluca alınması halkı zora sokmuştu⁷²². Ayrıca *kazanç vergisi* veren bankalarla imtiyazlı ve anonim şirketlerin az vergi vermek için doğru bilanço kayıtları tutmadıkları anlaşıldığından gerekli cezai yaptırımların uygulamaya konması karara bağlandı⁷²³. Damga, muamele ve yol vergileri de halkın şikâyet ettiği diğer vergilerdendi⁷²⁴. Bu raporda İstanbul'daki gümrük işleri hakkında önemli bilgilere de yer verilmişti. Gümrük memurlarınca formalite beyannameler doldurulduğu, tarife uygulamasında bazı usulsüzlüklere başvurulduğu, gümrükte açılacak sandıkların kaçak ya da kıymetli eşya olanlarının işaretlenmediği yine aynı memurların hazine aleyhine gümrük komisyoncuları ile anlaştıkları ortaya çıktı⁷²⁵. Maliye müfettişleri gümrük idaresindeki bu usulsüzlükleri gidermekle yükümlüydü.

⁷²² BCA, 490.01, 1454.34.3, s.10-13.

⁷²³ BCA, 490.01, 1454.34.3, s.15-16.

⁷²⁴ Damga vergisi, her sınıf vatandaşı ilgilendiren bu vergi hazineye senelik 7 ila 7 buçuk milyon lira varidat sağlamaktadır. Muamele vergisi; şehir ve kasabalar ile sanayii erbabını alakadar olduğu bu vergi üzerinden fazlasıyla propaganda yapılmıştı. Teşvik-i Sanayi kanunundan istifade ederek gümrükten kazanç ve müsakkafat vergilerinden muaf olan sanayi erbabının üzerindeki tek yük olan muamele vergisinin %50'si kaldırılmalıydı. Yol vergisi hakkında şikâyetler genelde 8 liralık nakdi verginin ağırlığı hususunda olmuştur. Bu vergiye bir de maarif hissesi adı altında 3 liranın ve bazı vilayetlerce de mahalli yollar için 2 liranın da eklenmesi vergiyi daha da ağırlaştırmıştır. Ancak bu verginin aslı bedeni hizmet olduğuna ve beden mükellefiyetlerini yapanlardan para alınmayacağına göre böyle bir şikâyetin olmaması gerekirdi. Tatbikatta bazı sorunlar ortaya çıkarken vergi aslının 10 gün yerine 8 gün bedeni hizmet olması ya da 8 lira yerine 6 nakdi indirimle gidilmesi kolaylık sağlayacaktır. Maarif için ayrılan 3 liranın da yol vergisinden çıkarılması uygundur (BCA, 490.01, 1454.34.3, s.17, 21).

⁷²⁵ Teşvik-i Sanayi Kanunundan istifade ederek makine ve hammaddeleri gümrükten muaf olarak geçiren işletmelerin yanı sıra küçük el ve ev sanayi makinelerinin de teşvik edilmesi şarttı. Mensucat sanayiinde ise kullanılmak üzere merserize iplikler bir gümrük vergisine tabi tutularak ithal edilmekteydi. Bu çeşit ipliklerin ilk kez imal edildiği yer İstanbul'daki Kazlıçeşme Fabrikasıdır. Ülkemizdeki mensucat sanayiine yetecek miktarda üretim yapıldığı takdirde bu ipliklerin vergisi himayeli tarife üzerinden olacaktır. Ülkede ithal edilen hammaddelerden levha ve parça halindeki krep kauçuk ile lastikten imal edilen çeşitli ayakkabılar aynı gümrük vergisine tabidir. Bu durum kunduracılık sanayiimizi zarara sokmakta ve yabancı mallarla rekabet imkânını yok ettiğinden İstanbul kunduracıları durumdan şikâyetçi olmaktaydı. Dolayısıyla mamul ayakkabıların krep kauçuğa oranla daha ağır gümrük vergisine tabi tutulması gerekmektedir. Bir diğer sorun mal sahibi gibi müracaat eden eski komisyonculardan gösterdikleri ciroya karşılık kazanç vergisi aramak usulünün getirilmesi şarttır. Çünkü bu tür komisyoncular mal sahibi tüccarların cirolarına dayanarak gümrükten mal kaçırmakta kaçakçılık yapmaktadırlar. Bir maldan bir defada 45 kuruş gümrük vergisi alındığı halde aynı mal için ikinci defada 400 kuruş gümrük alındığı tespit edilmiştir (BCA, 490.01, 1454.34.3, s.22-23); Yeni Teşvik-i Sanayi Kanununun yürürlüğe girişi ile ipek ve pamuk dokumacılığı ile ilgili olarak çeşitli cins kumaş ve iplikleri boyayabilmek ve yanı zamanda ipek ipliklerine kimyevi bir takım usuller ile kalınlık ve sıklet vererek %60 istifade teminini sağlayacak edavat

Maarif alanındaysa üç önemli adım atıldı. Bunlardan ilki tekaüt maaşlarını umumi bütçeden alan muallimlerin vilayet-i hususi bütçelerinden maaş almaları sorun teşkil etmiş bu konunun çözülmesi gündeme alınmıştı. İkincisi Trabzon'da marangozluk, kunduracılık gibi sanatların gelişmesi için bir Sanayi Mektebi kurulmalıydı. Son olarak da millet mekteplerinde okuma yazmayı kolaylaştırmak için kaynak kitap basımı ve dağıtımı işi karara bağlandı⁷²⁶. Ayrıca çocuklarını yatı mekteplerinde okutmak isteyenlerin müracaatları dikkate alınarak, özel mektep ve muallimlerinden kazanç vergisinin kaldırılması, yeni açılacaklara müsakkafat vergisinden muafiyet tanınması, Maarif Vekâletince özel Türk mekteplere parasız yatılı öğrenci alınmaması planlandı.

Adli konularla ilgili de icra tebliğlerinin her yerde süvari mübaşiri teşkilatının olmayışından yapılamaması, çalışan kâtiplerin liyakatsizliği ve kâtip kadrolarının boşluğu dönemin adli sorunları arasındaydı⁷²⁷. Diğer konular arasında harici ticaretin tanzimi, vilayetlerin idari otoriteleri ve adliye teşkilatı arasındaki nüfuz rekabeti, halktan gelen şikâyetlerin karşılıksız kalması gibi meseleler dikkat çekti⁷²⁸. Bu şikâyetlerin incelenip içeriklerine göre tasnifinden sonra oluşturulan tablo büyük halk tabakalarının uğradığı haksızlıkları ortaya çıkarması bakımından önemlidir⁷²⁹.

Ali Cenani Bey'in hayatının son dönemi olarak ifade edeceğimiz 1930-1934 yılları arasında en önemli işi belki de Mustafa Kemal'in yukarıdaki satırlarda bahsi geçen yurt gezisinin sonuçlarını ihtiva eden bir rapor kaleme almasıydı. Bu gelişme dışında siyasi, özel ve ticari hayat anlamında tam bir çöküş yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktı. Ali Cenani Bey'in Divan-ı Ali'de yargılanması sonrasında devlete ödemesi gereken 170000

ile alet ve kumaşları boyamak ve ütülemek için gereken makinalar yüksek bedelle tedarik edilebildiğinden fabrikalar sermayeleri dolayısıyla bu makinalardan mahrumdur. Dolayısıyla yabancı mallarına revaç devam etmektedir. Bütün bu sanayi işleri için toptan görececek bir santralin tesis edilmesi gereklidir. Bu tesisin sermayesini Sanayii Bankası ile alakadar sanayi erbabı birlikte temin edebilir (BCA, 490.01, 1454.34.3, s.25).

⁷²⁶ BCA, 490.01, 1454.34.3, s.28-29.

⁷²⁷ BCA, 490.01, 1454.34.3, s. 30.

⁷²⁸ BCA, 490.01 1454.34.3, s.30-33.

⁷²⁹ Bu tabloda haksız yere yapılan şikâyetler de olmuştur. Alpulu tren istasyonunda çiftçinin borç içinde olduğunu söyleyen birinin aslında hayvan tüccarı servet sahibi bir zat olduğu anlaşılmıştır. Edirne'nin bir köyünde hayvanlarının suya gidecek yolu olmadığını söyleyen köylülerin iddiaları mahallinde tetkik edildiği zaman davalarının gerçek olmadığı ve orada pirinç ziraatı yapan bir vatandaşın parası ile aldığı araziye sahip çıkmak istedikleri görülmüştür. Edirne'nin Havza kazasında ahaliden birisi ürünümüzü ucuza satıyoruz lüzumlu şeyleri pahalıya alıyoruz şeklinde şikâyet ederken aslında Trakya'nın bolluk senelerinde çok büyük israflar yapıldığı köy evlerindeki dokuma tezgâhlarının atıldığı, yerlerine gramofonlar konduğu ve bazı köylerde meyhaneler açıldığı görülmüştür (BCA, 490.01, 1454.34.3, s.37-38).

liralık borcun sadece 2000 lirasını ödediği ve üzerindeki gayrı menkul mallara uzun süredir haciz konulduğu haberlerine basında sıklıkla karşılaşmak mümkündü. 1930 yılı Şubat ayı sonunda borcun hala ödenmemesi durumunda haciz konulan mallar satılığa çıkarılacaktı. Ali Cenani Bey'in bu işlemlere maruz kalmadan borcunu ödemeye çalıştığı⁷³⁰ fakat borçlarını ödeyemediğinden Gaziantep'teki mallarının satışa çıkarıldığı ve hatta talip çıktığı şeklinde haberler yapıldı⁷³¹. Tüm ticari işlerinin bozulduğu, borçluların alacaklarını alamadığı hatta aile bireylerine dahi olan borçlarından dolayı herkesle dargın olduğu haberlerine basında fazlasıyla yer verilmişti⁷³².

Ali Cenani Bey hakkında peş peşe yayınlanan olumsuz haberlerin ilki ve en detaylısı *Vakit* ve *Cumhuriyet* gazeteleri tarafından yapılmıştı⁷³³. *Vakit* gazetesi haberinde Divan-ı Ali tarafından yaklaşık 200 bin lira tazminata mahkûm olmuş Ali Cenani Bey'in ortağı olduğu şirkete ait bir miktar parayla sınır dışına çıktığı, ödemesi gereken tazminattan dolayı emlakına haciz başlatılmak istendiği fakat gayr-ı menkulünün tamamına yakının eşinin üzerine devrettiğinden bu haczi zora soktuğu ifade ediliyordu. Bunun dışında 20 yılı aşkın süre yaptığı bütçe encümeni reisliği ve mazbata muharrirliğinden dolayı da hesab-ı kati cetvellerinde de pürüzlü işlerin olduğu hatta bu yüzden ikinci kez Divan-ı Ali'ye sevk edilebileceği ekliydi⁷³⁴. Hem bu haberlerin ayyuka çıkması hem de Cenani Bey'in ortağı olduğu şirketin yetkililerince mebusun kaybolduğunun Ankara polisine bildirilmesi üzerine meclis de harekete geçerek Ali Cenani Bey'le ilgili araştırmalara başladı ve Cenani Bey'in ülke dışına çıktığının hükümet tarafından kesinleştirildiği bir gelişme yaşandı⁷³⁵. Ali Cenani Bey'in Meclis Reisi Kazım Paşa'dan sağlık sorunları nedeniyle Viyana'ya gitmek için izin istediği fakat izin işlemleri sonuçlanmadan Viyana'da değil de Trablusşam'da olduğu öğrenildi. 3 Aralık 1929 tarihinde Gaziantep'e gitmek üzere hareket ettiği fakat Adana'ya giderek bin liralık evrak-ı nakdiye karşılığında altın bozdurduğu buradan da Antep'e gideceğini söylemesine rağmen sınırı geçmişti⁷³⁶.

⁷³⁰ *Akşam*, 6 Şubat 1930.

⁷³¹ *Akşam*, 20 Temmuz 1930; 12 Şubat 1930 tarihli *Akşam* gazetesinin haberine göre Ali Cenani Bey'in 170 bin liralık borcu için icradan kendisine verilen mühlet bitmiş fakat vekil Cenani Bey borcunu ödemişdir. Antep'te haciz altına alınan emlakının satılması gündemdeydi (*Akşam*, 12 Şubat 1930, s.4).

⁷³² *Akşam*, 15 Mart 1930.

⁷³³ *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1980, s.2.

⁷³⁴ *Vakit*, 12 Aralık 1929, s.1-2.

⁷³⁵ *Akşam*, 13 Aralık 1929, s.1; *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1930, s.2; *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1930, s.3.

⁷³⁶ BCA, 030.10, 5.25.4/2; *Vakit*, 27 Aralık 1929, s.4.

Hatta pasaportu olmadığını gören vagon kondüktörüne *ben mebusum pasaportsuz da gidebilirim* diyerek yolculuğuna devam etti⁷³⁷. Bu durum Cenani Bey'in alacaklıları üzerinde bir endişe yaratsa da oğlu Ekrem Cenani Bey ve ortaklarından biri Cenani Bey'in döneceğini bu borçların ödeneceğini beyan ediyordu⁷³⁸. Bu durumda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince meclise devamsızlığı iki ayı bulduğu takdirde mebusluğunun düşme tehlikesi de söz konusu edildi⁷³⁹.

Trablusşam'da olduğu kesinleşen Ali Cenani Bey'le ilgili olarak meclis aileye bir mektup gönderdi. Bu mektupta Cenani Bey'in izin almadan ayrıldığı tekrar meclise katılabilmesi için de ikametini bildirmesi gerektiği belirtiliyordu⁷⁴⁰. Aksi halde belki de cumhuriyet meclisinin mebusluğu düşmüş ilk mebusu olacaktı⁷⁴¹. Ayrıca maliyeye faizi ve mahkeme masrafiyla birlikte yaklaşık 200 bin lira borcu ve hazine adına alıp kendi adına mal ettiği İstanbul Galata'da Adapazarı Ahşap ve Demir Sanayii Türk Anonim Şirketi'ndeki 6000 küsur hissenin ve Antep'teki mallarının haczine karar verildi. Bir ay zarfında ödeme yapılmadığı takdirde icra gıyaben devam edecekti⁷⁴².

Bu haberlerin yayınlanmasından üç gün sonra Ali Cenani Bey'in Ankara'ya döndüğü anlaşıldı⁷⁴³. Ali Cenani Bey meclise döner dönmez o günkü oylamaya katıldı ve gazetecilerin sorularını cevapladı. Meclisten izin alarak Mısır'ın Hilvan kaplıcasına tedavi için gittiğini, ortağı olduğu şirketin zararlarına da ortak olduğunu kendinden emin bir üslupla açıkladı⁷⁴⁴. Fakat görülen o ki ne şirketin zararlarına ne de hükümete olan

⁷³⁷ BCA, 030.10, 5.25.4/1; *Akşam*, 15 Ocak 1930, s.4.

⁷³⁸ Cenani Bey'in ortaklarından birinin ismi gazetelerde farklı adlarla İshak Rafet ya da İhsan Refet Bey olarak zikredilmiştir (*Vakit*, 14 Aralık 1929, s.6); *Akşam*, 15 Aralık 1929, s.1; Ali Cenani Bey'in borçluları arasında yeğeni Kadri Cenani Bey de vardı. Kadri Cenani Bey amcası Ali Cenani Bey'e 20 bin liralık alacak davası açacaktır. Ali Cenani Bey'in Adana'daki emlakının satılarak borcunun ödenmesini talep edecektir (*Akşam*, 8 Ocak 1930, s.2); *Vakit*, 8 Ocak 1930, s.5.

⁷³⁹ *Vakit*, 13 Aralık, 1929, s.6; Benzer içerikli ve dedikodu nitelikli haberler gün gün verilmeye devam etmiştir. *Vakit*, 14 Aralık 1929, s.6; *Akşam*, 15 Aralık 1929, s.1; *Vakit*, 17 Aralık 1929, s.1; *Vakit*, 18 Aralık 1929, s.5; *Vakit*, 25 Aralık 1929, s.5; *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Aralık 1929, s.1; *Akşam*, 26 Aralık 1929, s.2; *Vakit*, 26 Aralık 1929, s.5; *Akşam*, 27 Aralık 1929, s.1.

⁷⁴⁰ *Akşam*, 1 Ocak 1930, s.2.

⁷⁴¹ *Vakit*, 25 Ocak 1930, s.2; *Vakit*, 26 Ocak 1930, s.2.

⁷⁴² Ali Cenani Bey, Yüce Divan'da maliyeye 177 bin 755 lira 22 kuruş borç ile bu borcun 28 Nisan 1928 tarihinden itibaren faizi olan 2256 lira 16 kuruş ve mahkeme masrafı da dâhil 500 liranın vekâlete ödenmesine hüküm verilmişti (*Hakimiyet-i Milliye*, 8 Ocak 1930, s.8); *Akşam*, 9 Ocak 1930, s.2; *Vakit*, 10 Ocak 1930, s.1.

⁷⁴³ *Akşam*, 28 Ocak 1930, s.1; *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Ocak 1930, s.1; *Vakit*, 28 Ocak 1930, s.1.

⁷⁴⁴ Bu açıklamaların ardından meclis gazinosuna geçen Cenani Bey'in yanına oğlu ve eşi de geldiler (*Hakimiyet-i Milliye*, 28 Kanun-ı sani 1930, s.2); *Vakit*, 28 Kanun-ı sani 1930, s.1; Şirket ortaklarıyla münakaşa yaşadığı haberleri de dikkat çekmekteydi (*Akşam*, 29 Kanun-ı sâni 1930, s.1); *Akşam*, 31 Kanun-ı sâni 1930, s.2; Ali Cenani Bey'in TBMM'ye katıldıktan birkaç yıl sonra da tabip raporuna istinaden izin

borçların ödenmesine dair bir gelişme yaşanmadı⁷⁴⁵. Dolayısıyla haciz işlemlerine başlanması an meselesiydi⁷⁴⁶. Hazine vekilinin talimatıyla Ali Cenani Bey'in malları müzayede ile satışa sunulacak ve bu yolla borcun beşte ikisinin ödenebilecekti⁷⁴⁷. Ali Cenani Bey ise borçların ödenmesine dair herhangi bir girişimde bulunmazken her şey yolunda gibi hareket ediyor ve tüm gazeteleri özellikle *Vakit* ve *Cumhuriyet* gazetelerini kendi aleyhinde yayın yaptıkları gerekçesiyle avukatı Cemal Hazım Bey aracılığıyla dava ediyordu⁷⁴⁸. Cenani Bey'in açtığı tazminat davasının savcılığa iletilmesiyle ilk duruşma 7 Haziran'da başlayacaktı⁷⁴⁹. Özellikle *Vakit* gazetesi kendilerine açılan tazminat davasına *Ali Cenani Bey borçlarını gazetemizden alacağı 25000 lirayla mı ödeyecek?* manşetiyle yer veriyor savunmasında sadece kendilerinin değil İstanbul'daki tüm Türkçe, Rumca, Ermenice, Fransızca gazetelerin aynı neşriyatı yaptığını hatta İzmir, Adana, Bursa, Trabzon, Çorum ve pek çok vilayette mahalli gazetelerde Cenani Bey'le ilgili haberlere yer verildiğini belirtiyordu. Hatta alaylı bir üslupla *tüm gazetelere dava açılıp her birinden 25000 lira talep etseydi daha kârlı bir iş olacak tüm borçlar bu yolla ödenebilecekti* denilmekteydi⁷⁵⁰. Davalı iki büyük gazetenin önemli bir özelliği de göz ardı edilmedi. *Vakit* gazetesinin sahiplerinden Hakkı Tarık Bey iki yıl önce kurulan Karma Soruşturma Komisyonu Mazbata Muharriri sıfatıyla mecliste Ali Cenani Bey aleyhindeki kararı kaleme almış ve bu kararı Heyet-i Umumiye karşısında savunmuştu. Aynı gazetenin imtiyaz sahibi Mehmet Asım Bey de Artvin mebusu olarak aynı soruşturmaya eşlik etmişti.

Cumhuriyet gazetesine açılan davayla ilgili gelişmeler de mevcuttu. Ali Cenani Bey davayı açmasına rağmen duruşmaya katılmadı ve mahkeme hem davacının hem de

aldığını görmekteyiz. 10 Mart 1924 tarihinde mecliste bazı isimlere tabip raporuna istinaden izin verilmiştir: Ali Cenani Bey bir ay izin almıştır. Bekir Sami Bey, Cudi Paşa, Mehmet Emin Bey, Ziya Gökalp, Akçuraoglu Yusuf diğer isimler arasındadır (TBMMZC, Devre 2, c.7, İnikat 8, 10 Mart 1924, s.259).

⁷⁴⁵ *Vakit*, 5 Şubat 1930, s.2; *Akşam*, 6 Şubat 1930, s.2; *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Şubat 1930, s.1.

⁷⁴⁶ *Akşam*, 12 Şubat 1930, s.4.

⁷⁴⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Şubat 1930, s.3.

⁷⁴⁸ *Akşam*, 15 Mart 1930, s.2; Bu sırada Haydar Rıfat ile Mahmut Esat Beyler davası da Ankara'da görüşülmekteydi. Ali Cenani Bey'i de dâhil eden bir gelişme yaşandı. Davanın taraflarından Mahmut Esat Bey, Ali Cenani Bey'in İstanbul'daki evinde Gazi Paşa'nın başyaveri Rusuhi Bey tarafından kovuldu (*Vakit*, 25 Nisan 1930, s.4, *Akşam*, 26 Nisan 1930, s.2).

⁷⁴⁹ *Akşam*, 30 Nisan 1930, s.2; *Vakit*, 14 Mayıs 1930, s.2; *Vakit*, 25 Mayıs 1930, s.1; *Vakit*, 1 Haziran 1930, s.2.

⁷⁵⁰ *Vakit*, 20 Haziran 1930, s.1-2; *Vakit* gazetesinin savunması diğer nüshalarda devam etmektedir (*Vakit*, 21 Haziran 1930, s.1); *Vakit*, 22 Haziran 1930, s.1-2.

Cumhuriyet gazetesi sahibi Yunus Nadi Bey'e tebligat yapılmadığı gerekçesiyle 13 Temmuz'a ertelendi⁷⁵¹. Hatırlandığı üzere Yunus Nadi Bey de Karma Soruşturma Komisyonuna başkanlık yapmıştı. Anlaşılan o ki mahkeme tarihleri sürekli erteleniyor, Ali Cenani Bey de bunların hiç birine katılmıyordu⁷⁵². Bu gerekçeyle *Cumhuriyet* gazetesine açılan davayla ilgili olarak iptal kararı alındı. *Vakit* gazetesiyle olansa tartışmalı bir şekilde devam ediyordu. "*Ali Cenani Bey'le: dün muhakememiz vardı Vakit'in neşriyatı hilekârâne olmamış, Vakit bilakis hilekârlıkla mücadeleyi kendisine vazife bilmiştir, Ali Cenani Bey'in kaçtığını söyleyen Türk adliyesidir*" manşetiyle adeta zafer yaşıyordu. Çünkü 29 Eylül tarihli duruşmada Ali Cenani Bey'in şüpheli durumundan dolayı dönemin dâhiliye ve hariciye vekillerinin müdahalesiyle sınır dışında Cenani Bey'i arattıkları, bu durumun gazete sütunlarında paylaşılmasının hiçbir mahzuru olmadığı belirtildi⁷⁵³. Cenani Bey'in firari olduğuna dair BMM Umumi Katipliği'nden Ali Cenani Bey'in oğluna yazılmış mektup, Ankara İcra Dairesi'nin kararı, Divan-ı Ali tarafından verilmiş olan mahkumiyet kararı gibi başka deliller de vardı. Bunların suretlerinin mahkemeye sunulması için duruşma 16 Ekime ertelendi⁷⁵⁴. Ard arda ertelenmelerle tekrar 6 Aralık'ta başlayan dava Ali Cenani Bey'in aleyhine gelişti⁷⁵⁵. Lehine olansa *Karagöz* ve *Köroğlu* gazetelerine açtığı davalara ait gelişmelerdi. İki davayı da kazanan Cenani Bey bu gazete müdürlerini 6 ay hapis cezasına mahkûm ettirdi⁷⁵⁶. *Vakit* davasıyla ilgili karar ise 19 Nisan'da açıklandı ve mahkeme gazeteyi haklı buldu⁷⁵⁷.

⁷⁵¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Haziran 1930, s.2; Yunus Nadi Bey'e tebligat yapılmamasının yanı sıra gazete müdürü Agah Bey'in sağlık sorunlarından gelememesi ve aynı gün İstanbul'da da mahkemeleri olmasından dava 13 Temmuz'a ertelenmiştir (*Vakit*, 24 Haziran 1930, s.1).

⁷⁵² Ali Cenani Bey'in *Köroğlu*, *Vakit*, *Karagöz* ve *Cumhuriyet* gazeteleri aleyhine açtığı tazminat ve hakaret davalarındaki gelişmeler: *Köroğlu* davasında gazete mesul müdürünün vekil tutması için dava 31 Temmuz'a bırakıldı. *Vakit* aleyhine açılan dava gazete sahibi Mehmet Asım Bey'in mahkemeye gelmesi için 31 Temmuz'a bırakıldı. *Karagöz* gazetesi mesul müdürü Orhan Seyfi Bey aleyhindeki dava Seyfi Bey'in duruşmaya gelmesine gerek görmeyerek İstanbul'da sorguya çekilmesine bu yüzden 31 Temmuz'a ertelenmesine ve birinci celsenin sonuna hükmetmiştir. *Cumhuriyet* gazetesiyle ilgili davada Ali Cenani Bey'in avukatı Cemal Hazim Bey gelmediğinden bu davanın iptaline karar verilmiştir (*Hakimiyet-i Milliye*, 15 Temmuz 1930, s.4).

⁷⁵³ *Vakit*, 30 Eylül 1930, s.2.

⁷⁵⁴ Davanın seyriyle ilgili gelişmeler bu nüshalarda mevcuttur (*Vakit*, 1 Ekim 1930, s.1-2, *Vakit*, 17 Ekim 1930, s.2, *Vakit*, 18 Ekim 1930, s.2, *Vakit*, 4 Kasım 1930, s.2, *Vakit*, 18 Kasım 1930, s.2).

⁷⁵⁵ Ankara'da Ali Cenani Bey'e karşı *Vakit* gazetesinin savunması mevcuttur (*Vakit*, 6 Aralık 1930, s.1), *Vakit*, 7 Aralık 1930, s.8.

⁷⁵⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Ocak 1931, s.3; *Vakit*, 19 Ocak 1931, s.2.

⁷⁵⁷ *Vakit*, 20 Nisan 1931, s.1-2.

Ali Cenani Bey son dönemlerini açtığı davalarla sürdürmüştü. Gazeteler aleyhine açtığı davalardan istediği sonuçları alamamış fakat bu defa Antep'teki köylerindeki emlakının tahribinden dolayı Fransız hükümetine dava açmıştı⁷⁵⁸. Onun bu tutumu Fransa tarafınca Türkiye-Suriye arasındaki barışa dayalı ilişkilere muhalif bir tavır olarak okunmaktaydı. Bu konuda Fransız mümessilliği de Cenani Bey'e karşı dava açmıştı⁷⁵⁹. Cenani Beyce açılan kısım sonradan reddedilmişti⁷⁶⁰.

Ticari hayatındaki bu itibar kaybıyla Halk Fırkasına mebusluk için müracaatların devam ettiği bir sırada Ali Cenani Bey Malatya mebusu Fazıl Berki Bey ticaretle meşgul olacaklarından 1931 seçimlerinde CHP'den adaylıklarının konulmamasını istemişti⁷⁶¹. Oysaki Cenani Bey'in meşrutiyet meclislerinden beri ticaretle meşguldü. Adaylığını koymama sebebi kendisinin artık esnaf ve tarım sınıfının temsilcilerince desteklenmemesi olmalıydı⁷⁶².

Ali Cenani Bey'in hayatının son yılları siyasi ve ticari anlamda itibar kaybıyla geçti. Yüce Divan'da yargılanması sırasında rüşvet ve irtikap suçu tespit edilememiş, görevde ihmal ve gevşeklik olduğu hükmüne varılmış olsa da hem meclis çevresinde hep de iş dünyasında güvenilirliğini kaybetti. 1929 yılı sonundan itibaren meclise katılmayı ve bu durumun gerekçesinin de yaşadığı sağlık sorunları olduğu kaydedilmişti. Hatta bu devamsızlığın iki ayı bulması neticesinde vekilliğinin düşeceği haberleri üzerine tedavi için Mısır'a gittiği gazete sütunlarında yer bulmuştu⁷⁶³. Ali Cenani Bey ile ilgili basında iyi bir habere rastlamak pek de mümkün değildi. Mebusluğundan iş hayatına, aile ve sosyal hayatına kadar olumsuz pek çok haber mevcuttu. Bu haberlerin de sağlık durumunun bozulmasında olası etkisi söz konusuydu. Hatta Osmanlı Meclisinden beri parlamentodaki yerini koruyan Ali Cenani Bey 1931 seçimlerine sağlık sorunlarını da gerekçe göstererek katılmak istememişti. Bu seçimlerden yaklaşık üç yıl sonra hayata

⁷⁵⁸ *Vakit*, 24 Haziran 1932, s.3. *Vakit*, 27 Nisan 1934, s.3; Torpidolar davasıyla ilgili gelişmeler için bkz. *Vakit*, 1 Mayıs 1934, s.3; *Vakit*, 8 Mayıs 1934, s.1.

⁷⁵⁹ BOA, HR. İM. 96/74, BOA, HR. İM. 101/24.

⁷⁶⁰ *Vakit*, 27 Nisan 1934, s.3; Torpidolar davasıyla ilgili gelişmeler için bkz. *Vakit*, 1 Mayıs 1934, s.3; *Vakit*, 8 Mayıs 1934, s.1.

⁷⁶¹ *Akşam*, 25 Mart 1931, s.2; *Vakit*, 26 Mart 1931, s.1.

⁷⁶² 30 Nisan 1931 tarihli G. Clerk tarafından yazılmış bir dilekçede Niyazi Asım, Ali Cenani ve Nusret Sadullah gibi isimlerin esnaf ve tarım sınıfındaki temsilcilerinden artık destek görmediği belirtiliyordu (FO, 424/274, E2332/69/44, s.79).

⁷⁶³ *Akşam*, 29 Ocak 1929, s.6; *Cumhuriyet*, 28-29 Ocak 1930, s.4; *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1929, s.6.

veda etmişti. Onun vefat haberi *Kurun* gazetesinin 6 Aralık 1934 tarihli nüshasında şu şekilde verilmiştir:

*“Avukat Ekrem Cenani Hariciye Vekâleti memurlarından Kemal Cenani avukat Cemil Cenani Doktor Afife Cenani Robert koleji talebelerinden Rasim Cenani’nin babaları Ayıntap mebusu ve Ticaret Vekili Ali Cenani evvelki gece sabaha karşı dörtte ölmüştür. Dün öğle üzeri Teşvikiye’deki evinden kaldırılarak Edirnekapı’da Şehitler Mezarlığına gömülmüştür”*⁷⁶⁴.

⁷⁶⁴ *Kurun*, 6 Aralık 1934, s.6.

SONUÇ

Köklü ve soylu bir aileden gelen Ali Cenani Bey'in girişimci, iyi bir gözlemci, hitabet sahibi bir kişilik olmasının onun mebus yönünü de etkilediğini söylemek yerinde olacaktır. Vakıf kuruculuğu, çocuklar ve özellikle yetimler konusundaki çalışmaları ile hayırsever bir profil sergileyen Cenani Bey'in mali hayata dair yazıları entelektüel kimliğine işaret etmektedir.

Ali Cenani Bey'in siyasi hayatı İttihat Terakki'den Halep mebusu seçilmesiyle başlamıştır. Başlangıçta II. Abdülhamid karşıtı bir İttihatçıyken, 1912 seçimlerinden itibaren bağımsız mebus olarak mecliste yer almıştır. Kendisi İttihatçıları koşulsuz savunan bir mebus değildi. Onun bu tutumu, İttihat Terakki'nin 1908 seçimlerinde onayladıkları Ali Cenani Bey'i 1912 seçimlerinde mebus olarak görmek istememeleriyle karşılık buldu. Buna rağmen Ali Cenani Bey halk tarafından hep desteklendi. Toplumun eğilimlerini bilen bir politikacı olması onu mecliste tutan temel etkendi. Dönemin şartlarını iyi okuyan, ona göre hareket etme kabiliyetine sahip bir nevi dönem adamlığı, iş bilirliği ve ikna kabiliyetinin yüksek olmasıyla her dönemde varlığını korumuştur. Birinci Dünya Savaşı sonlarında işgalci güçlerle iş birliği içerisinde bir tutum sergilemişti. Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal ve grubuna ithamlarda bulunmuşken diğer yandan kendi köy ve topraklarının yer aldığı güney cephesinin örgütlenmesine el altından destek vermişti. Ermeni tehcirinde rolü olduğu gerekçesiyle Malta'ya sürgün edildiği dönemde dahi farklı kişiliğiyle dikkat çekmişti. Malta dönüşü İsmet Paşa ve özellikle Mustafa Kemal'in yakın çevresinde yer almıştı.

Bu araştırmada Ali Cenani Bey'in Osmanlı Meclisi ve TBMM'deki çalışmaları doğrultusunda, toplumsal ve siyasi süreci algılayışı ve onu yönlendirmedeki yetisi, meclis görüşmelerindeki tavrı, aktif oluşu, toplum ihtiyaçları karşısındaki hassasiyeti üzerinden değerlendirmeler yapılarak döneme ait bazı genellemelere varılabilmektedir. Her iki mecliste de mali konulardaki yetkinliği ve bu alanda sözü geçerliliği ile dikkat çekmiştir. Bunu meclise sunduğu önergelerdeki kabul oranı göstermektedir. Bu önerge ve kanun tekliflerinin çözümlenmesi sonucunda tarım, hayvancılık, bayındırlık, bankacılık, madencilik politikaları ile sosyal ve maarif alanındaki faaliyetlere dönük taleplerde bulunduğu ortaya konulmuştur. Bu taleplerin özellikle yerel karakterli, kendi bölge sorunlarının çözümüne yönelik olduğu saptanmıştır. Ülke geneli içinse

merkeziyetçiliği savunan bir tavır sergilemiştir. Merkeziyetçilik ve âdem-i merkeziyetçilik çatışmasının olduğu, taşranın olası etkisinin ortaya çıktığı dönemlerde dahi merkezce belirlenebilir ve denetlenebilir bir yapı kurulmasına taraftar olmuştur.

Ali Cenani Bey'in siyasi hayatta bulunduğu süreç içerisinde İsmet Paşa ile ilişkilerindeki seyri anlamlandırmak çok da mümkün değildir. Cumhuriyet ilan edilir edilmez kurulan ilk İsmet Paşa kabinesine güvenoyu vermemiş fakat sonrasında kurulan Ali Fethi (Okyar) Bey kabinesinde ticaret vekili olmuştur. Ticaret vekilliği konumunu korumak için sıkıyönetim ve Takrir-i Sükûn Kanunu taraftarlığı yaparak üçüncü İsmet Paşa kabinesinde yer almayı başarmıştır. Özellikle Lozan Barış Antlaşması ve aşar vergisinin kaldırılması konularında Paşa ile ters düşmüşlerdir. Lozan Barışı'nın mali ve iktisadi yükümlülüklerinden kurtulmadıkça imzalanmasına karşı çıkan Ali Cenani Bey bu antlaşmaya da red oyu vermiştir. Diğer bir sorunsu İngiliz kaynaklarına göre Ali Cenani Bey'in ticaret vekilliğinden istifasına sebep dahi gösterilen aşar vergisidir. Bu verginin oranının fazla olmasından yakınan Ali Cenani Bey'in bu kez daha da ileri giderek aşar usulünün değiştirilmesi hususunda ısrar ettiği görülmüştür. Hatta bu değişikliği CHF grubunun da kabul etmeye mecbur olduğunu mecliste duyurması sert eleştirilere neden olmuştur. Ali Cenani Bey aşar vergisinin belli indirimlere gidilerek kalmasını arzu ederken İsmet Paşa bu vergi yerine konulması planlanan mahsulat-ı arziye vergisine taraftardır.

Ali Cenani Bey siyasi hayatta var olduğu günden beri, II. Meşrutiyet döneminde benimsenen milli iktisat politikasından vazgeçmemiştir. Milli iktisadın temelinde sermaye ve emek piyasasının Türkleştirilme politikası yer alır. Bu politika Türkiye'de iş yapan yabancı şirketlerle, bu şirketlerde istihdam edilen yabancı ve gayrimüslimleri hedef almış özellikle inhisarlar alanında kendini hissettirmiştir. Ali Cenani Bey'in de desteğiyle liman şirketlerinin işleyiş ve idaresinin artık Türklerde olacağı yasayla sağlanmıştır. İstanbul, İzmir, Trabzon ve Mersin limanlarının işletilmesi devlet inhisarına geçmiş ve her dört limanın inhisarı burada kurulan anonim şirketlere devredilmiştir. Bu dönem liman işleri Ticaret Vekâleti'ne bağlanmış ve Limanlar Kanunu hazırlanmıştır. Ali Cenani Bey İstanbul liman inhisarı yönetimini kendi çevresinden isimlerin üstlenmesine taraftar olmuş kendisi de kurulan liman şirketlerinin toplantılarına başkanlık etmiştir. Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti, Seyri Sefain İdaresi, Sanayi ve Ticaret Odası gibi

kuruluşların yanı sıra ayrı bütçeli, ayrı umum müdürlüklerinin kurulmasını ticaret vekili olarak sağlamıştır. Onun bu devlet müdahalesi taraftarıymış gibi davranması İsmet Paşa'yla ortak noktasıdır. Fakat Paşa ve çevresi kadar katı bir devletçi değildir.

Vekillik yaptığı bir buçuk yıllık süre içerisinde özel bir kanunla Ticaret Vekâletine tahsis edilen 500.000 liranın tasarrufu noktasında yaşananlar, Türkiye'nin siyasi hayatında yer edinen ikinci yolsuzluk davasını ortaya çıkarmıştır. Ali Cenani Bey'in ticaret vekili olduğu ilk aylarda ülke ve dünya genelinde yaşandığı iddia edilen zahire üretim miktarındaki düşüşten dolayı hükümet bazı tedbirler almıştır. İcra Vekilleri Heyetinin 6 Ocak 1925 tarihli toplantısında ülkenin un ve zahire ihtiyacını gidermek için satın alınacak ve stok yapılacak malla ilgili özel bir kanun çıkarılması karara bağlanmıştır. 21 Ocak 1925 tarihli 1-585 numaralı stok malla ilgili çıkarılan kanunun gerekçesi dünyadaki buğday mahsulünün azalması dolayısıyla Türkiye ve yabancı memleketlerde buğday ve un fiyatlarının sürekli artışıdır. Kanuna diğer bir gerekçeysen nakliyatındaki düzensizlik, üretim merkezlerinin uzaklığı, ihracatın men'i ve gümrük resminin indirilmesine dair spekülasyonların ticarete yarattığı kaygılardan ötürü ülkede bir buğday ve un buhranı oluşmasına izin vermemektir. Buğday ithalinden alınan gümrük resminin indirilmesi ve ihracatın men'i hükümetçe iktisadi menfaatlere aykırı bulunduğundan elde stok mal bulundurmamak tedbir olarak uygun bulunmuştu. Stok mal hakkındaki kanun teklifiyle her ne kadar tüketim merkezlerinin uzun süreli ihtiyacı karşılayamayacağı önceden öngörülse de hem ihtiyaç sahiplerine ekmek dağıtımı hem de olası bir ihtikâr karşısında piyasayı kontrol altında tutmak gayesiyle kanunun yürürlüğe girmesi istendi. Buna göre Ticaret Vekâletinin 1924 yılı bütçesinde zahire ve un mübayaatı adıyla açılan fasla 500.000 lira tayin edildi.

Kanun yürürlüğe girdikten sonraki ilk altı ay içerisinde Ali Cenani Bey, Ticaret Vekâleti adına özel şirket ve kişilerle anlaşma ve sözleşmeler gerçekleştirdi. Bu da usulsüz olaylar için başlangıçtı. Un alım satımıyla ilgili usulsüz işlemlerin yapıldığı 8-9 Nisan 1925 tarihli *Cumhuriyet* ve 9 Nisan 1925 tarihli *Vatan* gazetelerince duyurulmuştu. Fakat konu İstanbul Ticaret Müdüriyetinin herhangi bir usulsüzlük yoktur açıklamalarıyla kapatılmıştı. 1928 yılı başında ve mecliste tekrar yolsuzluk ve usulsüzlük söylemlerinin ayyuka çıkmasıyla Divan-ı Muhasebat Encümeni harekete geçmiştir. Konunun aydınlatılmasında önce Divan-ı Muhasebat Encümeninin sonrasındaysa Adliye ve

Teşkilât-ı Esasiye Encümenlerinden oluşan Karma Soruşturma Komisyonunun incelemeleri temel dayanak alınmıştır. Çalışma boyunca Ali Cenani Bey davası, İş Bankası grubuyla Paşacılar arasındaki siyasi çekişme çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde etkili olan İş Bankasının bir tür politikacılar bankası olduğu, Cumhuriyet tarihi açısından aferizm denilen çıkarıcılık salgınını başlattığı bilinmektedir. İsmet Paşa da bazı milletvekillerinin ve Halk Fırkası'ndaki aferist denilen nüfuzlu bazı politikacıların devlet kapılarında iş takip etmelerini yasaklayarak hem mecliste hem de siyasi çevrelerde itibar toplamıştır. Fakat diğer yandan bu yasağı uygularken tarafsız davranmadığından ötürü büyük tepki de almıştır. Daha önce aferist bir isim olarak bilinen eski Bahriye Vekili İhsan (Eryavuz) Bey'in Havuz- Yavuz davası olarak anılan ilk yolsuzluk davasının İsmet Paşa'nın meclise verdiği bir önerge üzerine başlaması ve Paşa'nın bu meseleye karşı çok sert bir tutum sergilemesi bankacıların İsmet Paşa'nın çevresinden bir ismi basın ve mecliste yolsuzlukla suçlamasıyla karşılık bulmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde Ali Cenani Bey Yüce Divan'a sevk edilmiştir. Yüce Divan olayda irtikap, rüşvet gibi suçlar görmemiş hazineyi zarara uğrattığı miktarın Ali Cenani Bey tarafından tazminine hükmetmiştir. Bu dava öncesinde bir konu özellikle dikkat çekmektedir. Un suiistimaline dair yolsuzluk iddiaları ilk defa 1925 yılının Nisan ayında ortaya atılmıştır. İsmet Paşa'nın Tahrir-i Sükun ortamında dahi bu durumu gündeme almaması dikkat çekicidir. Bu konunun basının ve meclisin baskısıyla ancak 1928 yılında etraflı bir şekilde ele alınması Türkiye'nin o dönemdeki siyasi hareketliliğinden kaynaklanmalıdır.

Ali Cenani Bey'in siyasi itibar kaybı yaşadığı bu dönemle birlikte hayatının son yıllarını her anlamda bir çöküş olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Yolsuzluk davası sonrasındaki birkaç yıl içerisinde siyasi hayattan tamamen çekilecektir. Maddi ve ailevi sıkıntılar içerisinde olduğu, ciddi sağlık sorunları yaşadığı ayrı bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

Başkanlık Osmanlı Arşivi

Deniz Müzesi Komutanlığı Arşivi

National Archive

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

TBMM Arşivi

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Zabıt Ceridesi

Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in Tahkikatı Hakkındaki Vesikalar, TBMM Matbaası, Ankara, 1928.

Başkanlık Osmanlı Arşivi

DH. İ.UM

DH. EUM.5.Şb.

DH. EUM.2.Şb

Y.A RES.

DH. MKT

BEO

DH. MUI

DH. ŞFR

HR. İM.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

Bakanlar Kurulu Kataloğu (030-18-01)

Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (490-1-0-0)

Genel Katalog (180-9-0-0)

Sürelî Yayınlar

Akşam

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Cumhuriyet Özel Ekler

Hakimiyet-i Milliye

Kurun

Milliyet

Sebilürreşad

Tasvir-i Efkâr

TBMM Kavain Mecmuası

Vakit

Kitaplar

- Açıklamalı Yönetim Dizini 1919-1929*, Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:8, Yayın No:604, Ankara: 2012
- AFŞAR, Erkan, *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: 2013.
- AHMAD, Feroz, *İttihat-Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul: 2007.
- AKÇAM, Taner, *1915 Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2010.
- AKKUŞ, Yakup, *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2011.
- AKSOY Şerif, *İttihat ve Terakki*, Nokta Kitap, İstanbul: 2012.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)*, c. II, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara: 1998.
- AKŞİN, Sina, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, Ankara: 1994.
- AKŞİN Sina-Sarp BALCI ve Barış ÜNLÜ, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2010.
- ALPASLAN, Teoman, *31 Mart Ayaklanması “Yüzyılda Ne Değişti”*, Kum Saati Yayınları, İstanbul: 2009.
- ALTINTAŞ, Ahmet, *Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler*, Anekdote Yayınevi, Ankara: 2008.
- ARI, Kemal, *İzmir’den Bakışla Türkiye’de Kabotaj Hakları, Kazanımlar, Bayramlar*, İMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir: 2010.
- ARIKOĞLU, Damar, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul: 1961.
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, c.1, Ankara: 2005.
- ATA, Ferudun, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2005.
- ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Kral Matbaası, İstanbul: 1984.
- ATAY, Zülal Göğüş, *M. Oğuz Göğüş Arşivi’nden Antep Harbi*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Fersat Ofset Baskı, Gaziantep: 2011.
- AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri, I-II*, İleri Kitabevi, İzmir: 1995.
- BABACAN, Hasan ve Servet AVŞAR, *31 Mart Hatıraları İsyan Günlerinde Bir Muhalif Mahir Said Pekmen*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2013.

- BAL, Mehmet Akif, *Sürgün Türkler Milli Mücadele Döneminde Malta Sürgünleri*, Gahura Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2007.
- BAYAZ, Hüseyin, *Antep Savunması Günlüğü*, Cem Yayınevi, İstanbul: 1994.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 1997.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2005.
- BİLEN, Özden, *Anılar ve Düşünceler*, Ankara: 2012.
- BİRİNCİ, Ali, *Hâtırat 1876-1958 Behiç Erkin*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, III-4.Dizi-Sayı 2, Ankara: 2010.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınevi, Ankara: 1982.
- BOZGEYİK, Burhan, *İstiklâl Harbinde Gaziantep*, Şehit Kâmil Belediyesi Kültür Yayınları-Ziya Ofset, İstanbul: 1995.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Sayıştay*, Ankara: 1973.
- ÇAKAN, Işıl, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, Çağdaş Yayınları, İstanbul: 1999.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, İstanbul: 1999.
- ÇELİK, Kemal, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi(1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1999.
- ÇİÇEK, Kemal, *1909 Adana Olayları/Makaleler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2011.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM Birinci Dönem 1919-1923*, c.III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara: 1994.
- DAĞLI, Nuran, Belma Aktürk, *Hükümetler ve Programları (1920-1960)*, Yay. No:12, TBMM Basımevi, Ankara: 1988.
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2003.
- DEMİREL, Ahmet, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2014.
- DEMİREL, Yücel ve Osman Zeki Konur, *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2002.
- EKEN, Halit, *Kapancızade Hamid Bey*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul: 2008.
- ERDOĞDU, Ahmet, *1909 Adana Ermeni Olayları 5 Adanalı Ne Diyor?*, Alev Dikici Basım, Adana: 2016.
- ERGİN, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.III-IV, Eser Matbaası, Ankara: 1977.
- EROĞLU, Nazmi, *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*, Ötüken Yayınları, İstanbul: 2008.

- ERTUR, Esat K., *Tamu Yelleri(Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur'un Anıları)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1994.
- GENÇOSMAN, Kemal Zeki, *Altın Yıllar*, Hürriyet Yayınları, İstanbul: 1981.
- GENÇOSMAN, Kemal Zeki, *Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, ŞDL Yayınları, İstanbul: 1976.
- GREW, Joseph C., *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları Yeni Türkiye*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul: 1999.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, *Antep Ermenileri (Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayatı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul: 2010.
- GÜNER, Hasan, *Ermenilerin Emvâl-i Metrukesi Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar (Arşiv Belgeleri Işığında Mali ve Hukuki Açından İnceleme)*, Astana Yayınları, Ankara: 2016.
- GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı(1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1997.
- GÜNEŞ, İhsan, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2012.
- GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara:2012.
- GÜZELBEY Cemil Cahit, *Cenaniler*, Ufuk Matbaası, İstanbul:1984.
- HALİL, Neşet, *Büyük Meclis ve İnkılap*, TBMM Matbaası, Ankara: 1933.
- HÜRMENT, Fatma Rezan, *Bürokrat Teyfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, c.2, Pınar Yayınları, İstanbul: 2006.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920–1973*, c.I (1920–1938), Ankara: 1992.
- İZGİ, Mehmet Güray, *Antep'in Savunması*, Yakın Doğu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Ödevi, Lefkoşa: 2000.
- JAESCHKE, Gotthard, çev. Cemal Köprülü, *Kurtuluş Savaşı İle ilgili İngiliz Belgeleri*, Ankara: 1986.
- KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002.
- KANSU, Aykut, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2016.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2013.
- KAYALI, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- KINROSS, Lord, *Atatürk "Bir Milletten Yeniden Doğuşu"*, İstanbul: 1994.
- KIRANLAR, Safiye, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri(1914-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2013.

- KOCAMAN, M. Aydın, *Basında Ali Cenani Bey ve Mahmut Muhtar Paşa*, Dokuz Eylül Üniversitesi, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: 2006.
- KOCAOĞLU, Bünyamin, *Kurtuluştan Kuruluşa Batı Anadolu'da TBMM Yardımları*, Değişim Yayınları, İstanbul:2008,
- KOÇAK, Cemil, *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*, Timaş Yayınları, İstanbul: 2016.
- KOLOĞLU, Orhan, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918 (Zaferi Nihaiden Tam Teslimiyete)*, Boyut Yayınları, İstanbul: 2000.
- KORALTÜRK, Murat, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2011.
- KORALTÜRK, Murat *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları "Gazi Bana Çok Kızmış!.."*, c.1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2007.
- The Papers of Mark L. Bristol-I, War Diary, Confidential, February. 16, 1920.*
- MACFIE, A.L., *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, çev. Damla Acar- Funda Soysal, Kitap Yayınları, İstanbul: 2003.
- MALHUT, Mustafa, *Meclis-i Mebusan'da İmtiyazlar Sorunu ve Tartışmaları (1908-1914)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: 2009.
- MALKOÇ, Eminalp, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Basının İşçilere Bakışından Bir Kesit: Meslek Gazetesinin Perspektifinden Türkiye'deki İşçi Sınıfının Geçmişi ve İşçi Hareketleri", *Labor Comm Bildiriler Kitabı*, İstanbul: 2013.
- MALKOÇ, Eminalp, *Türk Kamuoyu Algısında Nutuk*, Derin Yayınları, İstanbul: 2014.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir:1996.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara: 1990.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2013.
- NEZİROĞLU, İrfan-Tuncer Yılmaz, *TBMM Hükümetler ve Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, c.1 (24 Nisan 1920- 22 Mayıs 1950), TBMM Basımevi, Ankara: 2013.
- OKAY, Cüneyd, *Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit Hayatı-Kişiliği-Fikirleri*, Akçağ Yayınları, Ankara: 2001.
- OLGUN, Emel Oruç, *Ali Şükrü Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2009.
- ONAR, S.S., *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, İstanbul: 1966.

- ONARAK, Nevzat, *Emvâl-i Metruke Olayı Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi*, Belge Yayınları, İstanbul: 2010.
- ORAN, Baskın, *Olaylarla Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.1 (1919-1980), İletişim Yayınları, İstanbul: 2001.
- ÖNER, Erdoğan, *Osmanlı Bütçeleri (1864, 1869, 1877, 1880, 1897) Osmanlı Muvazene Defterleri*, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara: 2007.
- ÖZALP, N. Ahmet, *Celal Esat Arseven Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2008.
- ÖZÇELİK, Ayfer, *Sahibini Arayan Meşrutiyet- 31 Mart ve 1909 Adana Olayları*, İstanbul: 2001.
- ÖZGEN, M. Mithat, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri Osmanlı Redif Binaları*, Hamidiye Kitaplığı, İstanbul: 2016.
- ÖZSEMERÇİ, Kemal, *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*, Sayıştay Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2002.
- ÖZŞEN, Umut, *Cumhuriyet Dönemi Bütçe Yönetimi Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2006.
- ÖZTEL, Muharrem, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Kitabevi, İstanbul: 2009.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, c. II, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, Öncü Basımevi, Ankara: 2005.
- ÖZYÜKSEL, Murat, *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2013.
- PAMUK, Bilgehan, *Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması*, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul: 2009.
- PEKDOĞAN, Celal, "Ayıntab'da İttihat Terakki Kulübü'nün Kurulması ve Ayıntab'a Etkisi", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2010.
- PEKDOĞAN, Celal, "Antep'te Türk Ermeni İlişkileri (1895-1922)", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.III, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara: 2003.
- SAKALLI, Bayram, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İz Yayınları, İstanbul: 1997.
- SARI, Mustafa, *Türkiye- Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2014.
- SARIKÖSE, Selma Turhan, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: 2013.
- SARISAKAL, Baki, *Atatürk ve Türk Musikisine Ait Bilinmeyen Hatıralar, Riyaset-i Cumhur İncesaz Heyeti Şefi Hafız Yaşar Anıları*

- SONYEL, Salâhi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1986.
- SÜSLÜ, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara: 1990.
- ŞAVKILI, Cengiz, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: 2011.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1994.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul: 1985.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul: 2016.
- TBMM Albümü 1920-2010*, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Yayınları, c.2, Ankara: 2010.
- TEKE, Ali Vehbi, *TBMM I. ve V. Dönem Adana Milletvekilleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2009.
- TERZİ, Arzu, *Saray Mücevher İktidar*, Timaş Yayınları, İstanbul: 2009.
- TEZEL, Yahya, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul:2002.
- TOKER, Yalçın, *Malta Sürgünleri'nden Portreler*, Toker Yayınları, İstanbul: 2006.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara: 1982. ALTUN, Şafak, *Rüşvetten Özelleştirme'ye Yolsuzluğun 100 Yıllık Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul: 2004.
- TOSUN, Umur, *Bir Kamusal Başarısızlık Ürünü Olarak Yolsuzluk, Yolsuzluk ve Etkin Devlet İçinde*, Ümit Yayınları, Ankara: 2002.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Hürriyet'in İlanı*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul: 1998.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.1, Ankara: 1988.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 2015.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1996.
- TURGUT, Hulusi, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2007.
- TÜRKMEN, Zekeriya, "Osmanlı Ordusunun Siyasileşme Sürecinde Önemli Bir Dönemeç: 31 Mart Ayaklanması", *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara: 2004.
- TÜRKMEN, Zekeriya, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul:1999.

UĞURLU, Nurer, *Dr. Rıza Nur Grace Ellison, İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul: 2007.

ULUĞTEKİN, Murat ve M.Gül ULUĞTEKİN, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İcraat Raporları (1914-1928)*, Türk Kızılayı, Ankara: 2013.

YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Özener Matbaacılık, İstanbul:1997.

YEGHIAIAN, Vartkes, *Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türk Savaş Suçluları Dosyası*, Belge Yayınları, İstanbul: 2007.

YENER, Şakir Sabri, *Gaziantep'in Yakın Tarihinden Notlar Gaziantep'linin Maarife Hizmetleri*, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep: 1954.

YETKİN, Hulusi, *Gaziantep Tarihi ve Davaları*, Yeni Matbaa, Gaziantep: 1968.

Makaleler ve Bildiriler

- AHMAD, Feroz ve Dankwart A. RUSTOW, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918”, *Güneydoğu Araştırmaları Dergisi*, sayı 4-5(2012), ss.245-284.
- AKÇİÇEK, Eren, “Atatürk’ün Su ve Deniz Sevgisi”, *Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi*, c.22, s.1-2 (2005), ss.1-12.
- AKIN, Rıdvan, “TBMM’nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu”, *Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi*, (2002), ss.1-40.
- AKIN, Rıdvan, “1920’ler Anadolu’sunda Yerel Demokrasi Girişimi: İdare-i Kurâ ve Nevahi Kanunu Layihası”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, s. 32 (Ağustos 1996), ss.31-41.
- AKIN, Rıdvan, “Birinci Meclis’in Sosyal Politika Gündemi ve Milli Mücadele Döneminde Türk Halkının Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c.16, Ankara: 2002, ss.116-127.
- AKKILIÇ, Yılmaz, “Seyyar Sergi”, *Bursa Defteri*, s. 24 (Aralık 2004), ss.110-124.
- AKYILDIZ, Ali, “Osmanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.33, 2007, ss.506-509.
- AKYILDIZ, Ali, “Şer’iyye ve Evkâf Vekâleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.39, Ankara: 2014, ss.8.
- ALTINÖZ, İsmail, “Gaziantep Alaüddevle Camii ve Vakfiyesi”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Arsan Basın-Yayın, Gaziantep: 2000, ss.317-324.
- ASKER, Ahmet, “Erken Cumhuriyet Döneminde Siyaset-Ticaret-Medya Üçgeninde Bir Gazeteci: Mehmet Zeki Bey”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XXXII, Güz 2016, sayı 94, ss.49-93.
- ASLAN, Yavuz, “TBMM Hükümeti 23 Nisan 1920-30 Ekim 1923”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 2002, ss.37-56.
- AŞÇI, Hatice Bahar, “Lozan Barış Antlaşması’nda Osmanlı Borçları Meselesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c.5, s. 6 (2016), ss.1649-1666.
- BAKIR, Kemal, “II. Meşrutiyet Döneminde Milli Seçkincilik ve Eğitim: Emrullah Efendi Tuba Ağacı Nazariyesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, c.1, s. 45 (2008), ss.197-213.
- BİÇİCİ, Mehmet, “Gaziantep Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1950)”, *Asia Minor Studies* c. 3, s. 5 (Ocak 2015), ss.15-33.
- BİLGİN, Pertev, “Sayıştay’ın Yargı Düzeni İçindeki Yeri”, *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s.7 (Nisan 1994), ss.37-54.
- CANDEMİR, Murat, “Yıldız Sarayı Kütüphanesi: Saray’dan Üniversite’ye”, *Tarih Dergisi*, s. 45(2017), ss.123-152.
- ÇİFTÇİ, Ali, “İttihat Terakki Cemiyeti’nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 37 (2015), ss.115-141.

- ÇUKUROVA, Bülent, “Antep’te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi”, *A.Ü TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, s. 40 (2007), ss.615-623.
- DEMİRİLİK, Sinan, “Tek Parti Döneminde İnhisarlar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. XII/24 (Bahar 2012), ss.203-232.
- DOĞRU, Cem, “Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem; İktisat Vekâletinin Kurulması (1920-1922)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.9, s.3, ss.269-287.
- DURAN, Tülay, “Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felah-ı Vatan İttifakı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, s. 61 (Ekim 1972).
- EFENDİOĞLU, Ahmet Mehmet ve Cemal Necip Gürel, “Yavuz-Havuz Davası”, *Tarih Okulu Dergisi*, s.19 (2014), ss.233-267.
- ERDEM, Ufuk, “İngiliz Elçisi George Clerk’in 1927 Türkiye Raporu (1927 Yılı Türkiye Fişlemeleri)”, ss.47-62.
- ERDEM, Ufuk, “Türk Denizcilik Tarihi Açısından Seyyar Sergi: Karadeniz Vapuru (1926)”, *VIII. Türk Deniz Ticareti Sempozyumu*, İstanbul: 2016.
- GÖZÜBÜYÜK, Abdurrahman Şeref, “Sayıştay”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.17, ss. 303-318.
- GÜÇLÜ, Muhammed, *II. Uluslararası Bodrum Sempozyumu Bildiriler*, 2011
- GÜNAY, Nejla, “Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler ve Komitelerin Maraş ve Çevresindeki Faaliyetleri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s:3 (Aralık 2012), ss.21-44.
- HÜLAGÜ, Metin, “Mustafa Kemal’e Katılanlar: İngiliz Gözüyle Cumhuriyet Erkânının Özgeçmişleri, Ruh ve Karakter Yapıları”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, s. 47 (1998).
- KARPAT, Kemal, “İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyet’e Mirası”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, c.2, s. 46 (2008), ss.25-32.
- KAŞTAN, Yüksel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kömür Ocaklarının İşletilmesi (1839-1918)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, c.2, sayı 2 (2016). LEMİ, Özgen, “Bir Ulus Kendini Tanıtıyor”, *Skyline Dergisi*, (Aralık 2007), ss.1-26.
- ODABAŞI, İ. Arda, “1908 Devrimi Nasıl Oldu? Bir İttihat Terakki Piyesi”, *Yeni Tiyatro*, sayı 4 (2008), ss.1-10.
- ODABAŞI, İ. Arda, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Süleymaniye Kulübü’nün Anadolu Köylüsü İçin Çıkardığı Bir Yayın: Işık”, *Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, s. 7 (2015), ss.13-31.
- ÖZER, M. Akif, “Girişimci Sınıf, İktisadi Hayat ve Siyaset”, *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s.3(2001), ss.165-206.
- ÖZER, M. Halis, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası’nın Rolü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, s. 69/2 (2014), ss.351-377.

- ÖZKAN, Salih, “Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytâmı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 19 (2006), ss.211-229.
- QUATAERT, Donald “Gelişim Açmazı: 1888-1908 Osmanlı Türkiye’sinde Ziraat Bankası ve Ziraat Reformu”, çev. Salih Kış, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 29 (2011), ss.461-482.
- SARI, Muhammed, “Yeni Türk Devleti’nin İlk Maarif Vekâleti (Kuruluşu ve İlk Çalışmaları 1920-1923)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, s. 54 (Bahar 2013), ss.169-194.
- Seyyar Türk Sergisi Karadeniz Vapuru Sergi Seyahat Talimatnamesi, *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, sayı 6, (1925), ss.934-935.
- SUAD, Ali, “Seyyar Sergimiz Hakkında” *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, sayı:25 (Eylül 1926), ss.248-252.
- ŞAVKILI, Cengiz, “Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Antep Milletvekili Mehmet Ali Cenani Bey ve Faaliyetleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2(2008), ss.405-425.
- ŞIVGIN, Hale, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap”, *OTAM-Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, s. 11 (2000), ss.503-553.
- TOPRAK, Eren, “Türkiye’de Kamu Personel Politikası; Kamu Yönetimi Reformu Sürecindeki Değişimler Üzerine Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yönetim Bilimleri Lisansüstü Seminer Çalışmaları*, No:6 (Kasım 2009).
- TOPRAK, Zafer, “Cihan Harbi Yıllarında İttihat Terakki’nin İaşe Politikası”, *B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi*, s.VI (1978), ss.211-225.
- TUTEL, Eser, “Karadeniz, Sergi Seferinde”, *Popüler Tarih*, c.7/72 (Ağustos 2006), ss.34-41.
- TÜRKAL, Hasan, “Türkiye’de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası ve Uygulamasının Vergi Politikası ve Uygulaması Açısından Değerlendirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, c.44, s. 3, ss.85-107.
- UÇAN, Lale, “Karadeniz Gemisindeki Türk Seyyar Sergisi İçin Basında Neler Yazıldı?”, *Popüler Tarih*, c.7, s. 72, (Ağustos 2006), ss.43-49.
- UYANIK, Necmi ve Muhammed Sarı, “Cumhuriyet Döneminde Yaşanan Kuraklık Felaketleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarihin Peşinde*, s.5 (2011), ss.141-176.
- UZUN, Hakan, “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, c.2 (2016), ss.273-305.
- YAKAR, Halil İbrahim, “Gaziantep’li Divan Şairleri”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Arsan Basın-Yayın, Gaziantep: 2000, ss.151-196.
- “Harice Göndereceğimiz Seyyar Sergi Hakkında”, *Meslek*, s. 31(1925).
- “Seyyar Sergi”, *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, c.42, s. 4 (1926), ss.249-252.

“Darüleytam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.8, (1993), ss.521.

YILDIRIM, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.12, s. 1 (2002), ss.311-324.

YILDIRIM, Mehmet Ali, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/4 (2014), ss.1017-1042.

YÜCETÜRK, Zenzem, “Ahmet Hilmi Kalaç’ın Ekonomi Görüşü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 33, s. 55 (2014), ss.253-276.

YÜKSEL, Nahit, "Cumhuriyet’in “İlk” Bütçesi: Coşku, Gurur ve Kaygı." *Maliye Dergisi*, s. 159 (2010), ss.299-322.

Diğer Kaynaklar (Belgesel ve İnternet)

Gül Akyılmaz, Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke), Avrasya İncelemeleri Merkezi Rapor No:16, Terazı Yayıncılık, Ankara, Temmuz 2017, (ss.4-77)

Soner Sevgili (Yön), Karadeniz Seyr-i Türkiye, NTV, 2006.

http://sbedergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/52616013_61-96.pdf, Erişim tarihi: 22 Ocak 2018.

<http://www.okulbilTV.com/ali-cenani-mustafa-aslan.htm>, Erişim tarihi: 15 Ocak 2018.

www.academia.edu/14347949/1908_DEVRİMİ_NASIL_OLDU_BİR_İTTİHAT_VE_TERAKKİ_PİYESİ Erişim tarihi: 3 Mart 2017.

<http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/01-kenan-olgun.pdf>, Erişim tarihi: 6 Kasım 2017.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14638.pdf>, Erişim tarihi: 29 Kasım 2017.

https://www.academia.edu/18564723/Cihan_Harbi_Y%C4%B1llar%C4%B1nda_%C4%B0ttihat_ve_Terakki_nin_%C4%B0a%C5%9Fe_Politikas%C4%B1, Erişim tarihi: 18 Ocak 2018.

<http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302112500>, Erişim tarihi:15 Mart 2017.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000054405/5000051718>, Erişim tarihi: 8 Kasım 2017.

http://www.bilimtarihi.org/pdfs/ziraat_okullari.pdf, Erişim tarihi: 14 Kasım 2017.

<http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale36.html>, Erişim tarihi: 8 Ocak 2018.

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10592/antepe-gazilik-unvani-veren-savas-ermenilerin-geri-donmesini-imkansız-kilmanin-mucadelesiydi>, Erişim tarihi:7 Aralık 2016.

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-11/mustafa-kemalin-marasin-kurtulusu-icin-faaliyetleri>, Erişim tarihi: 10 Haziran 2017.

<http://aves.ktu.edu.tr/YayinGoster.aspx?ID=9840&NO=44>, 19.-20. Yüzyıllarda Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu, İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, 2015, Erişim tarihi:7 Aralık 2016.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/188192>, Erişim tarihi: 25 Ocak 2018.

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/viewFile/1025000836/1025000834>, Erişim tarihi: 8 Şubat 2018.

www.tdk.gov.tr, Erişim tarihi:22 Mart 2018.

<http://www.guncelmeydan.com/pano/ataturk-ve-kadin-haklari-metin-aydogan-t39300.html>, Erişim tarihi: 11 Ekim 2016.

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-37/reis-i-cumhur-gazi-mustafa-kemal-ataturkun-bolu-ve-sakarya-gezileri>, Erişim tarihi: 2 Mayıs 2018.

<http://www.ozelburoistihbarat.com/Content/images/archieve/ekonomi-finans-dosyasi-turkiye-ekonomisi-1923-1960-cf841fdc-e8a1-42f6-9889-3182457f74fe.pdf>, Erişim tarihi: 11 Haziran 2018.

<http://www.ozelburoistihbarat.com>, Erişim tarihi: 5 Mart 2018.

https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/Global/Government/pg_CabinetHistory.aspx, Erişim tarihi: 21 Eylöl 2017.

<https://hukuk.sanayi.gov.tr/tarihce.html>, Erişim tarihi: 21 Eylöl 2017.

journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/download/582/pdf, Erişim tarihi: 15 Ağustos 2017.

<http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Vecdet-ERKUN-Atat%C3%BCrk-D%C3%B6neminde>, Erişim tarihi: 15 Ağustos 2017.

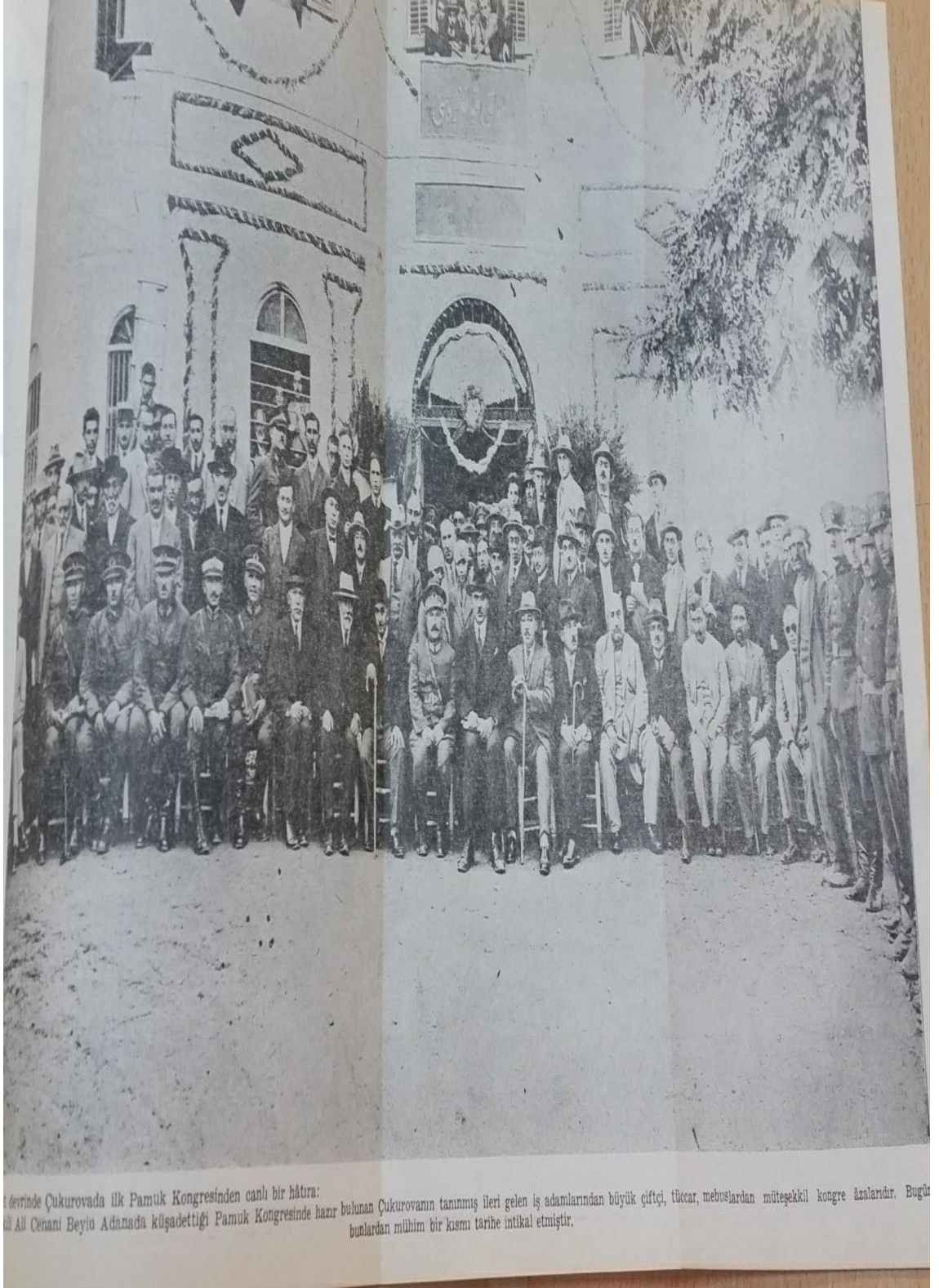
EKLER

Ek 1: Halep mebusu Ali Cenani Bey

Kaynak 1: Atatürk Kitaplığı Fotoğraf Albümü, 49/109

Ek 2: Adana'da İlk Pamuk Kongresi'nden

Kaynak 2: Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul 1961

Ek 3: Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'i Karşılama Töreni

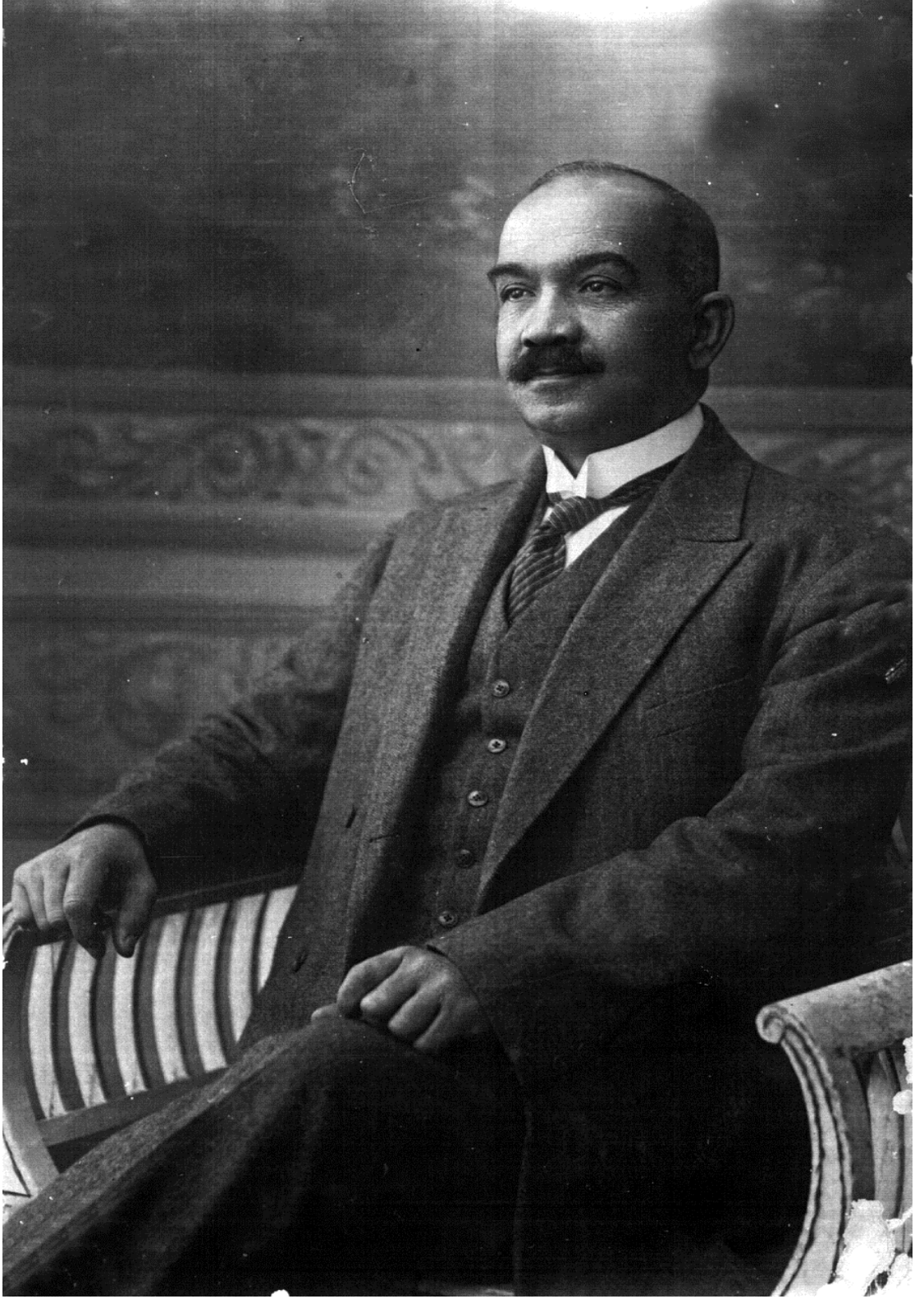
Kaynak 3: Burhan Barlas Albümü

Ek 4: 13 Haziran 1926' da Mudanya iskelesine yanaşmış Karadeniz Vapuru'nda Mustafa Kemal onuruna verilen yemekte Ali Cenani Bey ile birlikte

Kaynak 4: Yılmaz Akkılıç, 'Seyyar Sergi', *Bursa Defteri*, sayı 4, Bursa, 2014

Ek 5: Ticaret Vekili Ali Cenani Bey

Kaynak 5: Atatürk Kitaplığı Fotoğraf Albümü

11 Mart 1928
18 Şubat 1347

شماره 100
تاریخ 11 Mart 1928
تاریخ 18 Şubat 1347

تاریخ 11 Mart 1928
تاریخ 18 Şubat 1347

بویوک ملت مجلسی سابق تجارت و کیلی علی جنانی بیک ده ذخیره مسئله سنده کی وضعیتک مختلف انچمنده تدقیقه قرار ویری
تحدید تسلیحات قونفرانسنه حکومت مزده مستعجلاً دعوت ایدلدی، توقیق رشدی، رجب، صفوت بیکلرک اعزامی محاملدر

تور کاشیدر مه

کاشیدر مه... (Text continues with details about the situation and the call for disarmament conference.)

«مکتوب ترک تسلیحات» قونفرانسه مستعجل برقرار افرو

«مکتوب ترک تسلیحات»... (Text continues with details about the disarmament conference and the letter.)

دولت قرشی کیه قوانین؟

دولت قرشی کیه قوانین؟... (Text continues with details about the laws and the situation.)

«جمهوریت» کورستان کاشیدر مه

«جمهوریت» کورستان کاشیدر مه... (Text continues with details about the situation in Kurdistan.)

اولی آفریده کیمدی

اولی آفریده کیمدی... (Text continues with details about the first creation.)

آفریده سوزاقی بارشی

آفریده سوزاقی بارشی... (Text continues with details about the Sazaki Barshi.)

آفریده تورک اومغاغنده اصول حاکمه فرمسی مازونلری

آفریده تورک اومغاغنده اصول حاکمه فرمسی مازونلری... (Text continues with details about the principles of the Turkic movement.)

29 کچ دوج زراعت مریضی دهافازاندی

29 کچ دوج زراعت مریضی دهافازاندی... (Text continues with details about the agricultural disease.)

کلی زراعت مریضی دهافازاندی

کلی زراعت مریضی دهافازاندی... (Text continues with details about the general agricultural disease.)

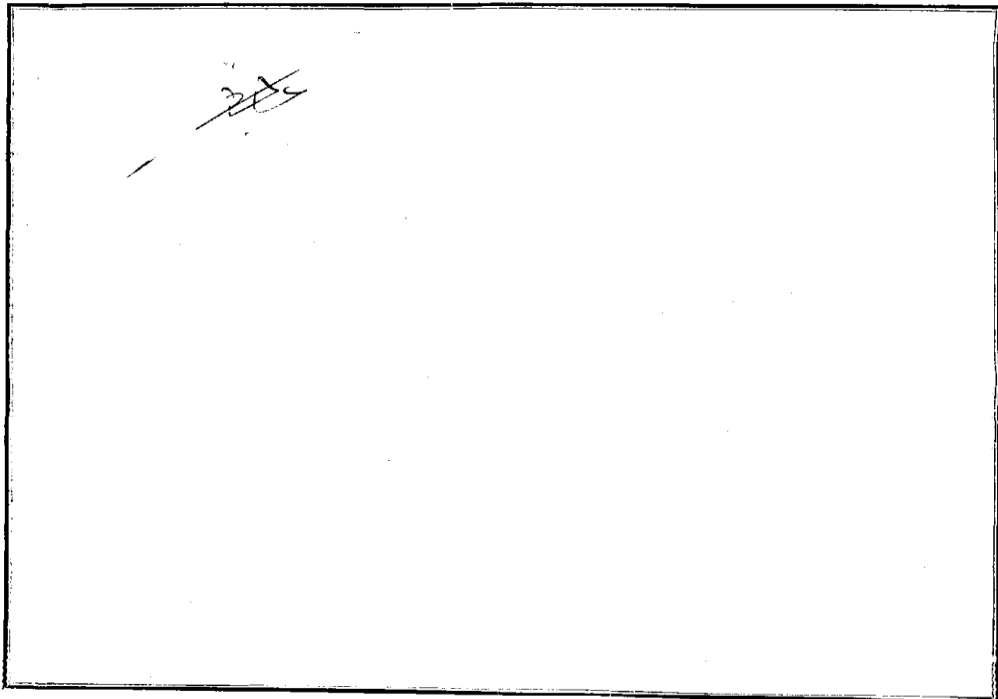
Ek 11: TBMM üçüncü devrede aza intihap olunan zevat-ı kirama mahsus tercüme-i hal varakası

تورکيه بويوک ملت مجلسه اوچنچي دورده اعضا انتخاب اولنان ذوات کرامه مخصوص مختصر ترجمه حال ورقه سی

175

انتخاب دائرہ سی	قائم خانی	انزلی	۱۰
اسی	عم خانی	علمی رتبه لری	۱۱
عائله اسی	جانی زاده	مسلک و مشغولیتی	صغیر
نام و آنام	اسم پات و حیدر	اول اولوب اولادی	منازیم
دوغدی بر	استاذ	و قاجار چوچوش بولدی	سید علی
اوپوردی بر	فانی خانی	آقایدن اول سوک	یوسف
دوغدی نیک تاریخی	۱۷۸۹	مأمور کله آقایدن	
تحصیل	خبر	اول سوک و عینی	
بلدی دایر	تورک زانری	انتخاب مضطرطه سیک	
تهدا اختصاصی اولدی	عسکری رتبه	تاریخی	
		قاجار رأی ایلمه یوت	
		انتخاب اولدی	
		مضطرطه سیک مجلس	
		هیئت عمومی نتیجه	
		تصدیق تاریخی (*)	
		مجلسه النجاشی تاریخی	

مختصر ترجمه حال

[*] یو ساه مجلس هیئت تحریریه نتیجه املا اولنه مقدر .

Ek 12: Ali Cenani Bey'in Yazdığı ve Sebilürreşad Dergisi'nde Yayımlanan Şeriyye Bütçesi'nin Esbab-ı Mucibe Layihası

آبونه سرالطی : هربر
ایچون سنه لکی (۲۷۵)
آلتی آلتی (۱۵۰) فروشدور

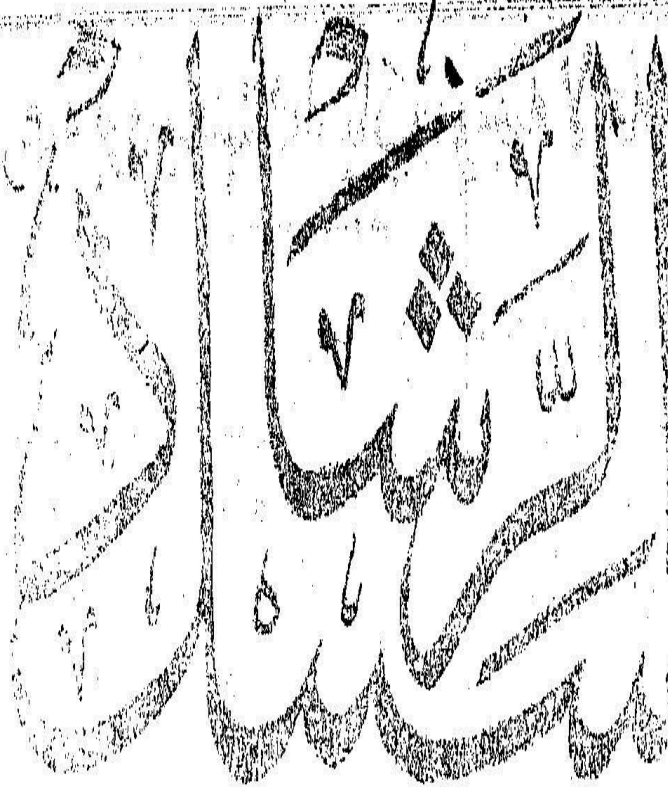
نسخه سی ۵ غروشدور ،
سنه لکی ۵۲ نسخه دره .

اداره خانه : آفرده حریت
اولی قارشوسنده کی سوفاقده

اخطارات
آبونه بدلی پشیندر

مسکمه موافق آثار مع المنوبه
قبول اولورد . درج ابدله یی
بازیلر اعاده اولماز .

(بکالیه)

آدرس سیدالمنه آریخ
بش غروش کوندلملیدر

مکتوبلرک امضالری واضح
و اولوقاقلی اولسی و آبونه
صره نومروسی محتوی
بولومسی لازمدور

مالک احبیه ایچون آبونه
اولانلرک آدرس لریک فرانسوز
بازلسی رجا اولتور

بازر کوندلرکی زمان نه
دائر اولدی و اضعاً بیلدر
لسی رجا اولتور

آبعون اهدکم سبیل الرشاد

صاحب ومدر مشول
اشرف ادب

باش محرد
محمد ماکف

۲۵ اغستوس ۱۳۳۸

نچشنبه

۱ محرم ۱۳۴۰

جلد ۲۰

عدد ۵۱۴

225

علمیه سی تخصیص یافته آئینه دارالحلافه مدرسه سی تخصیص یافت علاء سته
مبنی فصل یکوی ۲۰۷۶ فضله سیله ۳۴۶۳۸ لیرا اوله رق قبول ایدلشدن
فصل ۲۱۶: دارالحلافه و ملحقات مدارس مصارفه آئینه دارالحلافه
مدرسه سته مصارفی مقابلی اوله رق ایکی یوز لیرا علاء ایدلکه فصل
یکوی ۲۷۰۰ لیرا باغ اولشدن .

فصل ۲۱۷: ۲۱۷ نجی فصل ولایات مأمورین علمیه سی معاشانی
محتوی اولوب برنجی ماده ی تشکیل یدن مقفی و مسودلر معاشانی سابق
مثالو ۳۴۰۰۰ لیرا اوله رق قبول ایدلش . ایکنجی مدرسین واعظلر
ماده سته شرعی و کالتجه ۲۶۰۰۰ لیرا رضی تکلیف ایدلکه ایسه ده
۲۶۰۰۰ لیرا معاش قبولی ۱۲۰۰۰۰ لیرا قدر تخصیصات فوق الماده
شهریه اعطاسی استلزام ایدم چکی جهته بوقدر یوزیک بر صرف اختیاری
انجمنیز تصویب ایتامشدن . اناطولیده موجود مدارس علمیه نیک
جوق اوقافی اولوب بونلر عدم بقید یوزندن یا خراب و یا متولیره
اا کل اولمقددر . مدارسک توحید و اصلاحیه تدریس و تدریس ایدن
عالم و طلبه نیک برنجی بلا فائده وقت درپیش ایدله جک وظایف مهمه
مزدن اولمقددر مدارسک احاسی اسبابی انجمنیز خیراتک بو امر خیره
تخصیص ایتدیکی اوقافک احیاسنده آرشدن مقدها مشر اوله جندن
بوخصر صده انجمنیز ایدن تدابیرک اتخاذ و اقتضا ایدن لایحه قانونیه نیک
تنظیم و تکلیف شرعی و کالتدن رجایا بلش و مدرسین واعظلر تخصیصاتی
سابقه ۵۰۰ لیرا ضمیمه ۵۰۰ لیرا اوله رق قبول اولمقددر .

فصل ۲۱۸: ۲۱۸ برنجی طلبة علوم و مأمورین خرجهای ماده سی
سابق وجهه ۳۰۰۰ لیرا اوله رق قبول و مرکز مصارف متفرقه سی
میانته تألیفات انجمنیز بیک لیر علاء ایدلش اولمسنه مبنی یکجه
مکافات تألیفه ماده سته کی تخصیصات طی ایدلشدن .

فصل ۲۱۹: ۲۱۹ نجی فصل مصارف متفرقه سی محتوی اولوب برنجی
مرکز مصارف متفرقه سی ماده سته تدقیقات و تألیفات اسلامی هیئتک
مصارف لشریه و طبیعیه سی انجمنیز بیک سنه کی ۴۰۰ لیرا ضمیمه
۲۰۰۰۰ لیرا علاء سی تکلیف ایدلش ایسه ده بوسنه آنجیق ایلوله
تشکیل ایدله جک بر هیئتک تدقیقات و تألیفات احضار ایلله درحال لشیره
باشلامه سی و ۲۰۰۰۰ لیرا مصرف اختیارینه لازم حاصل اولمسی مستقیم
کورلده بکندن شمدیلک بونک انجمنیز بیک لیرا تخصیصات قبولیه ایتوماده یه
۱،۴۰۰ و ایکنجی ملحقات مصارف متفرقه سی ماده سته ده سابق وجهه
۳،۰۰۰ لیرا وضع و فصل یکوی ۴،۴۰۰ لیرا اوله رق قییت اولمقددر .

فصل ۲۲۱: ۲۲۱ نجی فصل مأمورین و مستخدمینک تخصیصات فوق
الماده شهریه سی اولوب تقوی انجمنی و شورای افنا اعضا سیله تدقیقات
و تألیفات اسلامی هیئتی رئیس و اعضا سی و باش کاتی و درس و کالتی هیئتی

لیرا به تول ایتش اولمسنه وسنه حاله انجمنیز ۳۲۵،۹۹۴ لیرا
تکلیف ایدلکه بولمسنه کوره ۳۷،۱۱۹ لیرا فضله واردر . اسبابی
بروجه زیر عرض ایدیوروز :

فصل ۲۱۲: ۲۱۲ برنجی ماده و کالت تخصیصاتی اولوب عیناً قبول
ایدلشدن . ایکنجی ماده بیک سنه موازنه مالیه انجمنیز مستشارلق
و تقوی اماتی معاشی وضع و هرایی وظیفه نیک بر ذت طرفندن تدویری
تسبیب ایدلش اولوب بوسنه مذکور وظایفک یا لکیز بر ذات عهد سته
تودی موافق کورولدیکی و اساساً شدی به قدر تمین ده ایدلدیکی بیاتیه
تقریبی شرعی و کلی ائدی حضر تنزی طرفندن تکلیف و تکلیف واقع
انجمنیز قبول ایدله جک یا لکیز مستشاره مخصوص اولمق اوزره سابق
مثالو شهریه آلتش لیر دن سکرز آتاق معاش مقابلی اولان ۴۸۰ لیرا
ایکنجی ماده عیناً ایتا و تقوی اماتی تخصیصاتی اوچنجی ماده ی نقل
اولمقددر . ایتو ماده یه ده دائره قائده سنک تکلیفی و جهله شهریه یوز لیرا
معاشی بر تقوی اماتیه شهریه ییش بشر لیرا معاشی اوچ شورای افنا
اعضایک الی آتاق معاشی و الو . مستخدم اولوب شورای افنا نیک
تشکیلی اوزرینه لغو ایدله جک اولان برمسودک اغتوس غایبه سته قدر
شهریه اولوزلیردن آتاق آتاق هاشی کجماً ۲۱۳۰ لیرا وضع اولمقددر .
درنجی ماده مأمورین مرکزیه معاشی محتوی اولوب بیک سنه موجود
اولان بر مدرس تقشک لغویله تدریسات مدر عمومیتک تحت
ویاستنده بری اوتوز دیکری یکری ییش لیرا معاشی ایکی اعضادن مرکب
بردرس و کالتی هیئتی تشکیل و متلر سته شهریه اون لیرا معاشی برکاتب
ترقب قبول و اداره مرکزیه نیک تشکیلات سابقه سی عیناً ایتا ایدلشدن .
بشنجی ماده اوله رق یکیدن تکلیف اولان تدقیقات و تألیفات اسلامی
هیئتی انجمنیز یوز لیرا معاشی بر رئیس و بخت بشر لیرا معاشی اوچ
اعضا و یکری ییش لیرا معاشی بر باش کاتب اساس اعتباریه قبول اوله رق
آتاق معاشی انجمنیز ۲،۱۰۰ لیرا وضع و بوسورته فصلک یکوی
۸۳۱۶ لیرا اولمق اوزره قییت اولمقددر .

فصل ۲۱۳: ۲۱۳ نجی فصلک احتوا ایتدیکی مستحقین رجال علمیه
معاشی سابق مثالو ۷۲۵۰ لیرا اوله رق قبول ایدلشدن .

فصل ۲۱۴: ۲۱۴ شورای افنا و تدقیقات و تألیفات اسلامی هیئتی
تشکیلاته بناء اداره مرکزیه لوازمی محتوی بولان اشبو فصلک
ایکنجی شور و تسخین ماده سته الی اوچنجی مقر و نشات ماده سته
ایکی یوز دردننجی قرطاسیه ماده سته الی لیرا علاء و فصلک یکوی
سابقندن اوچ یوز لیرا فضله سیله ۷۰۰ لیرا اوله رق قییت ایدلشدن .

فصل ۲۱۵: ۲۱۵ درسام دارالحلافه مدرسه سیله ملحقات مدارس

و کاتبی و آئینه داران حلقه مدرسه سی مدیرین و دبیرین معاش شخصیت
ایدیله جک اون طقوز مدرس ایله مأمورین اوقاف معزولین ایچون
یکدن شخصیات فوق العاده علاءه سی ایجاب ایتدیکندن فصل یکنون
سابقندن ۲۷۴۱۷ لیرا فضله سیله ۲۲۵۵۶۹ لیرا اولورق قییمت اولمشدر.
فصل آباء ۲۲۱: اوقاف مأمورین معزولہ سی معاشانی اولوب قانون

مخصوصیتہ بناءً مجدداً أحداث و ۲۱ لیرا شخصیات وضع اولمشدر.
خلاصہ: ۱۳۳۸ سنہ سی شرعہ بودجہ سی ۳۲۵،۹۹۴ لیرا اولورق
بالثبیت هیئت جلیله بہ تقسیم قندی .
۱۰ تموز ۱۳۳۸
مواظتہ مالہ انجمنی نامتہ
غازی عینتاب بیوتی علی چنای

دونکی و بوکونکی اسلام عالمی

-۲-

طولدیرانلریز، بوکونکی نحری و مشاهدہ و لایرینک آجاق مقایسہ لی
قیع ایله برقیجه به ایره جکی یلسه لردہ بو، جوق اوزون و دشوار بر
سعه محتاج اولدیفندن، هان هان سطحی برانظرله بر ایکی «اجتماعات»،
«اقتصادیات» کتابی جویرمکه آرتق کوردکارینه قانع اولیورلر .
حالیوکه «دینیز» بر آدم کورہ من، آرادہ کی فرق ایسه کورد دیندار
حقیقی عین الیقین کوردیکی ایچون وجدہ دوشر . بوالی و علوی قوتله
عالی حسیلر دوقارق بشر جیتیری تاریخلرنده کوردیکیز بشریتک
ابدی ولی تمثیلندن اولان علمی، اخلاق، دینی، دینی تهرمانلر
ظهور ایلر . بونلری میدانہ کترین روحلرده کی وجد ایسه
ایمان قوتندن دوقار . باشقا برشیدن حاصل اولدیفنی کیسه اثبات ایدہ من .
شبهی «دین» ی قرآن کریمک نزولی کی ترقی ایتیمه لرد
وحنی بر آیتک بیلہ مال جلیانی آکلامه رق ساده «اسلام طائیک»
دوشکونلیکنه باقارق بونی مطلقاً «دین» ده «لان کنجیلریز ایتسه بو
قطعه سورجیورلر . اولنراچون «دین» قاریشک و بالکنز بش وقت
نمازله اوروج طومنی ، حجه کتمکدن عبارت بر شی ظن ایدیلور .
دینک بدیماسته تعلق ایدن بوجوق کوزل واصل عبادت لردہ کی روحی،
وجد و ذوقه سائق عملیہ لری دیگر اساسلرله قاریشدردنلری و ده
طوغریسی «اسلام» حقنده قیزیل جاهل اولدقلری ایچون بر دروازی
آییرد ایدہ بیورلر . اسلام برجامه در، بو جامه مجھوله دکدر ، واقع
دکدر . بر موجوده در . ارادیدر . ایتسه هر ارادہ لی موجوده در وار
اولان قوتلر پوندیده بذاته یاشار . علم الیقین ایله عین الیقین آراشیدیکی
فرق سیدله بونی دوشونورکن ایچمه لکلری کورہ بیورلر . عین الیقین ایسه
کوزر . بوکا واصل اولایلمک ایچونده مطلقاً وجدہ سائق اولان
«ایمان» لازمدر . بوقیل کنجیلریز دینسزدکل ، اعانیزدر و اعانیز .
لقارینک کوکنی ده «اسلام ایمانی» تتبع ایدرک آلماشلاردر . بلکه
اسلام طائیک ظواہریت باقارق دوشونڈکلری غرب طائیک شکلی
اسلام طائیک کورہ منینجه ایمانیز اولاری حسیله طبعی قارق شیلر
کورہ منکندن نہایت بو سفوطک سینی «دین» «ارحاج ایدوب

بوکون بر جمیتک سعادتی دینله، اخلاقه، بدیماستیه، دقاهی،
علمی ایله، اقتصادیاستیه آکلاسیلور . بزده بوکونکی اسلام طائیکه
بونلری آراشدررکن بر طرفدن اسلام طائیک حاضر وضعیتی ایضاح
ایتش اولورز ، بر طرفنده بو بش شائیک اسلام طائیکه کی قیمت
حکملری و تلقی طرز لری آراشدر بررز . اسلام دینی اسکی جمیتلرده
مجهول قالمش بر حقیقی حل ایتمشدر . فخرکاشات دینی دین اولوق
اوزره تلقین سورہ مشدر . بدیماسته آریجه قیمت ویش ، حیاتک
کوزلکلکری کورہ مشدر . طاهر ، لطیف ، بدیع شیلره رغبت
بیورمش و امتنه سود برمشدر . حق بیلنه بیلیمه نیک عدم مساواتی
کوستن نص مینی ایضاح ایدرکن بوندہ «علم» ی مجرد و مطلق ذکر
ایتمکده «علم» ک قایمسی یالکنز «علم» اولدیفنی کورہ مک ایتسه .
مشلردر . اخلاقده غایه اولورق عینله بر فضیلت تلقینسنه مظهر
بیورمشلاردر . بنفسه ذاتی اخلاقی تعلیم ایله مکلف اولدقلری بیان
بیورارق بونی ده «اخلاق الهی» ایله تخلق ایتک صورتیله ایضاح
بیورمشلاردر .

اقتصادی حرکتلرده محدود اولان مکه ، مدینه بازارلرینه دقت
ایدیلورسه دائماً فخر رسالت «رفاه» ی امتنه توصیه بیورمشلاردر .
کلیسک الیهک سوکلیسی اولدیفنی سوبله مشلاردر . جوق نظر دفعی
جلب ایتک ایتیمه که بوکون آغزیمزک بیونی آقیده رق آووجلریزی
یا طلاله باطلاده القیدلادیمز غریب جمیتلریک «چوروک سعادتلری
بر طرفه بر اقرق» شو یشدن باشقا نه سی وارسه اسلام دینہ اولو اورتا
«معارضه» ایدنلر لطفاً کورہ سوسونلر . «دین» یالکنز «دین»
ایچوندر . بشرده «روحیات» علمی اوچ قوت بیورلور : عقل و ذکا ،
حسایت ، اراده . ایتسه دین ده بو اوچ قوت اوزرنده ایشلر .
شارعک خطای عقلده ، وجدی حسایتدر ، عملی اراده به متعلقدر .
بتون پونلرک فوقنده «دین» ک بر «عین الیقین» قوتی ، «ولایت»
قدرتی واردر . «دین» یالکنز دوشونڈک دکدر . کوزمک وطومقدیر .
جوق دقت ایتک ایسترک یالکنز غریب علماسنک اثر لریله قفاسنی

کانون ثانی، شباط، مارت		نیسان، مایس، حزریران		تور، آگستوس، ایلول		تشرین اول، تشرین ثانی، کالون اول	
عدد	طراز	عدد	طراز	عدد	طراز	عدد	طراز
۲	۲۶۸۸	۱۶	۱۴۱۴۵	۲۲	۲۵۶۲۶	۲۲	۶۴۲۶۸
۱	۲۹۲۸	۴	۵۰۶۵	۱۸	۱۷۸۰۰	۷	۱۱۱۲۲
۶	۶۱۱۸	۲	۱۰۴۹	۶	۶۴۹۰	۸	۱۱۱۰۲
۱	۱۷۸۱						
۱	۷۲۲	۱	۱۴۲				
۲	۹۹۰۲	۲	۶۱۱۱				
۱۹	۱۸۶۲۲	۲	۶۹۰۴	۴	۴۶۷۴	۸	۱۱۰۲۱
۱۶	۲۴۴۷۲	۱۲	۶۶۴۰۴	۱۵	۲۷۰۲۲	۲۱	۲۹۱۶۹
۳۴	۷۹۶۱۹	۲۲	۷۷۸۹۱	۲۲	۷۴۶۶۸	۲۲	۸۲۶۰۶
۱	۱۹۵۲					۱	۱۶۰۱
۱	۱۶۹۶						

یوسفانیدن بالکیز بر قسمتک عین سته ظرفنده مرسته واقع ادخالات و اخراجاتی شود :

ادخالات	اخراجات
طونیلطو	طونیلطو
۲,۹۶۸,۹۱۵	۲۸۵۱,۹۶۲
۸۷۸۰	۱۰۹۷۸
۱۸۷۱	۵۱۶۰
۵۶۳	۲۷۴۷
۲۲۸۲	۴۲۶۶
۲۱۹۵	۱۵۴۷

۳۴۱ سته سنده مرستین لیانته مقید اولان وسائط نقلیه ده شونلردر :

عدد	طونیلطو	جنسی
۵	۲۴	رومورکور
۲	۶۵	موتور
۵۶	۱۶۱۵	ماوونا شاط
۷۸	۲۲۲	قایق و صندوق
۱۴۲	۱۸۹۲	

پروپورلرک بر قسمی لیانته عینی کونده کلکده و بالتیجه ۶ الی ۹ ونجک چالیدینی کونلر اولفنده در . لیانته بالخاصه فورطنه ی کونلرده تحمیل و تخلیه یاقی ضروریدر . بوکا مقابل موجود وسائط بحریه غیر کافی اولدینی کی دیگر طرفدن سفاتک بر قاج ونجه مقابل رسومات اسکله سنده جالیشان تک ونجک تخلیه ی عین سرعتله بایامیه جتی و بالتیجه بر چوق زمانلر مالک مراکب داخلنده قالماسی موجب اوله رق ایستاییدن باشقه مختلف قضا و ضرورلره معروض براقاجی طبیعیدر . محلی رسومات اداره سی مانیفستو محتویاتی کومروک آتبارینه علماً تسلیم ایدله و کجه چقان مالارک معما

ماله سی بایامیه و بالتیجه آتبارینه اوردینو ورمه مکده بولندیفندن مالی اولجه چیقیش تبارک اموالی ده تسلیم ایتمه سته امکان یوقدر . بوسورنله ماوونه و یا شاطلرده تحمیل ایدلش اشیا ی تجاریه تک کونلرچ . وحی چوق دغه آچی ذکر اوزرنده هرقیقه باغی تهلکسه محقق صورتده فساداً آوار یایه معروض رحالده بکلدیکی پک چوقدر مرستین لیانی ایچون بویه وقوعات ، احوال عادیه چله سندنلدر . سوک زمانلرده تشکیل ایدن و قسماً تورک اولان رقیب بر عروب استننا ایدیلیرسه متباقی وسائط علماً عربلرک انده در . لیانته و لیان تأسیساتک وضعیت یو آدملی ، هر درلو انتظام سز افلردن ماعدا ، احتکاره سوق ایتش واستایولدن و یا بهر هاکی اوزاق بر بردن مرستینه کوندریلن اشیا و ایتنه ایچون ویرلش اجرتیه معادل وحی چوق دغه داها فضلّه ، مصارنک واپوردن کومروک آتبارینه قادی صری ضرورتی حاصل اولمدر . بوسورنله دیزبار قونام عمومی سی آلتنده آلمان پاره مقداری طون باشنه ۲۰ الی ۵۰۰ غروش آره سنده اوینامقده در . بونک خارجنده تشکیلات اساسیه و اصول محاسبه عمومی قانونلرله ممکن التالیف اولمادی خالده رسومات اداره سجه استیفا ایدیلکده و دفاتر حسابیه لرله امانت قید و ارازه ایدیلکده اولان بر پاره ده و اردرکده اوده (پور رسی) نامی آلتنده بر مصارفه انضمام ایتکده در . بورسم بعض اشیا ده و مثلاً بر ال طولومبایی ایچون یازم لیرا طونلر چوق قدر آغیردر . و شروعی فرانسولر زماننده رسومات وارداتندن اوافی بر ریختن انشا ایدیلدی اداغاسنه استناد ایتدیریلن بورسم حقیقته هر صورتله غیر مشرور و تحصیل موافق قانون دکلدر . رسومات مدیرتیجه تولید ایدیلدی مختلف ضرورلر اعتباریه نظره آلتیسی ایجاب ایدن نقطه لر دن بر دی اسکله اوزرنده رای تقریباتی بولندینی حالده استفاده ایدیلرک آغیر اشیا تک بیله جمال صریتده نقلنده اصرار ایدیلیدر . بولر حرک تخلیه ی بوسوتون تعویق ایتدکدن باشقه ۴۰۰ - ۵۰۰ کیلولک آلتنده ایتکلر

حال پک طبیی اوله رق آتبارده اشیا ی صریتدن آلتیسی و مطلقاً فی رلاسی انتاج ایتکده در . حتی بوندن دولاییدرک مرستینه هر چی بر سیتورطه قوم بایایی قریقه قارشی - یغورطه قبول ایتکده در مرستین کرکی ایچون حال طبیی مالک فی رلاسی شکتنده در . ال آرایه لری مقصدی تأمینیه کافی دکلدر . کرک آتبارینک زمینی حالا قومدر . هر حالده ده قبول یایلری آتباره قادی اوزاق و نقلیاتی همه حال و اغونلرله یاقی ضروریدر . مرستینک احتوا ایتدیکی اهمیت و بالخاصه سوریه امله طبیی رقابت و جلب برته مرستین یقیناً اقامه ایدلک ایچون انعامی لازم کلن مسایلی ایتکده سی ایجاب ایدن تسهیلات مرستین رسوماتنده داغما چوق قیمتلی و معکوره لی و قانون ایجاباتی ملکیتک منفعت حیاتی اقتصادی سیله تألیفه ، مقدر بر ذاتک بولندیرلاسه اجبار ایدر . بویخصوصاًک تأمین کومروکدنکی تحقیقات اشاسنده حاضر بولان مدیر عمومی عادل پک طرفندن وعد ایدیلدر . وحی خلاف قان اوله رق اوکلن وقتی ایکی ساعتدن زیاده تعطیل معامله ایدن کومروک مدیریک اوکلن وقتی مساعیه دوام ایتدیرمسی رجا ایتدیرمسی در حال امر و بر دیکندن اموال تجاریه تک تخلیه معامله سی بوزده ۲۰ نیتنده کسب سرعت ایتدی . کومروک آتباره بونک توسیسی واسیکله اوزرنه بارانه انشایی حقدکی وعدلرلرکده محقق طبیعیدر . کومروک جواننده بولجی ایچون آیری بر اسکله انشایی و اشیا امله بولجینک عینی اسکله دن چیقاسنده کی محاذیر و مشیکلار دمی ایچون حقدده واقع و صایا مشر بر شکل آلمدر . بویه لجه بر اسکله بایاچقدردر بوندن باشقه اسکندریه ، حیفا و یونانستانه سنوی ۴۰ الی ۵۰ سیک ذری جوان سبوق ایدن مرستینه قصبه خارجنده برده جران ایچون اسکله انشاسنه ضرورت وارددر . مرستین بلدییه سنده اوقفروا تطبیقاتی دخی مرستینک انکشافی نقطه سندن چوق ضرورتی تأثیرات اجر ایتدیلدر . اوقفروا قانونی بوکونکی تطبیقاتی اعتباریه واضح قانونک مقصد اصلیتندن تماماً اوزافلاشدیش

وعادتا، ضرر بر ماهيت آتشيدر. بو اعتبارله اوقتروا عمره قورلريك سرگز حكومتجه تدقيق وتصديقك اساس اتخاذايدلمسته وپونك قانونا تاميننه لزوم واردر. بوندن باشقه معين برتاريجنن مقدم بلديه لرجه تحصيل ايلايكده اولوب قانون مخصوصه نعدما دخي تحصيله مساعدده ايدلايش اولان رسومك تدقيق ومقدارلريك تاميننه لزوم واردر. بوسومده تجارت داخليه وخارجيه ايجون، ضرر تاثيرات ايقاع ايجشدر. مثلامرسيئده كناده وسائر نامرله بعض بارالر آلفقهدهدر. مرسين بلديه سنك بالخاصه يتول وبازيرندن آلفده والنتيجه چيئنجي ومستحصلا رجوع ايجكده اولان هر صانديق باشه اون بش غروش اسكاه رسمه عائد مزمين اختلاف ده مرسيئده بش غروش ايديريك صورتيله حل ايدلشدر. معلوم بولنديني وجهله آتله حواليسي توركيه يه داخل اولان يتول، بازين نفتك بوزده فرق بشي صرف ايجكده اك فضل ماكنه وتراكتور كذافته ماللك بولمقدهدر. بناء عليه يتول وبازيرن اوزرته قونجق هر فضله رسم اتها اخراجات امنه سنك يانلرخي تزييد صورتيله دوشروندن دوشرويه چيئنجي مستحصلا وبركله ايله مملكتك ضرر نهدر. ادخالات واخراجاتك كوندن كونه تزايد ايدن مرسين لجانده ك تحصيل وتخليه معاملانده مشكلاتك ازاله سي وصرع اوله رق ملي بر حق اولان قاپوناز معامله سنك يالكر توركره حصرينك تامين ايجون آتله - مرسين مطبوعاتك متادي نشر ياتك وتجاراتك متوالي مراجعاتك بالذات مرسيئده يادير تعقيبانه ناما حلق اولديني ثبوت بولديغدن ازير واستان بولده يالديكي بر تورك لجان ايشلري آتونيم شركتي تاميننه قرار وپرد. آتله - طرسوس - مرسين بلديلري ومرسين اداره خصوصيه ويحكومت نامنه مير سفاش اداره سنك تشبيله انحصار ايسته نيمسي وشركت تشكيل اولتسي قرارلاشديرلش وبومؤسسلر طرفندن وكالته رسا مراجعت اوله رق ترويجا هيئت وكيله عرض اولتشد. مرسين لجانك وضعيت حاضره سنه

نظراً تشكيله هر نقطه نظردن ضرورت كورولن بر تورك لجان ايشلري آتونيم شركتي تأسيس ايجون محلي مطبوعات وافكارك ويقينده معامله رسميه سي ختاه ابره جك اولان بوشركتلك ايشه مباشرتده تحصيل وتخليه معاملانك انتظامه ربطي، ديزبارقونك القاسي وتحصيل وتخليه اجر تزلريك اسغري به تيزلي ممكن اوله جقدر. ايجون آق دكر ساخلار بوزده معامله سي اك چوق بر لجان حاله كلسي جان جان بر قاچ سنه به متوقف بولان وبوكونكي تشكيلاتنه نظراً لافل اون بش ولايتك اسكاه سي اولان مرسينه ياديرغمن تداريك حال حاضرده ك معاملاتي تنظيم وتسجيل ايديرك خلق نمون ايجكاه برابر كله جك سنه معاملانك تكثيريله يته تحصيل وتخليه نك مشكلاتدن شكابت باشلايه جفته شيه بو قدر. بناء عليه هر درلو مشكلاتي رفع وازاله ايجون لجان انشا آتله بر كون اول باشلامق ضرورت قطعيلهدر. مرسين شيه بو ق كه بالعموم تشكيلات دولك اهميت مخصوصه ايله علاقه دار اولسي وتسجيلات كوسترمك ايجون بربريله رقابت ايجسي لازم كلن، وادما متيقظ بولونولسي ووظيفة وطنيه دويولسي ايجاب ايدن اقتصادي بر جبهه در. لجان معاملاتي كاملا غير توركارك الندهدر. حيد جيفاي نامنده حيفاي رفايئجي بوندن اونوز سنه اول رفايئله مرسينه كلوب ايشه باشلامش وندرجا لجانك بون معاملاتي اله آتشدر. شمدي غشه ياقين مرابك غريبه صاحب تحصيل وتخليه معاملان ناميله حاكد. اليوم حيدك جيفاي عنوانيله مرسين لجانده اك چوق معاملات باقمقدهدر. مرسين واليسي حلي بكك تقيي ايله بوكارقيب اولي اوزره بر شركت وجوده كئيرلش ايشه ده بونك صاحب لري ده جان جان تورك كادر. يكي تشكيل ايدكيز لجان انحصاري شركتي كرك باطرون، كرك عمال، بون غير تركاري لجانن اوزاقلاندرمغه چاليقه جقدر، بوشركت فعاليتيه باشلاقدن سوكره لجانده چاليشمق اوزره قره دكر ساحلندن تورك قابيئجيلري جلب ايديه جقدر. تجارت غير مديريتك تقيي ايله شمديدن سكر خانه جلب ايدلش وركشد

بركشدر. فقط بونرك تاثيري يك جزئي اوله جقدر. مرسينه لافل بيك خانه تورك كنيرمك لازمدر. مرسيندن ولايتك غرب شياي حدودي اولان آتله جايته قدر الي كيلو متروني مسافه اوزرنده ايكي كويه تصادف ايدم. شوسه نك اون كيلو مترو قدر شيلانده بعض كويلر اولديني سويله ديلر. فقط موجود اراضي به نسبتا هيچ ديشه جك درجه ده آزدرد. اراضي عابت منبت وصولانسي ممكن اولديغدن چوق محصول ويره بيلور. فقط آتيجي بوزده اون درجه سنده موزوعدر. بورايه بر جوق نفوس برلكيرمك ممكندر. هم صيچاي رعبط اولديني ايجون انشا ايديله ك اومر فزلي ده اهوئدر. مرسين، آتله، قوزان ولايتلرنده طولاشوب طوران كوچه تورك عيشه تزلريك بورالده اسكاني چوق مناب ويقيد اولور.

آتله وياير قيسيلسي :

ياوق پيشدير مكله شهرت بولمن بر مملكت اولقي اعتباريله آتله دنجه درحال ياموق خاطره كاور. ايكنجي ياموق فونفره سنده ياموغيك زراعت وتجارتنه عائد بالجله خصوصيات مذاكره ايدلش، فونفره مذاكراتي و آكا تقدم ايدن زمانده نشر ايدلين بروشورلر بوساله ختنده سويله نيمسي اقتضا ايدن سوزلري طولاش بولنديغدن بوراده ياموقدن ماعدامساثل اوزرنده آتيجي مرينع نظر كزديريله جكدر. آتله ديئلجه طوروس و آني طوروس داغلري آره سنديكي اووا تجسم ايدر. اوله برولايت ايكن بوكون دوت ولايته آيرلش اولان بوملكت حقيقتده يته بركلدر. تعبير ديكرله آتله نك اقتصادي جدودلري اداري جدودلرخي يك چوق آشار - جبلرك، قوزان ولايتلري بالجله معاملات اقتصاديه سنده آتله؛ مربوطدر. مرسينك هينتلادي قيصري وديابكره قدر اوزانير. بناء عليه بوراده ك معروضاتر آتله ناي آلتنده واقع اوله جفته ديكرلرخي ده جامع بولنه جقدر.

آتله ياموق پيشدير مكله اشتغال ايجكاه برابر هر درلو اشجار ونيانك پيشديرلسي قابل اولان بر افليقه ويك منبت ومصولدار برطوبراغه مالكدرد. فقط قابل زراعت اراضينك آتيجي اوندك ايكنسي زرع ايدلكددهدر. ياموغيه كلنجه آتله نك پيشديرمسي ممكن اوله بيان مقدارك آتيجي يكرميه بري ميدانه كللكددهدر. مع مانيه بوزرع ايدلين اراضيده آره حيره قورالقدن متاثر اولمقدهدر. اك مساعد شكل وشرايط ايجنده اووه دن كين جيجان وسيجان بروان شهرليرد. بونهرله منصب اولان كوچك جايلردن استفاده ايديرك قابل ايكن هيچ برشي بايلامش اولسي زراعتي برطالع مشكلي حاله قويمشدر. اروا واسقا بايله مامسي، خلقك اراضي به نسبتله كافي درجه ده اولامسي، اراضينك سرتلنكي، ياموق زراعتك درين حفر ياته احتياج كوسترمسي ماكنه استعماي ضروري قيلمقدهدر. ماكنه بايله بايلان زراعتده باطبيع كوچك زراعتدن چوق زياده مصرف اختيار ايدلكدده وسويله ماليت قياتي ترغف ايجكدهدر. اراضينك اروا واسقاسي تخميرك اصلاحي وني زراعتك تعميمي صورتيله حاصلاتك مقداري تزييد و بناء عليه ماليت قياتي تزييل ايدلديكيه خارجله رقابت ممكن دكلدر. بغدادي محصولي دائما بركتلي اولمغه برابر چوق استفاده ايديله مكمكددهدر. آتله نك صيچاي وزايت هواسي و آتبارلرك يك ايشدني برحاله بولنسي بوزدن بغداديلر آتباره قوندقدن ايكي اوچ آني سوكره كله يك دينين رحشره طرفندن تخريب ايدلكددهدر. بناء عليه زراع محصولي ادراك ايدر اغز وحتي چوق زمان ادراكندن مقدم آجيغه صانق سورتيله اوجوز فيالته الدين چيقرارير. تجارده آلدني بغدادي درحال خارجه سوق ايدر. بوسورتيله چيقرارلان بغداديلرك بريته سنه نك سوك آيلرنده آتله به جوار ولايتلردن بغدادي آلتير. ونياني باطبيع بوزده يكرميدن الهيه قدر بوكيلديكي اولور. بونسانسته محصولي

اوجوز صابون الدن چیقارمیش اولان کویلو صکره دن پهای صابون آلتی صورتیه ایکه بیج بر ضرره کرتار اولور. آلهه بورسه سیله تجارت اوله سنه عصری ونی سیلور وجوده کتیرلمسی حفته تدقیقانه یونملری توصیه ایتدم. وکالندن ده بر مهندس اعزامیه تدقیقانه اشتراک ایدیه جکدر. معمایه یوسیلورلدن آتجی تجار استفاده ایده. ییلور، زراعت ضررچی تپون آتک قابل دکادر. یونقدای حصره کتخربانندن قورنارمقی اسبابی دهاتی سورته تدقیق آتک اوزره زراعت وکالندن رجا ایدلشدر. زراعت مالی آجیغه صامتنک اسبابی آره سنده مالی محافظه کوردیکی مشکلات یونقله برابر یاره برلای یوبوک بر بر طوقنده. یاموق زراعتک چوق عمه استفاده منته متوقف اولمسی عمه یاره سنک تدارکی ایچون قره دی، مؤسازیک کافی مقداره سرمایه مالک یونلمسی زراعت فیدایلی آجیغه صاهر ق عمه ویرمهک مجبور اتمکده در. آریه کنتیه: آلهه ک آریه سی ضعیف اولدیشدن ازمیر کی اخراجات یایله مامقده در. بیرا اعنامه مساعد و قیمت دار اولان اسکیشهر و ازمیر حوالیسی آریه لرلدن تخم کونده ربله رک طوروس، اماؤوس، قوزان طاعلی انکرنده کی کی کویلر ده تعیم آتک چوق فائده اوله جقدر. مصرفی بیشن ویک برکتی محصول ویرن آریه ازمیرده یوسنه ۱۲ - ۱۳ غروش آره سنده صالمشدر. حالیکه آلهه چیغجیلری فیدایلیری یوق آتک دوتنده الدن چیقارمیشلدر. اسکیشهر، ازمیر آریه لری کی کوزل جنس آریه زرعی تعیم ایدیلورسه آلهه ده یقین زمانده ازمیر قدر آریه اخراجات یایه ییلور. ازمیر ولایتک اک یوبوک خاصه میزمسی اخراجات منته سی انواعک یولقیدر. آلهه منطقه سنده ایسه اخراجات حان حان یاموغه احصار ایدر. فیدای اخراجاتک پک ضعیف محصولک ادرکننده صانار بالا خره صابون لور، حالیکه پک نیت و محصولار بر وطن

پارچه سی اولان بوراده محصولک انواعی تربید ایتک بر ضرورلدن، چونکه محصولک نوعی چوق اولورسه یونلردن برینک اوغراهیچی هرهانکی بر عارضه سببیه مملکت اقتصاداتی صارصلماز و چغنجی ایلان تهلکسنه اوغراماز. محصولک انواعی تربید ایتک ایچون طبیعتک او اوایه بخش ایش اولدینی او چ یوبوک نهرلر بر چوق کوچک دره لرلدن استفاده ایدره اراضی اسفا ایتک لازمدر، آلهه ک یوکون کیرمکده اولدینی جیراک سبی قوراق قدر و قوراقلی یوزندن هر بش آلتی سنه ده برکه بجرانه اوغرامسی زیبیدر. یوفیل طور اقرلدن حقیله استفاده ایچون اووانی بهمه حال اسفا ایتک ایجاب ایدر. طبیعتک پک میذولا آیتقده اولدینی صولر دکزه هیا اولوب کیدرکن سادن یاغور دینلک بوهرک ذهینیه قابل تألیف دکادر. هاککتک اک مهم دردلی قطعی تدبیرله تداوی ایدن جهوریت حکومتک اک مهم مسائل موضوع لرلدن بریسی ده بودر. آلهه اوواستد، مالک حاره به مخصوص هر نوع نباتات، میوه لر و اشجار بیشور. درت پول، ارزین، عثمانیه موجود اولان لیون و پورتقال آغاچلری محیطاطه اوغرامش و محصول آزالشدر. پک مهم واردات ویرن بو محصول دیگر طرفلرده بیشدیرمک ایچون اوغراشیرکن موجودی اورایه اسکان ایدیلن مهاجرینک فائجه سنه مانع اولقی وظیفه مندر. روسیه بزم لیون و پورتقال ایچون طریماز بر عمل صرفدر. یوسنه یایدی تشویقات اوزرینه بعض تجارتلر درت پول کیه ره لیون، پورتقال ایشیه مشغول اولمه باشلامیشلدر. اوراده محصولی طوغریدن طوغری به مستحصلین اشتراک ایدره آتبالا یاهرق صندوقلر برلشدیروب روسیه به سوق ایتکده درلر. آلهه اوواستک مانوس طاعنه بیشدیک برده کی قسمده یعنی باباز، آیز، درت پول، ارزین، عثمانیه، معموره ده و اونلر جوار کویلر ده لیون و پورتقال پک میذولا بیشه ییلور. پورالده ده زراعت

و کالنتک فیدای توزیع ایدره لیون و پورتقال زراعتی تشویق ایتسی لازمدر. تجارت نقطه سنندن لیون و پورتقال ناصل طوبیاعی و آتبالا یایلمسی لازم کلاچکی خصوصنده و کالیز اهمیتله مشغول اولقدن. میوه لرک آلهه طریمازله قوبارلمسی دایانامه لرلی و سبولله جوروملری موجب اولور. تورک پورتقال و لیونلری یونلردن ایکه ایدن فضلنده قدرده قلامقده در. آتبالا یایله ده قوللایان سبازه کاغدرلرک عادی جنسین یونلمسی ده بو صورته یوزولش لیونلر و کوف میقولرینک سرعتله انکشافی موجب اولور. طورونچ یونون آلهه ساحه سنده هیچ بر سورته استفاده ایدلکسین هیا اولان بر محصولدر. حالیکه طورونچلرک کمیوی تأثیرله آجیقلری ازاله ایدلره رک: آسیدیدرک، مارمالات، ره چل و مشروبات استحصالنده قوللایلیدن معلومدر بو طورونچلردن ماعدا صرف کوچوک یونلمسی طولایسیله آتبالا یایله وسوق مصرفه تقابل ایتمین میلیونلرجه پورتقال برلره آتیه لرکی هیا اولقدن در. بو خصوصده علاقه دار اعمالخانه لرک نظری جلب و خلق ده ایقاپ ایدلشدر. بنه عینی برلرده کندی پک قولای بیشور. یاموق چوق زیاده محصول ویرن و مشربسی کوندن کونه آران بو محصول بیشدیرمک ایچون تخم توزیع ایتک و زراعت باقیه سنندن یاردم کوسترمک یولایله خلق آلیشدرقی ممکندر. بقا، نخود، هرچک، نصویه کی قوری سیزه رک اخراجات یوبوک موقی اولدینی وزراعتی مصرفی وجوده کادیکی حالده آلهه کندی احتیاجی ایچون بیله یونلری مجاور ولایتلردن تدارک ایتکده در. آلهه شهری واراده یونان قرا و نصبات خلق بون فعالیتلری یاموق زرعه حصر ایش اولدیشدن بوکی ایکه بیج درجه ده کی محصولات اهمیت ویرمکده درلر. آتجی باوواده منترکز درت ولایتک طاع کویلر ده بو محصولی بشدیرمک پک قولایدر. یونون غایه من هر درلو چاره یاش اواراق استحصالات و اخراجاتی آریه قی اولدینه

کوره اک اوقی طن اولان شیلری سیله اهل ایتمه لازمدر. معمایه بقا و اتواتک استحصال مصرفی چوق ز اولدینی ایچون فضا کارباندینه شبهه یوقدر. آتجی بدایه اک کوزل تخمل انتخاب ایتک و خلقه یونلری زراعت باقیه سی واسطه سیله وعده ایلر توزیع ایتک ایجاب ایدر. آلهه فارقه حیاتی چوق سنه لرلدن بری باشلامش، یاموق آقیله یوب بیله یان چرچر بیله ماکنه لرلدن باشلایری ایلک ویر فارقه لری تأسیس ایدلشدر. فقط احتیاجک پک دوتنه یونان بو فارقه لرک تأسیله عصری بر شکله ایشامه سیله تأمین ایدیه. دیکندن یوبوک فائده لر بکلمک شیدیلک قابل دکادر. تجارت و کالنی منسوجالیه متوغل فارقه لرله مختارده یوایوب قاپوط یزی و یاض ورنکی باقیه چیغجیلر جمیم بر فارقه ک تأسیسه چالشمقده در. بالکنز یوبیه بر فارقه ک تأسیسی ایچون لافلرمیلیون بیش یوز بیک لیرا سرمایه احتیاج اولدیشدن یوسرمایه ک بر قسقی طیاریدن بولی ممکن ایدیه ده دولجه ده بر مقدار سرمایه یونقده ضرورتی آشکاردر و کالنتک بو تصوراتی قوه دن فله اقتران ایدیک حالده طلب ایدیه کتخصصات خصوصنده در بخلف و معاونت بیورلا به جفی امید ایتکده م. دیگر طرفدن مملکته سنوی ایکه یوز بیک کیلو تلفتنده تقریباً درت یوز بیک لیرا قیمتده قوتون هیدروئیل ادخالاتی وارد. و صریقی کوندن کونه تراید ایتکده در. یوقدر پول یاموق بیشدیرن بر مملکته خارجدن قوتون هیدروئیل ادخال ایتکدن ایسه بر فارقه یاهرق بوراده اعمال ایتکی مناسب کوردم و حکومتک اشتراکیله آلهه اهالیسندن بر شرکت تأسیس ایتدم. حرب عمومیده آلتاییه سیارش ایدیه لرک فارقه ده قالمش اولان قوتون هیدروئیل اعمال ایدیه ک ماکنه لرک جلب و آلهه به سوقی اصر ایتدم. نواقسی ایتال و یانلری احضار ایدله ده اولدیشدن ایلک براده ایتا آلهه باشلانجی ویک سنه محصولدن قوتون هیدروئیل اعمال ایدیه کدر. حان هر موسده هر درلو سیزه و میوه یونان

آبکته و بالخاصه طرسوس و مرسینده اک زیاده موفق اولمق صندن برسیده شبهه یوق که قونسروه جیلک و عین درجه ده مساعد اراضی واقلمه مالک اولایان ایتالیاک والکتر سبزه قونسروه لرله ملکته تورک پاره سیله سنوی ۶۰ میلیون لیرا ادخاله موفق اولدنی معلومدر . بالخاصه بونقطه دن ده تفویقات یابیلشددر . آکته ده اک مهم و جان جان مساوی اهمیتده اولان اوج مسئله : عمله ، سرمایه و اقتصاد ذهنیتدر .

آکته نیک الکتمهم متبع فیضی اولان یاموق باشدن نیایته قدر عمله مسئله سی در - بر جوق صفحاته عمله الی برسته قونیه یلک ما کنه اک مترق ملکته لرده بیله هنوز کتف واقمه ایدله ممشدر . بر یاموق فدانی اوزرنده وسطی ۳۰ قوزده وارددر . بولک معنایی والکتر طولایمق ایچون برک ندان اوزرنده بر عمله نیک (۲۵) دفعه اکیلسی دکلدر . عمله وضعیتنک یاموغه تأثیری قونقره مقرراتی میاندده اهمیتله تدقیق ایدلشددر . باشقه ساحه لره تأثیری ده ده آژ مهم دکلدر . مثلا قونسروه جیلک خصوصنده جنوبی ایتالیا ابله آره زده یونون متقوق شر اطلره رغماً اک بویوک فرق نفوس نسبی مسئله سی در . بو ساحه نیک

احتوا ایدنی ثروتی استخبار ایدجک نفوسه شدله احتیاج وارددر . اسکان شرائطی قولا - یلاشددر مترق ایثی موسسه لرده عمله اقلیتلری قولایلاشددر جتی طرزده وسائط نقلیه قیأتلری تزییل و تنظیم اتمک ، اسکان واعاشه وضعیتلری دوزلنک و بو مسئله ابله اهمیتله مشغول اولمق لازمدر . سرمایه و تعیردیکرله قره دی مسئله سنک اک عملی شکل تدقیق مستحصللرک قوئوهرایتف طرزنده وجوده کثیره جکلری تفکیکات و بو تشکیلاتک جامع سی تشکیلدر .

بو احتیاج عموم اخراجات امتعه من ایچون وارد و عینی در . اوقاف حاصلات و موجوداتنک قارشیلقی طوع لاجبی و وریله جکی بر تجارت بانقه سنک تأسیسی و بوتکیلایک کنندی کندینه یاشایا یلجک حاله کلنجه بقدر حکومتجه طوئولامی خبروریددر . بیایده موجود مؤسسات نژدنده

تأثیرات یابیلدغه برابر دیگر طرفدن جذری صورتده بالخاصه بوانقه به عائد تدقیقات ابله اشتغال ایدلکده در . اوجنچی مسئله اقتصادی تدبیر و دوشونجه مسئله سی در . ملکته ده چالیشاجی صنی اقتصاد و تجارت اساسلری اوکرتمک آلیشددر مترق لازمدر . بالخاصه آکته کبی واسع زراعت و تجارت ساحه لرده بوخصوصه شدله احتیاج وارددر . هیچ برچفتی راندمان حسابی یاماقده در . حتی بانقه دن پاره استقراض ایدن بر جوق اوقور بازار دوانک نه فائض و نه قومیسین آلدنی صراق اچمه دیکي دائما کورولشددر . محاسبه زراعیه معامل دکلدر . مالیاتی اوکره نیک ممکن دکلدر . بو پرلرده مساعینک ناظمی اولان بویوک قوت حساب ده کل دائما حس و حرسدر بالنتیجه عمومیتله فکری و تجاری برمقایسه یابیلقسیرن و نتیجه اولولمک سیرن چالیشیلدده و کار و ضرر حسابی و یانسنی دائما مجهول قالمده در . بالنتیجه نه تجارت نه زراعت راسیونل حاله ده دکلدر . وکالت بولک ایچون ده بعض کوانتریتات آلی دوشونشددر .

نیمی میس :

آق دکر ساحلی معمولاتی سوق ایچون بک مهم اولان برصنعت مع الاسف کاملاً اولشددر . زیتون ، بالی ، طومانس بلنسی ، مارمالات و امثال محصولاتی قویه جتی فیچی بولنیور . اهالی بعضاً اسکی نیجیلری تمیر و ناقص بر صورتده ده زنفکته . ایدهرک قوللاقمده در . بعضاده اطلر واسطه سیاه ایتالیا دن جلب ایدیرمکده درلر . وقتبله آنطالیه ، بودروم ، تره کی پرلرده چوق فیچی اعمال ایدیلر کن ایوم اوسته قالمامشدر . بارطین ، آماصره طرفلر ده اعمال ایدلرکی روایت اولنقمده در . اوراده بولندنی حاله بولغارستان یونانستان و ایتالیا دن ایثی کثیره رک زده اک مبدول اولان و بغارستان و یونانستانه زده احضار ایدلرک سوق ایدلکده اولان فیجیق کراسته دن اعمالانه باشلاقی لازمدر . وکلنجه تدابیر لازمه اتخاذ ایدلجکدر .

اورمانه محصولاتی :

آق دکر ساحلده کی اسکله لر بر واسطه سیله خارجه سوق اولان اخراجات امتعه لر میاندده ایکنجی درجه ده حائز اهمیت بولان بعض محصولاتن وارددر که نلر حرب عمومیدن اولکی اخراجانه نظراً بک آژلشددر که بولر پلاموط ، مازی ، کتره ، تلپ ، غموزه ، چریش ، کونلک ، جام قیوخی و سائرده در . بومتمعله لمرک اخراجاتده کی تنزل اسبابی تدقیق ایدنک . آژ چوق تخالف ایدن مواعده بشمک اوزره جلای طوبراقلر . بزده مبدولاً موجوددر . حرب عمومیدن مقدم بو محصولاتی بولایان اهالی به بدایه تجارت طرفندن قره دی آچق و مالک حین تسلیمده بقیه نمن تسویه ایدنک معناد اولدنی حاله ایوم بانقه لرک تجارت کفی مقدارده قره دی آچامسی تجارت بومتمعله ی ایشلشن خلقه آوانس و برمه مسنه باعث اولشددر . بواشده چالیشان عمله پاره آلمایجه پشینا یومیه آلدنی بشقه برایشه کیشکی ترجیح اتمکده در . بو بوزدن بو امتعه نیک ایشله سی طورمشدر .

میان کونکه کلنجه : میان ایشی دنیا اوزرنده بر تروست حالده اولهرق طولامش اولان قوریس قومانیسی حرب عمومیدن اول خازی عینتاب ، اورفه ، ماردين ولايتلر ده میان اخراج ایدیرمکده و بونلری اسکندرون لایق واسطه سله سوق ایدلکده ایکن مذکور لایق واسطه سله قالمسی اوزرنده حدود ملی داخلنده موجود میان مرکز لرینی قیامش والکتر سوریه جهتنده کی ایشلرله اشتغال اتمک اکتفا ایشدر . حرسین و آنطالیه لایقاری واسطه سیله سنوی بش بک طون اخراجات باقی نمکنددر . هر طونی بوز لیرا قیمتنده اولسنه کوره سنوی بش یوز بیک لیرا ایت اخراجات اوله ییلور . بومقدارک سنه دن سنه به ترایدده مأمولدر . بکن سنه جزئی مقدارده اخراجات باشلامش ایدسه اولجه کیلوده ایکی پاره اولان عشر بکده محصولات ارضیه ویرکوسی قیمت اوزرندن استیفا می و قیمتک

لیانلر ده شیبی نتیجه سنده اوتوز ، قرق یاره به قادارجیقما می میان اخراجی نقدی ضغه اوهره - غمدر . تلپ ، غموزه ، کتره ، اخراجاتی تشویق ایچون بواشله اشتغال ایدجک تجارتانه قره دی تأمین لازمدر . میان کوی ایچون ده ازمیرده میان اخراجیه اشتغال ایدن شرکنلر نژدنده تشکلات اجماری صورتیه بو محصولاتنک اسکی اخراجاتی مقدارنده اخراج ایدله سی اسبابه توسل ایدلشددر .

دکر محصولاتی :

آق دکر ساحلده انکشاف و ترقیسی قابل صنایع ثروت نژدن برسیده محصولاتن بریددر . سنکر ، بالی مهم بر واردات ویرمک مستعددر قره دکر ، بوغازلر ، صمره ، بالفجیق ایچون مهم بر ساحه تدقیقدر . بونی آئیده بر فرصت ظهوریه تعلیق ایدبورم . کلیبولده وقتبله مهم اخراجات یایان ساردالیایاتی سیدی بونون کاملاً معطلدر . ازمیردن صکره چشمه ابله چشمه ایلجیسی آره سنده متروک بر دالیان وارددر که وقتبله مهم مقدارده طون بالی صید ایدیلور و آله لره سوق و فروخت اولنوردی . بودالیان بهری اوج درت یوزقیه ثقلنده طون بالی ویرر . بونون آوروبادن قوطو ایچنده کلوب پیاسه ده یکری بش اوتوز غروشه صاتیلان و ایچنده آتیق قرق الی درهم طون بالی بولان قونسروه لر بو باقندن اعمال ایدیلور . بودالیان اعمار ایدیلور سه داخلده صرف ایدیلان طون اوجوز قیائله تدارک اولنجنی و قالوربسی بکسک واعضاری قوی بر غدا اولهرق استفاده می موجب اولجی کی فضله سی ده مهم بر اخراجات امتعه سی اولور . چشمه ده چیقان و بهری الی ییدیوز غرام ثقلنده بولان بار یونیه بالی نفیس قونسروه اوله ییلور . ایوم چشمه ده مقیم بریالقی یومیه ایچون اوج درت کیلو بار یونیه طونهرق اورانه کیدن سیاحلره صاتیور . آره صره سافر آکته سنندن بر قاق روم بالفجی کلرک چشمه قوی داخلنده بالی

اولاوب قاجقده در. طون يالى داليانك تعميرى و بار يوناچون قرق الى يالغى تداركى چشمه ده بر قوسلرود قارىقىسى انشاسى لازمدر .

مدرس نهري منصبتده قرق - درت كول - قياضط داليانلرى ابتدائى رشكلده ايشله دلكده در. كوچكيز ، كولك ، بودروم ، يورسطة لقه ده مهم داليانلرده بوخالده در . بحرسفيد اوزرنده خيل خراب ومتروك داليانلرده واردروم صرعه دهده قيو داغى شبه جزيره سنده داليانلرده خرابدر . ايشله ديلن داليانلرده هب اسكى اصول دره لرك اوكنه بند ياهرق يالى احضار ايدلش اولان آقه وياخود قامشون يالغش حوضله سوق ايتك صورتلرده در . هر - نه دره لرك كيتيرديكى قوم داليانى طوله يردنندن داليان مستاجرى بندي بوكلشك مجبور بئنده در . بوسونله دره لرك سوق اطرافده بولان اراضيه طاشه رقى بناقلق وجوده كيتيرمكده در . بر طرفدن خلقك زراعت اتمكده اولدني ترلالر صو - لئنده قالنده، ديكر طرفدن بناقلقن حصوله كنن سيورى سينكلر صيته آتيله قده در . اوغرا ديقم هراسكلده صيته دن شكايث طويق حاليوك بو داليانلرك بندلرني ييقه رقى ايجنده طويلاغش اولان قوم وچامورى تيزله مك ودره لره جريان ويرمك صورتلر بناقلقلى قورونورق هم چوق منبت اولان اراضى قورونوق وحمده جوارده كى خلق صيته دن قورونامق بروجيه در . عين زمانده بوداليانلرى آورويا ده ايم باقنندن اعمال ايدلن يكي اصول اغلرلن د اثره سنده يكيدن انشا ايتك وشيمد بكنندن فضل بر ايراد آلى قابلدر .

بوداليانلرده صيد ايديلن بافلرك صرفه ده يك قاريقيق برصورتده واقع اولقده در . بافلر طوزلا نه رقى سيطره استيف ايدلك صورتلر آله لره سوق ايديلور . حالبوكه اكثر وقت هوا سيجاق اولدنه دن بافلر بوزولقده در . تازه اوله رقى سوق نمكن اوله ديان وياخود يورسطة مى آله رقى اليوم آتيله قده اولان بافلرى قورونوق وياخود قوسلرود باقى نمكندر .

صيد بحرى خصوصاتى تدقيق وآتيا آلمى

ايجاب ايدن شكلى تعين ايجون آورويا دن بر متخصص كيتيرمك موافق اوله جفه قناعت كيتيردم . و برمتخصص بولوب شرائطى اشعار ايلرني يارس وبراين سفارتلرته يازدم . صيد بحرى مياننده اخنا بوط يانني ده وقتيله مهم بر موقع طونغده اولدني بالتحقق آكلدم . بوكون يانكيز كولك لئاننده برتلك يالغى طرفدن طوتلان وسنوى برقاچ بوز اوقه به آتق بالغ اولان اخنا بوط وقتيله بو جوارده اون بش بىكرى بيك اوقه صيد اولنور و آله لره ياش وياخود طوزلاغش وقورى اوله رقى سوق ايديلور ايش . صيدى و قورونقى يك قولاي اولان اخنا بوط صيد و طوزلا مسيله اشتغال ايدمك يالغى بئشدر برمك لازمدر . بوحوالى به بالقيله هرسكار اهل ايدن ويا خارجه مهاجرت وياخود قره دكر ساحلنه نقل صورتلر برقم خلق برلدر برمك لازمدر . اناطوليك آنى دكر قيسنده كى قره صولنده كايلى مقدارده سونكر بناقلرى وارد . بو ساحلده مسكون اهالى ايجنده اسقافاندر كى دكر ك ديه نه طاله جق و سونكر طويلايه جق دالغيسچ بو قدر . جوار آله لره اهل بئندن دالغيسچ كتيرلر - نه حكومت مساعده اتمكده ايدى . بوسيله حرب عموميك بذا بئندن برو بويا قنده كى سونكر قورايلا مشدر . ۳۴۱ سنه مى بذا بئنده قوش آله مى كللكه فتحه ، صراسيس اهل بئندن بعضيلرى تجارت وكالته مراجعت ايش و خارچدن تخصص دالغيسچ كتيرمك سونكر صيد ايلرته مساعده ايدلسنى رجا ايلشردى داخله وكالته باخا بره يانلرته دالغيسچ و سونكر صيدى اصوللرى اوكرتك اوزره برنوروك و برلك شرطلر ايجنى متخصص دالغيسچ جلبه مساعده اعطاسى قرارلا - شد برلش و هيئت وكيله به عرض ايديله ركه موافق كوريلوب قراره اقتران ايمشدر . ايلك هار آيلرنده جلب ايديلن روم دالغيسچ معرفتيله سكر بيك كيلو قدر سونكر صيد اولوشدر .

آتقق اون اون ايكي سته ديو قوراييلان سونكرلر قوجهمش اولدندن چقان سونكرلردن برقمى ايشه باراماشدر . بوكله برابر بوسته

ايمشدر . لوزان معاهده سيله بحرسفیده حق حاكميتن قره دن اوج ميل بحرى امدادى داخلده كى آله جقاره حصر ايدلش و يكي آله مى قره بوندن درت ميل مسافده كائ بولنديندن حق حاكميتن خارچنده قالمشدر . بو آله اوزرنده باشايان خرمن ، قاتل كروى ، هر درلو تقيدن آزاده بر قورسان حياتى باشامقده در . بونلرك مشغله مى فرصت بولديجه قجاق اشيا ادخال ايتك و آره صره مدافعه ايدمه يكلنه قانع بولنديلر تورك قاقلرته تجاوزه صوغقده در . حق كولك لئانته ورود حزن درت كون مقدم برتورك قايتنى بوميا امله باطيرمى ويغا ايتشدر . هر حالده كولك لئانته قوتيله حق مونور بوط قوتى اسلحه يله تجمير ايدك و بوشاقبائى مينادى صورتده تعقيب و تربيه ايتك ضروريدو .

ايكنجيسى بيس (قاسنلوريزو) آله سيدركه بو آله لك سكلنه مى كاملا قياقيدر . مذكور آله ده متعدد امتعه ده بولى تأسيس ايلشدر . ساحل لرك كيتيرلر آراسنده بونئندن بالاستفاده كچه كوندوز فرصت بولديجه قجاق اشيا ادخال ايتكده درلر . بيس آله مى جوارنده نمره تاجيه سلك غايت ايقن ، مضبوط بر لئاقى وارددر . بيه اوراده غايت قوتى اسلحه ايله مجهز ايكي موطور بوط ، ساحلده اون سوازي واون بساده دن مركب بر ژاندارمه قره قولى ومقدار كافي محافظه مامورى رفاقيه بر محافظه مفتشى بولونديرمق وساحلك بوكلك ومناسب برقاچ موقعه ترصد قوه لرى انشا ايتك وبونلر ژاندارمه قره غولى ومحافظه مفتشكته تلفونله ربط ايتك اقتضا ايدر . برايك سته بو مصرف بايلور وقجاق بيلق منع ايديلور ايسه صرف قياقندن عبارت اولق اعتباريله كمسه لك بارمئنه مساعد اولمايان بوكله آله سكلنه معيشتلرني تدارك كن عاجز قاهر ق طانغله جقلى و آله لك هيج برقينى قاليه جق شبه سزدر .

اشجار مشره و نباتات مفيد :

بحرسفيد ساحلنده قوش آله سندن ايج ايله قدر بونون ساحل ويجه مالك خارده تبت ايدن

صيد ايديلن سونكر ك قيمتى بوز بيك ليرايه بئندر . ديكر طرفدن صراسيس وكاللك خلفندن سكر طفوز كيشى سقافاندر كيمكه و دالغيسچ ايتك آليمشدر . تدرجاً بوخصولاندىن اسقافا - ده سرك تزايد ايدمك قويا مامولدر . مع مافيه وكالكت سونكر جيك ايجون بر سرك تشكيل ايدمك آله لره اوطوران اهالى مليئندن يشقه برمائه منسوب اجنى متخصصلرك فن وصنعتدن استفاده ايتك صورتلر موجود سونكر تارلا ريزى ايشلك اوزره غايرده در . سنوى برميليون ايرا واردات ويرمى مامل اولان بر منبع روغن ذردن اعطى استفاده آمينى حقتده كى تشيئات عثمرا تياج برديكى حالده كيتت آبروجه عرض ايديله جكد .

قربانچى :

بحرسفيد سواحلى لئانلرندى تيارك درميان ايتشكارى باشليجه شكايث كوسوك قجاق بيلقندر . اكثر تبه لئانلرده الى بش غروشه مال اولان شكر بوز ، بوز الى كيلو مترو داخلده كى قرا وقصانده الى غروشه سالفنده اولدني سويله بولر . ازميرله صراسيس آره سنده سكر برده ساعنده اون سكر - بىكرى ميل سرعته دن قوتى موطور بولر بولونديرمق وبونلر طرفندن غير معين ساعتلرده مينادى سفرلر ايله تعقيبانه بولونديرمق موافقندر ، بحرسفيد ساحلنده اوغرا ديقم بونون لئانلرده قجاق بيلقن شكايث ايدلشدر . هم خلق شكايته مجبور ايدن عبنى زمانده ميلونلرجه ليرا واردات دولك اجنى عناصر الله كچه سنده صديت ورن بو قجاق بيلق منع ايتك ايجون بايله جق تربيتاندى يشقه آبروجه نظردقه آله جق ايكي موقع وارددر . قياق بيلق مئالسه سنده اك بوبوك حامل اولان ايكي آله دن ده بحث ايتك موافق اولور . بونلردن بريسى يكي آله مى (بسمرو) دركه ايجنده برمناسر وسكر اون خانه روم وارددر . صوك كولرده قورسانق وقجاق بيلق ايشغال ايدن برخيلى كسان برله ركه الى خانه ي تجاوزه

بالجە اشجار ونباتات بېشەمكەدەر . بونلرك ايجنده عسوللرينك بركنى وقيمتيله مشهوراولان واليوم آرز بر مقدارده بيشن ليون ، پورتقال ، ماندارينا ، موز ، زيتون ، ياموق وتوتونه عطف نظر اهميت ايتك اقتضا ايدر .

ن:

بحر سفيد ساحلنده هي اوغراديقز اسكلهده آرزوق زيتون عسول وواقف اولدق هر قضا ويا ولايت خلقي موجود عسولدار زيتون اشجارينك ياني زيتون آغاچلرينه نسته سكرده وباخود اوئده بر نسته اولدق ياني تامين اينديلر . بر جوق عبلده كوردكيز آتاردن آكلادق كه بحرسفيد ساحلدا ياشدن ياني زيتون اشجاريله طوليدر . حتى آت طوروس وباخود اما نوس ديلن و آطله اوواستك شيرند بولان سلسلهده دخی موجوددر . بو طاقلرده زيتون ياني استحصال اينديلر متعدد تصدير خاھلرك واستحصال اينديلر زيتون ياني ساحله ايصال اين طاشدن انشا ايندليش قنالارك آثارينه جوق تصادف اينلكدهدر . بو آغاچلرك محصول و برمسى كوز اوكنه كتير يورسه اك زكنين بر آتون معدندين زياده ملكته قائده تامين اينده جك بر ثروت منيعك موجود قى كوريلور . بو آغاچلرك عسول و برمكه باشلامسى آشياندقارندن درت اعطى يش سته سكردهدر . بوسنه زيتون محصول ستمسى دكلدر . كچن سته بحرسفيد ساحلنده بيشمش زيتون محصولك قضا اوزورنه مقدارى بر نوموولو جدولده ارائه اينلشدر .

پورتقال ، ليمونه ، ماندارينا :

ازميردن عورطه لى لجانته قدر ساحل برنجه بالعموم ناحيه قضا ولايت مكرزلنده وبعض كويلرده الك جوق ليون ، پورتقال ، ماندارينا واردر . بونلردن اخراجات يان برلر ساحلده چشه ، كولك يودروم ، قنكه ، نمره ، آطله ، آغاجيل ، صرسي ، دوت پول وداخلده طرسوس

آطله ، ارزين ، عثاينه در . بوعسول ، بولدينى موقدرلك قابليتك اللى ده برى نستهدهدر . بو قنارده آرز بر متهلك چاچوق بيشير و بك جوقه محصول و برر . داخلاه موجود فدانلرك بالنجهدر . تكثيرى ويكيدن احداثى بكمهك جوق اوزون سور . زراعت وكالتى خارجدن فدان تدارك و جاننا زراعه توزيع ايتلى و اوزورليه زراعت . مأمورلى قوبهرق زرع اينده سته ومنظماً تيار اولماسه نظارت اينلدر . مع مانيه پورتقال ، ليون ، وماندارينا فدانلرى آطله لردن بك اوجوز فيأله تدارك اينده بيلير سدهده موجود باغلى فيلوسرايه بولاشد برقى قورقوسى اولدقندن خارجدن ادخاله مساعد ايتامك طوغريد . پورتقال ليون وموز آغاچلرينك تكثيرى ايجون زبرده اولدينى كي حتى دها واسع ولاقى سنوى ايكوز بك فدان توزيع اينده بيلجك قابليده بر فدانق تأسيسى اقتضا ايدر . فدانلرك صوى بول وتوزيع ايجون هر درلو سهولتى حائز بولان انطاييهده تأسيسى لازمدر . بونلارنى اك اعلا جسدن آشيلا دهرق بفعه تأسيس اينده جكره باجاننا وباخود اوقى بر بدل ايله توزيع ايتك مناسب اولور . آغاچلرك تكثيرى خصوصى زراعت وكالته عائد اولغله بوياده وكالت مشارالياه مفصلاً عرض كيفيت اينلشدر . ديك طرفدن پورتقال وليونلرك كرك آغاچلردن قوبارلامسى و كرك آتبالاوى بك فنا يالغدهدر . پورتقال وليونلر مقاس ايله كسيه جك يرده ال ايله قوبارلديندن اون يش كون طرفنده چورمكدهدر . بونلرك مقاس ايله كسلسمى و آتبالاؤ بايلوركن كاغلدره كوزله صاريلهرق صندوقلره اعتنا ايله استيف ايندلى اقتضا ايدر . پورتقال زراعتيه تجارلى ايقاظ ايتلى ايجون منطقه تجارت مديريتليه تعيم اينلشدر . فوق العاده قيمتى محصول و برن تاريخيه فصله سته تابع اشجارك تكثيرى ملكت ايجون بر ثروت منجى تامين اينده جكلدر . ۳۴۰ و ۳۴۱ سنه لرنده اخراج اينديلر ليون و پورتقال قضا اوزورنه مقدارى ۲ نوموولو جدولده ارائه اينلشدر .

خراب :

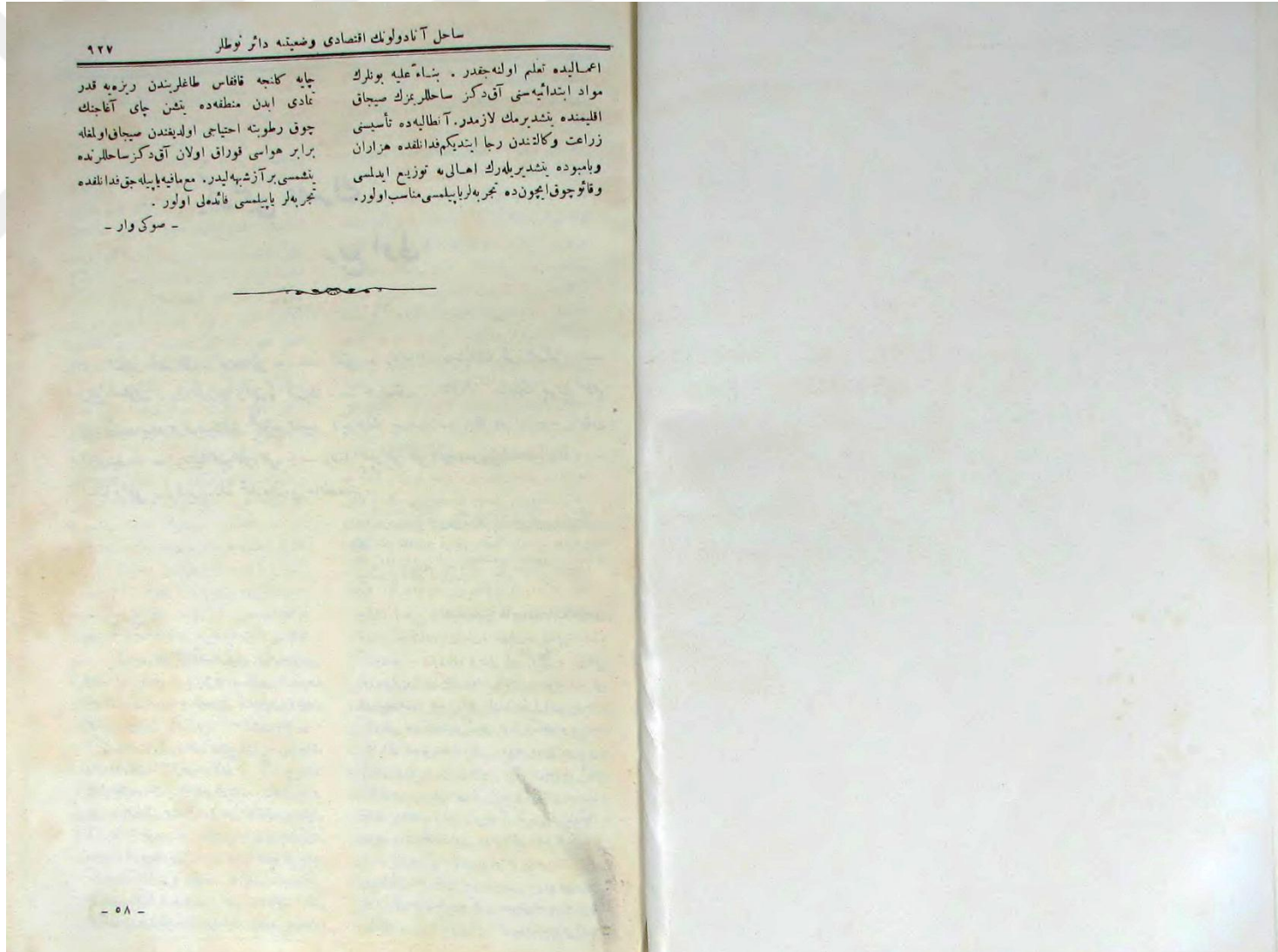
بحرسفيد ساحللك جوق قائده لى بر اخراجات عسول اولان خربوب قسماً اوزمانلرده صاحبسز ويبانى قسماً ترلارده صاحبى و آتبل اولدق . صرفسز و امكسز بيشان بر آغاچك ميوه سيدر . بيشمسى ، طوبلامسى اولاي بر عسولدر . قيمتى دون اينده اك ضعيف طوبرافرده بيشير و داتما مشرى بولور . سته دن سته به اخراجى چوغا لقهدر . بالخاصه ضعيف طوبرافرده طاغ انكلرنده ترلارلك كنارلرنده بيشيرلسى شوقى ايتك اقتضا ايدر . خدائى نابت اولنرك ميوه سى كوجوك وشكرى آرز اولدقندن فيأى دوندر . اليوم بيك بشير طوبلره قدر اخراجات اولقهده ايندهده بومقدارى بر قاج سته ايجنده اون مثله ابلاغ ممكندر . خربوب آغاچلرينك اودون اولق اوزره كسلينسى منع ايتك وعين زمانده آغاچلرى آشيلا يالوره ملك ايتك لازمدر . زيتون ، فصدق آغاچلرى آشيلا يالورك ملك ايتلرى خندق قانون احكامك خربوبهده تشمبلى موافقدر . بوسورته تشوق اينديلورسه يقين زمانده بوبوك بر ايراد و برمسى مامولدر . عين زمانده خربوبك ناورهل حالنده چوالر ايجنده سوق ايندلى مصرئى اولقهدهدر . دكر منلرده او كوديلرك چوالره يرلد برمسى مصارف قليه دن بوزده ۲۰ نستهده تصرف موجب اولور . بوشكلده اخراج ايندلى تجارانه توصيه اينلشدر .

موز :

موز شيمدليك آتپاييهده موجوددر و اخراجات يالغدهدر . فقط آزدرد ، بوقيتندار ميوه آق دكر ساحلنده هر يره مبدولا وقولايقه بيشه بيلور . بوقيدرد اليوم مصر وسوريه دن ملكتمزه ادخال اينلكده اولان موزك داخلاه حاجت قالمه جنى كي اوروپا ، روسيه ، بحرسياه ساحلارنده كي ملكتمزهده كابتلى مقدارده اخراجى ممكندر .

يامونه :

ازميردن آطله به قدر بحرسفيد ساحل و قسماً داخلاه بولان ولايتده ياموق عسولك استقبالى بك ششعه ليدر . اقليك صبحا قلى ، طوبراغك فيضل و محصولدار اولامسى ياموگك بركنلى برصونده محصول و برمسنه مساعدر . ازمر ، دكرلى ، آدين ، متقا ، صاروخان ولايتلرنده بوسنه ياموق زرعياته فوق العاده اهميت ويرلشدر . موسك قوراق كيشه سته رغما كچن سته اون بيك باليه ياموق اخراج ايتش اولان ازمير لجانى بوسنه اوئوز بيك باليه ياموق اخراج اينده جكلدر . ميباس ، يودروم ، قنكه ، علايه ، آتپاييه ايج اينلنده بوسنه آرزوق ياموق تجريله لرى بايلمش وجوق مفيد نتيجه لى ويرمشدر . فقط آتپاييه دن باشقه يرده زراعت مأمورى بو قدر . ميباس قناسك عثلالى يانه كارك كنديلر نه رهرك اينده جك ياموق اينشده متخصص برزراعت مأمورك كوند رله سنى رجا اينديلر . بعض برلردهده تراقور وساير آلات جديده زراعتيك تعميرى ايجون تعميرخانه اولدقندن بونلردن استفاده اينده مكارخى بيان اينديلر . بوجوار قنارده زراعت مأمورى تعين واعرام ايتك وآلات زراعيه ادخالى تسهيل و تعميرى تامين ايندهرك خلقى زراعتيه آليشديرق و ياموق تخمى توزيى وباموق اكثله زراعت باقعه سندن آوانس اعطامى كي تسهيلات ارائه اينرك تشوق ايله مك قائده لى اولور . بالخاصه ياموق زراعتيه و تراقور ايشلا ولسنه مساعد اولان ميباس قناسسته بر تعميرخانه وجوده كتير مك جوق لرويلدر . آتپاييه ولايتده اليوم آلتش تراقور ايشاهمكدهدر ، دها بكرى اوئوز تراقور اعطامى ايجون حكومتدن معاونت رجا ايتكه درلر ياموق زراعتى توسيع اينده جكره تراقور و برمك اراضيسى بك منت و محصولدار اولان ولايتده درحال اخراجانه باشلامه وسيله اولور .

Kaynak 13: *Ayın Tarihi*, Seyahat Notları , c.7, sayı 22, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye, Ankara, Kanun-ı sani 1926

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Giresun/Tirebolu’da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul/Pendik’te tamamladı. Lisans eğitimini 2003 yılında Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde bitirdi. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih bilim dalında yüksek lisansa ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığında okutman olarak göreve başladı. Halen aynı bölümde öğretim görevlisi olarak bulunmaktadır.

